

Büyük Osmanlı Tarihi

Joseph von Hammer

Cilt 16

İÇİNDEKİLER

YETMİŞBİRİNCİ KİTAP	6
III. Mustafa'nın Tahta Çıkışı	6
Danimarka İle Anlaşma	10
Prusya'nın Dostluk Anlaşması Teklifi	11
Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın Azilleri Dar-Üs-Saade Ağası'nın İdamı	13
Râgıp Paşatstın Padişahın Kız Kardeşiyle Evlenmesi	17
Sürgün Edilenlerin İstanbul'a Dönüşleri	19
Bazı Elçilerin Dönüşü	21
Hekimzâde Ali Paşa'nın Ölümü	22
Hac Seferlerinde Güvenliğin Sağlanması İçin Alınan Tedbirler	24
Abdullah Nailî Paşa'nın Ölümü	25
Hibetullah Sultanin Doğumu	25
Kırım Hani'nin, Boğdan Ve Eflâk Voyvodalarının Bâb-I Âîi Tercümanının Ve Reisefendi'nin Azil Ve Değiştirilmeleri	27
İlmî Bir İnceleme	29
İzmit'te Bir Kanal İnşaatı İçin Çalışmalar	29
Sultan Mustafa'nın Güvenlik Teşkilâtı	32
Arabistan Ve Mısır'da Asayişin Sağlanması	32
Şam'da Bir Caminin Tamiri Ve İstanbul'da Yeni Bir Cami Yapılması	34
Defterdar Halimi Paşa Ve Şeyhülislam Asım Efendinin Ölümleri ..	34
İmar Hareketleri	36
Askeri Talim Ve Manevralar	36
Bazı Meşhur Âlimlerin Ölümleri	38
İranlıların Bossuetsî Sayılan Vessaf Efendi	41
İçeride Karışıklık	42
Kürk Sefası Ve Afyonkeşler	43
Prusya İle Dostluk Anlaşması	45
Prenseslerin Doğumu	48
Meşhur Adamların Ölümü	49
Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın İki Defa Değiştirilmeleri	51
Râgıp Paşa'nın Ölümü	52
Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Edebiyatına Toplu Bakış	53
Osmanlı Devleti'nin Son Ünlü Sadrazamının Yönetimi	60

YETMİŞİKİNCİ KİTAP	64
Hâmid Hamza Paşa'nın Altı Ay Süren Sadrazamlığı	64
Aziller Ve Yeni Tayinler	65
Bahir Mustafa Paşa Sadrazam Oluyor	66
Ölenler. -Kâmil- Ve -Sinek- Paşalar.....	68
Kaptan Paşa Ve Sadrazam, Padişah'a Damad Oluyorlar	69
Bağdad, Yanta Ve Kıbrıs Olayları.....	69
Selim Giray Kırım Hanı Oluyor.....	71
Gürcistan'da Karışıklık.....	72
Sadrazamın Azli Ve İdamı	73
Avrupa İle İlişkiler, Pbusya Ve Polonya Elçileri	75
Rusya, Avusturya Ve Toskana Elçileri.....	85
Muhsinzade Mehmed Paşa İktidarı Devralıyor	88
Bir Şehzade Doğuyor	91
Şehzadenin İlk Dersi	91
Padişah Huzurunda İlmî Tartışma.....	92
Büyük Deprem.....	93
Kıbrıs Olayları.....	94
Gürcistan'da İç Savaş	98
Mısırda Ali Paşa Olayı	99
Arabistan'da Karışıklık.....	100
Su Bendi (Baraj) İnşaatı.....	101
Donanma Denize Açılıyor.....	101
Divan Toplantıları	102
Meşhurların Ölümü	103
Kırım Hanı'nın Ve Şeyhülislâmın Azilleri.....	103
Büyük Yangın	104
Mısır'da Karışıklık.....	104
Medine'de Gerginlik.....	106
Gürcistan Ve Karadağ Olayları	106
Padişah Yönetimi Ele Alıyor.....	107
Şahsultan'ın Nişanlanması.....	108
Önemli Kişiler Ölüyor	110
Saray Hekimi Ghobis.....	112
Bâb-I Âli İle Fransa Ve Rusya Elçileri Arasında Nota Teatisi	113
Sadrazam Azlediliyor	117
Yeni Sadrazam: Hamza Paşa	118
Rusya'ya Savaş İlânı	119
Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa Ve Bâb'ı Âli Tercümanı Değiştiriliyor	122

Asker Toplanıyor	124
Bazı Avrupa Devletleri Bâb-ı Âli'ye Nota Veriyor	128
Sancak-ı Şerif Açılıyor	132
YETMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP	135
Kırım Girayın Rusya Seferi Ve Ölümü	136
Hotin'de Türklerin Başarısı	139
Sadrazam Ve Potoçki Hantepest'nde	142
Sadrazamın, Boğdan Voyvodasının Ve Bâb-I Âli Tercümanının İdamı	146
Ölenler Ve Yeni Tâyinler	148
Moldovancı'nın Sadareti	149
Hotin'in Düşmesi	150
Moldovancı'nın Azlî Ve Hail Paşanın Sadrazam Oluşu	153
Şeyhülislâmın Ölümü	155
Mora İsyanı	157
Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması	160
Limni Kuşatması	161
Kartal Savaşı	162
İsmail Ve Kilya'nın Düşmesi	164
Yarım Tedbîrler	165
Bender Ve İbrailin Düşmesi	167
Sadrazam Ve Kırım Hanının Azilleri	169
Avusturya Ve Prusya'nın Arabuluculuk Teşebbüsleri	170
Padişah Avusturya'ya Polonya'nın Paylaşılmasını Teklif Ediyor	172
Konfederasyon Lehine Yeni Bir Bildiri	180
Kış Karargâhı Ve Yeniden Silahlanma	181
Kırım Da Elden Gidiyor	186
Basiretsiz Osman Efendi	189
Sadrazam Azlediliyor Ve Muhsînzâde İkinci Defa Sadrazam Oluyor	190
Karargâh Şumnu'da	192
Maksud Giray Kırım Hanı Oluyor	193
Reis-ül Küttap Abdürrezzak Efendi	193
Avusturya Ve Prusya'nın Ateşkes İçin Gayretleri	195
Karada Ve Denizde Ateşkes	196
Avusturya Elçisi Thugut Ve Şeyh Yasinci Tam Yetkili Murahhas Oluyorlar	199
Fokşan Kongresi	201
Vâsıf Efendi Ateşkesin Uzamasını Sağlıyor	204
Bükreş Kongresi De Dağılıyor	208

Sahîb Giray, Ali Bey Ve Şeyh Tahîb	216
Yeni Sefer İçin Silahlanma	220
Ruşçuk Ve Karasu Savaşları	221
Ruslar Sîlistre Ve Varna'dan Çekiliyor	222
Kaynarca Savaşı	224
Üçüncü Mustafa'nın Ölümü	227
I. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı	229
Birinci Abdülhamidin Gücsüzlüğü	233
Kabinede Değişiklik.....	234
Kont Pulavski	235
Pazarcık Ve Kozluca'da Bozgun	236
Kaynarca Barışı	240
Kaynarca Barışı İle İlgili Düşünceler	243

YETMİŞBİRİNCİ KİTAP

III. Mustafa'nın tahta çıkış- — Danimarka ile anlaşma. — Prusya'nın dostluk anlaşması teklifi. — Şeyhülislâm ve Kaptan Paşa'nın azilleri; Dar-üs-saade Ağası'nın idamı. — Râgıp Paşa'nın padişahın kız kardeşiyle evlenmesi. — Sürgün edilenlerin İstanbul'a dönüşleri. — Bazı elçilerin dönüşü. — Ali Hekimzâde'nin ölümü. — Hac seferlerinde güvenliğin sağlanması için alınan tedbirler. — Abdullah Nailî Paşa'nın ölümü. — Hibetullah Sul-tan'ın doğumu. — Kırım Hanı'nın, Boğdan ve Eflâk voyvodalarının, Bâb-ı Âli tercümanının ve Reisefendi'nin azil ve değiştirilmeleri. — İlmi bir inceleme- — İzmit'te bir kanal inşaatı için çalışmalar. — Sultan Mustafa'nın güvenlik teşkilâtı. — Arabistan ve Mısır'da asayişin sağlanması. — Şam'da bir caminin tariri ve İstanbul'da yeni bir cami yapılması. — Defterdar Halim î Paşa ve Şeyhülislâm Asım Efendi'nin Ölümleri. — İmar hareketleri. — Askerî talim ve manevralar. — Bazı meşhur âlimlerin ölümleri. — İranlıların Bossuet'si sayılan Vessaf Efendi. — İçeride karışıldık. — Kürk sefası ve afyonkeşler- — Prusya ile dostluk anlaşması. — Prenseslerin doğumu. — Meşhur adamların ölümü- — Şeyhülislâm ve Kaptan Paşa'nın iki defa değiştirilmeleri. — Râgıp Paşa'nın ölümü. — Onsekizinci yüzyıl Osmanlı edebiyatına toplu bakış. — Osmanlı Devleti'nin son ünlü sadrazamının yönetimi.¹

III. Mustafa'nın Tahta Çıkışı

ÜÇÜNCÜ Mustafa'nın hükümdar olarak yaptığı ilk ve tek hayırlı iş, hiç şüphesiz, Râgıp Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş olmasıdır. Tahta çıkar çıkmaz bir hattı hümayûn ile, yeni hakkedilmiş sadaret mührünü Râgıp Paşa'ya göndermiş, ondan, bugüne kadar olduğu gibi bundan böyle de devlet işlerini yürütmesini istemişti.

Her padişahın tahta çıkışında dört yeni mührü hümayûn yaptırılırdı. Bunlardan kare şeklinde olanı padişahın özel mührü olarak kendisinde kalır, daire şeklinde olan. diğer üç mühürden biri sadrazama, ikincisi harem-i hümayûnun hazinedarı olan kadın görevliye, sonuncusu da has odabaşısına

¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/279

verilirdi ².

Geleneklere göre, sultan tahta çıktıktan bir gün sonra, sabahleyin sadrazam ona çiçek ve meyve dolu elli porselen tabak ve vazo gönderir, böylece hükümdarını tebrik etmiş olurdu. Aynı gün öğlene doğru, sultan kendi eliyle yazılmış bir hatü şerifi sadrazama gönderirdi. Ulemânın dışında bütün vezirler Bâb-ı Ali divanında toplanır, görevlinin (kapıcılar kethüdasının), bir kumaşa sarılı olarak ve başının üzerinde tutarak getireceği hattı şerifi beklerlerdi. Hattı şerif gelince, başta sadrazam olmak üzere bütün vezirler salonun ortasına kadar ilerler, sadrazam hattı şerifi alıp öper, başının üzerine götürür ve Reisefendi'ye (Reis-ül Küttab'a) verirdi. Reisefendi de padişahın teveccüh ve itimatını bildiren hattı şerifi oradakilere okurdu.

Okunma işi bittikten sonra sadrazam hattı şerifi getiren ve etek öpen haberciye, yani Kapıcılar Kethüdası'na, bir samur kürk giydirirdi. Bundan sonra divanda bulunanların tebriklerini kabul eder, daha sonra da dağılırlardı. Sadrazam dairesine geçer, padişahın teveccüh ve itimatlarına şükranlarını sunmak için hazırlanırdı. Vazifeyi en derin ve şükran duygularıyla kabul ettiğini bildiren cevabî mesajı götürecek olan kethüdaya armağan olarak birkaç yüz duka altınından başka çok değerli bir elbise (kaftan) da verirdi.

III. Mustafa tahta çıkışından dokuz gün sonra, Hz. Pey-gamber'in kılıcını kuşanmak için Eyüp Sultan Camii'ne gitti. Kılıç alayı, her zaman olduğu gibi bu defa da çok muhteşemdi.

Merasim gereği o gün, idarenin her kesiminden yüksek rütbeli memurlar sarayın birinci avlusunda toplanmışlardı. En önde zaptiye teşkilâtından yüksek rütbeli iki görevli, onların ardından çavuşlar ve müteferrikalar, ulufeliler ve gedikliler yürüyor, yol açıyorlardı. Onların peşinden de sipahi paşaları, mabeynciler, büyük ulemâdan olanlar, şeyhler, seydiler ya da Peygamber soyundan olanlar, divan azaları ve odabaşuan, üç defterdar, nişancı, Reisefendi, serasker, iki kazasker, vezirler ve nihayet yanyana olmak üzere sadrazamla şeyhülislâm geliyordu. Onların ardından yedekte yürütülen, eyer ve dizginleri çok süslü otuziki at geliyordu ki bunların onikisirun eyerlerinde murassa kalkanlar asılıydı.

Sultanın etrafını peykler ve solaklar çeviriyordu. Peyklerin başında pırıl pırıl parlayan miğferler, solakların başında ise harikulade güzel kuştüyü

² M.d'Obsson, Osmanlı İmparatorluğu Tablosu, VII, s. 120.

sorguçlar vardı. Padişahın bindiği atın sol üzengisini büyük imrahor (emir-ü ahu*), sağ üzengisini başmabeyinci tutuyordu, ikinci imrahor sol dizgini tutuyor, sağ dizgini tutan sancaktar ise bir eliyle sancak-ı şerifi taşıyordu. Padişah atının yanında bunlardan başka has ahır teşkilâtından dokuz kişi daha vardı ki bunlar imrahorlar, sek-banbaşılar, mabeynciler ve sakabaşı'ndan oluşuyordu.

Padişah attan inerken yanındaki onbir görevlinin yerini, padişahın koluna girmek ve onu öylece götürmek imtiyazına sahip diğer altı görevli aldı ki bunlar da silâhdar, tülbenddar, ibrikdar, rikâbdar ve berberbaşmdan meydana geliyordu. On* lan da yeniçeri ağası ile bostancıbaşı takip ediyordu. Aynı imtiyaza başmabeyinci ile iki imrahor da sahiptiler. Yeniçeri ağası padişahın attan inmesine yardım ederken sadrazam ve dar-üs-saade ağası da koltuğundan tutuyorlardı.

Padişahın ardından gelen iki enderunlunun ellerinde çok zengin işlemeli iki yastık vardı ve üzerlerinde hükümdarın iki sarığı bulunuyordu. Sarıklar padişahın hâkim olduğu dünyanın iki bölgesini, iki denizini ve korumakla görevli olduğu iki kutsal şehri, yani Mekke ve Medine'yi temsil ediyordu. Sultani halkı selâmlamak zahmetinden kurtarmak için, sarıkları taşıyanlar, bunları durmadan sağa sola indirip kaldırıyorlardı. Enderundan bir genç, padişah ata binerken ayağının altına koymak için bir tabure, bir diğeri de aptes almada kullanılacak bir ibrik taşıyordu. Hazinesdar ise, yol boyunca biriken kalabalığa avuç avuç para saçıyordu..

Cülus alayı, yeniçerilerin oluşturduğu iki sıranın arasından geçerken, padişah onları, selâmladı. Sivil halka gösterilmeyen bu hareket yeniçeriler için bir şerefti. Yeniçeriler parfümlü selâmlama, başlarını sol omuzlarına eğerek karşılık verdiler. Böylece, en ufak bir işaretle başlarını kılıç altına uzatmaya hazır olduklarını anlatmış oluyorlardı.

Padişah, yeniçerilerin eski kışlalarının önüne gelince durdu. Burada, 60. ortanın ağası tarafından sunulan bir tas şerbeti içti ve sonra şerbet tasını, o mutlu günün hatırasına, altın doldurarak iade etti. Yeniçeri ağası üç kurban kesti.

Yoluna devam eden m. Mustafa, Fatih'in yaptırdığı caminin yanına gelince, buradaki türbeyi ziyaret etti, dua okudu. Bundan sonra, Hz. Peygamber'in sancaktan olan Hz. Eyüb*ün türbesinde de bir dua okudu.

Eyüp Camii'nde, şeyhülislâm, padişaha Hz. Peygamber'in kılıcını kuşattı. Bu tören sırasında şeyhülislâmın yanında şeriflerin reisi yani nakıyb'ül eşraf da hazır bulunuyordu. Bu sırada cami avlusunda elli koyun kurban edildi.

Ulema, «Allah yüzünü ak, kılıcını muzaffer eylesin» diye dua etti.

III. Mustafa tahta çıktığını bildirerek bazı yüksek unvanlardan ve tekkelerden alınan berat vergilerini (c l siye vergisi de denirdi) yarıya indirdiğini ilân etti. Hükümdarların her tahta çıkışlarında berat sahipleri bunları yenilemek (ve tabii yeni vergi vermek) zorunda idi. Aksi halde beratları geri alınırdı.

Padi ahlar tahta çıkışlarında, gerek «e kinci» denen ve sefere katılan yeniçerilere, gerekse «mütekaidin» ya da «oturak» denilen ve artık sefere katılmayan ama yedek olarak tutulan emeklilere cülus bah   ı verirlerdi. İ . Mustafa bu bah   ı veren padişahların sonuncusu oldu. Ondan sonra tahta çıkanlar, isyanların ana kaynağı haline gelen bu eski usule son verebildiler.

Sultan, tahta çıktığını birer hattı h m y nla hristiyan  leminin bütün hükümdarlarına bildirdi. Olayı birer özel elçi göndermek suretiyle bildirmek tenezz l nde bulunduğı devletler ise sadece Lehistan, Prusya ve Avusturya oldu. Hükümdarın cülusunu Lehistan (Polonya) kiralı Frederic Auguste UTe (Frederik Ogüst m) bildirmek için Var ova'ya giden sefir Mehmet Paşa idi. Rusya imparatoriçesi E isabeth Petrovna'-ya elçi olarak  avu lar Kâtibi Osman Efendi gönderildi. E. Osman'ın vefatını ve m. Mustafa'nın cülusunu imparator I. François'e (Fransuva) bildirmek için Viyana'ya gönderilen elçi ise Küçük Evkaf Kethüdası Giritli Resmi Ahmed Efendi idi.

Bu    el iden bizim için en dikkate değer olanı Resmi Ahmed Efendi'dir. Onun büyük bir tarihçi ve devrin en önemli devlet adamlarından biri olduğunu daha sonra göreceğiz. Rum asıllı olan Giritli Resmî Ahmed Efendi, ihtida etmiş olmasına rağmen anadilini unutmamı tı. Ahmed Efendi, reis- l küttap Tavuk ba ı Mustafa Efendi'nin kızı ile evlendi. Reisefendf-nin kız kardeşi de zenginliğiyle meşhur Belir Efendi ile evliydi. Bu zat, Dar- s-saade Ağası Be ir Paşa'ya, tavassutu ile Reisefendiliğe getirildiği takdirde önemli mikdarda para vereceğini vaadetmi ti. Dar- s-saade ağasının (kızlarağası)  l m nden sonra Bekir Efendi, bu vazifeye atanmamı  olmasına rağmen, yazılı olarak vaadettiği parayı hazineye ödemek zorunda bırakıldı. Bekir Efendi vezir rütbesine (pa alığa)  ok daha sonra terfi ettirildi.

Avusturya ve Rusya sarayları, IH. Mustafa'nın fevkalâde elçilerine, ancak daha evvel Sultan II. Osman'ın tahta çıkışını tebrik için gönderdikleri elçilerine yeni itimadn meler göndermek suretiyle cevap vermiş oldular. Bu elçiler o zamandan beri İstanbul'dan ayrılmamı lardı. Avusturya'nın elçisi Baron de Schwachherm (Baron d   vahhaym), Rusya'nın elçisi ise Kont Mnicek idi.

Bu iki saray, İstanbul'a fevkalâde elçilerini ancak iki yıl sonra gönderdiler. Napoli ve İsveç saraylarının sultana gönderdikleri tebriknâmelerini de, bu devletlerin elçileri olan Kont Ludolf ve Kont Celsing getirdiler. Fransa, İngiltere ve Venedik saraylarının tebriknâmelerini bu ülkelerin İstanbul'daki daimi elçileri Vergennes (Verjen), Porter ve Foscari takdim ettiler.³

Danimarka İle Anlaşma

Danimarka elcisi De Gahler, Osmanlı başkentinde üç yıl kaldıktan sonra nihayet Bâb-ı Âli ile bir dostluk, ticaret ve gemilerin serbestçe dolaşımı ile ilgili bir anlaşma imzalanmasını sağlayabildi.

Bu elçi, Osmanlı sultanına kendi hükümdarının tebriknâ-mesinden başka, Baltık kıyılarından kalkan ve Kont Lutzov'un kumanda ettiği iki gemiye yüklenmiş değerli hediyeleri de takdim etmişti. Fakat, fevkalade elçi unvanına rağmen, sadrazam tarafından kabul edildiği zaman, kendisine samur kürk yerine sadece bir kaftan giydirildi. Çünkü II. Osman zamanında yayınlanan tören kıyafetleriyle ilgili talimatname hâlâ yürürlükteydi.

Gahler'in uzun sûren müzakereler sırasında aracı olarak kullandığı nüfuzlu kişi, Anadolu kadısı ve Sultan'ın imamı Osman Molla'dan başkası değildi. Zenginliğiyle ünlü Bekir Efen-di'nin damadı, çok faal ve nüfuzlu olan bu şahsın desteğini, yüz kese para karşılığında sağlamış bulunuyordu.

.Danimarka elçisiyle müzakereler devam ederken, Molla Osman'ın verdiği ziyafetlerden birinde, diğer ünlü davetlilerin arasında, Macar dönmesi ve. İstanbul'da kurulan ilk matbaanın müdürü İbrahim (Müteferrika) ile, o tarihten oniki yıl önce Ölmüş bulunan Kont de Bonneval (paşa)'m⁴ kendi çocuğu ya da evlâtlığı olan Milanolu Süleyman Bey de vardı. Bu iki şahsiyet, Bâb-ı Ali ile Avrupalı elçiler arasındaki münasebetlerde büyük çaba gösteriyorlardı. Schwachheim'in İstanbul'da özellikle meşgul olduğu işler arasında, ön sırada, padişahın Cezayir Beyi'ne (Dayısı'na) bir ferman göndererek Avusturya konsülü Kersch'in kurtarılmasını temine çalışmak geliyordu. Cezayir birlikleri Tunus'a yaptıkları bir baskın sırasında Kersch'i esir alıp götürmüşlerdi.

³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/279-283

⁴ Asıl adı Comte Claude Alexandre de Bonneval (1775-1747) olan Humbaracı Afamed Paşa, Fransız asillerinden idi, fakat Avusturya ordusunda mareşal olmuştu. 1729'da Osmanlı ordusuna sığındı, islâmiyet! kabul ederek Afamed adını aldı. Osmanlı ordusunda Önemli hizmetleri görüldü ve beylerbeyMiğEne terfi ettirilerek pasa unvanı verildi. (Çevirenin nota)

Sadrazamın başçuhadarı bu iş için özel görevli olarak Cezayir Dayısı'na gönderildi. Sultan Osman'ın ölümünden kısa bir süre sonra, hoşnutsuz Macarların reisi olan Csaki de Rodos'ta ölmüştü. Onun yerini alan Kont Coloniz'in ağabeyi Baron de Zai (Badon dö Zai) de onüç ay sonra ölünce, hoşnutsuz Macarların başına Transilvanyalı (Erdelli) Mikics geçti. Csaki'nin ölümünden birkaç ay önce, o zaman Fransa kiralının ordusunda general olarak görev yapan Macar Tott da ölmüştü ki, onun oğlu meşhur «Hatırat» in müellifi Baron de Tott'tur.

Avusturya ile Fransa arasında Mayıs 1756'da ittifak gerçekleşince, İstanbul'da bulunan Avrupalı elçiler arasında değişiklikler olmaya başladı. Bundan sekiz ay sonra, 16 Ocak 1757'de, İngiltere ile Prusya arasında tedafüi ve tecavüz! (savunma ve saldırma) amaçlı bir ittifak kurulunca değişiklikler tamamlandı.

İngiliz elçilerinin kötü niyetli tahrikleri ve elçilerin itibarım sarsmak için gösterdikleri çaba karşısında Bâb-ı Âli dikkatli davranıyordu. Fakat Porter Bâb-ı Âli'yi Avusturya ve Fransa'ya karşı tahrik etmekten geri kalmadı. Bu tahriklerinde daha çok Sadrazam Koca Râgıp Paşa'nın hekimbaşısı olan Ram Is-pilanti'den yararlanıyordu.

İsveç sefiri, hükümdarının Fransa ile yaptığı ittifaka sadık kalacağını, fakat, Prusya kralı II. Frederik akrabası olmasına rağmen bu hükümdara karşı yapılacak bir savaşta tam tarafsız hareket edeceğini ve 21 Mart 1757 Vestfalya Anlaşmasına da sadık kalacağını bildirdi. Bundan iki ay kadar Önce, 8 Ocak 1757'de, Rus elçisi Obreskov Bâb-ı Âli'ye bir nota vererek, hükümdan Elizabeth Petrovna'nın Lehistan ve Avusturya'ya yardım maksadiyle ordusunu harekete geçireceğini, Lehistan'ın da rızası ile bu ordunun Cumhuriyet'in kuzey eyâletlerine geçeceğini söylüyordu. Sadrazam bu notaya verdiği cevapta hiçbir itirazı olmadığını bildirdi.

Bir yıl sonra Bâb-ı Âli Obreskov'un bazı şikâyetlerine de cevap verdi. Obreskov'un hükümdarı adına yaptığı şikâyeteye göre, Kırım Hanı Halim Giray'a, itaatsiz Nogay Tatarlarını cezalandırması için Bâb-ı Âli tarafından emir verilmişti ye onU'yardımcı olarak Azak, Bender, Hotin ve Sofya paşaları da gönderilmişti⁵

Prusya'nın Dostluk Anlaşması Teklifi

⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/283-285

Râgıp Paşa reis-ül küttap iken, Prusya Bâb-ı Âli'ye ilk dostluk anlaşması teklifini yapmıştı, fakat Bâb-ı Âli bazı bahanelerle buna yanaşmamıştı. Şimdi sadrazam olan Râgıp Paşa böyle bir ittifakı en çok isteyenlerden biri idi. Avusturya konuyu müzakere için temsilci olarak Hauden'i İzmir'e gönderdi. Hau-den daha çok Rexin ismiyle tanınıyordu. O sırada yine Prusya adına görüşmeler için gelen Varennes de Türkiye'de idi, fakat Hauden Bâb-ı Âli ile ittifak kurmak için tam yetkiliydi ⁶. Ayrıca, hükümdarı Frederik II'den Sultan Mustafa'nın tahta çıkışını tebrik eden bir de mektup getirmişti.

Sadrazamın ittifak arzusuna rağmen Hauden'e kesin bir cevap verilemedi ve İstanbul'a gelmesine de ancak çok gizli tutulmak kaydıyla müsaade edildi. Fransa elçisi Verj en ile Avusturya elçisi Şvahaym, Hauden'in izini boş yere aradılar. Fakat bir gün, Hauden'in Saksonyalı uşağı, kendisine kötü muamele eden efendisinden intikam almak için, bulunduğu yeri Fransız ve Avusturya elçilerine bildirdi. Bu uşak, efendisinin kendisini, sırrını ifşa eder korkusuyla zehirlemek istediğini de iddia ediyordu ⁷.

Avusturyalı tercüman öğrendikleri sırrı Râgıp Paşa'ya söylediği zaman, sadrazam bunu son derece soğukkanlılıkla karşıladı ve doğru olmadığını söyledi. Uzun süren reis-ül küttap-hgı zamanında ve Mısır valisi olarak Kahire'de bulunduğu yıllarda, renk vermemeyi, düşüncesini belli etmemeyi çok iyi öğrenmişti. Zaten Mısır'daki taşkın ve yaygaracı Memlûk beylerinin oyunlarını bozabilmek için gizlilik, serinkanlılık ve yap-maolıfr, bütün vali paşalar için bir zaruret haline gelmişti.

Râgıp Paşa, yabancıların, tercüme ettirilen berat ya da himaye mektuplarını ele geçirmek için her türlü harcamayı yaptıklarına, tercümanların da bu belgeleri reayaya satmayı alışkanlık haline getirdikleri meselesine dikkatle eğildi. Bu maksatla Reisefendi'ye bir buyrultu göndererek bu olayların tekrarlanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını istedi ⁸.

Sadrazam bir yıl sonra başka bir buyrultu çıkararak Avrupalıların reayadan kızlarla evlenmelerini ve gayrimenkul edinmelerini tekrar yasakladı. Bu yasaklar mevcut anlaşmalara ayları idi. Galata voyvodasına gönderilen bir emirnamede ise, reayadan kız alan Avrupalıların ve Avrupalılarla evlenmiş reayanın birer listesi isteniyordu. ⁹

⁶ Tam yetki belgesinin Türkçe'den İtalyanca'ya yapılan tercümesi (15 Cemaztetevvel 1170 (1757) tarihini taşıyor.

⁷ Bu uşağın mektubu Schwachheim'in mektubuna ilişkti.

⁸ Sadrazamın 19 Rebiûlabır 1172 (20 Aralık 1758) tarihli bu buyrultusu da Schwachheim*m raporuna ekliydi.

⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/285-287

Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın Azilleri Dar-Üs-Saade Ağası'nın İdamı

Ragıp Paşa'nın sadareti, Sultan Osman'ın ölümünden ve m. Mustafa'nın cülusundan on ay kadar önce başlamıştır. Bu yüzden, Ragıp Paşa'nın zamanına ait değişiklikleri ve olayları özetlemek için biraz geriye gitmemiz gerekiyor.

Ragıp Paşa, devlet idaresini ele almasından az sonra, son yangında harap olan acemioğlan kışlalarının yeniden inşasını emretmişti. Bu sırada Defterdar Ahmet Efendi'yi görevden alarak, onun yerine sürgünden çağırdığı Halimi Efendi'yi geçirmişti. Şeyhülislâm Dürriâde Mustafa Efendi de görevden alınmış, onun yerine bu makama yaşlı Damatzâde FeyzuUah Efendi ikinci defa getirilmişti (28 Cemazjülevvel 1170 - 18 Şubat 1757). Sadaret kaymakamı Ali Paşa Cidde'ye gönderildi. Ragıp Paşa, Mısır valiliğinden azledilen eski sadrazamlardan Hekim-zâde Ali Paşa'ya olan saygısından dolayı, Anadolu'nun istediği şehrine yerleşmesi iznini verdi. Onun yerine Mısır valiliğine Sadettin Paşa getirilmişti. Reisefendi Avni ise yerini, uzun zamandır bu makamda gözü olan ünlü zengin ve Reis Mustafa Efendi'nin damadı Ebubekir Efendi'ye bırakmak zorunda kaldı. Ebubekir Efendi bu maksatla türlü entrikalar çevirmekten ve bol para harcamaktan geri kalmamıştı (21 Recep - 11 Nisan).

Râgıp Paşa'nın Sultan Osman devrindeki sadareti sırasında yapılan başlıca değişiklikler işte bunlardı. Çok ihtiyatlı bir insan olan Râgıp Paşa, padişahın zaaflarını, yenilik taraftan ve sabırsız oluşunu, Dar-üs-saade Ağası Ebû Kofun çok tesiri altında kaldığını biliyor, ama Ebû Kofla nasıl başedebileceğini bilemiyordu.

Sultan Osman'ın hastalığının son günlerinde artık onun hayatından fimi Hîm" kesen Dar-üs-saade Ağası, sadrazamlığa Kel Ahmed Paşa'nın oğlu Ali Paşa'yı getirmek istiyordu. Râgıp Paşa, çok önemli bir konuda fikri alınmak bahanesiyle, gerçekte ise elinden sadaret mührünü almak maksadiyle saraya davet edilmişti. Fakat tedbirli davranan Râgıp Paşa bu tuzaktan kurtulmasını bildi. Dar-üs-saade Ağası'nın yazıcısı İbrahim Efendi, sadrazama gizlice bir tezkere göndererek kendisini bekleyen tehlikeyi, padişahın sabaha çıkamayacak kadar ağır hasta olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine Râgıp Paşa kıyafet değiştirerek ve yalnız olarak sarayından ayrılmıştı. Râgıp Paşa'yı saraya götürecek olan baltacılar kethüdası da ancak onun hareketinden sonra Paşakapısı'na ulaşabilmişti. Buna çok içerleyen Dar-üs-

saade Ağası da kethüdaya, sadrazamı bulunması ihtimali olan her yerde aramasını ve mutlaka saraya getirmesini emretmişti.

Kethüda bütün şehri aradığı halde sadrazamı bulamamıştı. Geceleyin padişahın ölüm haberini alan Râgıp Paşa tekrar Paşakapısı'na dönmüş, azilden kurtulmuş ve yeni padişah da onu görevinde bırakmıştı.

Bu olaydan sekiz gün sonra. Dar-üs-saade Ağası Ebû Kof Ahmed Efendi görevden alındı ve onun yerine bu makam, sultanın çok güvendiği su* kâtibi Beşir Efendi'ye tevcih olundu. Yeni Dar-üs-saade Ağası, mevkufatçı unvanıyla yazıcı İbrahim Efendi'yi de saraydan uzaklaştırdı. Selefinin entrikalarını öğrenen Beşir Efendi, Râgıp Paşa'nın adamı olsa da, saray sırlarını ifşa eden bir yazıcıya güvenemezdi.

Peşkirici başı Hamza Ağa silahdarlığa getirildi. Azledilen Dar-üs-saade ağasının sadrazamlığa getirmek istediği Kaptan-ı Derya Ali Paşa ise mevkiini kaybetmekle kalmadı, bütün malvarlığı müsadere edilerek İstanköy'e sürüldü. Bundan başka ça-vuşbaşı, bostancıbaşı, başmabeyinci ve birçok vezir azledildi (29 Sefer 1171 - 12 Kasım 1757).

ölen padişahın güvenini kazanmış, kudretiyle mağrur eski Dar-üs-saade Ağası Ebû Kof kellesini kurtaramadı. Ebû Kof daha önce, hacı kafileleri ile sûrrenin güvenliğinden sorumlu Hac Emiri Esad Paşa'yı da bu görevden aldırması, hac emirliğine ve cerdecibaşılığına hiç kimsenin tanımadığı iki adamını getirmişti. Fakat hacı kafilesi, Maan'ın otuz fersah yakınında, önceki Hac Emiri'nden (Esad Paşa'dan) intikam almak isteyen Beni-Harb adlı Arap kabilesinin saldırısına uğradı ve yağmalandı.

Üçüncü Osman'ın ölümünden bir ay önce meydana gelen bu olayı, Ebû Kof Ahmed Efendi padişahı saklamıştı. Fakat bir süre sonra haber bütün İstanbul'da duyuldu. Hz. Peygam-ber'in doğum gününde, Şam'dan gelmeleri ve Hacı kafilesinin Mekke'ye ulaştığını bildirmeleri beklenen müjdeciler görün-m ey ince, halk arasında hoşnutsuzluk ve mırıldanmalar başlamıştı. Bunun üzerine, gürültüyü yatıştırmak isteyen yeni padişah III, Mustafa Dar-üs-saade Ağası'nı idam ettirdi. Ebû Kofun kesik başı bir kazığa geçirilmiş ve üzerine de şu yazı yazılmıştı: «Müslüman hacıların felâketine sebep olanların mükâfatı işte budur!».

Bu idam, padişahın topladığı ve ulemâdan önde gelenlerin, şeyhülislâmın, Rumeli Kazaskeri Mehmed Salih Efendi, Anadolu Kazaskeri Asım İsmail Efendi ile bunların seleflerinin, İstanbul kadısının, nakıyb'ül eşrafın ve asker paşaların katıldığı bir mecliste bir fetva ile meşrulaştırıldı. Padişah mecliste bulunanlara hac emirliğine Çeteci Abdullah Paşa'yı tayin

ettiğini açıkladı ve Reisefendi de tayinle ilgili yazıyı okudu. Bundan sonra padişah konuşmasına şöyle devam etti:

«— Haremeyn-i Şerefeyn'deki durumların çok üzücü olduğunu biliyorum... Bunların bana Allah tarafından emanet edilmiş olduklarını da biliyorum. Allah'ın emaneti olan haremeyn-i korumak için gerekirse şu parmagundaki yüzüğü bile paraya çevirir ve bu maksatla harcarım».

Bu sözlerden hemen sonra okunan bir hattı şerifle, iki kutsal şehrin, yani Mekke ve Medine'nin hizmetlerine ait vakıf gelir kaynaklarının (mukataalarının) tetkiki ve yeniden düzenlenmesi emredildi.

Uzun zamandan beri buralarda büyük bir karışıklık ve idaresizlik hüküm sürüyor, mültezimlikler rüşvet karşılığında ya da ilgisizlik yüzünden baltacılara, çuhadarlara ya da sarayın diğer memurlarına veriliyordu. Sadrazam, bundan böyle, devletin diğer mültezimlikleri gibi Haremeyn mukataalarının da peşin para ile satılmasını ve sıkı denetim altında tutulmasını emretti.

Ebû Kof Ahmed Efendi'nin idamından sonra onun himaye ettiği Türkmenlerin ağası da idam edildi. Türkmenlerin ağası bir deve sürücüsü iken alınıp bu iş için yetiştirilmiş, fakat yetkişini kötüye kullanarak idaresi altında bulunanlara her türlü sıkıntıyı yaşatmıştı.

Daha sonra eski Hac Emîri Esad Paşa'nın idamına da karar verildi. Esad Paşa, intikam hırsıyla, hacı kafilesini soymaları için Arapları bizzat tahrik etmiş olmakla suçlanıyordu.

Dar-üs-saade Ağası'nın ölümünden sonra, Râgıp Paşa'nın yeni padişah ile arasını açacak ve icraatını engelleyecek kimse kalmamıştı. Mevkiini böylece sağlamlaştıran sadrazam, her şeyin hüküm ve iradesi altında cereyan ettiği intibainı veriyordu.

Ölen padişahın aldığı son idarî tedbirlerden biri, kadınların, çok önemli bir sebep olmadıkça evlerinden çıkmalarının, sırf kendilerini göstermek ve ayıp sayılacak dedikodulara sebep vermemeleri iftn halk arasında gezmelerinin yasaklanmış olmasıydı. Bunun sonucu olarak da mahalle imamlarına, islâmî disipline uyulması, yani kadınların evde oturmalarının sağlanması emredilmişti.

Yeni hükümdarın ilk yaptığı işlerden biri de reayanın çok lüks giyinmesi yasağını yenilemek oldu. Bu maksatla Rum ve Ermeni patrikleriyle musevilerin hahambaşısı, çavuşbaşının huzuruna davet edildiler. Onlardan, dindaşlarının islâmî esaslara uygun olarak, lüks ve şatafatlı elbise giymelerini kesinlikle önlemeleri istendi.

Bunun dışında III. Mustafa çok insanî, yumuşak, iyiliksever ve cömert davrandı. Hükümdarlığının daha ilk günlerinde Reis-ül Küttab'a, Avrupalı elçilerin hükümdarları adına kendisini tebrik için. geldiklerinde sunacakları en güzel armağanın, müslüman köleleri azad etmeleri olacağını bildirmesini istedi. Ayrıca, borcunu ödeyemedikleri için tutuklu bulunanların serbest bırakılmalarına karşılık olarak, onların bütün borçlarını karşılayan bir bağışta bulundu.

Padişah, tersaneyi ziyaret ettikten sonra da cömert bir davranışta bulundu: Sadrazama yirmi bin (altın) kuruş göndererek, bunun donanma kaptanlarına, bahriyenin diğer işçi ve memurlarına dağıtılmasını istedi. Bundan bir süre sonra da Hısn-ül Bahir (Deniz Kalesi) adlı büyük bir geminin denize indirilmesinde hazır bulunarak merasimi şerefletirdi.

III. Mustafa çok hareketli bir insandı. Sık sık at üzerinde veya saltanat kayığında görünüyordu, bir gün kalabalık ve muh teşem maiyetiyle şehirde, bir başka gün kıyafet değiştirerek sokaklarda dolaşıyordu. Daha sonra Derya kaptanlığına getirilen Rumeli valisinin karısı olan yeğeni Hanımsultan'a çok büyük bir şefkat ve ilgi gösteriyordu. Bu prensesin güzelliğine, zekâsına o kadar hayrandı ki, bir gün hile onu ziyaret etmeden duramıyordu. Yeğeni olan prenses de bu durumu, bazı devlet işlerinde müessir olmak için istismar etmekten geri kalmıyordu. Karısı bir zamanlar Sultan Mahmud'un sarayında cariye olan. zengin Bekir Efendi'nin reis-ül küttaplığa getirilmesi işte bu prenses sayesinde olmuştur.

Fakat, havadan gelen suya gider derler. Bekir Efendi için de böyle oldu. Reisefendiliğe gelmesi için çevrilen entrikalarda karısının da parmağı vardı. Bir gün saraya davet edilen karısı, kocasının Sultan Mahmud devrinde haksız olarak ele geçirdiği çok değerli bazı eşyayı nereye sakladığını bilemeyince veya söylemek istemeyince, Bekir Efendi bu mevkiden uzaklaştırıldı (8 Kasım 1757).

Birkaç ay sonra Bekir Efendi'nin yerine Hacı Abdi Efendi getirildi. İnatçı, kıskanç bir insan olan Abdi Efendi, kendi fikrinden başkasına önem vermiyor, fikrini kabul etmeyenlere karşı çok kaba davranmaktan çekinmiyordu. Bu davranışları yüzünden, III. Mustafa'nın tahta çıkışından bir süre sonra, yerini sadaret mektupçusu Uehmed Emin Efendi'ye bırakmak zorunda kalmıştır.

Mehmed Emin Efendi, imparatorluğun vakanüvisine göre, icraatı ile karanlıkları ay ışığından daha iyi aydınlatan ve nasihatleri kadere hükmeden

bir insandı ¹⁰.

Râgıp Pa atst n Padi ah n K z Karde iyle Evlenmesi

Reis l k ttab Abdi Efendi'nin azlinden altı gün sonra Damat-zade Feyzullah Efendi de  eyh lislamlıktan ikinci defa azledildi ve yerine Salih Mehmed Efendi getirildi (20 Ocak 1758 -10 Cem zielevvel 1171). Mehmed Efendi bu makamda onyed  ay kaldı.

Salih Mehmed Efendi makamına oturduğu gün padişah kendisine teamüle uyararak bir k rk giydirdi ve takımları çok değerli olan bir de at hediye etti. Gelene e göre,  eyh lisl m bu ata binerken hayvanın gemini sadaret kethüdası tutuyordu.

Padişah, Zeynep Sultan'ın kocası olan ve  Sinek  l kab  ile anılan Küçük Mustafa'y  İstanbul'a getirtti. Küçük Mustafa son onbeş yıldan beri Asya'daki eyâletlerin hemen hemen hepsinde vali olarak görev yapmıştı. Padişah'la olan akrabalığı yüzünden kendisine ni ancı ve vezir unvanları verildi.

   nc  Mustafa bundan sonra kırk   yaşındaki k z kardeşi Ay e Sultan'ı, T rhala Sancak Beyi Vezir Silahdar Mehmed Paşa ile evlendirdi. Çeyiz olarak da sadece be  bin duka altını verdi. Bu mikdar Kanunî Süleyman zamanında sultanlar için verilen  eyizin yirmide biri, IV. Murad'ın Melek Ah-med Paşa ile evlendirdi i Kâhya Sultan için verdiği  eyizin ise kırkseizde biri idi. IV. Murad'ın verdiği bu  eyizin tutarı iki yüz kırk bin duka altını idi ve tou Mısır'ın bir yıllık gelirine e itti.

   nc  Mustafa, Ay e Sultan'la aynı yaşta olan öteki k z kardeşi Saliha Sultan'ı da, imtiyazlı kılmak istediği Sadrazam Râgıp Paşa ile evlendirdi. Saliha Sultan, uzun zaman Saint-Petersburg'ta esir tutulan eski  zi valisinin dul karısıyd  (31 Mart 1758 - 21 Receb 1171).

Ni an töreni Saliha Sultan'm Eyüp yakınındaki sarayında,  eyh lisl m huzurunda yapıldı. Bu törende Saliha Sultan'ı Dar s-saade A ası, Râgıp Paşa'y  da sadaret kethüdası temsil ettiler.

Ertesi gün sadrazam, Kapıcılar Keth das 'n  ni anlısına göndererek hat r n  sordu ve ona altı adet kapaklı gümüş tabak, bir gümüş sini, bir k se  eker, otuz k se süt ve elli k se meyve gönderdi. Onbe  gün sonra Saliha

¹⁰ Ezber min el  tamer, emze m n  1-kader. V s f, s. 108.
Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi,    dal Hikmet Neşriyat: 8/287-291

Sultan araba ile ve hadımların refakatinde sadrazamın sarayına gitti. Dul olduğu için müzika ve şatafatlı tören alayı yoktu. Harem avlusunun kapısına gelince, Râgıp Paşa nişanlısına 'hoş geldiniz' diye iltifatlarını sunduktan sonra derhal bekleme salonuna geçti.

Akşam olup güneş batınca dar-üs-saade ağası geldi ve yine geleneğe uyarak nişanlıyı alıp müstakbel kocasının ellerine teslim etti. Saray âdetlerine göre prenses ilk karşılaşmada pek mağrur davranır, daha doğrusu öyle görünür, kocasının yüzüne bile bakmazdı. Kısa süren sessiz duruştan sonra birden kalkar ve sözde hiç memnun değilmiş gibi, iç odaya doğru ilerlerdi. Hadımlar bu durumdan yararlanıp damadın terliğini çıkarır ve eşğin önüne bırakırlardı. Bu merasime çok önem verilirdi, çünkü 'bu, damadın hareme sahip olduğu ve buraya ancak onun girebileceği anlamına gelirdi. Bundan sonra hadımlar hemen çekilir, damad, sofada şeref koltuğunda oturan nişanlısının yanına yalnız girerdi. Gelinin Önünde diz çöker, ellerini göğsünde kavuşturur, nişanlısı konuşuncaya kadar öylece sessiz beklerdi. Gelin nihayet konuşunca şöyle derdi:

— Bana su getir!

O zaman damad sürahiye getirip diz çöker ve ondan tülünü açmak lûtfunda bulunmasını isterdi.

Gelinin yüzünü örten tül çiçeklerle ve parlak mücevherlerle süslü olurdu. Yedi sıra örülmüş saçlarında da altın ve inciler bulunurdu. Gelin, getirilen suyu yudumlar yudumla-maz, hizmetçiler iki tabak getirirlerdi. Bu tabakların birinde iki kızarmış güvercin, diğerinde nöbet şekeri bulunurdu. Hizmetçiler bunları odanın ortasına kurulan alçak sofraya yerleştirdikten sonra çekilirler ve damad gelinden, çok kibar sözlerle yemeği lûtfen tadmasını rica ederdi. Gelin ise yine gururla ve tenezzül etmiyormuş gibi «Hayır, istemiyorum» cevabını verirdi. O zaman damad, güzel gelini razı etmek için başka çarelere başvururdu: Hadımları çağırır ve hadımlar çok değerli armağanları getirip gelinin, ayakları altına bırakırlardı. Harikulade güzel ve değerli armağanlar karşısında nihayet yumuşayan gelin, yine saray töresine göre, damadın koluna girip kendisini sofraya oturtmasına müsaade ederdi. Önce damad gelinin ağzına kızarmış güvercinden bir parça, gelin de damadın ağzına bir nöbet şekeri verirdi. Bu tadımdan hemen sonra sofraya kalkardı. Gelinsultan sofradaki yerine kurulur, hadımlar çekilir ve yeni evliler bir saat kadar başbaşa kalırlardı. Bu süre içinde birbirlerine ancak nezaket cümleleriyle hitap etmeleri usuldendi. Bundan sonra damad salona geçer, orada vezirlerin, saray ve devlet erkânının tebriklerini kabul ederdi.

Tekrar hareme geçen damad, bu defa orada prenseslerin tebriklerini kabul ederdi. Bundan sonra bütün gece çalgılar çalınır, oyunlar oynanır, gölge oyunları seyredilir ve konuklar eğlendirilirdi. Nihayet gelin yorulduğunu bildirir, uyumak istediğini söylerdi. Bunun üzerine bütün davetliler dağılırdı.

Az sonra başhizmetçi bir hadımla birlikte gelip, gelinin yatağında istirahat ettiğini damada bildirirdi. Bunun üzerine damad, kimseye görünmeden gelinsultanın dairesine girer, onu rahatsız etmemek için sessizce soyunur, sonra yatağa yanaşıp diz çöker, gelinin ayağına usulca dokunarak hafifçe öperdi. Gelin itiraz etmezse daha ileri gider ve nihayet ona sahip olurdu.

Ertesi gün damad, sarayın bazı ileri gelenleri ve kethüdalarla 'birlikte hamama giderdi. Buna «paça günü- denirdi. Çünkü hamamdan dönünce kendisine bir tabak paça. çorbası sunulurdu.

Üçüncü gün padişah damadına ya da kayınbiraderine bir güüz gönderirdi ki bu, prenses kendisine hâlâ kocalık hakkı tanımıyorsa, buna izin vermiyorsa, onu bununla öldürebileceği anlamına geliyordu. Tabii. Osmanlı soyundan bir gelinin kocasına teslim olmadığı için öldürüldüğü görülmüş değildir. Zaten altmışlık Râgıp Paşa ile dul sultanın evlenmelerinde, yukarıda anlattığımız geleneğe bütün  rmtıları ile uyulduğunu sanmıyoruz.

Râgıp Paşa'nın haremeyn mukataalarını düzene sokmak için aldığı tedbirlerin sonucu çok müsbet oldu. İmparatorluk için tahsil edilen vergi bin kese gümüş miktarında artmıştı. Sultan Mustafa bu hizmetine karşılık Râgıp. Pasa'yı altın sırmalı bir kaftan ve bir samur kürkle taltif etti ki III. Ahmed'den bu yana böyle bir ayrıcalık görülmemişti ve hiçbir sadrazam ve saray damadı bu iltifata mazhar olmamıştı.¹¹

Sürgün Edilenlerin İstanbul'a Dönüşleri

Râgıp Mehmet Paşa'nın sadareti sırasında yüksek rütbeli birçok memura, sürgün edildikleri yerden ayrılıp İstanbul'a gelmelerine izin verildi. Bunların arasında sabık reis-ül küt-tap Abdi Efendi, eski defterdar Halimi Efendi, Kâhya Velîyüd-din Efendi de vardı. Bunların ilki Bursa'ya, ikincisi Gelibolu'ya, üçüncüsü de Girit'e sürülmüştü. Râgıp Paşa, vezirler ve devletin diğer yüksek memurları arasında da bazı değişiklikler yaptı.

¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/291-294

Sultan birçok defa yazlık sarayının bulunduğu Karaağaç'ı, Büyükdere kemerlerini ye Belgrad'ı ziyaret etti. Edirne'deki sarayın tamiri ile bizzat meşgul oldu. Beş yıl önce hem İstanbul'da hem Edirne'de büyük hasara yol açan depremde bu saray da yıkılmıştı. Eski kâhya Yusuf ve Ahmed Efendiler bu tamir işiyle görevlendirildiler. Padişah onlara masrafları karşılamak için elli bin kuruş tahsis etti, ayrıca emirlerine iki bin işçi verdi. Bu olağanüstü masraf kısmen Galata sarayında yapılan tasarrufla karşılandı. Bu sarayda, yılda altı veya sekiz yüz kese gümüşe mal olan baltacılar koğuşu kaldırıldı ve bunlar eski sarayın baltacıları araşma karıştırıldı ¹².

Üçüncü Mustafa'nın saltanatı sırasında yeni sikkeler (zo-lote) ¹³ bastırıldı. Bu tür para basılması daha çok sultan hanımlardan birinin hamile

¹² Schwachheim'ın Ocak 1750 tarihli raporundan.

¹³ Zolota: Polonyalıların kullandığı bir para birimi idi. (Osmanlı Devleti Polonya ile ticarî ilişkiler kurunca bu para Türkiye'de de geçmeye başladı ve gümüş zolatalar basıldı). Artık zolota basılmıyor, eski zolota ise 35 para değerinde işlem görüyor. Bugün (yani 1831'de), İstanbul'da, para konvansiyonuna göre karşılık değeri 294 olan şu paralar geçmektedir:

Altın 40 kuruşluk: 1 florin ve 24 kreuzere eşit (1 kuruş = 40 para; 1 para = 3 aspros).

Altın 20 kuruşluk: 3 florin ve 45 kreuzer.

Altın 10 kuruşluk: 1 florin ve 21,5 kreuzer.

Gümüş 5 kuruşluk: 4,75 kreuzer,

2,5 kuruşluk: 2,25 kreuzer.

1 kuruşluk (veya 3 aspros): 1,5 kuruş.

Fakat bugün bunlardan bazıları hükümet tarafından tedavülden kaldırılmış bulunuyor. Ticarete (alış-verişte) yalnız şu paralar kullanılıyor:

1 altın aynalı = 44 kuruş.

Çifte aynalı = 88 kuruş,

1 altın Mahmudiye = 42,5 kuruş,

Yarım Mahmudiye = 21,25 kuruş,

Fındıklı Mahmudiye = 24 kuruş,

İstanbullu (İstanbul dukası) = 19 kuruş.

Yarım İstanbullu = 9,5 kuruş.

Çeyrek İstanbullu = 4,75 kuruş,

Oniküik = 12 kuruş,

Yarım oniklik = 6 kuruş,

Çeyrek oniküik = 3 kuruş.

1 Mısırlı (Mısır'da basıldığı için) = 17 kuruş,

Yarım Mısırlı = 8,5 kuruş,

Çeyrek Mısırlı = 4,25 kuruş, 1 Zincirli (zincirli duka) = 2,5 kuruş, 1 gümüş yüzük (Selimiye'nin yüzde biri) = 9,5 kuruş.

1 beşlik (Mahmudiye'nin beşte biri) = 9 kuruş, İkilik = 9 kuruş.

Mısır Paşası'nın hicrî 1223'te (m. 1808'de) bastırdığı Mısır altınının değeri 10 kuruş idi, bugün ise 7,5 kuruş ediyor.

1 dirhem ağırlıktaki Tunus altını = 24 kuruş.

1 yaldız (Venedik dukası) = 33 kuruş ve 10 para (Hollanda ve Kremnitz altınları da aynı değerti).

'Karakuş' denilen 2 florinlik Avusturya imparatorluk eküsü = 14,5 kuruş.

1 arslan kuruş (arslanlı kuruş) = 40 para.

31 Ekim 1820'da kullanılmakta olan paralar ve değeri işte böyleydi. Fakat yedi ay sonra (Haziran 1830'da) para değeri 309'a düşmüş bulunuyordu (yani 294 birimle elde edilen 309 birimle elde edilir olmuştı).

Ağırlık ölçülerine gelince: İstanbul'da 1 okka 400 dirheme veya 48 onsa eşitti, 1 ons, 8,33 dirhem ağır-hımdadır.

Eczacılıkta 'ons' ve 'yanın ons' birimleri kullanılıyordu. Yarım ons 4 dirheme eşitti. Buna göre eczacılıkta 1 libre, 24 ons ve 94 dirheme eşittir. Bugünkü kurda (1831'de) okka 340 dirhemdir.

olduğunun anlaşılması üzerine olurdu. III. Ahmed, hamileliğini bildiren haremdeki her kadın için sikke bastırmış, ama o zamandan beri bu âdet bırakılmıştı. III. Mustafa'nın bastırdığı sikkelerin değeri, III. Ahmed'in bastırdığı sikkelere göre birkaç para daha düşüktü.

Uzun zamandan beri Anadolu eyâletlerinde soygunlar artmıştı ve haydutların cüreti ticareti sık sık felce uğratiyordu. Râgıp Paşa'nın sadareti sırasında Sivas Valisi Feyzullah Paşa birkaç bin levendle harekete geçerek, Erzurum ve Çorum dolaylarını kasıp kavuran haydutların kökünü kazıdı. Sultan Mustafa bu başarısından dolayı Feyzullah Paşa'ya üçüncü tuğu göndererek terfi ettirdi. Sadrazamın dileğiyle Sadaret Kethüdası Ahıskalı Mehmet Efendi ile Ahır Emîri (imrahor) Hüseyin Ağa'ya da tuğ gönderildi. Râgıp Paşa Rakka valisi iken Hüseyin Ağa da aynı sıfatla Mardin'de bulunuyordu. Rakka ve Roha (Urfa) '-daki yönetim ve durumları çok iyi bildiği için Rakka beylerbeyliğine atandı. Rakka valisini halk istememişti.¹⁴

Bazı Elçilerin Dönüşü

Bâb-ı Âli'nin Üçüncü Mustafa'nın cülusunu bildirmek üzere Viyana ve Varşova'ya elçi olarak gönderdiği Ahmet Resmî Efendi ve Mehmed Ağa İstanbul'a döndüler.

Resmî Ahmed Efendi'nin sadrazama sunduğu rapor, Avusturya ve Prusya hükümetlerinin politikalarını Osmanlıların nasıl değerlendirdiklerini, Viyana'nın örf ve âdetlerine nasıl bir gözle baktıklarını bildirmesi bakımından önemlidir. Bu konu «Viyana'ya Dair Tespitler» başlığı altında anlatılıyor.

Resmî Ahmed Efendi'nin seyahatnamesinde Calamberg Dağı'ndan «Alaman Dağı», Viyana Deresi'nden «Vidin» diye söz ediliyor ve Prater (sarayı ve parkı) ise çiftlik gibi bir malikâne telâkki ediliyor. Sonra da şunlar anlatılıyor:

«...Büyük adamlar ya da zenginler, sabahları ancak saat sekizde ya da onda kalkıyor, öğle üzeri kahvaltı yaptıktan sonra öğleden sonra bir kere daha yemek yiyorlar. Arabalarla geziye çıkıyor, sonra opera veya tiyatroya gidiyorlar. Buralardan çıkıp, önlerini aydınlatan meşalecilerin peşinden sosyete toplantılarına gidiyor ve bir gece yemeği üe günlerini bitirmiş oluyorlar. Gece gündüz eğlence, oyun ve havaiyyatla geçen toplantılardan

¹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/295-296

başka bir şey düşünmeden yaşamaları, Bran-denbourg elektörünün saldırılarını püskürtecek hazırlığı yapmaktan ve ciddî tedbirler almaktan nasıl korktuklarını izah etmeye yeter».

Resmî Ahmed Efendi'nin müşahedelerinde bazı hatalar olmasına rağmen, evvelce gönderilen ve imparatorluk tarihinde önemli yerleri olan elçilerin raporları ile karşılaştırıldığı zaman, onun, ziyaret ettiği ülkeyi çok iyi tanıdığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak da, Vasvar Anlaşmasının onayı için Viyana'ya gelen Türk elçisinin. Alman İmparatoru'nun başlıca gelir kaynaklarından birisinin, başkente gelen her yaya ve arabadan alınan vergiler olduğunu işaret etmesini gösterebiliriz ¹⁵.

Hekimzâde Ali Paşa'nın Ölümü

Üçüncü Mustafa'nın saltanatının ilk yılındaki en önemli olay, Hekimzâde AH Paşa'nın ölümüdür (14 Ağustos 1758 -9 Zilhicce 1171). Bu devlet adamı üç defa sadrazamlık yaptı. Tebriz valisi iken, kendi emrindeki kuvvetlerle yeniden fethettiği bu eski tran başkentinde bir cami yaptırarak, şehre damgasını vurmuştu. Daha sonra, imparatorlukta edindiği ilk mevkiin hatırasına, kendi parasıyla İstanbul'da da bir cami yaptırmıştı. Halen onun adını taşıyan bu cami Altı Mermer Sü-tun'un yanındadır (bu sütunlar Davutpaşa'da idi, şimdi yok) ve mezarı da orada bulunmaktadır.

Hekimzâde Ali Paşa, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği gün olan 15 Şaban'da, bu olaydan tam bin-yüz yıl sonra dünyaya gelmişti. Bu mutlu bir tesadüftü ve asrın başında doğan her insanın, çağın olaylarına tesir edecek büyük bir adam olacağına inanılırdı ¹⁶. Hekimzâde'nü doğumu, kutsal berat gecesine de rastlıyordu. Bu gecede iki melek insanların sevap ve günahlarını kaydeder ve Cebrail, bu kayıtları Yüce Allah'ın katma ulaştırır. Halkın bu inancı, onun devlet işlerindeki büyük nüfuzunu çok iyi izah eder.

Hekimzâde Ali Paşa bu özelliğinden çok iyi istifade etti. Kan akıtmasını sevmeyen, yoksulları koruyan cömert bir insandı. Sade bir hayat yaşardı. Çok okumuştı. Edebiyatı sever, şiir yazardı. Şiirlerinde «Ali» mahlasını kullanır ve bu isimle tanınırdı. Taviz vermezdi. Doğruluk ve ciddiyetten ayrılmadı ve bu özelliğini her görevde, Tebriz, Kahire, Bosna valiliklerinde ve

¹⁵ Râşit Tarihi, I-, s. 231. Tercümesi Hormayer Argivleri'nde.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/296

¹⁶ Türkler için 12. asrın başı 1101 yılı değil, 1100 yılıdır.

sadrazamlığında her zaman korudu.

Bosna seferinde Prens Hildbourghansen'i mağlup etmiş, (Avusturyalılarla) yapılan Belgrad Anlaşması'nda Türk heyetinin başkanı olmuş ve başarı göstermişti. Bu anlaşmayı anlatan imparatorluk vakanüvisi, Ali Paşa'dan söz ederken çok meşhur olan şu Arap vecizesini hatırlatıyor: «Ali'den büyük kahraman, zülfikardan üstün kılıç yok»¹⁷.

Kan akıtmasını sevmeyen bu devlet adamı ölümünden birkaç ay önce son kethüdasını idam ettirdi. Böylece, sadarettten üçüncü defa azline hainliği ve iftiralarıyla sebep olan Veli-yüddin Efendi'den intikam almış oldu.

Girit'te sürgünde iken Râgıp Paşa tarafından çağrılan Ve-liyüddin Efendi, Anadolu valisi bulunan Hekimzâde Ali Paşa'-nın kaldığı Kütahya'ya gönderildi. Orada eski mevkiini almayı ümid ediyordu. Kütahya'ya dört fersah mesafede, çok güzel bir vadi olan Ektimtaş'taki Pireliköy'e gelince, eski efendisi Ali Paşa'ya kaba bir üslûpla ve uygunsuz kelimelerle yazılmış bir haber göndererek, ağalarından onaltısını idam ettirmedikçe bir adım öteye gitmeyeceğini bildirdi.

Ali Paşa'nın, her yerde kendisini istediği gibi idare ettiğini söyleyen ve haddini bilmeyen bu adama öfkesi iyice arttı. Muhafızı olan delibaşısına derhal Veliyüddin'i bulup kellesini uçurmasını emretti ve bu emir yerine getirildi.

Hekimzâde, bütün âsilerin kelleleri gibi, Veliyüddin'in kesik başını da Bâb-i Âli'ye 'gönderdi. Vakanüvis Vâsıf a göre onun bu hareketi kendisine yakıştıramadı ve ayıplandı, fakat onun oğlu olan ve tarihçi olan Siyai'e göre ise olay herkesçe yerinde bir, hareket olarak görüldü. Bu hükümlerden birincisinin daha tarafsız, ikincisinin ise idam edilen kethüdanın kabalığından şikâyet edene ait olduğunu dikkate alırsak aradaki zıdlığı daha iyi anlarız¹⁸.

Ali Paşa yazdığı vasiyetnamede iki küçük çocuğunun ilk fırsatta sünnet edilmelerini istiyor, her müslüman erkek çocuğu için şart olan bu merasimde kendisinin bulunamayacağını bildiriyordu.

¹⁷ La fetta illa Ali, la seyyun illa Zülfikar, Vâsıf.'s-134.

¹⁸ Siyai'e göre Veliyüddin'in uygunsuz konuşmalar yapması çok iyi olmuş* tur, çünkü onu idama bu konuşmaları götürmüştür. Bu konu ile ilgili olarak şu Arap vecizesini tekrarlıyor : «Aptallar olmasaydı dünya mahvolurdu». İsmail Siyai babasının biyografisini, onun ölümü üzerine Mustakimzâ-de, Salahi Abdi, Naim Efendi, Hayri Beğ, Hilmi, Abdülkerim ve Esseyid Hakim'in tarih düşüren beyitlerini tekrarlayarak bitiriyor. Babasının faziletlerini anlattıktan sonra, dedesi Nuh Efendi'nin yazdığı tıp takviminin bir suretini veriyor. Bu takvim, kan alma, iç sürdürme için en uygun günleri bildirmektedir. Şöyle diyor: İnsanın canı her gün bir azadan öbür azaya geçer. Canın bulunduğu azadan kan almamaya dikkat edilmelidir. Can ayın ilk gününde topuklarda bulunur, ikinci gün ayak bileğinde, üçüncü gün baldırlarda, dördüncü gün kalçalarda v.s.

Râgıp Paşa, vasiyetnamedeki dileğin yerine getirilmesi işiyle bizzat meşgul oldu. Kendi oğullarının sünnet düğününde, Ali Paşa'nın Hasan Beğ ve Süleyman Beğ adh çocuklarını, Kethüda Derviş Mehmed Efendi'nin oğlunu ve idam edilen eski silâhdar Ali Paşa'nın oğlunu da sünnet ettirdi (9 Ekim 1758 -6Seferli72).¹⁹

Hac Seferlerinde Güvenliğin Sağlanması İçin Alınan Tedbirler

Bu sırada, hac kafilesinin Arap haydutların yeni bir saldırısına uğradığı fakat hacıların bu saldırıdan kurtulmaya muvaffak oldukları haberi duyuldu. Cidde yakınında ve Medine dolaylarında kafilenin öncülüğünü yapan Çetecibaşı Abdullah Paşa, Beni Harb kabilesi şeyhi Seyid bin Madhiad'in, ileride bir yerde kervana pusu kurduğu haberini almış, kan akmasını önlemek için şeyhe bir mektup yazarak saldırıdan vazgeçmeye davet etmiş. Fakat şeyh buna yanaşmamış ve çarpışmışlar. Bu çarpışma Araplara pahalıya mal olmuş. Kabile reisi Seyid Bin Madhiad ve iki oğlu öldürülmüş, geriye kalanlar dağılıp kaçmışlar.

Haberi duyan Bâb-ı Âli, Beni Harb kabilesinin başına eski şeyhin amcası Heza'yı getirmiş. Bu da usulden olan bahşışı alarak, bundan sonra hac kafilesine asla saldırmayacağına yemin etmiş.

Bu anlaşma Mekke'de büyük bir sevinçle karşılandı ve dört mezhebin müftüleri bir araya gelerek bir fetva çıkardılar. Buna göre Cuma hutbelerinde Sultan'ın adı zikredilirken basma 'Gazi*' unvanı da eklenecekti.

Beni Harb kabilesinin hacı kafilesine yaptığı saldırıda yenilmiş olması, Beni Sahar kabilesinin şeyhi Karadan Faiz'in, Şeyh Beni ünayze vasıtasıyla Cercecibaşı Abdurrahman Paşa'dan haraç istemelerine engel olmamıştı. Bunlar, bir yıl önceki soygun yüzünden bu haraçtan mahrum kaldıklarını da söylüyorlardı. Abdurrahman Paşa ne kadar alttan aldıysa Araplar da o kadar uzlaşmaz bir tavır takındılar ve şiddet hareketlerini arttırdılar. Bir uzlaşmanın imkânsız olduğunu gören paşa, asker kuvvetine başvurmaktan başka çare bulamadı. «Tabut Kurusu» denilen ovada âsilere saldırdı ve yarım saat içinde darmadağın etti. Harekâtı tamamlayan Hac Emîri Abdullah Paşa, Beni Sahar, Beni Unayze ve Beni Benhan kabilelerinin en tehlikeli kişilerini tutuklamayı da ihmal etmemişti. Vazifeleri kendi bölgelerinde hacıları korumak olan bu aşiretlerin asıl kendileri hacılara zarar veriyordu.

¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/297-299

Bundan sonra    kabile reisinin kelleleri istanbul'a gönderildi.

 am ve Trablus valiliklerine, hazine-den, hacı kafilesinin ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar para gönderildi. Hacı kafilesinin korunması görevi onlara verilmişti,  am valisi Hac Emiri, Trablus valisi ise  eteciba ı olacaktır.

Sadrazam Râgıp Paşa, saraydaki baltacıların hacı kervanına su temini i ini nasıl ihmal ettiklerini bildiğinden, bir emirle onları bu görevden aldı ve bu i i bostancı hasekilerine verdi.²⁰

Abdullah Nailî Paşa'nın  l m 

Son hacı kafilesinde eski reis- l küttap, vezir-i  zam ve  air Abdullah Naili Paşa da bulunuyordu. Fakat, son arzusu Kabe'yi tavaf etmek olan Paşa, muradına erememi , Cidde yakınında  lm  t . Vakanüvis V s f Efendi bu ölümden söz ederken, onun, bir belagat  aheseri olan « ran Tarihi*ni çok iyi bildiğini, ilmî araştırmalara d    nl   n , Reiseumili i sırasında bu konulara çok önem verdiğini övgü ile anlatır. Yarım asır sonra V s f, tarihinde şunları söyleyecektir: »Edebiyat kültürü bütün Osmanlı İmparatorluğunda öylesine ihmal edilmişti ki, tarih, belagat ve diğer ilimlerle meşgul olmak Türk vezirleri için övünülecek, takdir edilecek bir özellik değil de ayıplanacak bir i  gibi görünüyordu.»

Abdullah Naili Paşa'nın ölüm haberi İstanbul'a, Musul'un iyi yürekli ve cesur valisi Abd lcelilz de Hasan Paşa'nın ölüm haberiyle aynı zamanda ulaştı. Hasan Paşa bu  ehri İran ordusuna karşı cesaret ve maharetle savunmuş, İran hükümdarı N dir ah, kale hendeklerini dolduran pek çok  l  bırakarak çekilmek zorunda kalmıştı. Sultan da onun bu hizmetine karşılık Musul valili ini bu aile için babadan o ula geçecek bir unvan haline getirmiş ve bu yüzden onun yerine oğlu Mehmed Emin Paşa geçmişti.²¹

Hibetullah Sultanin Do umu

Fakat, büyük bir idareci ve kahraman bir kumandan olan Hasan Paşa'nın ölümü ile duyulan üzüntü, Hibetullah Sultan'-ın doğum haberi ve  enli i ile unutuluverdi (14 Mart 1758 -15 Recep 1172).

²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/299-300

²¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/300-301

III. Mustafa'nın bu ilk çocuğunun dünyaya gelişini kutlamak için İstanbul'da tam yedi gün şenlik yapıldı, fener alayları düzenlendi ve geceleri bütün şehir aydınlatıldı. Genel olarak böyle büyük kutlamalar erkek çocukların doğumunda yapılırdı. Prensesin doğumundan bir ay önce asker ocaklarına, esnafa ve bütün meslek gruplarına, padişahın yeni doğacak çocuğuna lâyük fevkalâde kutlama hazırlığı yapmaları için haber verilmişti.

Doğumun gerçekleştiği haber alınır alınmaz, harikulade bir şekilde aydınlanan şehir muazzam bir şenlik alanına dönmüş, müslümanlar ağırbaşlılıklarını kısa bir süre bırakıp coşmuşlardı. Her taraftan bu mutlu olayı anlatan, yücelten şiirler, tarih düşüren binlerce beyit getirildi saraya.

Hibetullah Sultan'ın doğumunun yedinci günü, sadaret kethüdası vezir, bütün diğer vezirler adına, padişaha, kıymetli taşlarla süslü bir altın beşik hediye etti. Sarayın dört salonu ve köşkler, İncili Köşk, Kıyı Köşkü, Topkapı Köşkü ve sa-sarayın bahçesi bezek kordonlarıyla, bayraklarla ve renk renk kumaşlarla donatıldı. Büyük kapıya bakan terasın üzerinde altın sırmalı kumaşlardan yapılmış çadırlar görünüyordu. Birinci kapı ile ikinci kapı arasında parlak ışıklar saçan dört yüz meşale vardı.

İmparatorluğun bütün eyâletlerine gönderilen habercilerle bu mutlu olayın kutlanması, kutlamalara bütün halkın katılması istenmişti. Şenlik gecelerinde büyük kalabalıklar şehrin cadde ve sokaklarını dolduruyor, İstanbul, çevredeki yüksek yerlerden ve minarelerden bir ışık denizi gibi görünüyordu.

Bu vesile ile şehir nüfusunun arttığı, yeni yeni huğda\ \ •> un mağazalarının açıldığı da müşahede ediliyordu. Bundan kırk yıl önce İstanbul şehrinin günlük tüketimi sekiz bin ki* lo buğdaydan ibaretti. III. Ahmed devrinin sonlarına doğru şehir akına uğramış, tersanenin yanında yedi-sekiz buğday mağazası daha açılmıştı. Fakat bunlar da kâfi gelmemiş, III. Mustafa, yüz bin kilo buğday alacak kadar büyük üç yeni depo daha yaptırmıştı.

Üçüncü Mustafa, ağabeyi Sultan Osman'ın israfı önleme tedbirlerini aynen uyguluyordu. Lüks ve şatafatlı giyinmeyi, kadınların halka açık her yerde görünmelerini yasaklamış, Sultan Osman'ın bu maksatla çıkardığı emirnameleri tekrarlamıştı. Bu yasaklara uyulup uyulmadığını anlamak için, İstanbul sokaklarında ve kenar mahallelerde sık sık dolaşırdı.

Hükümdarın bu gezilerinin hemen hemen hepsinde, Çorumlu bir alaybeyi karşısına çıkar olmuştu. Suiistimalinden dolayı azledildiği göreve tekrar getirilmesi için yalvarıp du rurdu. Bu yüzsüzlükten ve rahatsız

edilmekten bıkan padişah. bu inatçı adamın ve politikaya fazla karıştığı anlaşılan oğlu Kadri'nin kellelerinin uçurulmasını emrediverdi ²².

Padişah kıyafetle ilgili buyruğuna uyulup uyulmadığını bizzat kontrol etmeyi, uymayanların kellesini uçurmayı büyük bir idarecilik saya dursun, ote yandan Râgıp Mehmed Paşa, idarede ve eyâlet valileri arasında önemli değişiklikler yapmaktaydı. ²³

Kırım Hani'nın, Boğdan Ve Eflâk Voyvodalarının Bâb-I Âli Tercümanının Ve Reisefendi'nin Azil Ve Değiştirilmeleri

Kırım Hanı Halim Giray, Nogaylardan oluşan ve Boğdan' m t>lr kısmında talan hareketinde bulunan birliğe engel ola-jnadığı, gerektiği kadar sert davranmadığı, yeterli ceza vermediği için azledildi. Bâb-x Âli onun yerine, Rodos'ta sürgünde bulunan eski Han Arslan Giray'ı getirmek istedi. Fakat Ars-lan Giray han olmayı istemediği, Nogaylar da hanlığa onun kardeşi Kırım Giray'ın getirilmesini istedikleri için, sadrazam Kırım Giray'ın han olmasını kabul etti. Fakat yeni Han'ın Boğ-dan'da Nogay Tatarlarının sebep olduğu zararı karşılamasını da şart koştu.

Râgıp Paşa, Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da değiştirdi.

Nicolas Maurocordato, Eflâk prensliğine beşinci defa getirilmişti. Bu prens, halkın hoşnutsuzluğunu gidermek ve onları yatıştırmak için, selefinin koyduğu aylık bir vergiyi kaldırdı, böylece, nüfusa göre olan bu verginin kalkmasıyla nüfus sayısı da artıverdi. Oysa son sayıma Röre nüfus otuz beş bin aileden ibaret görünüyordu. Voyvoda, her kazada, kaza âmirinin yanma vergi kontrolörü sıfatiyle bir boyar verdi. Fakat voyvoda, bu kurnaz tedbirin meyvasını toplamaya fırsat bulamadan azledilip Yedikule zindanlarını boyladı. Daha sonra, idamla tehdit edildiği için, üç yüz kese gümüş vermek suretiyle zindandan kurtuldu ama Midilli'ye sürüldü.

Voyvodadan evvel onun mektuplaştığı saray hekimi Arif Efendi de azledilmişti. Padişah, başkent caddelerinde sık sık yaptığı gezilerinden birinde, *kalaras»lardan, yani Eflâk voyvodasının postacılarından biriyle karşılaştı. Postacı, İstanbul'dan ayrılıp Bükreş'e gitmek üzere idi. Padişah onu durdurup posta çantasını kontrol etti. Çantada birçok acele mektuptan başka, bir de kendi hekiminin \oyvodaya yazdığı bir mektup vardı.

²² Padişah bu arada bir kâhyanın idamını da emretmişti (Vâsıf, s- 158).

²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/301-302

Hekimbaşı bu mektubunda Eflâk Prensinden bir armağan istiyor ve maaşının azlığından şikâyet ediyordu. Padişah bu hekimi derhal azletti ve yerine Rafii Efendi'yi getirdi.

Maurocordato'nuri yerine getirilen Eflâk voyvodası, Scar-latto Ghika idi. Bâb-ı Âli tercümanlarından olan ihtiyar Gallimachl de yerini Georges Ghtka'ya bırakmak zorunda kaldı. Böylece Eflâk-Boğdan yönetiminin dizginleri ele alınmış oluyordu (7 Ağustos 1758).

Ghika, İstanbul anlaşmasına uyularak azil ve idam edilen eski tercümanın oğlu, yeni voyvoda Scarlatto Ghika'nın da yeğeni idi. Saray tercümanlığını çok isteyen Râgıp Paşa'nın hekimi îpsylanti, lâyük olduğu halde bu göreve getirilmedi.

Sadrazamın o yıllarda çok büyük bir otoritesi vardı. Sultanın merkezde oturan diğer üç damadına, eyâlet valiliği görevlerine dönmelerini emretti. Bu damadlar, Kütahya Valisi Muh-sihzade, Halep Valisi Sinek Mustafa Paşa ve Manastır Valisi Silahdar Mehmet Paşa idiler. Hâgıp Paşa, İstanbul'da kalan bu damadları kışkırttığı gizliyemiyordu.

Silahdar Mehmed Paşa, eşinin padişah ile olan akrabalığından yararlanarak İstanbul'da kalışını iki ay uzatabilmişti.

Bu sırada III, Mustafa, ablası Ayşe Sultan'ın kızı olan çok sevdiği yeğeni Bakiye Hanım'ı, Mekke ve Medine Evkaf veziri Lalizâde Nuri Beğ ile evlendirdi. Bu evlilikten yararlanan Nuri Beğ, devlet erkânı arasında her yıl yapılan değiştirmeler sırasında, Abdi Efendi'nin uhdesinde bulunan Reis-ül Küt-taplık görevini istedi, inatçı ama çok dindar olan Abdi Efendi, makamını genç sultanın kocasına bırakması için, başdef-terdarlığa getirildi. Fakat Râgıp Paşa padişahın desteğiyle reisefendi olan bir kişiyi istemediği için, bu makama alelacele eski reisefendi Mehmet Emin'i tayin etti. Bu tayinin padişah tarafından onaylanacağını sandığı için de, Mehmed Emin Efendi'ye hemen göreve başlamasını bildirdi. Fakat padişah tayin yazısını geri çevirerek bu makama Nuri Beğ'in getirilmesinde ısrar etti.

Râgıp Paşa hemen boyun eğmedi. Kendisiyle padişah arasında birkaç mektup teatisinden sonra, padişah da sadrazamına boyun eğmek istemediği ama yeğenin kocasının da reis-efendilik için biraz hafif kalacağını bildiğinden, bu konudaki raporu Râgıp Paşaya iade ederek şunları yazdı: «Eğer Nuri Beğ'in Reisefendi olmaması gerekiyorsa, Mehmed Emin de ol-, mayacaktır. Reisefendiliğe bu ikisinden başkasını bul ».

Padişahın bu iradesi karşısında, sadrazam, Bâb-ı Âli'ye çağırılmış olduğu Mehmed Emin Efendi'ye yeni bir emirname yazarak ilk emri iptal etti.

Reisefendiliğe de (Reis-ül Küttap-ığa da) Dilâver Ağa-zâde Ömer Efendi'yi getirdi.

Vezir-i âzamların hayat hikâyelerini yazan tezkireci Ömer Efendi'nin bu makama getirilmesi evvelce de birkaç kere söz konusu edilmişti. Fakat ancak şimdi gerçekleşen tayinden sonra makamında kırk gün kalabildi. Hastalanarak ölmüştü. Râgıp Paşa onun yerine bu defa Amedci Abdullah Efendi'yi getirdi.

Rakiye Sultan'ın nikâh düğünü ile Padişah III. Mustafa'nın henüz dört aylık kızı Hibetullah Sultan'ın Silahdar Ham-za Paşa ile nişan törenleri aynı zamanda kutlandı. Hamza Paşa kısa bir süre önce Padişah'tan lütuf görmüş, üç tuğlu paşa olarak vezarete yükselmiş ve kendisine has olarak Mora verilmişti (11 Haziran 1759 -15 Şevval 1172).

Törene riyaset eden Şeyhülislâm Salih Efendi, bundan onbeş gün sonra azledildi. Şeyhülislâmlık, âlim bir kişi olan Asım İsmail Efendi'ye tevcih olundu. Asım İsmail Efendi, eski kazasker Veliyüddin Efendi'yi sürgünde bulunduğu Bursa'dan çağırmakta acele etti. iyi yürekli ve uzlaşmacı bir insan olan Veliyüddin Efendi ile, isim benzerliği olan ve kabalığı ile dillere düşmüş Veliyüddin Ağa arasında çoa fark vardır (26 Haziran -1 Zilkade).²⁴

İlmî Bir İnceleme

ilim adamlarını, özellikle fıkıh âlimlerini çok himaye eden Sultan Mustafa, o Ramazan ayında, ulemâdan beşinin katıldığı bir meclise riyaset ediyordu. Bunlar, Fetva Arşivi Kethüdası Ebu Bekir Efendi, Saray Hocası Hamidî Mehmed Efendi, Şeyhülislâmlık müfettişi Idris Efendi ve müderris Muzellif Efendi ile ismail Efendiler idi. Kur'an'ın: -Ey iman edenler, adalet tevziinde sebat ediniz...» mealindeki âyetin yorumu üzerinde tartışıyorlardı. Müderris Muzellif ve İdris Efendilerin yorumları padişahı pek tatmin etmiş, mecliste bulunan diğerleri tarafından da övgü ile karşılanmışlardı. Padişah, müderrislerden herbirine yüzer duka altını hediye etti.²⁵

İzmit'te Bir Kanal İnşaatı İçin Çalışmalar

Sadrazam Râgıp Paşa, padişahı yukarıda sözünü ettiğimiz türden işlerle,

²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/303-305

²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/305-306

ya da Edirne sarayının tamiri gibi işlerle meşgul etmesini biliyor ve böylece hükümet işlerinde dizginleri elinden bırakmıyordu. Fakat, Edirne sarayının tamir işi artık bitmiş, bu işle görevlendirilen Kethüda Yusuf Ağa, kısa bir süre önce İstanbul'a dönmüştü.

Şimdi sadrazamın padişaha daha başka meşgaleler, daha başka heyecanlar bulması gerekiyordu. Çünkü padişah boş durursa ara sıra verdiği idam kararlarını arttırabilirdi.

Eflâk voyvodasının diplomatlarından biri olan Drako,

Tarabya'daki evlerinden ikisini kundakladıkları iddiasıyla Türk asıllı iki kadın kölesini kırbaçlatmıştı. Bunu duyan III. Mustafa, onu Fener'deki evinden yakalatıp getirtmiş ve mahkemesi yapılmadan idamına hükmetmişti.

Râgıp Paşa hükümdarın bu tür davranışlarını önlemek için, çok tartışılan ve sonra hep ertelenen eski bir tasarımı gündeme getirdi. Bu, İzmit Körfezi ile Karadeniz'i birleştirmek tasarısı idi. Gerçekleşmesi halinde muazzam yararı olacak bu birleştirme tasarısı Osmanlı imparatorluğu'nun kurulmasından önce de birçok defa ele alınmış, fakat başarılammıştı. Bu tasarımı iki defa Bitinya kırılları, bir defa imparator (Roma imparatoru) Traja, onlardan sonra da üç Osmanlı sultanı ele almıştı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ünlü mimar Koca Sinan, Rum Güz'e, Sabanca gölü ile İzmit Körfezi arasında kalan bütün arazinin tesviyesi için Ölçüm yaptırmıştı. III. Murad zamanında vezir-i âzam Sinan Paşa bu maksatla üç bin işçi bulunmasını emretmiş, tesviye çalışmaları üç gün sürmüş, sonra sultan bir emirle çalışmaları durdurmuştu. Hükümdarın işi durdurma gerejçesi şu idi: «Açılan yol için kesilen ağaçlar İstanbul için gereklidir ve bundan sonra da gerekecektir».

III. Murad'ın orman kesimini önlemek için durdurduğu çalışmaları, bundan yüz yıl kadar önce IV. Mehmed ele almış, bu iş için Hindioğlu adını taşıyan birini görevlendirmişti. Fakat onun raporuna göre aşılması imkânsız gür ormanlar işi güçleştiriyordu. Bir kanal yapılabilse bile, bu birçok köyün, çiftliğin, mer'amn sular altında kalmasına sebep olacaktı. Onun için tasandan vazgeçilmişti.

Şimdi de Râgıp Paşa defalarca teşebbüs edilen ve sonra bırakılan «İzmit Körfezini bir kanalla Sabanca gölüne birleştirme» işini tekrar ele alıyordu. Kanalin gerçekleştirilmesi halinde, İstanbul'un odun ihtiyacının daha kolay temin edileceği. Sabanca gölünün kıyısına yapılacak bir tersanenin büyük yarar sağlayacağı, bunun gemi inşaatına olduğu gibi ticaret için de çok

yararlı olacağı konusunda padişahı ikna etmesi zor olmadı. Sarayın mimarbaşısı ve m neccimi, bu gibi işlerde becerikli oluşlarıyla tanınan mimar  avuş ve mimar Süleyman, iki su yolcu ile su kethüdası ve su işleri inşaatları müfettişi, inceleme ve ölçüm için mahalline gönderildi.

incelemelerini yaparak istanbul'a dönen bu uzmanlar, Sabanca g l  ile  zmit körfezi arasında yirmi iki bin aunluk (1 aun = 120 cm.) bir kanalın yapılmasına hiçbir ciddî engel bulunmadığını, çünkü arazinin fazla engebeli olmadığım bildirdiler.

Sadrazamı bu rapor tatmin etmişti. Hemen harekete geçerek, reis- l küttap, sadaret kethüdası, cebecibaşı ve mühendis Giritli Ahmed Efendi'den oluşan bir heyeti derhal iş mahalline gönderdi: Padişah işi onaylamış ve bu maksatla altı bin kese gümüş tahsis etmişti.

ingiliz ve Fransız elçileri padişahın bu h rika fikrini teşvik etmekte ve desteklemekte birbirleriyle yarış ediyorlardı, ingiliz elçisi Porter, Pline'in aynı konuda bir mektubunu Türkçe'ye tercüme ettirdi. Fransız elçisi Vergennes ise, damadı olan Baron de Tott'u (Baron d  Tot) Türk mühendislerine yardımcı olarak gönderdi.

Baron de Tott, meşhur 'Hatırat (Memoires)'ında, yer  l s  yapacak olan Giritli Ahmed Efendi'nin geometri bilgisiyle alay eder.  l  m için normal tesviye  leti yerine k  k bir bakır tabladan ²⁶ yararlanmaya çalıştığını ama bunu da daha önce hiç kullanmadığının anlaşıldığını söyler. Hele coğrafyayı hiç bilmediğini, çünkü onun Sakarya nehri ile  znik gülünç birleştirmekten söz ettiğini, oysa konunun Sabanca g l  ile  zmit körfezini bir kanalla birleştirmek olduğunu belirtir ²⁷

Reis- l küttap ve sadaret kethüdası ile cebecibaşı ve ölçüm mühendisi Giritli Ahmed Efendi işe ²⁸ başlar başlamaz, çalışmaları durdurmak zorunda kaldılar. Çünkü yeri kazmaya başladıkları zaman bol su ile karşılaşmışlardı. Yağış mevsimi de yakın olduğu için bölgedeki tarlalara zarar verecekleri anlaşılıyordu. Bu durumu bir raporla sadrazama bildirdiler ve onun cevabı gelinceye kadar beklemeye karar verdiler (Ağustos 1759 - Zilhicce 1172).

Bu engeller önemli değildi ve görevlilerin beceriksizliğini gösteriyordu. Bu yüzden, gerçekleşmesi halinde memlekete yeni bir zenginlik kaynağı

²⁶ Andressoy, pek m kemmell olan eserinde, Bizanslılar tarafından icad edilen bu  letin faydasını ispatlıyor.

²⁷ Tott, Hatırat s. 9Tde, bunun için Sakarya nehrini  znik şehrine bağlamak gerektiğini söyler. Langles ise 'Milli Kütüphanenin Elyazması Eserler f in Notlar ve Açıklamalar*' kitabının V. dit, 668. sayfasında.  znik'i  zmit'le karıştırarak büyük bir kelime hatası yapar.

²⁸ Asıl mesele  zmit körfezi Ue Karadeniz'i birleştirmek olduğundan, Sakarya nehrini  znik   l yle değil, Sabanca g l yle birleştirmek gerekiyordu.

sağlayacak olan tasan ertelendi.

Böylece, Bitinya kıralları, imparator Trajan, Kanunî Sultan Süleyman, III. Murad, IV. Mehmed ve III. Mustafa tarafından ele alınan proje bir daha terkediliyordu ²⁹.

Sultan Mustafa'nın Güvenlik Teşkilâtı

Sultan Mustafa, yukarıdaki tasarıdan vazgeçildiği için ilgisi saptırılmayınca, İstanbul cadde ve sokaklarındaki gizli gezilerine tekrar başladı. Akıl almaz kılıklara girerek, sabahtan akşama kadar şehirde dolaşıyordu.

Bu gezilerinden birinde, çok erken saatlerde, sarayın büyük kapısına geldi. Burada, kapıyı beklemekle görevli kırk nöbetçiden hiç birini göremeyince hiddete kapıldı ve kendisini takip eden bostancılarından birini, cebecibaşını (cebeci paşasını) alıp getirmesi için yakındaki cebeciler kışlasına gönderdi. Az sonra geri gelen bostancı, cebeci paşasının da, yardımcısının da henüz gelmediklerini haber verdi. Bunun üzerine büsbütün hiddetlenen sultan, cebehânede bulunan karakollukçulara, nö-*beti terkeden bütün görevlileri tutuklayıp Bab-ı Âli'ye getirmelerini emretti. Bu tutuklular hemen Yedikule zindanlarına gönderildiler. Cebecibaşı ve yardımcısı da azledildiler.

Başka bir zamanda, Sultan Mahmud (?) tebdili kıyafetle saray mutfağının önünden geçerken, yırtık - pırtık giyimli biriyle karşılaşmıştı. Cam sikkindi, çünkü, yaverlerinden biri, verdiği tıman çok küçük ve değersiz olduğu için kabul etmemişti. O hiddetli haliyle perişan kılıklı hizmetliyi sorguya çekti : «Sen kimsin, burada ne zamandan beri çalışıyorsun?» dedi. Adam aşçı olduğunu, saraya Sultan III. Ahmed zamanında girdiğini söyleyince, hiç düşünmeden, reddedilen tımarı ona veriyordu. ³⁰

Arabistan Ve Mısır'da Asayişin Sağlanması

Padişah III. Mustafa şehir polisliği yaparak ve tebasım keyfince yöneterek vakit geçirirken, sadrazam Râgıp Paşa Mekke şerifini

²⁹ Hâamer de, daha Önce Karadeniz'in İzmit (Nicomédie) körfezi ile, burada ise İznik (Nîcee) ile birleştirileceğini söylerken. Baron de Tott gibi, isimleri karıştırıyor. (Ç. N.)

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/306-308

³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/309

değiştirmişti. Hacı kafilelerinin güvenliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamakla görevli çetecibaşını ve cer-cecibaşını (paşalarını) da azle hazırlanıyordu. Yedi yıldan beri şerif olan Musaid Bin Said ile Mısır Hacc emlri Memlûk beyi Hüseyin Keşkeş'in arası açıktı. Bunlar Haremeyn yakınında nihayet birbirlerine girdiler. Bu saygısızlığa fena halde sinirlenen Mısır Beğleri, Musaid Bin Said'in azlini istediler.

Bâb-ı Âli konuya eğildi. Çeteci Abdullah Paşa'ya emir verilerek, Musaid Bin Said'in yerine, kardeşi Cafer'i getirmesini istedi. Cercecibaşılığa da Çelik Mehmed Paşa getirildi. Çelik Mehmed Paşa'ya Aydın mültezimliği de verilerek geliri arttırıldı. Ondan, Hac Emîrini ve cetecibaşım desteklemesi de istendi.

Fakat bu yeni düzenleme pek uzun devam etmedi. Çünkü dilen şerifin Mekke'de taraftarları çoktu, ayrıca dört mezhebin dört müftüsü onu destekliyordu. Şikâyetlerini Bağdat yoluyla İstanbul'a bildirdi. Kendisine haksızlık yapıldığını, Mısır kafilesinden sorumlu reisin yaptıklarını anlattı ve onu itham etti.

Musaid Bin Said'in mektupları üzerine Bâb-ı Âli'de divan-ı hümâyun iki defa toplandı ve sonunda Musaid Bin Said tekrar eski makamına, Çelik Mehmed Paşa cercecibaşılıktan hacc emirliğine getirildiler. Hama ve Humus sancaklarının mütesellimi (geçici yöneticisi) de cercecibaşı oldu. Çeteci Abdullah Paşa ise Diyarbekir valiliğine atandı. Bu eyâletin eski valisi Halep'e nakledildi. Halep valiliğini ona, otuzalU bin kuruşluk bir tazminat karşılığında Mustafa Paşa bırakıyordu.

Mısır eyâleti üç yıldan beri devlete ödemesi gereken vergileri taksitle, azar azar ve düzensiz bir şekilde ödemekteydi. Bundan başka, Memlûk beylerinin kendi aralarındaki çatışmalar yüzünden, Mısır'ın her yıl Mekke'ye göndermek zorunda olduğu kırksekiz bin erdeb³¹ buğdayın gönderilmesi de çok defa gecikerek oluyordu.

Sadrazam bu kargaşalığı kökünden düzeltmek için ulemâdan Abbas Efendi ile emir-üi ahırını Kahire'ye gönderdi. Padişahın imzasını taşıyan bir hattı şerifle bunların yetkileri arttırılmıştı. Başlıca görevleri vergilerin İstanbul'a, buğdayın da Mekke'ye zamanında ve eksiksiz gönderilmesini sağlamak idi.

Ayrıca vadesi geçmiş vergilerin ve kethüda Rıdvan Hetvanî'den kalan

³¹ 1 erdeb Mısır'da 120 okka, Hicaz'da 100 okka idi. İstanbul'da ise 9 kileye, yani 225 kiloya eşit tutulurdu (Çevirenin notu).

paranın ödenmesi ismi halledeceklerdi.

Yüksek rütbeli bu Osmanlı temsilcileri Kahire'ye gelince, Vali Mustafa Paşa'nın aracılığı ile evvelâ, Mısır'ın Önde gelen şeyh ailelerinden Bekri ailesinin şeyhlerine ve Ezher medresesinin ulemâsına başvurdular. Teşebbüsleri çok başarılı oldu. Ezher ulemâsı, Mekke'ye gönderilmesi gereken üç yüz seksen kese tahsisatın geciktirilmeden gönderileceğine dair teminat verdi. Ayrıca iki yüz erdeblik buğdayın Bekri ailesi ve Ezher Camii tarafından temin edileceğini, Kethüda Rıdvan Hetvanî'nin gecikmiş doksan bin kese vergisiyle, son iki yıldan beri gönderilmeyen malların da gönderileceğini bildirdiler. Bundan başka, gelecek yıl devletin ihtiyacı olan yeteri kadar pirinci, iki bin kental (iki yüz ton) halat, yüz kental sicim ve on kental tel göndermeyi de taahhüt ediyorlardı.

Görevlerini böylece başarılı bir şekilde yapan Bâb-ı Âli temsilcileri İstanbul'a döndüler. Şeyhlerin ve Mısır ulemâsının taahhüt ettikleri malların İskenderiye limanına sevkediüğü haberini verdiler (18 Kasım 1759 - 27 Rebiülevvel 1173).³²

Şam'da Bir Caminin Tamiri Ve İstanbul'da Yeni Bir Cami Yapılması

O yıllarda Suriye'de çok şiddetli bir deprem meydana geldi. Pek çok tarihî eser bulunan bu eyâlette, Şam ve Sayda'da, birçok bina harap oldu, bu arada Beni Ümeyye Camii'nin beyaz mermerden olan minaresi yıkıldı.

Depremden hasar gören yapıların tamiri işi, Fazlı Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e verildi ve Mustafa Paşa tamir işinde harcanmak üzere elli bin kuruşla (1 kuruş yarım duka altınına eşit) yola çıktı. Ayrıca Sayda'da hasar gören yapıların tamiri için on bin kuruş gönderildi.

İstanbul'da padişah her zamanki gibi daha çok imar işleriyle meşgul oluyordu. Lâleli Çeşmesi'nin yanında yeni bir caminin temçlijii attı (31 Mart 1760 - 13 Şaban 1173). Bu caminin Sultan Selfm'in yaptırdığı cami modelinde olmasını istiyordu.³³

Defterdar Halimi Paşa Ve Şeyhülislam Asım Efendinin Ölümleri

Aynı yıl devlet ricalinin iki meşhur adamı öldü: Biri idam edilerek, diğeri

³² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Hikmet Neşriyat: 8/309-311

³³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Ücdal Hikmet Neşriyat: 8/311

tabii ölümle can verdiler.

İdam edilen Defterdar Halimi Mustafa Efendi üç defa baş-defterdar olmuş ve üç defa sürgüne gönderilmişti. Haraç ve borç aldığı ve borcunu ödemediği yolunda pek çok şikâyetler olunca, cellada teslim edildi.

Ölen ikinci meşhur, Şeyhülislâm ismail Asım Efendi idi. Birinci sınıf âlim olarak ün yapan İsmail Âsim Efendi'nin bir divanı, edebi derlemesi ve bir tarihi vardır ³⁴. Vakanüvis Vâsîf onun binlerce eser topladığını, bunları okuyup not aldığını bizzat gördüğünü söylüyor. Bu vakanüvisin, sorumluluğu kendisine ait olan iddiasına göre, İsmail Asım Efendi'nin şiirleri, şiirin sekizinci hârikası idi ve Kabe duvarına asılan diğer yedi hârikanın yanında yer almaya lâyıktı. O bir bediüz-zamandı ve nesir yazan olarak Harizmi ayarındaydı. Uslûbun-daki saflık ve zerafet ile, ancak Vessaf ve Hoca-yı Cihan ³⁵ ile karşılaştırılabilir. ³⁶

³⁴ Şeyhülislâm Çelebizâde Asım İsmail Efendi, âlim, şair ve tarihçi idi. Bir divanı vardır. Raşit, Tarihi'ne ek yazmış, özel mektuplarını 'Münşeat' adı altında derlemiş, Aynî'nin 'İkd-ül Cuman' adlı Arapça tarihini ve Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın 'Acaib-ül Letaifini, 'Hıttay Seyahatnamesi' adı ile Türkçe'ye çevirmiştir (Çevirenin notu).

³⁵ Hoca-yı Cihan: Vâsîf'in adlarından sözettiği dört müellif, okumuş bütün Türk, İranlı ve Araplar arasında çok bilinen ünlülerdir. Homeros, Virgilius, Çiçeron ve Tacitus bizde ne kadar çok biliniyorsa, o müellifler de o ülkelerde o kadar çok bilinirler. Bu konuda birkaç söz söylemek gerekli ve yeterlidir:

Sözüünü ettiğimiz dört ünlüden biri olan Harez-mî (•), asıl adı Abdülkasım Mahmud bin Ömer EzC) Asî adı Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmi Cm-850) olan Tür* asıllı ünlü matematikçi ile kangtanlmamalıdır. Hammer'in sözüünü ettiği Ha-reant bizde daha çek 'Zemahşerî' adıyla bilinir (Ç-N.).

Zemahşerî olan ünlü bilgin ve edibtir. -Mekke'de uzun süre kaldığı için 'Caruüah = Allah'a yakın' lakabıyla da anılır. Hicri 538 (m. 1143) yılında Curcan'da vefat etmiştir. Eserleri şunlardır-

- El-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil (Gökten indirilen Hakikatleri Açıklayan) adlı büyük bir Kur'an tefsiri,
- Esasul Belftga (Güzel söz söyleme esasları),
- Rebi'ül-Ebrar (Doğruların ilkbaharı) adlı bir edebî eser,
- Kitabüül-Faik (geleneksel ilimlerin yorumunu yapan, açıklayan kitap),
- f1 Müfret ve'l-Müellef fi'n-Nahiv (Nahiv üstüne ayrıntılı bilgiler),
- Enmûzec (atasözleri), El-Müsteksi (beğenilen yazı örnekleri),
- El-Kıstas (Sibeveyh'in mısraları üstüne yorumlar), i
- Mukaddemetu'l-Edeb (Edebiyata giri\$),
- Nasayihül-Kibar (Büyüklerle nasihatler),
- Atvak-ez-zeheb (Altın gerdanlıklar),
- El-Kilem en-nevabi (Veciz sözler). Bu eser Schultens tarafından 'Anthlogia sentantia-runV adıyla tercüme edilmiştir.
- Şakayıkü'n-Nâme fi hakayıkü'n-Numan (dogmatik eser),
- El-Minhac (doğru yol), ve diğer bazı ilmî eserler.

Metinde adı geçen Bediüzzaman, I. Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde yaşayan ve İstanbul'da ölen İranlı şehzade değildir (Ona da Bediüzzaman denmiş idi). Bizim sözüünü ettiğimiz, şair Bin Yahya Bin Efbulfadi Ahmet Bin El-Hüseyn Bin Yahya Bin Said El-Hamadani'dir. Hicri 398'de (m. 1007) ölmüştür. Bu müellif bayılmış, Öldü zannedilerek diri diri gömülmüş, mezarında kendine gelerek çırpınmış, açlığını gidermek için kendi kolunu kemirmiş, ama mezardan çıkamadığı, kimsenin dikkatini çekemediği için ölmekten kurtulamamıştır.

Hoca-yı Cihan İbn Halikan ise, Dekkan şahı Mu-hammed Behmen'in ünlü veziridir. Düşmanlarının entrikaları ve iftiralı sonunda şahın emriyle, hicri 886'da (1481) seksen yedi yaşında iken idam edildi. İran'ın en büyük yazan idi. Menaadrul İnşa ve Riyazi İnşa adlı nesir sanatına ait eserlerinden başka çok beğenilen bir 'İran mektupları koleksiyonu' bırakmıştır.

³⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/312

İmar Hareketleri

Ailelerde, çocuklar bir önceki değil, ondan önceki nesile, torunlar babalarından çok dedelerine benzer. Daha önce de gördüğümüz gibi Sultan Osman, sefinin bütün eğilimlerinin aksine bir yol tutmuştu. Sultan Mustafa ise I. Mahmud'un izinden gitmeye çalışıyordu. Tıpkı onun gibi ihtişamdan hoşlanıyor, yine onun gibi, imkânları kısıtlı olmasına rağmen, imar işlerine önem veriyordu,

I. Mahmud, cedit I. Ahmed ve IV. Mehmed'i örnek alarak, Hz. Peygamber'in türbesini zarif ve değerli mücevherlerle süslemişti. III. Mustafa da onu örnek alarak, altı köşeli ve dört yüz kıratlık bir zümrüdü aynı maksatla saray hazinesinden alıp Medine'ye göndermiş, bu kutsal şehrin şeyhi ve kadısı da bu mücevheri türbenin içine asmışlardı.

Üçüncü Mustafa Mekke sakinlerinin ve hacıların rahat etmelerine de çok önem verirdi. Emir-ül Ahır Mustafa Ağa'ya, Yembuu'dan Mekke'ye su getiren kanal ve kemerin tamir edilmesi ve temizlenmesi görevini vermişti.

İstanbul'da temelini attığı caminin inşaatı ile yakından meşgul oldu. Bu camide kullanılmış olan cilâli beş mermer sütun nadir güzelliكتedir. Bu sütunlardan üçü, Çatladı Kapısı'nın yanında bulunan ve Bukolion zamanına ait eski bir Bizans sarayının harabeleri arasında bulunmuştu. Diğer ikisi de Üsküdar'da Sultan Bayezid'in yaptırdığı bir caminin yakınından getirilmişti.

Üsküdar'da, Ayazma yakınında, Mihrimah Sultan'in yaptırdığı Validesultan Camii vardı. Aynı yerde, yine Osmanlı soyundan ve yine Mihrimah adlı prenses tarafından bir cami daha yaptırılmıştı. Bu prenses Kanunî Süleyman'ın kızı ve Ve-zir-i Âzam Rüstem Paşa'nın eşi idi. Eser bittiği zaman buna pek çok kişi tarih düşürdü ki bunlardan biri Osmanlı tarihine geçmiştir. Çünkü bunu yazan vezir-i âzam idi.³⁷

Askeri Talim Ve Manevralar

Râgıp Paşa'nın akıllı yönetiminde hiçbir şey ihmal edilmiyordu ve sadrazam, padişahın atla gezmeyi sevmesinden bile yönetim için istifade etmesini biliyordu. Gerek askerin silâh kullanma maharetini arttırmak için, gerek milletin savaşçı ruhunu uyanık tutmak için ve gerekse ona askerlik sanatını sevdirmek için, padişahın ata binme merakını bir talim ve ma-

³⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/312-313

nevraya dönüştürebiliyordu: Harikulade güzel bir yazlık saray olan S d bad'm yakınında, lağımclara yer kazdırıp sözde mayın d  etiyor, sultanın huzurunda askerler sık sık savaş hüneri gösteriyor ve bütün ey letlere fermanlar gönderilerek, sipahi timarlarında da aynı talim ve manevraların yapılması isteniyordu.

Böyle bir çalışma ve tedbir gerekiyordu.     , uzun süren barış devresinde askerler kılıç kullanma, mızrak fırlatma ve ok atma maharetlerini yitirmekteydiler. Oysa ok uluğ n iyi öğrenilmesini m sl inanlardan Hz. Muhammed de istemişti.

Râgıp Paşa emirler verip savaş gösterileri düzenlerken, padişahın savaş fikirlerini de uyanık tutmak istiyor ve bu gösterilere onu özellikle davet ediyordu. Genellikle III. Mustafa, sadrazamının fikrini almadan bir şey yapmazdı.

Sadrazamın diğ r edebi eserleri arasında bulunan ve padişaha yazdığı kırkdokuz arizadan oluşan bir koleksiyon, Osmanlılarda, bu tür yazışmalar için en güzel örneklerden biri olarak kabul edilir. Bunlar bize. sadrazamın hangi hallerde, hangi vesilelerle hükümdara yazmak gereği duyduğunu, ne gibi önemli işlerde onun kararma başvurduğunu ya da merasimlere onu nasıl davet ettiğini de göstermektedir. Bunların gerçek anlamını verebilmek için bazı açıklamalar yapmamız gerekiyor:

Bu koleksiyonların yans n  devletin önemli i leriyle ilgili raporlar oluşturuyor. Meselâ barış anlaşmaları, savaş il nları, elçiler, eyâlet valiliklerine yapılan tayinler v.b. Diğ r yans  da bayram ve merasimlerle ilgilidir: Sadrazamın h k mda-n filan veya falan saraya davet etmesi, mutlu bir geziyi iltifatını bildirme vesilesi sayması, bir hediyenin kabulünü istemesi, padişahın kan aldırması veya doktora muayene olması vesilesiyle sağlık durumunu sorması, h k mdannın ramazan n , kurban ya da ramazan bayram n  tebrik etmesiyle ilgili yazılar.

Bu mektupların bir kısmında ise, sadrazam padişaha, yeni bir top dökülmesinde, yeni bir geminin denize indirilmesinde Tophane'yi veya tersaneyi ziyaret etme tenezz l nde bulunduğu için teşekkür ediyor. Baz an da ilkbaharın gelmiş olması dolayısıyla yazılan tebriklerdir.

Okuyuculardan  z r dileyerek, Râgıp Paşa'n m Nevruz günü, yani bahar bayram  dolayısıyla sultana yazdığı mektubun ba  taraf n  buraya alacak ve o tumturaklı üslûp hakkında bir fikir vermeye çalışacağız.³⁸

³⁸ Tabii yalnız konuyu arzedi i hakkında bir fikir verecek, Paşa'nin yan üslûbunu veremeyecektir- ( . N.)

«...Hiç kimsenin hayalinde canlandıramayacağı Kadir-i Mutlak Yüce Allah'ın iradesiyle başlayan bahar, kışın şiddetli soğğundan kurtulan bahçe ve ağaçları yeniden yeşilliklerle kaplıyor; karanlıkları alev gibi delen, iyilikler saçan nurunu, bütün imparatorluğa yayıyor ve dünyaya hükmeden Şevketlû hükümdarının yolunu aydınlatıyor, taçlı parlak alnının ışıltısını en yüksek dereceye çıkarıyor!...

Her şeye gücü yeten Cenab-ı Hak, Şevket-meabların ebediyen yardımcısı olsun ve onu ihtişamının nuru ile kuşatsın!..

Şevketlû sultanım tebasının işlerini en iyi şekilde görsün ve halkının kuvvetlerini en yüksek gayeye ulaştırsın diye, onun bütün günlerini yaz dönencesi altında tutsun. Yeryüzündeki gölgesi olan şevketmeablarını daima korusun! Halifeliklerinin devamı ile şevketlû efendimizin dünyadaki umutlarının hasadını arttırsın!

Ulu efendimizin yüce hükümdarlığı ilkbahar günleri gibi iyilik versin; ihtişam ve iyilikte nevrüz bayramını aşsın diye, şan, şeref ve saadet çiçeklerine yeni bir parlaklık, yeni bir canlılık versin... Amin...»³⁹.

Bazı Meşhur Âlimlerin Ölümleri

O günlerde bir güneş tutulması olmuş ve I. Mahmud döneminde olduğu gibi tutulma olayı iki saat sürmüştü. Bu olay bazı saçma söylentilere ve birçok kötü yorumlara sebep oldu (25 Mayıs 1760 - 9 Şevval 1173). Bunun üzerine vaizlere bir emirname çıkararak, onlardan, bu saçma söylentilerin asılsızlığını halka ispat etmelerini istedi, imparatorluk vakanüvisi de, Kur'an'a ve Hadis'e dayanarak, manasız söylentiler için şu açıklamayı yapmıştı:

*Hz Peygamberin oğlu İbrahim'in öldüğü gün de güneş tutulmuş, bunu bu ölümle ilgili göre halka Hz. Muhammed şunları söylemişti: Güneş ve Ay Allah'ın iki harikasıdır, bunlar bir insanın ölmesiyle tutulmazlar»⁴⁰.

³⁹ Sadrazam Râgıp Paşa hükümdara bu mektupları şu vesilelerle yazmıştı: 1 — Padişahın kış sarayından yaz sarayı Mahbubiye'ye geçişinde; 2, 3 — Topkapı yakınında olan bu saraydan Boğaziçi'ndeki Beylerbeyi sarayına, buradan- da Eyüp'teki sarayına geçişinde; 4 — Ramazanın 25. gecesinde sultana sunduğu hediyelerin kabulü için; 5 — Ramazanın 28. günü, Leyle-i Kadir münasebetiyle; 6 — Ramazan bayramı dolayısıyla; 7 — Kurban Bayramı dolayısıyla; 8 — Nevruz münasebeti dolayısıyla; 9 — İkinci nevrüzde (yukarıda bir bölümünü tercüme ettiğimiz mektup); 10 — Sultanın bir kan aldırması vesilesiyle; 11 — Sultanın rahatsızlığı vesilesiyle; 12 ve 13 — Halvete çekilmesi dolayısıyla; 14 — Bir rahatsızlık dolayısıyla; 15 — Sultanın Tophane'yi ziyareti münasebetiyle; 16, 16 — Tuhfet-ü'l-Mülük (Sultanın başışı dolayısıyla); Feyz-i Hüddâ ve Mansure adlı gemilerin denize indirilmesi vesilesiyle; 19 — Hac kafilisiyle ilgili olarak; 20, 21 — Sultanı davet için...-

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/313-315

⁴⁰ İnn es şemse vel kamer ayeten min ayetillahi la yunkesifan H mauti aha-din. Vâsıf, s. 184.

Halkın, meşhur devlet adamlarının gerek tabii ölümle, gerek idam edilerek siyaset sahnelerinden ayrılımları ile güneş tutulması arasında bir bağlantı kurması çok görüldü. Defterdar Halim Paşa'nın yakın dostu Abdurrahman Bey'in idamı ile Kırım Kalgayı (veliahdı)'nın tabii ölümü de güneş tutulmasıyla ilgili görülmüştü. Ölen Kalgay'm yerine kalgaylığa, Kuban seraskeri Bahtiyarzâde Saadet Giray getirildi, bu seraskerlik ise Han'ın küçük kardeşine verildi.

Yine bu sıralarda, şiirleri ve birçok ilmî eseri bulunan Şeyh Abdullah Kaşgarî İstanbul'da, Saray'ın eski hocası ve Mekke kadısı Akkermanlı Mehmed Efendi de Kudüs'te vefat ettiler. Tarihçi Vâsıf bu âlimi (İranlı Nuriddin Muhammed bin) Cür-cani ile bir tutar. Felsefe ilmi bakımından da (yine İranlı) Teftazânî⁴¹ ile kıyaslar. Teftazânî Kazakhan ve Bey-davi'nin

⁴¹ Hamadanî, Naftazanî ve Curcanî. Bu isimler» büyük edib olarak sık sık örnek gösterilirler. Ak-kermanlı Mehraed de ikinci 'bir Taf tazânî veya ikinci bir Curcanî sayılmıştır. Bu iki âlimin hayatları ve eserleri üzerine burada kısa bir bilgi vermek yerinde olacak. Bunlar İbn Halikan'dan sonra yaşadıkları için onun Meşhurlar Tezîiresi'nde yer almıyorlar. Avrupalı şarkiyatçıların tarafından da çok az bilinirler. Sylvestre de Sacy (ünlü Fransız şarkiyatçısı) bile Chrestomathie (Klâsiklerden Seçmeler) adlı eserinde Curcanî'yi 'Cihanî' olarak göstermiştir.

Sadeddin Mesud Bin Ömer Taf tazânî, Kadı Fah-reddin'in oğludur. Timur Han'ın (Aksak Timur'un) çağdaşı olan Kudbeddin ve Azaeddin'den ders almıştır. Büyük bir fâtihi olan Timur, onun ilmine hayran kalarak himayesine almış ve Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) fethine çıkarken kendisiyle birlikte gelmesini rica etmiştir. Daha sonra Semerkant'a dönen Taftazanî, hicri 79'l'de (m. 1389) orada ölmüştür. Fakat naşı Serhas'a getirilmiş, kendisi için yaptırılan türbeye gömülmüş ve bu türbe zi-yaretgâh halini almıştır.

Taftazanî hicri 722 (m. 1322) yılında Taftazan'da doğmuş, henüz onaltı yaşında iken Şerhül-Tas-rifü'l-fzâl (İzzî'nin Tasrifinin Yorumu) adU eserini yazmıştır. Bundan on yıl sonra El-Miftah (Anahtar) adlı eserini vermiştir ki bunda, Sekkaki'nin Miftahü'l Ulûm adlı büyük ansiklopedisinin anahtarına, bu eseri anlama kolaylığına sahip olmanın önemini anlatır. Dört yıl sonra Şerhü'r-Risaletü Şemsiye (Şemsi Risalesi Yorumu) adlı kitabı ile yine bir yorum kitabı olan Tenkih'i yazdı. Harezm'de kaldığı dönemde (h. 768, m. 1366) El-trşad (Yol Gösterme) adlı eserini meydana gelirdi. H. 784 (m. 1382) yılında Semerkant'ta Makassid adlı yorum kitabını bitirdi. 789 (m. 1387) yılında El-Miftah'ın üçüncü cildini tamamladı. Hafta Hanefî Fetva-ları'nı, Serhasta fıkıhla ilgili eserini, Semerkant'ta Kur'an Tefsir'ini yazdı. Öldüğü zaman yetmiş yaşında bulunuyordu. Miftah yorumcusu olan Taf-tazani'nin rakibi, Ali Bin Muhanimed Bin Ali Eş-Şerifü'l-Curcanî idi.

Curcanî, daha çok «Seyyid Şerif» adıyla tanı-nır. Bu isim onun Hz. Peygamber sülâlesinden olduğunu belli eder. Hicri 740'ta (m. 1339) Curcan şehrinde doğdu. Timurlenk onun Taftazanî ile yaptığı bir münazarada ilmini takdir etmiş ve desteklemiştir.

Curcanî'nin elli kadar eseri vardır ve bazıları şunlardır: El-lzî'nin- tasavvufî görüşünü yorumlayan Mevakıf, Nasireddin Tusî'nin Tecrid adlı eserini şerh eden bir kitap, Keşşaf ve Kutbeddin'in eserlerinin yorumları, Feraiz (Farzlar) adlı eseri, karakterlerin gerçek mânalarını anlatan 'bir eser, çeşitli tarifleri bulunduran Tarifat adlı diğer bir eser.. Baron Sylvestre de Sacy bu eserlerden 'bazı örnekler vermiştir.

Curcanî, hicri 816 (m. 1413) yılında, Şiraz'da, yetmiş altı yaşında öldü. Sadrazam Râgıp Paşa'nın adası olan Râgıp-is-fahanî, Râgıp El-İsfahanî adıyla tanınır. Kısaca Mu-hazarat denilen Muhazaratü'l-Üdeba ve muhavera-tü's-şuara ve'l-Bulâga adlı büyük eserin müellifidir. Ediblerin yazdıklarına, şair ve hatiplerle konuşmalarına dairdir. Güzel konuşma kurallarını gösteren Efaninü'l-Belâga, Kur'an'da geçen kelimeleri açıklayan Müfredat, Gazali'nin çok övdüğü ve istifade ettiği Şeriat adlı eserleri de vardır.

Gazali hicri 505 (m. 1111) yılında öldüğüne göre, Râgıp İsfahanî hicri beşinci asırda yaşamış olmalıdır.

Ünlü bir tarihçi olan Vessaf, daha çok «Ves-safül-Hazret» adıyla bilinir. Babasının adı Fazul-lahtir. İran'da hüküm süren Moğol İmparatorlu-ğu'nun yedinci hükümdarı olan Gazan Han zamanında yaşamış ve eser vermiştir. Ünlü eserinde Mengü Han'ın hükümdarlığından başlayarak, hicri yedinci asrın ikinci yarısına ve milâdi onüçüncü yüzyıla ait en önemli olayları anlatır. Bu tarih kitabı güzel üslûbu ile de meşhurdur ve müellifini, ünlü tarihçi Gazneli Mahmud'dan üstün tutulmasını sağlamıştır. Vessaf'ın Asya'da çok bilinen beş cildlik bu eseri Avrupa'da hemen hemen hiç bilinmiyordu. Eserin adı Teczi't-ül Emsar ve Tecidü'l-âsar'dır. Bu eserine hicri 690 (m. 1299) 'da

Kur'an tefsirlerine şerh yazmıştı.

Diyarbakır Valisi Çeteci Abdullah Paşa da vefat etti ve vaktiyle soyguncu Arap aşiretlerinden koruduğu hacıların hayır dualarını aldı. Abdullah Paşa, siyasî unvanının yanı sıra büyük bir hattat ve edip olarak da tanınır. Onun, Tertibi Zi-ba (Süsleme Düzeni) adlı bir eseri vardır. Onu, meşhur Fira-rî Hasan Paşa'nın oğlu eski vezir-i âzam Seyid Abdullah Paşa'nın ölümü takip etti. Firarı Hasan Paşa, Padişah IH. Ahmed'-in ıslahat hareketlerinde başlıca rolü oynayanlardan biri idi ve nüfuzlu Dar-üs-saade Ağası Elhac Beşir Ağa'nın himayesiyle sadrazamlığa getirilmişti.

Sadrazam Râgıp Paşa, Çeteci Abdullah Paşanın yerine o günlerde Mutfak Kethüdası olan eski reis-ül kütta Bekir Efen-di'yi getirdi. Eskiden Reisefendi ve Sadaret Kethüdası olmakla böbürlenlen ünlü zengin Bekir Efendi, artık kendisine önem verilmediğinden, divanda rahatsız edici bir fazlalıkmiş gibi bulunmaktan şikâyet etmeye başlamıştı. Ragıp Paşa da ona hak verir gibi görünüyordu. Onun için ona Reisefendi'ye bağlı olmayacağı bir eyâlet valiliğini tavsiye etmiş ve Abdullah Paşa'nın ölüm haberini bildirmişti. Daha sonra da onun Halep Valiliğine tayin kararını Sultan'm onayına sunmuş, Bekir Efendi de bu görevi kabul ederek ve üç tuğlu paşa unvanını da alarak Halep'e hareket etmişti.

Bekir Efendi'd en (yeni paşa) boşalan Matbah-ı Âmire ket-hüdalığına tbrahim Efendi getirildi ki, o da selefi gibi daha önce sadaret kethüdahğında bulunmuştu.

Meşhur Şeyhülislâm Vessaf Efendi de, ad benzerlikleri olan Çeteci Abdullah Paşa ve Abdullah Seyid Paşa'dan az sonra öldü (4 Haziran 1760 -1 Zilkade 1174).

Evvelce, Caferi mezhebinin hak olan diğer dört mezhep gibi tasdik edilip edilmemesiyle ilgili uyuşmazlığın halli için Nadirşah'a gönderilen elçi Mustafa Paşa'nın yanında Vessaf Efendi de vardı. Vessaf Efendi bu vesile ile İran'ın birçok eyâletini gezip görmüştü. İsfahan, Kandahar ve Semerkand'da

başlamış ve 711 (m. 1311) yılında, Hüdebende'nin hükümdarlığı zamanında bitirmiştir. Meşhur Beis-ül kütta Şirvanlı Ebu Bekir (ölümü h. 1136, m. 1725) bu eserin birinci cildini yorumlayan bir kitap yazmıştır. Gülşen-i Hülefa (Halifelerin Gül Bahçesi) 'nin müellifi ve Arabşah'ın yazdığı Timur Tarihfinin mütercimi Nazmizâde, İstanbul'da Vessaf Tarihinin iki cildini yorumlayarak yayınlamıştır. Ayrıca bu müellif, anlaşılması güç deyim ve kelimeleri açıklayan çok değerli bir lügat de yazmıştır. 1174'-de (m. 1760) İbrahim Hanif Efendi de aynı esef için bir açıklama yazmış, 1161 (m. 1748)'de ölen Mevlana Naili Ahmet Efendi ise, Ebu Bekir Şirva-ni'nin kaldığı yerden Vessaf'ın diğer tercüme ve açıklamasını tamamlamıştır.

Vessaf, Türklerin ve İranlıların Tacitus'u sayılır. Ebu Bekir, Nâill ve Nazmizâde'nin onun tarihini açıklayan ve yorumlayan eserleri ve yine Nazmizâde ve Hanif Efendi'nin lügatleri ile İbni Haldun'un kavram açıklamaları, Türkiye ve İran'da en mükemmel tarih ve siyaset araştırmaları olarak kabul edilir. Devlet adamlarının yetişmeleri için de bu eserlerin okunması ve incelenmesi yeter sayılır.

uzun süre kalmış, İstanbul'a döndükten sonra şiirlerinde Vessaf mahlasını kullanmaya başlamıştı. Vessaf, ünlü İran tarihçisinin adı idi. Yorulmak bilmeyen bu âlim, bir asır kadar süren uzun ömründe çok sayıda eseri şerhleriyle zenginleştirmiş, Unvan-ı Şeref adlı bir belagat kitabı da yazmıştı. Behçetnâme (Neşe ve Güzellikler) adlı bir eseri de vardır. Bunlardan başka tasavvufila ilgili bir kitabı, hattatlıktaki ustalığını gösteren tâlik yazıları bulunmaktadır. Vessaf Efendi ünlü şeyhülislâm Kara Halil Efendi'nin talebesi idi. Kara Halil Efendi'nin oğlu Abdür-rahim Molla, halen şeyhülislâm olan Veliyüddin Efendi'nin oğlu Mustafa Raşid, eski vezir-i âzamlardan Rami Paşa'nın oğlu olan ve şair olarak 'Nailî' mahlasını kullanan Mustafa Bey de bir yıl sonra öldüler (Ağustos 1761 - Muharrem 1175).⁴²

İranlıların Bossuetsî Sayılan Vessaf Efendi

Bunlardan az sonra ikinci defterdar Salih Efendi de vefat etti. O da derin bilgi sahibiydi. Hitabetteki ustalığından dolayı Vâsıf onu, Arap klâsiklerinin en iyi müellifleri olan Hariri ve Râgıp İsfahanî'nin modeli Bedîî Hamadanî ile bir tutar.

Salih Efendi masallardan, fıkralardan, nüktelerden, vecizelerden, şiir ve nesir yazılardan oluşan zengin bir koleksiyon bırakmıştır. O, yazma sanatma, İran'ın belagat şaheseri olan Ves-saf tarihini kopya ederek başlamıştı. Arapların Montesquieu (Monteskiyö)'sü olan İbni Haldun'un açıklamaları, İran'ın Bos-suet'si olan Vessaf'ın Tarihi, o devirde en meşhur İran ve Arap şaheserleriydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok nâzın ve yazan, bu iki eseri inceleyerek üslûplarım geliştirmiş ve siyasetle ilgili temel bilgileri almışlardı.

İbni Haldun'un açıklamalarını Türkçe'ye Şeyhülislâm Pirî-zâde tercüme etmiştir. Vessaf'm tarihi de Nazmizâde tarafından bu esere eklenen bir lügatle daha kolay anlaşılır hale getirilmiştir. Bir âlim olan İranlı Reisefendi Ebû Bekir'in ve Nai-î'nin yorumlarıyla bu kolaylık daha da arttırılmıştır.

Râgıp Paşa henüz Reis-ül küttaپ olduğu devirde, selefi Av-ni Efendi ile, Vessaf'm bütün eserini okumuşlardı. Defterdar Salih Efendi onu birkaç defa kopya etmiş ve kendisine şiirleri için bir mahlas arayan Abdullah Efendi de Gazan Han'ın öv-gücüsünün adından yani Vessaf'tan (ya da Vassaf'tan) iyisi-

⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/315-317

ni bulamamıştı.⁴³

İçeride Karışıklık

Kuruluşundan beri hiçbir zaman tam bir sükûnet içinde bulunmamış imparatorluğun içinde o günlerde meydana gelen kanışıklıklar, daha önceki ve sonraki durumlarla karşılaştırılamayacak kadar çoktu. Çıldır'da ve Bosna'da, hattâ donanma içinde ayaklanmalar, itaatsizlikler patlak verdi.

Ahıska sancağının veraset yoluyla sahibi bulunan Çıldır valisi Elhac Ahmed Paşa, Lezgilerle anlaştığı için azledilmişti. Onun yerine tayin edilen İbrahim Paşa Diyarbakır'dan Çıldır'a gelinceye kadar Ahmed Paşa kaçtı. Ama onu takibe gönderilen mabeynci Abdül Mehmed Paşa, yakalayıp başını vurdurdu, İstanbul'a gönderilen kellesi saray önlerinde teşhir edildi.

Elhac Ahmed Paşa'nın Akhisar'da yedi yılda yaptırdığı cami harikulade güzeldir. Anadolu'da en güzel kütüphanelerden birini yaptıran da odur. Bu kütüphanenin en önemli eserlerini oluşturan çok değerli ve nadir üç yüz elli el yazmasını Ruslar alıp götürdüler. Bu eserler halen Saint-Petersburg (bugünkü Leningrad) müzesindedir⁴⁴.

Eski Hac kafilesi cercecibaşısı Abdurrahman Paşa'nın Karaman valisi iken isyanı bir esrar perdesiyle örtülüdür. Konya halkı Bâb-ı Âli'ye defalarca şikâyet mektubu göndererek bu valinin alınmasını ısrarla istemişti. Bunun üzerine Râgıp Paşa da onu azletmişti. Bu valiyi İstanbul'a dönmeye razı etmek için bir mabeynci gönderildi. Fakat vali, İstanbul'a dönmeye razı olmak şöyle dursun, mabeynciyi tutuklatmış, alelacele topladığı serseri grubundan oluşan askerlerle İstanbul üzerine yürüyüşe geçmişti. Bolu'ya gelince Bâb-ı Âli'den bir mektup aldı ve bunun üzerine gerisin geriye, doğum yeri olan Ka-raman'a döndü. Orada sakin bir hayat sürdü.

Vakanüvis Vâsıf'a göre Abdurrahman Paşa'nın bu hareketi, sadrazamla birlikte düzenledikleri bir oyun, bir muvazaa idi. Böylece sadrazam hükümdan korkutacak, ona her dediğini yaptıracaktı. Validen Bolu'ya kadar yürümesini, oradan Karaman'a dönüp beklemesini istemiş, kısa bir süre sonra onu yine makamına iade edeceğini söylemişti.

⁴³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/318

⁴⁴ Vâsıf, bu cami ve kütüphanenin inşaatından söz etmiyor. 'Tiflis Gazetesi' nüshalarından birinde bundan söz ediyor ama, Ahmed Paşa'nın Ölüm tarihini hicrî 1176 olarak gösteriyor. Doğrusu 1172'dir. Bu yanlışlık Londra'da Çıkan 'Literary Gazette' ile 'Bulletin des sciences historiques (Ağustos 1830)' de yanlışlıklara sebep oluyor ve bu kaynaklar, kütüphanedeki bazı eserlerin isimlerini de yanlış veriyorlar. Bu konuda Fralin'ın 1829'da Saint-Petersburg'da yayınlanan makalelerine bakılmalıdır. No. 13B. 139. 140.

Bu izahat doğru kabul edilemezse de, büsbütün uydurma da olmayabilir. Fakat bunu böyle yazan yalnız Vâsıftır ve olayı tarihine böyle geçirmekten korkmamıştır. Belki o, doğruluktan ayrılmayan bir vakanüvis olarak, Osmanlı sadrazamlarının devleti nasıl idare ettiklerini de göstermek istemiştir, öte yandan Abdurrahman Paşa gerçekten göreve yeniden alınmış ve üç tuğlu paşa unvanını da muhafaza etmiştir.

Bosna valisi Mehmed Paşa ise, bu eyâlet halkının onun zorbalığından ve adaletsizliğinden ısrarla şikâyet etmesi üzerine azledildi. Sadrazam onu azletmekle kalmadı, üç tuğlu paşa unvanını da kaldırdı.

Bir Önemli isyan olayı da donanmada görüldü: Kadırgalara bağlanan hristiyan esirler isyan etmiş, oniki yıl önce benzer bir olayda olduğu gibi, donanmaya epeyce zarar verdir-mişlerdi. Bir Cuma günü, donanma İstanköy (bugün Yunanistan'a ait olan Kos adası) açıklarında demir atmış beklerken, Kaptan-ı Derya ve yardımcısı olan paşa namaz kılmak için karaya çıkmışlardı. Onların yokluğundan yararlanan esir hiris-tiyanlar nöbetçileri öldürmüş, amiral gemisini ele geçirmiş, bütün yelkenleri fora ederek Malta adasına kaçmışlardı.

Bu geminin sancağı padişaha Mekke şerifi tarafından hediye edilmişti. Dört köşesinde ilk dört halifenin adları, ortasında Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ın resmi vardı. Çevresinde de güzel bir hatla Zafer âyeti yer alıyordu.

Derya Kaptanı'nın gemisindeki işte bu sancak Malta limanında birkaç gün dalgalandı, Gemi ancak Fransız elçisi Ver-gennes (Verjen)'in aracılığı ile iade edildi. Vergennes bu işte, selefi olan Fransız elçisi Desalleurs gibi hareket etmişti.

Padişah bu olaya o kadar hiddetlendi ki, görevlerinde ihmalleri görülen Derya Kaptanı ve kaptan beyi hemen tutuklatıp cellada teslim etti. Sonra da kesik başlarını sarayın önündeki meydana attırdı (9 Aralık 1760 - 1 Cemaziülevvel 1174).⁴⁵

Kürk Sefası Ve Afyonkeşler

Üçüncü Mustafa, yasaklara uymayıp lüks elbise giyenler için idam fermanı çıkarmaya devam ediyordu. O günlerde yeni bir emirname ile hanedandan olmayanlara vaşak ve ka-kum kürk giymelerini yasakladı. Buna uymayanların meydan dayacağına çekileceklerini de ilân etti.

⁴⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/318-320

Yasaklanmış kürkleri evinden uzaklaştırmak suretiyle bu emre ilk uyan Sadrazam Râgıp Paşa oldu. Böyle ayrıntılarla uğraşmaya devam eden padişah, bir süreden beri Venedik'ten ithal edilen ve zenginlerin tercih ettikleri kumaşlar için de yasak koydu. Çünkü ileri gelenler, İstanbul'da dokunan kumaşlar yerine bunları armağan etmeğe başlamışlardı.

O günlerde kıymetli lüks kürkler giymek ve esrar kullanmak idareciler arasında da bir tutku halini almış ve tiryakilik tehlikeli boyutlara ulaşmıştı. Bir gün, âlim bir zat olan Ak-kermanî, bir kahve içmek ve biraz esrar çekmek için, Bektaşî dervişi olan dostlarından birini ziyarete gitti. Bektaşî ona, bu zararlı alışkanlığından dolayı hac farızasını yerine getirmeden bu dünyayı terkedeceğini söyledi ve bu kehanet doğru çıktı.

Defterdarlık memurlarından ve Mehmedpaşa Camii'nin mütevellisi olan Raci Bey de esrarkeş idi. Padişah bu camiye Cuma namazı için geldiğinde, önünde buhurdanlığı tutmak görevi ona aitti. «Fakat» diyor Vâsıf, «aşırı derecede esrar kullanması onu bir Öklid çizgisi kadar inceltmişti, sesi de kurbağa vıraklaması gibi çıkıyordu. Duyu organları bir mumyanın organları kadar cansızdı ve vücudu sanki bir şeffaf iskeletten ibaretti».

İşte bu zat, bir gün camide padişaha yol gösterirken, birden kuvveti kesilmiş, yere düşüp bayılmıştı. Padişah da ona acıyarak, isteğinin yerine getirilmesini emretmiş ve memuriyete girmek arzusu yerine getirilerek cebeciler teftiş amirliğine tayin edilmişti. Böylece Raci Bey, esrar sayesinde divan ağalarının seviyesine çıkmış bulunuyordu. Fakat, hakketmediği bu terfi, onun esrar tiryakiliğini arttırmaktan başka bir işe yaramadı.

Süleymaniye Camii'nin yakınında geniş bir meydan vardır ki buraya «Tiryakiler Pazarı» ya da «Esrarkeşler Pazarı» derler. Her akşam, güneş batarken, esrar ve banotu çekenler buraya üş üşürlerdi. Buradaki insanların hemen hemen hepsi soluk benizli, ince boyunlu, gözleri fersiz ve titrek yürüyüşü idi. Adım atmasını unutmuş gibiydiler ve mezardan çıkmış hortlaklara benziyorlardı. fiu adamlar, bir bardak soğuk su ile haplarını yutmak için ahşap dehlizdeki bir sofaya otururlardı. En güçlüleri zeytin tanesi büyüklüğündeki bu haplardan dört tanesini yutabilirdi. Bir saatten daha kısa bir süre içinde hepsi afyonun etkisine girer, kendilerinden geçerlerdi. Daha doğrusu her biri hayal ettiği âlemde yaşamaya başlardı. Alevlerden geçer, dalgalar üzerinde yürür, mutluluklar denizinde yüzerlerdi. Gökyüzü onlara tamamen açıldı. Vaadedilen cennete ulaşır, buradaki mutluluğu paylaşırlardı. Her yerde inci köşkler çıkardı karşılına, her

tarafıta billur gibi berrak kaynaklar görürlerdi. Dolgun göğüslü, kara gözlü, vücutları sedef gibi beyaz, albenili huriler tarifsiz zevkleri yaşamaya davet eden bakışlarıyla onların duyularını uyandırırlandı.

Dağdaki İhtiyar'ın müridlerine vaadettiği cennet de bundan başkası değildi ⁴⁶. Şeyh, önce biraz afyon vererek mü-ridlerinin cesaretlerini arttırır, sonra onları hayatlarını hiçe sayar hale getirirdi. Homeros'un sözünü ettiği nepenthes de bundan başka bir şey olmasa gerek ⁴⁷.

Prusya İle Dostluk Anlaşması

Râgıp Paşa'nın sadaretinin sonlarma yaklaştığımız için, iş başına geldiği günlerde olduğu gibi, şimdi de Bâb-ı Âli'nin Avrupa devletleri karşısındaki durumunu ve onlarla münasebetlerini bir kere daha anlatmamız gerekiyor.

Bâgıp Paşa politikasının son döneminde alınan en önemli tedbirlerden biri de şu idi: Prusya ile imzalanan dostluk anlaşması. Bu anlaşma Bâb-i Âli politikasında önemli değişikliklere sebep olmamıştır, ama, Râgıp Paşa daha uzun ömürlü olsaydı, büyük değişikliğin kaçınılmaz olacağı anlaşılıyordu. Prusya'nın Bâb-ı Âli ile ittifak kurmak teşebbüsleri otuz yıldan beri başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Bu açıdan bakılınca, nihayet gerçekleşen bu anlaşmadan dolayı, Râgıp Paşa'nın Osmanlı devlet adamları arasında yüksek bir mevkii olduğu ve yepyeni yolların açılmasını sağladığı inkâr edilemez.

Gerçekten de, vakitsiz ölümü engellemeseydi, Râgıp Paşa bu dostluk anlaşmasını bir tedafüi ve tecavüzî (savunma ve saldırma) amaçlı ittifak haline dönüştürmekte gecikmeyecekti. Böyle bir ittifakı II. Frederik bütün gayretiyle gerçekleştirmeye çalışıyor, İngiltere ise Bâb-ı Âli'yi var gücüyle tahrik ederek Avusturya'ya savaş açılmasını istiyordu. Ancak, sadrazamın ölümüyle, o güne kadar gerçekleşmeyen büyük projeler Avusturya'yı endişelendirmeye başladı.

⁴⁶ Hammer'in «Dağdaki İhtiyar- dediği kişi. Haşhaşiler tarikatını kuran Şeyh-ül Cebel (Dağın Şeyhi) Hasan Sabbah'tır. 1090 yılında bir baskınla Kazven yakınındaki Alâmut Kaksi'oi ele geçiren Hasan Sabbah, düşmanlarını, haşhaşla sarhoş ettiği adamlarına öldürtürdü. Haşhaşla, uysal ve bayatını hiçe sayarak verilen görevi yapmaya hazır duruma getirilen fedailer pek çok cinayet işlediler. 1092'de Melikşah'ın veziri Nizam-ül Mülk böyle öldürülmüştü. Selçuklular bu kaleyi ele geçiremediler. Alâmut Kalesi'nin zaptı ve şeyhlerinin öldürülmesi ancak Hülagû zamanında, 1256 yılında oldu.

Fransızlar Hashaşilere «hachischen haşışen» derlerdi- Fransızca «katil» anlamındaki «assasin-asasen» kelimesi de buradan gelir. Hashasüier Halep'teki Selçuk Beyi Rıdvan'ın yardımı ile Suriye'ye de geçmişlerdi. Buradaki Haşhaşilerin hâkimiyetine de 1277'de Baybars son verdi. (Çevirenin notu)

⁴⁷ «Nepenthes», eski kayıtlara göre, usaresi ağırları dindiren ve üzüntüyü unutturan bir bitkidir. Mısır'da yetişirdi. Râşîd Tarihi'ne göre bu *banotu>dur. Nepenthes "in çoğulu «Kopt-kıpU» şeklinde söylenir. Homeros'un flyada'sında nGoenthes, korkusuz Apollon'un bir lâkabıdır (Çevirenin notu)

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/320-322

Daha çok De Bexin (Dö Rekzen) adıyla tanınan Hauden, Silezya'mn Hirschberg şehrinde doğmuştu. Önce tüccar Hüsçh'-ün yanında çırak olarak çalışmış, sonra Avusturya ordusunda sancaktar ve nihayet Prusya ordusunda teğmen olarak görev yapmıştı. II. Frederik, Sultan Osman'ın tahta çıkışını kutlamak için işte bu Rekzen'i elçi olarak İstanbul'a göndermiş ve ona, Bâb-ı Âli ile bir dostluk anlaşması yapması için tam yetki vermişti, Fakat, daha yukarıda da söylediğimiz gibi, Rekzen bu teşebbüslerinde başarılı olamayarak Berlin'e dönmüştü,

Frederik, Rekzen'i İstanbul'a ikinci defa gönderdi ve bu sefer görevini başardı. Gizlilik içinde yürütülen ve Fransa ile Avusturya elçilerinin ancak bir kısmına vâkıf oldukları müzakerelerden sonra, Rekzen, Prusya adına Bâb-ı Âli ile sekiz maddelik bir dostluk anlaşmasını gerçekleştirdi (29 Mart 1761 -. 22 Şaban 1174).

Bu anlaşmanın muhtevası Bâb-ı Âli'nin daha önce Napoli, İsveç, Danimarka ile yaptığı ticaret anlaşmalarından pek farklı değildi. Özetle ticaret serbestliğini belirtiyor, gümrük hakkını yüzde üç olarak tespit ediyor, Osmanlı İmparatorluğu'daki Prusyalı elçi ve konsolosların hak ve imtiyazlarını belirtiyor, Prusya tebasının yargılanma hakkı onlara veriliyor-du: Fakat, müslümanlarla Prusyalılar arasında dört bin kuruşu aşan dâvalar İstanbul'da görülecekti. Silahlı olarak yakalanmaları ve Bâb-ı Âli'nin savaşta olduğu yabancı birliklerle temas halinde bulunmaları hali dışında, Prusya tebalıların serbest olacakları, bu anlaşmanın 6. maddesiyle sağlanıyordu. Son bir madde ile, fayda mülâhaza edildiği takdirde iki tarafın müzakereleri yeniden başlatabilecekleri zikrediliyordu⁴⁸.

Dö Rekzen tam yetkili Prusya elçisi olarak bu anlaşmayı imzaladıktan sonra, huzura kabul edilerek, anlaşmanın padişah tarafından onaylanan nüshasını aldı. Fevkalâde elçi sıfatıyla de, dört ay sonra II. Frederik'in onayını da taşıyan nüshasını getirdi (27 Temmuz 1761).

Rekzen, misyonunda başarılı olması için, Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin İstanbul elçisi Porter'in gayretli desteğinden başka, tercüman Ghika'mn kayınpederi Giacomo Riso*-nun, sadrazamın hekimi Ipsilanti'nin, defterdarı Ali Ağa'nın, Boğdan voyvodasının habercisi Drako'nun saray nezdindeki nüfuz ve aracılıklarından da yararlanmıştı. Bu Drako daha sonra, yukarıda da söylediğimiz gibi, evini kundakladıkları iddiasıyla iki müslüman

⁴⁸ Türklerin 22 Şaban tarihli bu anlaşması Viyana arşivlerinde bulunmakta*dır. 22 Şaban, 29 Mart'a rastlıyor. Demek ki Martens'in verdiği 22 Mart tarihi yanlıştır. Bu belgenin İtalyanca nüshası da Berlin arşivlerinde.

köleye eziyet ettiği için. bu kölelerin su lulukları ispat edilmiş olmasına rağmen, idam edilmişti. Öte yandan Ali Ağa, mevki ve yardım isteyenlere karşı fazlaca yardım ettiği için Kıbrıs'a sürüldü. D  Rekzen'in kendi sarayından aldığı seksen bin kuru luk tahsisatın bir bölümünü bu aracılara vermiş olması pek muhtemeldir.

Öte yandan Rusya elçisi Obreskov ve Avusturya'nın ortael isi, Bâb-ı  li-Prusya anlaşmasının karşılıklı olarak onaylanmasını engellemek ve iptal ettirmeye çalışmak için, kendi saraylarından yüzer bin duka altın istediler. Fakat Viyana ve Petersburg'ta bunun bir yarar sağlayıp sağlamayacağına karar verilinceye kadar, anlaşmanın onaylanmış nüshaları teati edilmişti. Bu, Türklerin onayladığı nüshayı Berlin'e götürmekle görevli Prusyalı kuryenin öldürülmesi yüzünden meydana gelen gecikmeye rağmen olmuştu. Prusyalı kuryeyi, Ay-dos'a varlıklarında, ona refakat eden bir yeniçeri  ld rm  tu. Derhal yakalanan yeniçeri, kendisine Rekzen tarafından vaa-dedilen dokuz yüz kuru u kuryenin vermediğini, bu yüzden çıkan kavga yüzünden onu öldürdüğünü iddia etti.

Rus sarayının fevkalâde elçisi Prens Schachowsky ( a-hovski), hükümdarının III. Mustafa'nın tahta çıkışını kutlayan mektubunu, İstanbul'a ancak bir yıl sonra getirdi. Sadrazam tarafından kabul edilen elçi prens, Türk elçisi Osman Efendi'nin, sultanın itimadnâmesini imparatoriçeye kendi eliyle vermesine müsaade edilmediği için küstah ve kaba hareketlerde bulunduğunu, bu davranışıyla bütün sarayı çılgına çevirdiğini söyledi.

Polonya sarayı İstanbul'a fransisken (Françesko tarikatine mensup) Thomas Morewicki'yi göndermişti. Bu görevli Fransız elçi Vergennes, Venedik maslahatgüzarı Foscari, elçi Schwachheim ve Napoli görevlisi Ludolf ile kar ıla acaktı. Görevi, Bâb-ı  li'den, Kudüs'te hristiyanlara ait kutsal yerlerin katoliklere verilmesini istemektir. Fakat kısa bir süre önce Pa-di ah bir hattı  erif ile bu yerleri Yunanlılara vermişti. Onun için Verj en ve meslekda ları bu te ebb sten hiçbir sonuç alınamayacağına hükmettiler. Zaten onların din i lerine karı maları da zordu. O günlerde Fransa'nın himayesinde bulunan Cizvit, Dominiken ve Kap sen tarikatlerine bağlı katolik kiliselerine pek hoş bakmıyorlardı. Fransız elçisi, limni'de sürgünde bulunan Boğdan Prensi Rakoviza'nın çevirdiği dolaplara, entrikalara karışan tüccar Linchon'un öldürülmesiyle ilgili olarak tazminat taleplerine olumlu bir karşılık alamamı tı. Ona bu adamın Fransız olduğu için değil, Boğdan boyarının tespit ettiği entrikalarından dolayı idam edildiği cevabı verilmişti (14 Mart 1760).

Bununla beraber hristiyan esirlerin bir ayaklanma sonunda Malta'ya kaçırdıkları Derya Kaptanı'nın gemisini İstanbul'a iade etmeleri, yukarıda da söylediğimiz gibi, Vergennes'in aracılığı ve isteğiyle olmuştu.

Aynı yılın sonların doğru İngiliz elçisi Porter, III. Georges (Jorj)'un tahta çıkışını bildiren tebliği ve yeni itimatnamesini Bâb-ı Âli'ye sundu (24 Aralık 1760). Napoli elçisi Ludolf ise ıspanya kiralının iki mektubunu da getirdi. Napoli'den Mad-rit'e döndüğünü ilân eden kiral, Napoli ile imzalanan dostluk anlaşmasını tasvip ediyor ve Bâb-ı Âli'den ıspanya ile de böyle bir anlaşma yapılmasını istiyordu. Fakat Ludolf'un bu konudaki teşebbüsleri sonuçsuz kaldı.

Avusturya elçisi Schwachheim da Bâb-ı Âli nezdindeki teşebbüslerinden bir sonuç alamadı. Onun asıl vazifesi Prusya elçisinin misyonunu engellemekti. Bununla beraber Bâb-ı Âli'den, Erdel sığırtmaçlarının sığırlarını yaz boyunca verimli Eflâk meralarında otlatmalarına müsaade eden bir ferman alabildi ⁴⁹.

Swachheim, Rekzen'in Bâb-ı Âli ile imzalanan anlaşmayı bir tedafüi ve tecavüzi (savunma ve saldırma amaçlı) ittifaka dönüştürme müzakerelerinde epeyce mesafe alındığını bilmiyordu. Avusturya için çok tehlikeli olan bu tasarımı, Schwachheim'in yerine ortaelçi tayin edilen Penkler bulup çıkardı. Ama bu, Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra oldu. ⁵⁰

Prenceslerin Doğumu

İkinci kızı Şahsultan'ın dünyaya gelişiyle çok sevinen III. Mustafa'nın mutluluğu, bir erkek çocuğu olunca daha da arttı. Bu çocuk Gürcü bir cariyeden doğmuştu (24 Aralık 1761 -27 Cemaziülevvel 1175).

Bu olayın lâıykı ile kutlanması için bütün istanbul aydınlatıldı, yedi gece şehir bir ışık denizi halini aldı. Bundan sonra üç gece de limanda (Haliç'te) binlerce fenerle süslü gemilerin suya vuran ışıklan, istanbullulara en güzel manzarayı sunmuş oldular. Bu vesile ile her taraftan tarih düşürülmüş mısralar geldi ve pek çok mahkûm serbest bırakıldı. Fakat bu şenliklerden az sonra, henüz beşikteyken nişanlanan büyük kızı Hibe-tullah Sultan'm

⁴⁹ Schwachheim, Viyana'ya hareket etmeden önce, Milanolu Bernardo Nobili De Grocinal'i de hapisten kurtarmıştı (15 Kasım 1761). Olympia Marla Sa-netti isimli Romalı bir kadından da birçok mektuplar almıştı. Sadrazam Râgıp Paşa'nın kardeşi olduğunu iddia eden bu kadın, Schwachheim'dan kendisine ve iki kızına yardım etmesini istiyordu. Avusturyalı tercüman Gaspar Momar 1761 yılının sonlarına doğru öldü. Biancfai ve Testa İstanbul'da kaldılar. Thugut Essek ve Jenisch tercümanı sıfatıyla PŞterwardin (Varadin)'e geçti.

⁵⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/322-326

ölümü ile, sultanın sevinci üzüntüye dönüştü. Devletin bazı meşhurlarının ölümü de bunu ve umumi üzüntüyü arttırdı.⁵¹

Meşhur Adamların Ölümü

Önce, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğlu olan Said Meh-med Efendi vefat etti. Fransa ve İsveç'te elçi olarak bulunmuş, nişancı, defter emini, kethüda ve nihayet sadrazam olmuştu. Beş ay sonra sadrazamlıktan azledilmiş, önce Konya, sonra Kahire ve nihayet Adana valiliklerine getirilmişti. En çok sevdiği ilim dalı olan tıpîa ilgili ve çok değerli bir eseri vardır (Ekim 1761 - Rebiülevvel 1175).

Şeyhülislâm Ebülhayr Ahmed Efendi'nin oğlu Damadzâde Feyzullah Efendi de aynı dönemde öldü. Damadzade Feyzullah Efendi iki defa şeyhülislâm olmuştu. Babası gibi o da Bursa'-da doğmuştur. Türbesi Sütlüce'dedir. Osmanlı kayıtlarında onun •büyük bir musiki âlimi olduğu söylenir.

Şair Nevres'in adından daha önce de söz etmiştik. Onun tarih düşüren mısraları I. Mahmud devrinde yapılan birçok eseri süslemektedir. Nevres'in divanı o çağın en güzel eserlerinden biri sayılır. Hikmet Efendi gibi o da hicivlerinde aşırı gittiği için İstanbul'dan sürüldü ve az sonra da üzüntüsünden öldü.

Yine aynı dönemde Bağdat Valisi Süleyman Paşa da altmışaltı yaşında iken öldü. Aslen Ahmed Paşa'nın Memlûk beyi idi ve Nadirşah'a karşı yapılan savaşta büyük yararlılık göstermişti. Efendisinin ölümü üzerine kendisini Bağdat valisi ilân etti. Bâb-ı ÂH bu görevi Mehmed Paşa'ya vermiş ise de, bazı Kürt ve Arap aşiretlerinin desteği ile, padişaha vali olarak tayinini kabul ettirdi. Onun zorla elde ettiği valiliği onaylayan hattı hümayunun hemen hemen tamamı Vâsıf tarihinde bulunmaktadır ve çok görülen bu zorunlu tayinlerde kullanılan üslûp için güzel bir örnek sayılabilir. Bu hattı hümayun, Bâb-ı Âli'nin kararına aykırı olarak eyâlet idaresini zorla ele geçiren Paşa'nın, daima sadık kalacağı taahhüdünde bulunduğu için Padişah tarafından affedildiğini, kendisine lütuf yolunun tekrar açıldığını belirtmektedir.

Süleyman Paşa cesur, cömert bir adamdı. Düşmanlarına korku salmıştı. Her zaman başarılı olan gece harekâtından dolayı Araplar ona «Mızrak

⁵¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/326-327

Babası» ve «Gecelerin Belâsı» lâkaplarını takmışlardı.

Aynı yıl, meşhur reis-ül kütta Tavukçubaşı'nın damadı Vali Bekir Paşa da Kahire'de öldü. Daha evvel, Bekir Efendi'nin Matbah-ı Âmiye Emmini iken Halep Valiliğine nasıl getirildiğini anlatmıştık. Bekir Paşa şöhretini çok zengin oluşuna borçluydu. Reis-ül küttaplığı ve sadaret kethüdalığını satın almıştı. Kayınpederinin ölümünde çok büyük vergi alınmış olmasına rağmen serveti yine muazzamdı. Öldüğü zaman evinde bin kese altın buldular ki, bu yarım milyon altın kuruş ediyordu. Bu muazzam servet ona kayınpederi Mustafa Tavukçu Efendi'den miras kalmıştı. Çok genç olduğu bir sırada, Viyana'ya elçi olarak giden Tavukçubaşı'na tütün muhafızı olarak refakat etmişti. Cirit atmada çok hünerli idi ve hedefe hiç şaşmadan isabet ettirmekle ün yapmıştı. İmparator Charles VT'nin sarayındaki asilzadelerin imparatora hünerlerini göstermek için düzenledikleri bir cirit oyununa genç Bekir de katılmıştı. Bir ara, bindiği at anî bir hareket yapınca Bekir'in dengesi bozulmuştu. Ama, tam düşeceği sırada, eyerden yukarı doğru sıçramış ve yere, ayaklan üstüne, dimdik inmişti. Sonra, beden hareketinde gösterdiği kıvraklığı bu defa zekâ kıvraklığı göstererek "devam ettirmiş, seçkin kalabalığa ve imparatora bir gösteri olsun diye bunu isteyerek yapmış gibi görünmüştü. İmparatorun yanında bulunan Türk elçisi de, işin aksini bilmesine rağmen, genç Bekir'in beden ve zekâ kıvraklığını takdirle karşılamış ve övmüştü, imparator da gösteriye hayran kalmıştı. Va-kanüvis bu olayı kaydederken, gösterinin yalnız binicilik bakımından değil, diplomatlık bakımından da bir örnek olduğunu söylemektedir.

Bekir Paşa'nın ölümünü, yukarıda da adından söz ettiğimiz zeki ve kültürlü bir kişi olan Hikmet Efendi'nin babası Ab-bas Efendi ile, Ahır Emin Mustafa Efendi'nin ölümleri takip etti. Mustafa Efendi, Mekke'nin su kemerlerini ve kanallarını tamir ettirmekle görevlendirilmişti.

Baltacı Mehmed Paşa'nın oğlu, Pruth anlaşmasını imzalayan eski silahdar Mustafa Paşa, Dimetoka'da öldü. Gözden düşerek üç tuğlu paşa unvanını kaybetmiş ve buraya sürülmüştü.

Bu büyük adamların tabii ölümleri, surre emininin (yani hac zamanında Mekke ve Medine'ye padişah tarafından yollanan para ve diğer armağanları götüren alayın sorumlusu) idamından daha geniş yankı uyandırdı. Surre emini, mağazaları teftişle görevli olduğu sırada haraç ve rüşvet aldığı iddia-siyle idam edilmişti.

Yine o günlerde, bir kadın, elbiselerine sarılı olarak esir pazarının kapısında asıldı. Suçu, onun da efendisi olan esir tüccarının çocuklarını

intikam almak için öldürmüş olmasıydı. Bu olay heyecan ve üzüntü uyandırmadı.

Bütün bu ölüm ya da idam olayları, Prenses Şahsuîtan'ın doğumu ile Mihrimah Sultan'ın doğumları arasında geçen on-sekiz aylık zaman içinde olmuştu. Mihrimah Sultan'ın doğumu münasebetiyle şehir beş gece aydınlatıldı.⁵²

Şeyhülislâm Ve Kaptan Paşa'nın İki Defa Değiştirilmeleri

İmparatorluğun yüksek mevkilerinde bulunan devlet adamları arasındaki azilleri ve değişimleri de anlatmamız gerekiyor. Bunların listesi her yıl Ramazan bayramının ilk günlerinde yayınlanır. Değişikliklerin en önemlileri, sadaret kethüda-lığında, reis-ül küttaplikta, şeyhülislâmlık ve kaptan paşalıkta meydana gelenlerdir.

Sadaret kethüdalığına beşinci defa getirilen Hamza Ha-mid Efendi, Râgıp Paşa'nın büyük destek ve himayesine rağmen azledildi. Bu azil Râgıp Paşa'nın rızası hilafına yapılmıştı ve saraydan çok nüfuzlu birinin tesiriyle olduğu için Râgıp Paşa da direnemedi. Onun yerine «Şatırzâde» lâkabı ile tanınan eski reisefendilerden Kâşif Mehmed (Emin) Efendi getirildi. Bu terfi, hiyerarşide alt kademede bulunanların bir üst dereceye kaydırılmalarına sebep oldu. Bunun sonucu olarak da Recai Elhac Mehmed Efendi Reisefendiliğe geldi, tezkire-i sani tezkire-i evvel oldu. Sadrazamın divan kâtibi tezkirecili-ğe, bu kâtibin muavini başkâtipliğe yükseldi. Şeyhülislâm Âsim Efendi aynı zamanda meşhur bir tarihçi idi ve daha çok Çele-bizâde ismiyle tanınırdı. Bu şeyhülislâm ölünce, Râgıp Paşa onun yerine Veliyüddin Efendi'nin getirilmesini hükümdara teklif etti (5 Eylül 1761 - 5 Sefer 1175). Fakat kısa bir süre sonra, Veliyüddin Efendi'nin çok hırçın tabiatlı oluşu yüzünden, bu görev eski Rumeli kadısı Bekirzâde Ahmed Efendi'ye verildi.

Sadrazam, padişah nezdindeki nüfuzunu sarsmamak için, yüksek mevkie yapılan tayinlerde onun fikrine göre hareket ederdi. Bu yüzden, Padişahı da hoşnut etmek için, Hasan Pa-şa'ya Özi valiliğini teklif etti. Fakat Hasan Paşa'nın, uhdesinde bulunan derya kaptanlığından vazgeçmesi şartını koştu.

Hasan Paşa bu yeni düzenlemeden memnun kalmayınca, ona devlet

⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/327-329

hazinesinden «yol masrafı* olarak elli bin kuruş (yirmi beş bin altın) vermeyi de vaadetti. Fakat Hasan Paşa bunu da kabul etmeyince, padişah onun vezirler listesinden çıkarılmasını emretti ve Girit'e sürdü. Ondan boşalan Kaptan-ı Deryalığa Kethüda Mehmed Paşa getirildi, ama o da bu makamda pek az kaldı ve sonra Mısır valiliğine tayin edildi. Bu defa Kaptan-ı Deryalık Küçük Mustafa Paşa'ya verildi.

Sadrazam, önceki Sadaret Kethüdası Hamza Efendi'nin azledilmesindeki haksızlığı telâfi etmek için onu önce eski ve artık pek geçerliliği kalmayan Nişancı (Tuğracı) Bekir Bey'in yerine tayin etti, ama az sonra üç tuğlu paşa rütbesiyle Selanik Valisi yaptı.

Belgrad Valisi ve vezir Ali Paşa'nın oğlu Abdi Paşa'nın devlete yaptığı çok yararlı hizmetler, Râgıp Paşa gibi bir sadrazam tarafından görmezlikten gelinemezdi. Abdi Paşa Belgrad Kalesi'ndeki yamakların isyanını kendi dirayetiyle bastırdığı için padişahın da teveccühüne mazhar olmuştu. Sadrazam ise onu vezirlerin üstün başarısını simgeleyen altın kaftanla taltif etmişti. Abdi Paşa Belgrad valisi olarak kalırsa âsiler intikam almak amacıyla yeniden ayaklanabilirler düşüncesiyle, onu aynı sıfatla SiÜstre'ye nakletti (23 Temmuz 1762 - 1 Muharrem 1176).

Belgrad Valiliğine, o sırada Kaptan-ı Derya bulunan Vezir Mehmed Paşa getirildi. Bu uygulama ise Dar-üs-saade Ağası Mehmed Efendi'nin bazı entrikalar çevirmesine sebep oldu. Dar-üs-saade Ağası Mehmed Efendi şehzade Selim'in doğduğunu müjdelediği zaman Mehmed Paşa kendisine on kese para ile bir vaşak kürk hediye etmişti, oysa aynı haberin müjdesi olarak sadrazam kendisine kırk kese para ile şahane bir samur kürk vermişti. Vezir Mehmed Paşa'nın kendisini küçük gördüğü, istiskal ettiği düşüncesiyle, onu azlettirmek için çalışıp durdu.⁵³

Râgıp Paşa'nın Ölümü

O günlerde meydana gelen bir güneş tutulması tam onbeş dakika sürdü ve bu olay, iki gün önce İstanbul'u kasıp kavuran bir kasırga kadar halkı korkuttu. Kasırga sırasında Sultanba-yezid Camii'nin bir minaresine yıldırım düşmüş ama bir zarar vermemişti⁵⁴. Bundan bir sene evvel de buna benzer bir fırtına olmuş, yıldırım Lâleli'deki Validesultan Camii'nin minarelerini

⁵³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/329-331

⁵⁴ Vâsıf Tarihi'nde bu olayın tarihi 29 Rebiülevvel 1178 olarak gösteriliyor ki miladî 18 Ekim 1762'ye rastlar.

yıkılmıştı⁵⁵. Bu olay, Sadrazam Râgıp Paşa'nın kurduğu kütüphanenin bizzat onun tarafından temele ilk taşın konduğu güne rastlıyordu.

Sadrazam Râgıp Paşa'nın kurduğu kütüphane ve medresenin yapımı onsekiz ayda tamamlanmıştı ve sadrazam, sarayında o güne kadar biriktirdiği bütün kitapları buraya nak-letmişti. Yeni kütüphanenin müdür ve kâatibi ile medresenin müderrisini paşa bizzat tayin etmişti. Medresede kırk genç parasız öğrenim görecekti. Ayrıca kütüphaneye güzel bir çeşme yaptırmıştı ki, vakanüvis bu olayı anlatırken çeşme için «İlme susamışların susuzluğunu giderecek» cümlesini kullanmıştır.

İstanbul'daki kütüphanelerin hiç biri Râgıbpâşa Kütüphanesi kadar güzel süslenmemiştir. Bu yapının tavanından saigkan avizeler ve avize sütunları birer sembol gibidir- Bunların bazı yerlerinde din ve ahlâkla ilgili vecizeler yer alır. Bu vecizelerden biri şudur: «Ameller onlardaki niyete göre değerlendirilir.» Orta kısımda ise şöyle deniyor: «Bana doğru yolu yalnız Allah gösterir.» Üçüncü hat ise bir besmele-i şeriftir. Duvarlarda, Peygamber'e yazdığı kaside (Kaside-i Bürde) ile ünlü Busirî'ye ait altın yaldızlı mısralar yer alır. Bir müslü-man kütüphanesinde görülebilecek en güzel süslemeler bunlardır.

Bu eserin yapımı tam olarak bitmeden, kubbesi yıkıldı. Bu kazayı, kütüphaneyi yaptıranın geleceği için fena bir işaret sayanlar oldu. Râgıp Paşa bu olaydan kırk gün sonra öldüğüne göre kehanetin doğru çıktığı söylenebilir.

Râgıp Paşa altmışbeş yaşında öldü. Türbesi kendi yaptırdığı kütüphanenin yanındadır. Bu türbenin ve çeşmenin yanında yakınlarının kabirleri de yer alır. Onun ve yakınlarının kabirleri yaldızlı parmaklıklarla ve bu parmaklıklar da güzel hatlarla süslüdür.

Mezarların bulunduğu yerde mermer saksılar da vardır ki, bu saksılarda güzel kokulu bitkiler bulunur. Saksılar müs-lümanlar için «semavî kokular saçan kutsal çanaklardır⁵⁶.

Onsekizinci Yüzyıl Osmanlı Edebiyatına Toplu Bakış

⁵⁵ 12 Muharrem 1175, yani 13 Ağustos 1761 tarihinde.

⁵⁶ Constanîlnople et le Bospfaore (İstanbul ve Boğaziçi) C I, s. 400- Râgıp Paşa'nın kabrindeki hat şudur: «Her şeye gücü veren Hüvel-baki Allah adıyla. Bu güzel eserin müellifi ve bu güzel tesislerin banisi Sadrazam Râgıp Paşa'dır. Müminler onu Rahim ve Rahman olan Allah'a tevdi etmişlerdir. Cennet kokularıyla kuşatılan ruhuna fatiha !»

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/331-332

Râgıp Paşa'nın türbesinden Osmanlı edebiyatına bir göz atalım.

Bu devrin edebî eserleri çoktur ama maalesef çok önemli değildir. Bu devrin başlıca fakihlerinden, tarihçilerinden ve şairlerinden, onların âlimler âlemine girişlerinden veya ölümlerinden yeri geldikçe söz etmiştik. Şimdi, Karlofça ve Kaynarca barışları arasında kalan süredeki ilim ve kültür hareketlerinin bir özetini vermemiz gerekiyor.

Bu dönemde, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, din ve hukuk ilmiyle ilgili eserler, hem sayı hem önem bakımından diğer eserlere göre çok daha fazladır. Fakat müslümanlar için çok önemli olan şeyler Avrupa edebiyatı için pek Önemli değildir. Hz. Peygamber'in hayatı, misyonu, Kuran-ı Kerim'in tefsirleri, İslâm ilmi-halleri ve tasavvuf konularında ananevi ve dogmatik temel eserler, (Avrupalı) tarihçi için ikinci derecede ilgi çekicidir. Aynı sebepten dolayı fıkıh eserleri de pek önemli sayılmaz. Çünkü bunlar, muhteva itibarıyla müslüman-ların sivil hayatlarıyla ilgilidir. Bu eserlerin en önemlilerini fetva koleksiyonları ve içtihatlar (sukûk) oluşturur. Bunların da en önemlileri, yaklaşık on bin fetva derleyen Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi ⁵⁷ ile Şeyhülislâm Dürzizâde Esseyid Mehmed Arif Efendi'dir. Dürzizâde'nin derlemesi Fetvaların Sonucu ⁵⁸ adını taşır ve bin sekiz yüz fetvadan oluşur ⁵⁹.

Bunlardan sonra Şeyhülislâm Ali Efendi'nin derlemesi gelir ki, bunda da beş bin dört yüz fetva vardır ⁶⁰. Sonra Ataullah Mehmed Efendi ⁶¹, Fetva

⁵⁷ İstanbul'da hicrî 1243 (m. 1828) yılında iki cild halinde yayınlanmıştır.

⁵⁸ Netice't-ül Fetâvî.

⁵⁹ İstanbul'da h. 1237 (m. 1821) yılında yayınlandı-

⁶⁰ İstanbul'da matbaanın kuruluşundan itibaren1 yüz yü içinde yayınlanan kitapların listesini vermiştik. Şimdi de, matbaanın Mısır'a girişinden sonra Ka-hire'de yayınlanan eserleri bildirmek istiyoruz:

1 — İtalyanca-Arapça sözlük. Hicri 1238 (1823).

2 — Don Raphael'e ithaf edilen boyama sanatı ile ilgili bir eserin tercümesi (1825).

3 — Bombaların fırlatılmasıyla ilgili bir eser. Bulak, Rebiülahır 1259 (Mart 1843).

4 — Ahmet Efendi'nin Kanunname'si. Recep 1238 (Mart 1823). Yedi yıl sonra İstanbul'da aynı eserin ikinci baskısı yapıldı. Bu ikinci baskının tarihi belirtilmemiştir.

5 — Telhîsül-Eşkâli Tamenlî Hüseyin Rıfı tarafından yazılan bu eser h. 1215 (m. 1800) yılında İstanbul'da basılmıştı. Ramazan 1239 (Mayıs 1824)* da Kahire'de ikinci baskısı yapıldı.

6 — Ecrümiyet İmam Muhammed Bin Davud Ez-Zanaci tarafından yazılmış, Arapça'daki edatları anlatan bir risale. Bulak, Ramazan 1239 (Mayıs 1824).

7 — Cevhere-i Behiye-i Ahmediye ti şerill-va-siyetil-Muhammediye. 1804'de İstanbul'da yayınlanmış olan bu eser Zilhicce 1240 (1825)'ta Bulak* ta, Ahmed Efendi'nin, Birgivi'nin dini risalesi için yaptığı yorumla birlikte ikinci defa yayınlandı.

8 — Kanunname-i Bahriye-i Cihadiyet Fransızca'dan Reglement de la marine adlı eserin tercümesi. Kitapta basıldığı yer ve tarih belirtilmemiş.

9 — Talimnâme-İ Topçigan-ı Cihadiye* Donanma topçularının talimatnamesi olan bu kitap da Fransızca'dan tercüme edilmiştir.

10 — Talimataâme-i Piyadegâm Bir piyade talimatnamesi olan bu kitap, Zilhicce 1239 (Temmuz 1824) 'da Bulak'ta basılmıştır.

11 — Kanun-ı Rabü Orta Talimi Beynindedir (Çadırların kurulmasıyla ilgili dördüncü kanunname) : Muharrem

1250 (Eylül 1824), Bulak.

12 — Tallmname-İ Piyadegândan Kanun-n Ha-mis (Piyade talimi için besinci talimatname): Muharrem 1241 (Ağustos 1825), Bulak.

13 — Mecmuatü'l-Mühendisin (Geometri Mecmuası). Tamanlı Hüseyin Rıfkı'nın yazdığı bu kitap İstanbul'da basılmıştır. Cemazielâhır 1240 (1825) yılında Bulak'ta yeni baskısı yapıldı.

14 — Usul-ü Hendese (Geometri Usulleri), İngilizce'den tercüme edilen bu kitabın müellifi Bonny Castle'dır. önce İstanbul'da, sonra bazı resim-sekü ilâvesiyle Bulak'ta basılmıştır,

15 — Arap Edebiyatından Seçmeleri iki bölümden oluşuyor. Birinci bölümde edebi örnekler, ikincisinde ise mahkeme yazıları ile ilgili formüller yer alır.

16 — Cevheretül-Tevhîd (Birlik Cevheri): Tasavvufila ilgili Arapça ve manzum bir eserdir. Bulak, Cemazielevvel 1241 (Aralık 1825).

17 — Es-Suilemu'l-muvarrık yurakka blhi il-mü'l-Mantkı Felsefe ilmi ile ilgili bu eser, Arapça ve manzum olarak yazılmıştır. Cemazielâhır 1241 (Şubat 1826).

18 — Riyazul-kuteba ve hıyâzu'l-udeba (Yazarların Bahçeleri ve Ediblerin Havuzları): Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın eski kâtibi Hayret Efendi'nin büyük bir edebî derlemesidir. Bu eser sekiz bahçeye (sekiz bölüme) ayrılır. Eserin adı, İranlı Hoca-yı Cihan'm Riyâzül-İnşâ adlı meşhur kitabından mülhemdir. Sekiz bahçeye (sekiz bölüme) ayırması da, 'Sekiz Cennet'in bir tahlilidir. Birinci bahçede Bâb-ı Âli'ye hitap eden dilekçeler» ikincisinde Dar-üs-Saade ağasına ve sarayın diğer ileri gelenlerine yazılan mektuplar; üçüncüsünde sadrazama yazılmış raporlar; dördüncüsünde şeyhülislâma yazılmış raporlar; beşincisinde vezirlere, beylerbeyilerine, büyük mollalara hitap eden mektuplar; altıncısına kazaskerlere, müderrislerle ve diğer kanun adamlarına hitap eden yazılar; yedincisinde kethüdalara, mabeyncilere, voyvodalara, mütesellimlere hitap eden mektuplar; sekizincisinde çeşitli vesilelerle yazılmış buyrultular yer alır. Eser Bulak'ta, Sefer 1242 (Eylül 1826)'de, Ha-bit> Efendi'nin idaresinde, küçük formalar halinde yayınlandı.

Kahire'de basılan eserlerin en önemlisi hiç şüphesiz budur. Çünkü bu eserde devletin en önde gelenlerine hitap eden pek çok yazı vardır. Bunların hepsi ya kitabın müellifi tarafından ve kendi ağzından, ya da, yine kendi kaleminden olmakla beraber, efendisi olan Mısır Valisi adına yazılmıştır. Bunlardan başka bu eserde genel valinin, onun oğlu İbrahim Paşa'nın ve Ziya Paşa'nın, Şakir Paşa'nın Esmâ Sultan'a, ikinci Mahmud'un gözdesi has-odabaşısına, merhum Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'ya yazılan mektuplar yer alıyor. Vahabilerin reisi Abdullah Bin Suud'un Kahire ve İstanbul'a girişi de anlatılıyor. Ayrıca şu kişilere hitap eden mektuplar da var: Şeyhülislâm Abdullah ve Arapzade Efendiler, Kalender Paşa, Salih Paşa, Fevzi Paşa, Râgıp Paşa, Alaeddin Paşa, Galip Paşa; Şam, Girit, İzmir, Hakka, Selanik, Modon, İstanköy, Tunus, Cezayir, Trablus, Sayda, Cidde, Kandiye, Rumeli, Tır-hala, içel, Hanya, Kütahya, Limni, Çirmen, Eğriboz, Hüdavendigâr, Kastamonu, Karahisar, Tekke, Sivas, Mora, Anadolu, Bolu valileri ve mutasarrıfları; ulemâdan en tanınmış olanlar ve Paşa Kapısı'nda-ki vezirler.

19 — Kanunnâme-i Sani: Piyadeler için ikinci kanunnâme. Arapça olan bu eser Bulak'ta, Rebiü-lâhır 1242 (Kasım 1826)'de basıldı.

20 — Türkçe-Farsça Manzum Deyimler Sözlüğü. Rebiülâhır 1242 (Kasım 1826). Bulak. Küçük formalar halinde.

21 — Usulu'l-maarif fi cevhl tasfif-i sefflîn-i Donanma fi tedbir-î harekâtihaı Savaşta gemilere verilecek taktik düzenleme ile ilgili bu kitap, Bulak'ta, Rebiülâhır 1242 (Kasım-1826) 'de, küçük formalar halinde yayınlanmışır ve onüç resim (şekil) vardır.

22 — Miftahu'd-dürriye fi isbâtül-kavânin ed-deriye (Tam Farsça'yı Öğrenme Kurallarının Anahtarı) adlı bu gramer kitabı da Bulak'ta, Kasım 1826'-da basılmıştır.

23 — Profesör Vacca'nın İtalyanca'dan Arap ça'ya çevrilen bir eseri. Büyük formalarla, iki cilt Bulak, Kasım

24 — Mukaddes Cihad'da Vazifeler adlı Arapça eser. Bulak, Cemazielevvel 1243 (Aralık 1826).

25 — Şerhül Ecrûmiyeı Hicrî 723 (m. 1232) 'de ölen Şeyh es-Senhâci-ı Ecrûmî'nin dilbilgisiyle ilgili kitabı. Bulak, Cemazielevvel 1242 (Aralık 1826).

26 — Kitabu'l-iltikati'l-ezhâr fi mehâsinfl-ez-

kâr (Şiir Güzelliklerinin Bezekleri).- Arapça aşk şiirinden örnekler veren bu kitap da Bulak'da basıldı, Cemazielâhır 1242 (Ocak 1827).

27 — Siyasetnâme-i cihadiye-i Bahriye^ Osman Nuri'nin donanma mensuplarını ilgilendiren kanunla ilgili kitabı. Bulak, Şevval 1242 (Mayıs 1827).

28 — Bedü'l-inşâ ve's-sıfat fi'l-mukâtebat ve'l-mur&selati Çok tutulan bir Arap müellifi olan Me-rii Bin Yusuf Bin Ebubekr Bin Ahmed el-Mukad-des'in, güzel yazı yazma sanatıyla ilgili eseri. Bulak, Zilkade 1242 (Haziran 1827).

29 — Kanunnâme: Nureddin Osman tarafından Fransızca'dan çevrilmiştir. Bulak, Beceb 1243 (Şubat 1828).

30 — Birinci Kanunname: Ahmet Halil Efen-di'nin 4 numarada bildirdiğimiz kitabının ikinci baskısı. Bulak, Şevval 1245 (Mart 1830).

Arşivleri kethüdası Fıkhî Mehmed Efendi ⁶², Kadı Vessaf Abdullah Efendi ⁶³’yi sayabiliriz. Hacıbzâde Mustafa Efendi ⁶⁴ ile Lâlizâde Efendi ⁶⁵ de şeriat ilâmları ve tabirleriyle ilgili eserleri (sukûk-ları), Baldırzâde Efendi’yi örnek olarak düzenlemişlerdir. Bu örnekler kadıların bir kural gösteriyor, *inşâ»lar ise hazine kethüdalarına ve eyâlet valilerin© örnek oluyordu.

Sadrazam Rami ve Râgıp Paşaların, Şair Nâbi ve Defterdar Arif Efendi’nin daha önce de sözünü ettiğimiz eserlerinden başka, divan kethüdası Hayatizâde’nin ⁶⁶ Kenz-ül İnşâ adıyla yayınlanan eserini, Molla Ahmet Taib Osmanzâde’nin, Şeyh Murad ⁶⁷ adıyla tanınan Hacı Çelebi’nin ve Refia’nın münşeatlarını (güzel nesir örneklerini) sayabiliriz.

Bu eserlerin yanı sıra, çok beğenilen Arap filozoflarından yapılan tercümeler de vardır. Bunlar için örnek olarak Harîrî ve Hadmani’nin bazı eserlerini, İbni Seydûn’un Sûlvan-Ül Muta (ttaat Edenlerin Kalb Huzuru)’nı ⁶⁸ Sultan İkinci Meh-med (Fatih)’in müneccimi (astronomu) tarafından

31 — Mehâsinü’l-âsar ve hakaikü’l-ahbâr (Güzelliklerin İzleri ve Gerçeklerin Bilinmesi): Tarihçi Vasıf m İstanbul’da hicrî 1166 (m. 1725) yılında yayınlanan kitabının yeni baskısı. Bulak, Cemazielevvel 1243 (Aralık 1827).

32 — Layihatul-fellâh fî ta’lîm’iz-Ziraat ve’n-necâhi Ziraatle uğraşanlara faydalı bilgiler öğreten Arapça bir kitap. Bulak, Receb 1245 (Şubat 1830).

33 — Dürri Yekta Benzeri olmayan tek inci anlamına gelen ve Hz. Peygamber’i imâ eden kitap. Hanefî imamların en önemli hikmetli sözlerini ve Hanefî mezhebinin anlatıyor. Yazarı bilinmeyen bu kitap daha önce İstanbul’da 1243 (1827)’de basılmıştı. Yeni baskısı Bulak’ta, Şaban 1245 (Şubat 1830)’de yapıldı.

34—Tuhfe-i Vehbi (Vehbi’nin Armağanı): Bir Türkçe lûgat olan Vehbi’nin bu eseri önce 1798’-de İstanbul’da basılmıştı. Bulak, Şaban 1245 (Şubat 1830).

35 — Arapça Grameri: Birinci baskısı İstanbul’da 1818*âe. ikinci baskısı Bebiülevvel 1244 (Eylül 1828)’de Bulak’ta yapılan bu eserde şu bölümler yer alıyor: 1. Mihrah (sentaks), yazar: Ali Bin Mesud; 2. lad. Yazarı: İzzeddin Bin İbrahim Ez-Zen-can; 3. Maksudı 4. Bina* 5. FÜ1 çekimi tabloları. İstanbul baskısında geçmiş zaman kipi yoktu.

36 — Tarih-İ Rus (Rusya Tarihi). Castera’nın bu eseri Türkçe’ye Yakovaki Argropulo tarafından tercüme edilmiştir. Bulak, Ramazan 1244 (Mart 1829).

37 — 1830 Yılı Takvimli i Ramazan 1240.

38 — Mısır Gazetesi: Arapça ve Türkçe olarak, iki gün, üç gün, bazen daha uzun aralıklarla Kahi-re’de yayınlanıyor.

⁶¹ Fetava-yı Ankaravî. Ölümü 1098 (m. 1686).

⁶² Fetava-yı Ataullah Mehmed Efendi, ölümü 1127 (1715).

⁶³ Fetava-yı Vessaf Abdullah Efendi, ölümü 1174 (1760).

⁶⁴ Buda’t-ül Hokkam, yani Mehmed Hacıbzâde tarafından yazılmış şeriat ilâmları örnekleri. 1081 (m. 1680) yılında bitirilmiştir.

⁶⁵ Biri Melce ül Hukkâm fî muin-il kudât, difteri Subdet üs sukuk (şeriat hüccetlerinden seçmeler) adım taşır l.âlizîfiv 1175 (1751) *de öldü.

⁶⁶ Hayatizâde’nin ölümü 1175 (1761).

⁶⁷ Şeyh Muradın ölümü 1145 (1732).

⁶⁸ Makalatü’l-cevheyye alel-Makamat el-Hartırye Medineli Hayreddün Bin Taceddin İlyas’ın, Harîrî’nin hikâyeleri, şiirleri ve makaleleri üzerine söylenmiş güzel sözlerdir. Hicrî 1226 (1714) yılında yazılmıştır. Naili Mustafa tarafından tercüme edilen ilk onbeş şiir Sadrazam İbrahim Paşa’ya ithaf edilmiştir. Hamidî’nin şiirlerini Tercüman Şeyh de tercüme etmiştir 1178 (1764). İbni Seydun’un mektup-lan’nı ise 1133 (1720)’de Kara Halilzade Mehmed Said Efendi tercüme etmiştir; İbni Haşim’in Sulva-nu’l-Muta adlı eserini tercüme eden de odur. 1085 (1674)’de ölen Şair Nabi Tuhfetü’l-Emsal’i tercüme etmiştir. (Bu şair, daha sonraki dönemde yaşayan ve 1712’de ölen ‘büyük şair Nabi değildir).

(Arapça) yazılmış Ubeyd Sakanî'nin Mükteleri'ni, Şeyhülislâm Seyid Feyzullah Efendi'nin Ravza*t-ül Hatib tercümesini, İshak Hoca'nın tercümesi olan Zemahşeri'yi gösterebiliriz.

Taib Osmanzâde ⁶⁹ ve Şeyhülislâm Seyid Feyzullah Efendi ⁷⁰ mizah derlemeleri yapmışlardır. İkisi de idam edildiler. Edirneli Derviş Hasan, Şair Kudsi ile Şair Nâbi ve Molla Hanefi Efendi atasözleri ⁷¹ de derlemişlerdir.

Râzi Abdüllâtif Efendi bir masal ve nükte derlemesini yeniçeri isyanında ölen İbrahim Paşa'ya ithaf etmişti. Taib Ah-med Efendi'nin aynı ve/ire yazdığı eser ise Gece Sohbetlerinde Sultan Nasihatlerinin Meyvesi adını taşıyordu ⁷². Buna benzer bir eser de Nesayih-jl melik adıyla Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ⁷³ tarafından yazılmıştır. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin yazdığı eserin adı MedayilH Bülegâ'dır. Şeyhülislâm Ves-saf Abdullah Efendi'nin yazdığı Unvan-i Şerif adlı eserde insanın hayvanlardan üstünlüğü anlatılır.

Adından daha önce de söz ettiğimiz Osmanzâde Efendi ise meşhur Arap eserini insanlığın incelenmesinde rehber ya da insanlığa övgü ⁷⁴ adıyla tercüme etmiştir. Yine onun Hükümdarlara Nasihat (Hükümdarlara doğru yolu gösteren Nasihatler) adlı bir kitabı daha vardır.

Bunların en değerlilerinden biri, hiç şüphesiz Râgıp Paşa'nın Sefine-t-ül Ulûm yani İlim Gemisi adlı eseridir. Bu, ölümünden bu yana çok geçmemiş olmasına rağmen Osmanlı kütüphanelerinin en çok aranan eserlerinden biri olmuştur.

Bu devirde lisan üzerine çalışmalar, Arapça'nın sentaks kurallarını öğreten başlıca eserlerin tercüme ve açıklamalarından ibaret kalmıştır ⁷⁵.

⁶⁹ Cemi-ül Letâif.

⁷⁰ Sultan ÜT. Mustafa'ya 1085 (1672)'de sunulan Letâtf.

⁷¹ Surubu'l-Emsal (Eski Meseller), Edirneli Derviş Hasan Efendi tarafından 1080 (1669)'de Türkçe yazılmış eski atasözleridir. Hacı Kalfa'nın babası olan Hanif Efendi de 1175 (1761)'de aynı adı taşıyan bir eser vermiştir. Yine aynı konuda, fakat Arapça olarak, şair Kudside bir kitap yazmıştır.

⁷² Semer-ül işmar fi nesayih-il melik.

⁷³ O dönemde yazılan diğer eserler şunlardır:

Camiu'l-hikâyat- Hikâye derlemesi olan bu kitabın bir adı da Durul-meknûn fil-fuUdl-mâşhun*-dur. 1146 (1733) yılında ölen Abdüllâtif Efendi tarafından yazılmış, Sadrazam İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir, tşarat fi'l-edebiyafe 1177 (1763)'de ölen vakânü-vis Hakim Efendi'nin edebiyatla ilgili bir eseridir.

⁷⁴ Muhsin-ül edeb fi tercüme't-i min hac sflük il el edeb

⁷⁵ Bayezidzade'nin damadı olarak tanınan ve 1090 (1687) yılında ölen Mehmed Bin Halil, İbni Malikf-in Kafiye adlı eserini yorumlayan Sami'nin kitabına şerh yazmış, yeni açıklama getirmiştir. Aynı eser için daha çok Hacı Çelebi adıyla meşhur olan Mehmed ismet Efendi de bir risale yazmıştır. Bu müellif 1150 (1737) yılında öldü.

1166 (1647) yılında ölen Seynizade Hüseyin Efendi, Birgivnfin yeni AvamU'ini (nahiv ilmine dair kitabını) yorumladı ve bu eser 1220 (1805) yılında İstanbul'da yayınlandı. Seynizade, 1218 (1803) yılında Birgivi'nin izhar adlı eserini de yorumlamıştır. 762 (1360) yılında ölen İbni Hişam'ın nahiv ilmine ait eserini yorumlayan da odur.

1133 (1720)'de ölen Nazmizade Murteza El-muğ-niu'l-lebîb an kutubi'l-ma'rib adlı bir eser verdi. 1153 (1740) 'te ölen Edirneli Şeyh Ali Rıza ise Muğ-ni Çerperdi'yi yorumladı. Dönemin benzer diğer eserleri şunlardır:

İran belagat ve grameri ise ⁷⁶ pek az müellifin dikkatini çekmiştir. Türkçe - Farsça lügatlerin en önemlileri Ferhang Şuuri ⁷⁷, Kesin Delil ⁷⁸, Kelimelerin. Söylenişi ⁷⁹ adlı eserler, Şahidi'nin ve Vehbi'nin lügatleri ile Abdülkadir Bin Ömer Bağdadî'nin Şehname'si, He-zarfen Ahmed Efendi'nin Tıp Kitabı gibi eserlerin bir kısmı bu dönemde, bir kısmı da bundan önceki dönemde yayınlanmıştır.

Astronomi, aritmetik ve mantık konularında yazılan kitaplar da hem azdır, hem de önemli değildir. Tıp konusunda bir kısmı tercüme, bir kısmı derleme olmak üzere bir düzine kadar kitap yazılmıştır.

Bu devirde birer divan bırakmış şairler ise Çelebizâde Âsim ⁸⁰, Nâbi, Rasim ⁸¹, Râgıp, Nevres, Nazmizade ⁸², Sub-hi ⁸³, Talip ⁸⁴ ve Nakşi'dir ⁸⁵. Diğer bazıları da İran tasavvuf şairleri Saib, Urfi ve Şeyket'ten ⁸⁶ tercüme ve yorum yapmışlardır. Yirmisekiz Mehmed Çelebi ise İran şairi Nakşibendi Mir Mehmed Eşrefin divanını yayınlamıştır.

Bürde gibi ve E, N, L gibi harflerden çıkarılmış en ünlü kasidelerin yorum ve açıklamaları yapılmıştır ama, en çok vezir-i âzam Köprülüzâde'nin Şeyhülislâm Feyzullah Efendi için yazdığı kaside yorumlanmıştır ⁸⁷

Bir lügat de yazmış olan Şururi'nin Cevallki adlı metni için Murrabat adlı bir risale; 139 (1338)'da ölen İbni Halib'in uzun bir tefsiri olan Mutavvel için bir risale; Taftazani'nin Telhis'i için bir tefsir ki bu eser, 774 (1372)'de ölen Sekaki'nin Miftahul-Ulûm adlı meşhur eserinin bir bölümüne ait açıklamadan başka bir şey değildir. Fetullah Efendi'nin oğlu olan ve 1103 (1691) yılında ölen Osman Efendi'nin Mutavvel için yazdığı şerh. İbrahim Vahdi'nin, Taftazani'nin uzun ve kısa mısralarını yorumlayan eseri. Ali Paşa'nın 1145 (1732)'de İbni Malikin eseri için yazdığı Teshil adlı kitap. 1095 (1683) yılında ölen Şeyhülislam Debbagzade'nin Taftazani'ye ait Terkiüb-Cemil (Güzel Terkipler) adlı kitabına, Tertib-i Cemil (Güzel Tertipler) adıyla yazdığı yorum kitabı.

⁷⁶ Bu konuda yazılan eserler şunlardır:

Şerhu Mefâtihi'd-dürriye fi isbatil-kavânin ed-deriye (Farsça'nın Kuralları İçin İnoî Anahtarlar) adlı, Şeyh Sivasî tarafından yazılan eser. Mustafa Hüsameddin Nakşibendi'nin 1163 (1749)'de yazdığı Risale-i şerh-i istiare-i Farsâ (Farsça'daki Deyimlerin Açıklaması) adlı inceleme kitabı

⁷⁷ İstanbul'da 1155 (1742) yılında yayınlandı.

⁷⁸ Burhanı kafi. 1241 (1799)'de yayınlandı.

⁷⁹ Lehce't-ül Lügat, 1210 (1795)'de yayınlandı,

⁸⁰ Şeyhülislâm İsmail Âsim Efendi. 1170'de öldü,

⁸¹ Bâsim Efendi. Ölümü 1177 fl753).

⁸² Nazmizade Murteza. Ölümü 1133 (1720).

⁸³ Subnî. Ölümü 1101 (1689).

⁸⁴ Taüb. Ölümü 1115 (1703).

⁸⁵ Nakşi. Di. Mustafa'nın sır kâtibi. Ölümü 1178 (1764).

⁸⁶ 1175 (1761)'de ölen Süleymaniye Kütüphanesi müdürü Ebubekir Nusret'in Saib Divanı yorumu. Va-kanüvis Mehmed Hakim'in 1160 (1747)'da yazdığı Şevket Divanı'nın tercümesi. Urfi Divanı ise, 1130 (1717)'da Derviş Ömer, 1070 (1659)'de Şeyh Men5-med İbrahim Telli El-Vehbi ve 1095 (1683) sonlarına doğru tarihçi Nişancı Abdurrahman Paşa tarafından tercüme ve tefsir edilmiştir.

⁸⁷ Kadı Abdülbaki Efendi, Köprülüzade Abdullah Paşa Kasidesi için 1114 (1702) 'de bir kitap yazmıştır. Aynı kaside için açıklama yapan diğer bir müellif de 1138 (1725)'de ölen Fetva Dairesi emini Selim Efendi'dir. 1143 (1730)'te ölen Şeyh Abdülgani Nab-lusi Mazhariyet*, vakantüvis Mehmed Hakim ise Kaab Bin Şukeyr'in kasidesini tercüme etmiş ve açıklamışlardır. Tarihçi Abdi Paşa, Tuğra'nın ta-miye'sini, imam Osman Efendi ise 1155 (1743) yılında Nuniye*yı tercüme ve tefsir ettiler. Bu eser için Sultan Mahmud zamanında kitap yazan bir müellif de Müderris Kara Davud Efendi'dir.

Vahdetn me ⁸⁸, Esbabn me ⁸⁹, Serg ze tn me ⁹⁰, B lb ln me ⁹¹, Baasn me ⁹², Serin me ⁹³, Firuzname ⁹⁴, Pendn me ⁹⁵ gibi didaktik şiirler yazılmış, Farsça'dan Nasihatn me ⁹⁶'nin be  tercümesi yapılmıştır. G l-sad berg, Hz. Peygamber'e bir  vg d r.   ıkların Sırda ı ise a k maceralarını anlatır.

Şair Nâbi, Vehbi ve Remzi, Nasihatn me'yi şiir halinde yazdılar. Bunlardan, Osmanlı tarihçilerinden ve Mirkand, Kan-demir, İbn- l C zi, İbn- l Ayn , İbni Haldun ve İbni Halikan tarihlerinin tercümelerini anlatırken de söz etmiştik.

Bu devirde bazı biyografi ve topografj eserleri de yayınlandı.  rnek olarak şairlerin,  eyh lisl mların, vezirlerin, kaptan pa aların, hattatların, musiki inasların ⁹⁷biyografilerini (tezkiirelerini) sayabiliriz. Hac seferi vesilesiyle yazılan seyahatnamelerde de Mekke, Medine,  am, Kudüs ve Tebriz ⁹⁸ tanıtılmıştır. Çeşitli bazı konular da «K llyiat» ba lı ı altında toplanmıştır. Bunlar arasında  air Nâbi ve Vehbi, n sir Osmanzâde Taib, Al addın Sabit ve  eyh İsmail Hakkı Efendi yer alır. Eşref Abdnrrahman Efendi ise İlim Kaynakları ba lı ım taşıyan bir kitapla Milletlerin Tabakaları

⁸⁸ Vahdetn me. İ hak Hoca,  l m  1180 (176G).

⁸⁹ Esbabn ftme (Atlas için), Süleyman Danis.  l m  1162 (1748)..

⁹⁰ Serg ze tn me, Bursa Müderrisi.  l m  1143 (1730),

⁹¹ B lb ln me. Şeyhülislâm Esad Efendi.  l m  1163 (1749).

⁹² Ba'sn me,  eyh lisl m Vessaf Efendi,  l m  1166 (1752).

⁹³ Serin me. Eşref.

⁹⁴ Fir zn me, Rami Efendi.  l m  1136 (1723).

⁹⁵ Pendn me.

⁹⁶ Hammer «G l sad berg» diyor, «Nasihatn me» olsa gerek. «Enis- l Ugak» diyor, «G l Sad berg. olsa gerek. ( -N.)

⁹⁷ Safayi, Salim ve Bursa Müderrisi tarafından yazılan  uara tezkirelerinden evvelce söz etmiştik. Dev-hat l-Me ayih adlı eser, 1157 (1744)'de Süleyman Sadeddin Mustakimz de tarafından yazılmıştır ve  eyh lisl mların biyografilerini ihtiva eder. Tuhfe-tu'l-Mustaf aviye'de ise  ehriz de Mehmed Said tarafından yazılmış kaptan-ı deryaların biyografileri vardır. Bu müellif «sadrzamlar tezkirecisi» olarak da tanınır. Devhat l-kattatin (Hattatlar Bahçesi) Suyolcuza Mehmed Necib'in eseridir. Atrabul-fits lr f  tezkere-l  ref il-edv r (Musiki inaslar Adına Dikilen Güzel  bideler) adlı ve musiki inasların biyografilerini anlatan tezkire ise  eyh lisl m Esad Efendi tarafından 1127 (1715) 'de yazılmıştır.

⁹⁸ Bu eserler arasında şunlar da yer alır:

Menasi ul-Hac (Hac Usul , yani Mekke, Medine, Kudüs gibi kutsal yerleri ziyaret vazifesi ve hacı olmak için ziyaret usulü). Bu eser 1176 (1756)'-da, Sadrazam Said Mehmed Paşa'nın Oğlu Suud Bey tarafından yazılmıştır.

Tuhfetu'l-Lebid ( air Letoid'in Armağanı), Tebriz'in türbelerini anlatır. 1138 (1725) yılında yazılmıştır.

Lal-i Mustafa fi furettl-Mustafa (Medine Ziyaretinde En Saf Yakut). Bu  ehrin tarihini, babasının adını aynen taşıyan Hanif Efendi yazmıştır.

Neticet l-f kr fi haber-i Medine Seydi'l-Be er (Hz. Peygamber  ehri Medine Hakkındaki Bilgilerin Neticesi) adlı eserin müellifi  eyh Muhammed Bin Abdullah El-Abbasi'dir. 1176'da (1762) Sultan Hamid'In arzusu üzerine yazılmıştır..

FazaiM  am ( am'ın Faziletleri) adlı eserin müellifi «İmam İbni Abdürrezzak» lakabı ile anılan  eyh Abdurrahman Bin İbrahim tarafından 1130 (1717) 'da yazılmıştır

Hakkında Hikmetler Tezkiresi⁹⁹ adlı bir eser yazmış ve bunda Arap, Fars ve Türk milletlerini anlatmıştır. Bu eser, bu milletlerin edebiyat tarihleri için olduğu kadar Osmanlı bibliyografyası için de önemli bir kaynaktır.

Elhac İbrahim Hanif Efendi'nin oğlu tarafından yazılan Yeni Eser¹⁰⁰ adlı tezkire, Hacı Kalfa'nın yazdığı büyük eserin bir devamıdır. İbrahimzâde Hanif'in tezkiresinde, Hacı Kalfa'nın ölümünden sonra yazılan beş yüz kadar esere yer verilir. Osmanlı edebiyatının bu abidevî eseri, meşhur sadrazam Râgıp Paşa'nın öldüğü yılda tamamlandı.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nin Son Ünlü Sadrazamının Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun en kudretli devlet adamlarından biri olan Râgıp Paşa, 18. asrın 63. yılında öldü. 63 sayısı insan ömrünün en önemli dönemlerinden birini oluşturur ve altı asırdan beri de Osmanlı tarihinin çok önemli olayları 63'lü yıllara rastlar.

Türkler daha sonra «Tataristan Dobrucası» denilen bölgeye ilk defa toplu halde 1263 yılında geldiler. Ondördüncü yüzyılda Macarlarla yapılan meşhur Sırpsındığı savaşı 1363 yılında oldu. Onbeşinci yüzyılda, 1463'te Bosna'yı işgal ettikten ve kiralını öldürdükten sonra Hexamilon (Korint) berzahını geçip Mora'ya girdiler. 1563 yılında Osmanlı kayıtlarına göre sel baskınlarının en korkuncu meydana geldi ve İstanbul civarındaki bütün köprüleri yıktı ve Kanunî Süleyman'ın hayatını tehlikeye soktu. Kanuni bu olaydan üç yıl sonra Zigetvar önlerinde öldü. Onyedinci yüzyılın 63. yılında Türkler Macaristan'ı bir defa daha işgal ettiler. Nihayet 1763 yılında Râgıp Paşa vefat etti.

Sadrazam Râgıp Paşa Sokollu ve Köprülülerin şan ve şöhretine ulaşamamıştır ama, hayatına bir göz atacak olursak onun da hemen hemen onlar kadar büyük olduğunu görürüz. Çünkü Râgıp Paşa, o güne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nu idare etmiş iki yüz kadar vezir-i âzam içinde «en âlim» kişi olmakla kalmıyor, bu imparatorluğun son büyük veziri, adına lâyük son vezir-i âzami sıfatını da hakkediyor. İşte bundan dolayıdır ki imparatorluğun vakanüvisi ve sadrazam tezkirelerini yazanlar ona Sultan-ı Şuara-yı Rum¹⁰² ve Sadr-ül Vüzera (vezirlerin başı)¹⁰³ unvanını vermişlerdir.

⁹⁹ Tezkiret-ül Hikem fî Tabakat-ül Ümem.

¹⁰⁰ Eseri Nev.

¹⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/332-336

¹⁰² Sultanı Şuara-yı Rum. Cavit Ahmed Bey tarafından yazılmasına devam edilen ve Râgıp Paşa ile başlayıp Yusuf Ziya ile biten tezkireye bakınız. Yusuf Ziya'nın idaresinde Bonapart tarafından işgal edilen Mısır tekrar Osmanlı

Defterh ne kâtiplerinden birinin oğlu olan Râgıp Paŗa, İran seferi sırasında, yirmibeŗ yaŗında iken önce Tiflis sonra Bevan'da, alman toprakların deftere kaydı iŗi için vali mektupçusu oldu ve burada, ordu seraskerlerinin yanında defterdarlık, sonra reis- l k ttaplık görevlerinde bulundu. Onun bilgisini ve idarecilikteki kabiliyetini tam olarak anlayan ve takdir edenlerin baŗında Tebriz seraskeri Hekimzâde Ali Paŗa ile Bağdat seraskeri Ahmed Paŗa gelir. Bu. paŗalar onu candan desteklediler ve teŗvik ettiler. Ahmed Paŗa, Râgıp Paŗa'ya, kendisi için yazdığı bir kasideye armağan olarak yirmi bin kuruŗ verdi.

Yedi yıl sonra İstanbul'a dönen Râgıp Paŗa m liye tezki-reciliğine getirildi. Burada sadrazam mektupçuluğuna tayin edilerek İran'la yapılan barıŗ g r ŗmelerine katıldı. Daha sonra Niemirow'deki müzakereleri ve bunun sonucu olan meŗhur Belgrad anlaŗmasında da bulundu. Bu görevlerde gösterdiği baŗarılardan dolayı reis- l k ttaplık a tayin edildi. Reis- l k t-taplıktan alındıktan sonra sırasıyle Kahire, Aydın ve Halep valiliği yaptı. Nihayet Halep valiliğinden sadrazamlığa getirildi ve bu görevde ( l m ne kadar) altı yıl kaldı.

Halep valiliği sırasında bu ŗehire bir köprü ve yeni bir kale yaptırdı. Sadrazam olarak İstanbul'da bir kütüphane, bir mektep, kendi parasıyle bir  eŗme ve birçok bina yaptırdı. Yazılı eserleri Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrazamı L tf  Paŗa'-nın eserlerinden daha azdır ama, gerek iŗledięi konulara v k f olması ve bu konulardaki derinlik, gerekse üslûp bakımından daha üstündür ve asıl kalıcı eserleri de yaptırdığı binalar değil bunlardır.

Râgıp Paŗa'nın İran kl siklerinden de iki tercümesi vardır ki bunlardan biri Mirkand'ın ¹⁰⁴ «Cihan Tarihi», diğeri de büyük âlim sadrazam Abd rrezak'ın ¹⁰⁵ «Tatar Tarihi»'-dir. Fakat bu tercümeler tamamlanmamıŗtır. Zaten bu iŗe üslûbunu geliŗtirmek için baŗladıęı da söylenmektedir. Veysi'-nin eserini örnek alarak Hz. Peygamber'in zaferlerini anlatan bir tarih kitabı yazma iŗine de Ali Hekimzâde'nin teŗvikle-riyle girmiŗtir. Maalesef bu eser de tamamlanamamıŗtır..

Yukarıda da her vesile ile belirttiğimiz gibi, N dirŗah ile yapılan anlaŗmanın müzakereleri ¹⁰⁶, hükümdara sunduğu telhisler ( zetler) ¹⁰⁷ ve

hâkimiyetine ge miŗti.

¹⁰³ Sadr- l v zera. V s f, s. 223.

¹⁰⁴ Ravza't- s Sef  (Sefa Bahçesi) adlı eser.

¹⁰⁵ Matla- s Sa'deyn ve Mecmua- l Bahreyn ( ki uğurlu yıldızın doğduğu ve iki denizin birleŗtięi yer) adlı Farsça yazdığı eser.

¹⁰⁶ Tankifcet Tefv t.

Belgrad'ın fethi ile ilgili ¹⁰⁸ tarih kitapları da vardır. Divanının baş tarafında. Bağdat valisine sunulan yüz beyittik bir kaside ile ¹⁰⁹, Şeyhülislâm Esad ve Asım Efendiler için yazılmış kasideler, Vezir-i âzam Ali He-kimzâde'nin çadırı ve camii, Belgrad'm fethi ve Hibetullah Sultan ile Şahsultan'ın doğumları için tarih düşüren beyitleri bulunmaktadır. Ünlü İran şairleri Şevket ve Saib ile, ünlü Türk şairi Nâbi'nin gazellerini en güzel ve en yüksek seviyede bir felsefî görüşle açıklar ¹¹⁰

Râgıp Paşa'nın şaheseri hiç şüphesiz Sefinet-ül Ulûm adlı eseridir. Bu eser, Arapça'dan yapılan nesir ve şiir seçmelerinden oluşur ¹¹¹. Bu eserden söz eden tarihçi Vâsıf şöyle diyor: «Bu gerçek bir edebiyat gemisidir. Arap dilinin tükenmez hazinesinden alınan altın külçelerle yüklüdür.»

Râgıp Paşa bütün bu eserleriyle, klâsik ve çağının modern bir müellifi olarak, tarihçi Vâsıf'm onu göklere çıkaran övgüsüne lâyık bulunmaktadır. Tarihçi Vâsıf onu, keskin görüş ve muhakemesi ile, İbni Ayaş ile bir tutar. Düz yazıları ve mısraları ile onu ikinci bir Ebu Nuvas olarak gbrür. Tarih kitabındaki üslûbu ile Veysî ayarında, tezkirelerinde ise Nergisi ayarında olduğunu söyler. Yine tarihçiye göre o, filozof olarak ikinci bir Eflâtun ya da ikinci bir Aristo'dur. Osmanlıların gözünde o bir insanı kâmindir.

Avrupalı tarihçi, bu övgünün hakkedilmesi sorumluluğunu Türk tarihçisine bırakarak, Râgıp Paşa'yı mükemmel bir devlet adamı olarak görmek ve bununla yetinmek zorundadır. Fakat insan olarak pek mükemmel değildir ve gerçeğe olan sevgisini yitirmiştir. Sadece görünüşte samimidir, aslında riyakârdır. Bu gerçekten çok bilgili olan ve kendi değerini bilen devlet adamı, idarenin dizginlerini tam olarak eline alabilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Râgıp Paşa bir numaralı temsilcisi olduğu milletin menfaat ve itibarını korumak, bu bakımdan hedefine ulaşmak için, mümkün olan her çareye başvururdu, İran'la yapılan barış müzakerelerini anlatan -tarih kitabı, diplomatik üslûp için örnek gösterilebilir. Bu üslûp o kadar rahat, aynı zamanda o kadar ustalıktır ki, Osmanlı diplomatik lisanını bilenlerin hayranlığını haklı olarak kazanır.

¹⁰⁷ Telhisat (Özetlemeler)

¹⁰⁸ Fethiye i Belgrad.

¹⁰⁹ Sefinet-ül Râgıp. Bu çok değerli eserin nüshaları yalnız İstanbul ve Viyana kütüphanelerinde bulunmaktadır.

¹¹⁰ Vâsıf, s. 224'de bunlardan bazılarını sayar. İşte bir tanesi:

Biz hatt-ı dil-keş-i Kalem-i Sun'i görmüşüz Hayrân-ı nakş-ı hame-i Behzâd olur muyuz? Olsak hezar zahmUe me'yûs-ı afiyet Memnun-ı lutf-i mermem-i hasâd olur muyuz? Tâ bilmedikçe kayd-ı rehadan halâsımız Magrur-ı dâm-ı şîve-i sayyfld olur muyuz?

¹¹¹ Bu eser İçin Râgıp Paşa'ya verilen armağan 20 bin kuruştur. Bu, 10 bin duka altını demektir. Avrupa'da hiçbir yayınevi hiçbir esere bu kadar yüksek telif hakkı ödememiştir.

Râgıp Paşa ince zekâlılığını ve becerikliliğini yalnız diplomatlık mesleğinde değil, sadrazamlığında da göstermiştir. Prusya ile dostluk anlaşmasını sadrazam sıfatıyla imzalamıştır ve bu devletle tedafüi ve tecavüzi bir anlaşma yapmayı da yine sadrazamlığı zamanında teklif etmiştir. Avusturya ile barışın bozulmasına da hiç şüphesiz Prusya ile olan bu anlaşma sebep olmuştur. Prusya ile tedafüi ve tecavüzî amaçlı bir anlaşmanın gerçekleşmesine Râgıp Paşa'nın ölümü engel oldu ve bu da Avusturya'nın çok işine yaradı.

Belgrad anlaşmasının sürelî olmaktan çıkarılıp sürekli bir barış haline dönüştürülmesi teklifini, bu barışı bozma niyetinde olduğu için, teamüle aykırı olarak reddetmiştir ve bu da İstanbul'daki Avrupalı elçiler arasında söylentilere yol açmıştır. Bu söylentilere göre, Avusturya ile yapılan yirmiyedi yıl sürelî bu anlaşmanın süresi dolmak üzereydi ve yenilenmeyecekti.

Râgıp Paşa'nın, Avusturya aleyhine Prusya ile yapmak istediği ittifak projesi,-onun ölümüyle gerçekleşemedi. Belki Râgıp Paşa yaşasaydı da gerçekleşmeyecekti. Çünkü Sultan III. Mustafa Avusturya ile barış taraftarıydı. Sultan'ın arzusu hilâfına bu ittifakı kurmak istemesi azline sebep olabilirdi.

Sebepler ve sonuç ne olursa olsun şurası muhakkak ki, Râgıp Paşa II. Frederik'in projelerini benimsemişti. Fakat, Frederik gibi o da bir edip ve şair idi ama, onun gibi bir asker değildi. Bu bakımdan, Osmanlıların anlayışına göre o, mükemmel bir sadrazam sayılamazdı. Mükemmel olabilmesi için, kılıcını da kalemi kadar ustalıkla kullanabilmesi gerekirdi.

İlim ve edebiyattaki üstünlüğü ile Osmanlı sadrazamları arasında en ön sırada yer alan Râgıp Paşa, âlim ve şairlerin en büyük koruyucusu olmuş, her fırsatta onları teşvik etmiş ve ödüllendirmiştir. Şunu da belirtmeliyiz ki âlimler, şairler ve hattatlar arasında terfi ettireceği, teşvik edeceği ve mükâfatlandıracağı kişileri, kamuoyunu temsil eden basındaki övgülere veya eserlerin kendisine ithaf edilmiş olmasına göre değil, gerçek değerlerine göre bizzat tespit ederdi. Çünkü o bu konularda en doğru hükmü vereceğine (haklı olarak) inanıyordu ve sanatkârları milletin en güzel, en değerli süsleri olarak görüyordu.

Bâgıp Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun en başarılı sadrazamı ve insan olarak en kusursuz olanı değildir ama, her zaman en büyük devlet adamlarından biri olarak kalacaktır ve «büyük» sıfatına lâyık vezirlerin (şu

güne kadar) sonuncusu görünmektedir. ¹¹²

YETMİŞİKİNCİ KİTAP

Hâmid Hanıza Pasa'nın altı ay süren sadrazamlığı- — Aziller ve yeni tayinler. — Bahir Mustafa Paşa sadrazam oluyor- — Ölenler. «Kâmil» ve «Sinek» Paşalar. — Kaptan Paşa ve Sadrazam, Padişah "a damat oluyorlar, — Bağdat, Yanya ve Kıbrıs olayları. — Selim Giray Kırım Hanı oluyor. — Gürcistan'da karışıklık. — Sadrazamın azli ve idamı. — Avrupa ile ilişkiler, Prusya ve Polonya elçileri. — Rusya, Avusturya ve Toskana elçileri, — Muh-sinzâde Mehmed Paşa iktidarı devralıyor. — Bir şehzade doğuyor. — Şehzadenin ilk dersi. — Padişah huzurunda ilmî tartışma. — Büyük deprem. — Kıbrıs olayları, — Gürcistan'da iç savaş. — Mısır'da Ali Paşa olayı. — Arabistan'da karışıklık- — Su bendi (baraj) inşaatı. — Donanma denize açılıyor. — Divan toplantıları. — Meşhurların ölümü. — Kırım Ham'nın ve Şeyhülislâmın azilleri- — Büyük yangın. — Mısır'da karışıklık. — Medine'de gerginlik. — Gürcistan ve Karadağ olayları. — Padişah yönetimi ele alıyor. — Şahsultan'ın nişanlanması. — Önemli kişiler Ölüyor. — Saray hekimi Ghobis. — Bâb-ı Âli ile Fransa ve Rusya elçileri arasında nota teatisi. — Sadrazam azlediliyor. — Yeni Sadrazam: Hamza Pasa. — Rusya'ya savaş ilânı. — Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa ve Bâb-ı Âli tercümanı değiştiriliyor. — Asker toplanıyor. — Ban Avrupa devletleri Bâb-ı Âli'ye nota veriyor. — Sancak-ı şerif açılıyor. ¹¹³

Hâmid Hamza Paşa'nın Altı Ay Süren Sadrazamlığı

HAMİD Hamza Paşa, Niğde sancağına bağlı Develihisar kazasından gelmiş bir tüccarın oğludur. Otuz üç yıl önce, Râgıp Mehmed Paşa sadaret mektupçusu iken, sadarjet mektubî kalemine onun başyardımcısı olarak girmiş ve bu görevde on yıl kalmıştır. Râgıp Paşa reis-ül küttap olunca, ondan boşalan sadaret mektupçuluğuna getirilmiş, on yıl da bu görevde kaldıktan sonra reis-ül küttap olmuştur. Sonraki yıllarda üç defa sadaret kethüdalığına getirilmiş ve bu arada def-ter-emini, ruznâmecî, çavuşbaşı,

¹¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/337-341

¹¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/342

nişancı ya da tuğracı (tevkîi) olarak görev yapmıştır. Daha sonra vezirliğe terfi etmiş ve kendisine Selanik sancağı has olarak verilmiştir.

Hamza Hâmid Paşa, h misi Râgıp Paşa'nın sadareti sırasında onun güvenini kazanmış olmasının bütün nimetlerine kavuşmuştur. Râgıp Paşa'nın ona olan güveni, kabiliyetinden ziyade uzun idarecilik yıllarında gösterdiği sadakatten ileri geliyordu. Râgıp Paşa hastalanınca, sadaret kaymakamı olarak ona vekâlet etti. Paşa ölünce, böyle durumlarda her zaman olduğu gibi, bir hattı h m y nla sadaret mührü kendisine verildi.

Râgıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında hazine geliri altmış bin keseye ulaşmıştı. Bu paraya padişah yararına el konduktan kısa bir süre sonra, o zaman Matbah-ı  mire müfettişi ve Râgıp Paşa'nın gözde kethüdası Acem Ali (Efendi) idam edildi. Prusya ile yapılan anlaşmada onun gayretli aracılığı da olmuş ve II. Frederik ona mükâfat olarak yarım milyon vermişti. İdamına, Kıbrıs'ta vergi tahsildarı olarak bulunduğu sırada zimmetine para ge irmış olması sebep gösterildi. Suiistimalde onunla işbirliği yapmış olan sarrafı da idamdan kurtulamadı ¹¹⁴.

Koca Râgıp Paşa Sultan III. Osman'ın sadrazamı iken,    nc  Mustafa'nın sadrazamı olarak bu göreve devam etmişti. Hâmid Hamza Paşa'ya ise bu makam miras kalmış gibiydi ve Râgıp Paşa'nın ona her zaman güvenmiş olmasının sonucu olarak verilmişti. Az sonra, nitelikleri bakımından bu makama pek lâyık olmadığı anlaşıldı. İkinci adam olarak fevkalâde idi ama, devletin birinci derecede sorumlusu olacak nitelikte değildi. Bundan dolayı, selefinin altı yıl kaldığı sadrazamlıkta o ancak altı ay kalabilecekti.

Hâmid Hamza Paşa ile birlikte, görev süreleri kısa süren sadrazamlar birbirlerini takip ettiler.    nc  Mustafa'nın bundan sonra on yıl süren saltanat döneminde yedi sadrazam değişti. ¹¹⁵

Aziller Ve Yeni Tayinler

Ramazan aylarında İstanbul'daki ulemâdan başlıcaları Sul-tan'ın huzurunda ilmî konuları görüşür, tartışırlardı. Râgıp Pa-şa'nın ölümünden bir ay kadar sonra yapılan böyle bir münazarada, bu ulemâdan Tatar Efendi namında biri, Abdülmümin adındaki bir meslekdaşına hakaret etti ve bu

¹¹⁴ V stf, f: 224'de, bu zatin adının «Kazır» olduğunu söylüyor.

¹¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/342-343

yüzden Bozcaada'ya- sürüldü. Divan-ı Hümâyün hocalarından Abdülkerim Efendi de buna benzer bir ceza gördü. Bu hoca, ele geçirdiği bir mirası gerçekten hakedip hakketmediğini araştırmamıştı. Hakketmediği anlaşıncı Kıbrıs'a sürüldü.

Ramazan Bayramı'ndan sonra padişahın görev değişikliklerini, divan kaldılıklarına ve askerî makamlara yapılan tayinleri onayladığını bildiren listeler yayınlandı.

Bu çeşitli görevler şu dört kategoriye ayrılıyordu: Eyâletler, Menasıb-ı ilmiyye, Menasıb-ı Kalemîyye, Menasıb-ı Seyfiye.

Divanda yapılan değişiklikler arasında en önemlisi, (Hacı) Abdi Efendi'nin başdefterdarlığa tayini öldü. Reisefendi iken sertliği ve kabalığı ile tanınmıştı. Onun yerini tersane kethüdası Rakım Mehmed Efendi, Rakım Mehmed Efendi'nin yerini ise mabeyn-i hümâyün müşiri Monlakçızâde Ali Ağa almıştı. Eski reis-ül küttap Recai Mehmed Efendi de Monlakçı-zâde'nin halefi oldu.

Boğaziçi'nin Asya yakasında Amykos (bugünkü Beykoz) körfezinde bulunan încirköy'deki kahvehaneler tamamen yıkıldı. Çünkü burası fahişelerin ve sefihlerin toplandığı pis bir eğlence yeri haline gelmişti.

Bu sırada bir buyrultu ile paralardaki altın ayarını düşürenlere, kalpazanlara, ağır ceza verileceği de ilân edilmişti. Uzun süreden beri dukaların ayarları bozulmuş, hakiki ağırlıklarını yitirmiş bulunuyorlardı ¹¹⁶.

Hamza Hâmid Paşa'nın sadareti sırasında işte bu polisiye tedbir ve tebliğlerden ve bazı yangınlardan başka, tarihi denecek önemli olaylar olmadı ¹¹⁷.

Bahir Mustafa Paşa Sadrazam Oluyor

Hâmid Hamza Paşa azledilince sadrazamlığa Bahir Mustafa Paşa getirildi. Bahir Mustafa Paşa da daha önce iki defa sadrazamlık yapmıştı, ikinci sadrazamlığı Râgıp Paşa'dan hemen önceki döneme rastlar. Yani Râgıp Paşa onun yerine gelmişti (2 Ekim 1763 - 24 Rebiülevvel 1177).

Azledilen Hamza Hâmid Paşa'ya gelince, mallarına el konmadı ve padişahın lûtfu ile Kandiye (Girit) valiliğine tayin edildi. Daha sonra da

¹¹⁶ Vâsıf s. 228'de, Tott ise I. s. 134'de. o zamanki para birimlerini şöyle bildiriyorlar: 1 kuruş 3 liraya; zolota, iki lira beş meteliğe; 1 para 6 mangıra; 1 gümüş veya seri mahbub 9 liraya eğitti. Bu gümüş para, Avrupa ile yapılan ticarete değerinden yüzde 20 eksikine muamele görüyordu.

¹¹⁷ 8 Zilhicce 1176 (21 Mayıs 1763); Muharrem son günü 1177 (10 Ağustos 1763); Vâsıf, s. 126-127.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/344-345

Selanik muhassılı oldu. Bundan sonra Hanya mutasarrıflığına ve tekrar Girit valiliğine getirildi. Son olarak vali sıfatıyla Cidde sancağına gönderildi ve sadrazamlıktan azlinden altı yıl sonra, hac sırasında Mekke'de Öldü. Kabri burada, yabancılar mezarlığındadır.

Tezkireci Cavid Efendi onun sadrazamlığı için şunları yazar: «Onun sadrazamlığı sırasında iyi veya kötü olarak hiçbir şey olmadı. Böyle olduğu için de onun sadaretinde devlet yararına hiçbir sonuç alınamadı, fakat Allah'ın kulları da ondan bir kötülük görmediler.»

Bir Osmanlı sadrazamı için verilen bu hüküm bir övgü değildir.

Yeni sadrazamın aldığı ilk tedbirler alışılmışın dışında idi. Daha çok zulüm ve yolsuzluk yapan valilerle uğraştı, soygunları ve isyanları önlemeye çalıştı.

Derya Kaptanı Süleyman Paşa, donanma personelinin dizginlerini elinde tutamayacak kadar yaşlı idi, ama bu kusurunun dışında iyi bir vezirdi. Derya kaptanlığından emekliye sev-kedilerek Rodos'a gönderildi ve burada kendisine uygun bir yer verildi. Onun yerine Küçük Mehmed Paşa getirildi. Derya kaptanının kethüdası da azledildi ve sonra yolsuzluklarının cezasını gördü. Bu kâhyaya adaları korsanlardan temizleme görevi verilmişti. Fakat, korsanları yok edeceği yerde, ada sakinlerini ağır vergilere bağlayarak mallarına el koymaya başladı. Hakkında şikâyetler artınca Bâb-ı Âli işe el koydu ve araştırma sonunda suçluluğu anlaşıncı idam edildi-

Sadaret kethüdası Kâşif Mehmed Efendi de azledildi, yerine Recâi Mehmed Efendi atandı. Eski sadrazam îvaz Paşa'nın oğlu Ali Bey çuhadarbaşihğa, eski defterdar Abdi Efendi ikinci defa reis-ül kütütlığa getirildi. Onun adaşı olan eski Bağdat Valisi Abdi Paşa'nın, yeniçeri yamaklarına karşı aşırı sertliğinden dolayı *üç tuğlu paşa» unvanı alınmış bulunuyordu. Bu unvan iade edildi.

Sadrazam Bahir Mustafa Paşa, son defa vali olarak bulunduğu Halep'ten İstanbul'a dönerken Adana'ya uğramış, burada, eski Çeteci Abdullah Paşa'nın kâhyası Beylerbeyi Salih Paşa'ya rastlamıştı. Ona, hac kafilesinin güvenliğini sağlamakla görevli olduğu günlerde kahramanlıklarından övgü ile söz edil-diğini, ama şimdi adının duyulmadığına hayret ettiğini söylemiş, Salih Ağa da ona Farsça bir kıt'a okuyarak cevap vermişti. Bu mısralar daha çok görev verilmeyip atıl bırakılan kabiliyetler için söylenmektedir ve anlamı aşağı yukarı şöyledir: «Çok iyi su verilmiş mükemmel bir kılıcım, ama beni alelade bir balta gibi

kullanıyorlar» ¹¹⁸.

Sadrazam, seleflerinin ihmalini, ona üç tuğlu paşa unvanı ile Cidde valiliğini vererek telâfi etti.

Emir-i Ahûr (imrahor) Ahmed Efendi de üç tuğlu paşa unvanı ile Selanik valisi oldu. Aynı lütuf İbrahim Halil Beğ ile eski sadrazam İvaz Paşa'nın oğlu Çavuşbaşı Ali Bey'e de gösterildi.

Arapların 'lezzet kaçıran' ya da 'tadını bozan' ¹¹⁹ dedikleri bu yenilikçinin yaptığı diğer değişiklikler ölümler sebebiyle oldu. ¹²⁰

Ölenler. –Kâmil- Ve -Sinek- Paşalar

Kırım Hanının annesi hacdan dönerken «Âsi Hurma» denilen yerde öldü. Osmanlı Devleti'nin en seçkin ve Sopa Salan, Kamil lâkapları ile tanınan vezirlerinden biri olan Ahmed Paşa ise Girit'in Kandiye şehrinde vefat etti.

Ahmed Paşa çok güçlü, dev yapılı idi. Bu görünüşüne karşılık çok zeki, nazik ve nüfuz kabiliyeti olan bir insandı ve bu haliyle bütün fizyonomistleri, yani insanın karakterini yüzünden okuyanları şaşırtıyordu. Çabuk kızan bir insan olduğu için ona Sopa Salan demişlerdi. Oysa hiç sopa kullanmamıştı ve tek silâhı dili idi. Aslında iyiliksever, barışçı bir insandı. Henüz bir oda yazıcısı olduğu günden beri bir cübbe, bir seccade ve bir teşbih ile yetiniyor, bütün gecelerini namaz kılarak, dua okuyarak geçiriyordu. Sultan Osman zamanında reis-ül küttap-lık tevcih edildiği zaman, Ahmed Paşa, kendisine «sopa salan» dendiğini ima ederek, «Kusuru olmayan bir insanın dedikoduların iğneli sözlerinden, iftira ve yakıştırmalarından kurtulması mümkün müdür?» demişti. O zamandan beri de ona ikinci lâkap olarak kâmil yani kusursuz insan demeye başlamışlardı.

Zeyneb Sultan'm kocası seksenlik vezir Nişancı Küçük Mustafa Paşa'nın lâkabı ise Sinek idi. Bu lâkap ona, 'alık görünümlü ve zayıf olmasından dolayı verilmişti. «Sinek öldü» ¹²¹ sözü ile ölümüne tarih düşürülmüştür. ¹²²

¹¹⁸ Serapa cevberem çün tîg-i der kefi giti
Zj men kâr ne-âvid harba-i nâ-merd-râ menem.
yani:

Ben, çok iyi su verilmiş bir kılıç gibi baştan ayağa bir cevherim,
Fakat elimden bir şey gelmiyor, çünkü nâmerdin elinde alelade bir batta
gibi kullanılıyorum.

¹¹⁹ Harib-ül lezzet.

¹²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/345-347

¹²¹ «Sinek öldü» (Mâte'z zübâbu) kelimelerinde ebced hesabına göre harflerin değerleri şöyledir: M = 40, A = 1. T

Kaptan Paşa Ve Sadrazam, Padişah'a Damad Oluyorlar

Mihrimah Sultan da üç yaşında ölmüş ve Lâleli Camii yanında, ablası Hibetullah Sultan'ın yanına gömülmüştü. Bu caminin yapımı o günlerde tamamlanmış ve büyük bir merasimle açılışı yapılmıştı. Caminin yapımı için harcanan para iki milyon kuruştan fazla idi. Padişah, masrafın bir kısmını karşılamak maksadiyle, hayatta kalan ve o tarihte henüz dört yaşında olan Şah su 1 tan'i sadrazamla nişanladı. Râgıp Paşa'nın dul eşi Saliha Sultan'ı da Derya Kaptanı Mehmed Paşa ile evlendirdi.

Sadrazam, kendisine verilen 'da ma d namzedi iği' şerefine karşılık çeyiz olarak nişanlisına, dört sepete doldurduğu kırk bin kuruş, ayrıca kumaş alınması için yüzyirmi bin kuruş, ev eşyaları için yirmi bin kuruş gönderdi.

Padişah, ölen ve hayatta olan iki kızı için Cigalazade (Ca-ğaloğlu) sarayının yanında iki saray yaptırmış ve bu sarayların inşaatı da o günlerde tamamlanmıştı. Cigala ailesinin adı bu sarayla devam ediyor. Tıpkı, Köprülü Sarayı'nın Bender Valisi Köprülü Ahmed Paşa'nın adını yaşatması gibi.

Sadrazamın nişan törenini, oğullarının sünnet töreni takip etti.¹²³

Bağdad, Yanta Ve Kıbrıs Olayları

Sadrazam Bahir Mustafa Paşa, Yanya Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya da acımasız davrandı. Ona, baskı ve şiddet hareketlerine son vermesi için birkaç defa yazmıştı, fakat emrine uyulmadığı için onu idam ettirdi.

Çaparzâde Ahmed Paşa'ya, Anadolu yollarında soygun yapan bir levendler çetesine karşı harekete geçmesi emredildi ve bu haydutların yüzaltmış kılıçtan geçirildi. Geriye kalanlar Karaman'a sığındılar. Karaman Valisi Abdi Paşa daha önce Belgrad'da, yamakların isyanını bastırmıştı. Ondan, Karaman'a kaçan haydutları tenkil etmesi istendi. Evvelce Belgrad'da ayaklanan yamakları örnek alan Bağdat'taki yamaklar da, müteveffa sadrazam Râgıp Paşa'nın adamı olan Bağdat valisine karşı ayaklanmışlardı.

Son vali Süleyman Paşa'nın kethüdası Ömer Ağa'nın kışkırttığı yamaklar

= 400, A = 1, L = 30, Z = 700, B«2, A = 1, B = 2. Toplam: U77 (M- 176J). Burada, yazıda var dan fakat telaffuz edilmeyen 1 harfinin değeri de hesaba katılmıştır.

¹²² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/347

¹²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/347-348

yeni valiyi şehirden kovmuşlardı, Ali Paşa da bir hayli altın sarfederek ve vaadlerde bulunarak şehre tekrar girebilmişti. Fakat, iyi yüreklilik maskesini çabuk çıkardığı için, az sonra bütün garnizon ayağa kalkmış ve Ömer'i vezirliğe getirmek için yamaklar (askerler) oybirliğiyle karar almışlardı. Bu karardan sonra «Silâh başına! Silâh başına!» naraları bütün şehirde yankılandı. Toplar dış tabyalara çekilerek vali konağına çevrildi. Vali karşı koyamayacağını anlayınca konağı terkedip başka bir eve saklandı ve orada birkaç gün kaldı. Ama âsiler onu buldular ve katlettiler.

Bundan sonra âsiler toplantı salonunda ¹²⁴ bir araya gelerek durumu müzakere ettiler. Burada birçok fikirler arasında Bağdad'ın İranlılara teslimi fikri bile ileri sürüldü. Nihayet, Bâb-ı Âli'ye bir dilekçe yazarak. kendilerine lütuf ta bulunulmasını, Ömer Ağa'nın vali tayin edilmesini istediler. Savunmayı ve asayiş sağlamaya bilecek kişinin, ancak burasını iyi bilen bir vali tarafından mümkün olacağını söylediler.

Bu talep kurallara karşı idi. Ama zaruret karşısında padişah razı oldu ve Ömer Ağa Bağdat valisi tayin edildi.

Eski Yanya valisi İsmail Paşa, halkın ısrarlı şikâyeti üzerine azledilmiş, üç tuğlu paşa unvanı alınmıştı. Fakat rtah* sonra tekrar görevine iade edilince, Valona (Avlonya) halkına adetâ savaş açmıştı. Çıkan bir çatışmada bir kurşun isabeti yi e öldü.

Egina (Algina) adasında da dört sarraf idam edildi. Bu arlanın emîri, çıkan bir ayaklanmada öldürülmüştü. Emirin ailesi katil olarak dört kişiyi teşhis etmiş bulunuyordu (I Eylül 1763. 22 Sefer 1177).

Osmanlı kayıtlarında o dönemde daha başka büyük adamların öldüğü de yazılıdır.

Reis-ül küttap Abdi Efendi, sarayda, Üzengi Ağası'nın yanında kahve içerken beyin kanamasından (inmesinden) öldü. Onun yerine sadaret kaymakamı Mehmed Emin Ffeu<h tayin edildi. Mehmed Emin Efendi'nin görevi de, Berim'der elcili görevini tamamlayarak dönen Ahmed Resmî Kfonrii'; verildi. Daha sonra Ahmed Resmî Efendi hakkında ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Otuz yıl kadar önce bir yeniçeri ayaklanmasında ölen eski sadrazam İbrahim Paşa'nın mühürdarı iken, önce defterdar sonra reis-ül küttap olan müteveffa Abdi Efendi, bu görevlerde hem isim hem servet yapmıştı. Ama işadamı olarak yaptığı isim hiç de iyi değildi. Yazılı ve sözlü taahhüdlerini

¹²⁴ Dar-Urt nedve.

yerine getirmeyen, çok zengin olmasına rağmen cimri, doymak bilmez, bir adamdı.

Defterdarlıktan reis-ül kütütlaplığa atanan Mehmed Emin Efendi'nin yerine Avni Efendi getirilmişti, ki bu tayin uğursuz Çarşamba'ya rastlıyordu (çarşamba günleri uğursuz sayılırdı, ayın son çarşambası ise en uğursuz gündü).

Sultan eşleri olan vezirler, yani Rumeli Beylerbeyi Muh-sinzâde Mehmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Silâhdar Mehmed Paşa, o sırada İstanbul'da bulunuyorlardı. Padişah onlara görevlerinin başına dönmelerini emretti.

Yine o günlerde, sarayın ve sadaretin en becerikli yöneticilerinden biri olan eski kahvecibaşı Nakşi Mustafa Ağa vefat etti. Çalışkan, nazik ve cömert bir insandı.

Tabii ölümle ölen diğer bir ünlü de Mısır Valisi Ahmed Paşa idi. Onun yerine Derya Kaptanı Hasan Paşa geldi.

Üçüncü Mustafa'nın kardeşi Şehzade Numan'ın henüz kırk yaşında iken ölmesi büyük üzüntü yarattı (9 Ocak 1764 - 5 Recep 1177).¹²⁵

Selim Giray Kırım Hanı Oluyor

Bâb-ı Ali'ye Nogaylar tarafından empoze edilen¹²⁶ Kırım Hanı Kırım Giray¹²⁷ azledildi ve Sakız Adası'nda sürgünde bulunan Selim Giray İstanbul'a çağrılarak Han olması ve Kırım'ın idaresini tekrar ele alması istendi¹²⁸.

Bâb-ı ÂH her yıl Kırım'a askerî harcamalar için elli bin kuruş gönderirdi. Hu para geciktiği için Kırım Giray bütün adayı ayağa kaldırmıştı. Bundan başka, Nogaylardan, azledilecek olursa kendisini destek lomelerini istemişti. Bu yüzden azledildi ve Rodos'a sürüldü. Han azledilince, Bâb-ı Âli'de onun himaye ettiği mabeynci Abdi Efendi de tutuklandı, Yedikule zindanına atıldı ve bir süre sonra idam edildi. Çünkü İsakçı'da mağaza! an teftiş ederken halka ağır baskı yapmıştı.

¹²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/348-350

¹²⁶ Siestrzencewiz, «Kırım Adası Kıratlığı Tarihi» adlı eserinin 410. sayfasında söz ediyor. Fakat Kleeman, Siestrzencewiz'in bildirdiği yerden hiç söz etmiyor. 1764'de hüküm süren Maksud Giray hakkında da bir şey bilmiyor. Tott İse Maksud' ismini Selim Giray'a değil, Arslan Giray'a bağlıyor.

¹²⁷ Siestrzencewiz, Kırım Giray'ı yanış olarak Kerim Giray seklinde veriyor

¹²⁸ Siestrzencewiz, bu hanın Maksud Giray okluğunu söylüyor, oysa Vâsîf ■-. 264de Selim Giray olduğunu yazıyor.

Öte yandan Kıbrıs'ta da ayaklanma oldu ve adanın mu-hassılı Çil Osman öldürüldü. Bâb-ı Âli bu olayı, yeni düzen kuruluncaya kadar görmezlikten geldi. Vakanüvis Vâsıf'a göre, cezaları başka bir zaman verilmek üzere olay kaydedildi ¹²⁹. O sırada Bâb-ı Âli Gürcistan'da yoğunlaşan karışıklıklarla meşguldü. ¹³⁰

Gürcistan'da Karışıklık

O günlerde, yukarıda da söylediğimiz gibi, Gürcistan'daki karışıklık had safhaya gelmişti ve birkaç yıl sonra Rusya ile yapılacak savaşın sebeplerinden birini de bu karışıklık teşkil edecekti. Bâb-ı Âli'yi çok meşgul eden bu olayların çıkış sebebi de tam olarak tesbit edilememiştir.

Gürcülerin bir bölümünü oluşturan ve Türklerin «Açık-başlar» dedikleri îmerler, Bâb-ı Âli'ye her yıl üç yüz kese vergi verecek ve sayısını Ahıska Paşası'nın ya da Çıldır Valisi'nin tespit edeceği miktarda esir göndereceklerdi. Bir süreden beri îmerler, dinlerine aykırı olduğu gerekçesiyle esir göndermekten vazgeçmişlerdi. Devletin vakanüvisine göre onları bu şekilde kışkırtanlar Ruslardı.

Merkezi Ahıska olan Çıldır eyâletinin son valisi Hacı Ahmed Paşa bu şehirde Ayasofya modelinde iki cami yaptırmış ve Ahıska Kütüphanesini kurmuştu. Daha önce de. söylediğimiz gibi, bu kütüphaneye ait eserlerin yansı bugün Saint-Pe-tersburg (bugünkü Leningrad) müzesinde bulunuyor.

Hacı Ahmed Paşa, Açıkbaşlar'ın üzerine yürümüş, Lezgi-lerin de yardımı ile onları vergilerini vermeye mecbur etmişti (1758),

Açıkbaşların prensi (H*vm) olan Salomon, alınacak vergiyi, Tokat ve Bağdat karargâhlarına gönderilecek asker sayısını tespit için müzakerelerde bulunmak üzere Alaska'ya gelmişti. Prense, önce hükümdarlara lâıyk bir kabul gösterildi. Anlaşmalar bittikten ve imzalandıktan sonra, prens, Ahıska paşası kethüdasının emrinde olan üç bin Türk askerinin refakatinde memleketine gönderildi. Yolda, Açıkbaşlar'ın prensi tebasına haberler uçurarak Türklerin kendisine fena muamele ettiklerini bildirdi ve intikam alınması yolunda emirler verdi. Bunun üzerine Açıkbaşlar (îmerler) prenslerine refakat eden Türk birliğine bir gece baskını düzenlediler ve kethüdayı yakalayıp bir kayalıktan aşağıya attılar.

¹²⁹ Vâsıf, s. 265'te «Vaktiyle güşmal veya tedipleri zimmeti devlete deyn k*y dolundu» diyor.

¹³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/350-351

İşte bu olay Ahmed Paşa'nın azline ve az sonra da bizzat mabeynci Abdal tarafından uygulanan idam kararının verilmesine sebep oldu.

Ahmed Paşa'nın yerine tayin edilen İbrahim Paşa, Bâb-ı Âli'den aldığı talimata uyarak, Açıkbazlar prensleri arasındaki taht kavgasından yararlanmasını bildi. Prens Salomon'a baş-kaldıran küçük kardeşinden yana olarak onu silah kuvvetiyle destekledi (Kasım 1762). Yine bu vesileyle, onüç bin askerden oluşan bir birlikle, Açıkbaz Hanlığı ülkesine (îmiretti Prensliği'ne) yürüdü. Düzenli birlik, Açıkbazlarla yapılan savaşı kısa zamanda kazandı. Birliği oluşturan yeniçeriler, levendler ve Kürtler arasında uyuşmazlık çıkmasaydı, bütün o bölgeler kolayca hâkimiyet altına alınacaktı. Ama, bir kısmı içeriye doğru ilerleyerek yağma hareketine girişmek, bir kısmı da imiret-ti'yi Bâb-ı Âli'ye tâbi kılmakla yetinmek istiyordu. Yağma mak-vadiyle birlikten firar eden Kürtlerden sekiz yüz kadarı karla kaplı derin çukurlarda ve uçurumlarda öldüler. Bu şartlar altında Ahıska'ya çekilmek zorunda kalan İbrahim Paşa durumu bir raporla Bâb-ı Âli'ye bildirdi.

İbrahim Paşa'nın yerine Hasan Paşa Çıldır valisi ve aynı /amanda Gürcistan seferi için serasker olarak tayin edildi.¹³¹

Sadrazamın Azli Ve İdamı

Mustafa Paşa'nın birbuçuk yıl kadar süren sadareti sırasında, imparatorluğun her tarafında karışıklıklar ve ayaklanmalar artmıştı. Bu durum onun azline sebep oldu. Sadaret mührü kendisinden alınarak (30 Mart 1765 - 7 Şevval 1178), Rumeli Beylerbeyi Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya gönderildi.

Muhsinzâde İstanbul'a gelinceye kadar, Zeynep Sultan'm kocası olan Damad Mehmed Paşa sadaret kaymakamlığına getirilmiş vç ona vekâlet etmiştir.

Yeni sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, İstanbul'dan, onu kıskanan selefi tarafından uzaklaştırılmıştı. Bir ay kadar sonra başkente döndü. O geldikten sonra da mabeynci Kelleci Osman, bir haseki ile birlikte Midilli'ye gönderildi. Vazifesi, sadareti sırasında pek çok kelle uçuran Mustafa Paşa'nın kellesini getirmektir (Mustafa Paşa azlinden sonra Midilli'ye sürül-müştü) .

¹³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/351-352

Râgıp Faşa'dan dul kalan (ve sonra Kaptan-ı Derya Meh-mod Paşa ile evlendirilen) Salihn Sultan'ın kocasını, Mustafa Paşa, nüfuzundan çekindiği için İstanbul'dan uzaklaştırmış ti. Vakanüvis Vâsıf a göre, Mustafa Paşa'nın idamına müessir olan odur Hemen idam edilmeyişine de halkın «Üç defa sadrazamlık yapan bir insanın başı vurulamaz» şeklinde mırıldanması olmuştu. Sultan Osman'ın ölümünden sonra üç saatlik kısa bir sürede, devletin tek hâkimi de o olmuştu. Fakat yine Vasıf a göre, onun idamına, hazineden zimmetine para geçirerek temin ettiği büyük serveti, samimi olmayışı, padişah yönetimle ilgili bilgiler istediği zaman, ona doğru haber vermemesi sebep olmuştur. Sadrazamların hayatlarını yazan Tezkireci Cavid Efendi ise, olayı bir vecize ile Özetleyerek, 'öldüren öldürülür' diyor. Onun siyasî ihaneti için verilen cezayı da, bahtsız Cem'i kardeşi Bayezid'in intikamı için teslim eden Mustafa Paşa'ya verilen ceza ile bir tutuyor.

Bu benzetme, İstanbul'da bulunan elçiler arasında korkunç söylentilere yol açtı. Söylentilere göre, Şehzade Numan, sadrazamın telkini ile Padişah Üçüncü Mustafa tarafından, tahta sahip çıkmak isteyeceği endişesiyle öldürtülmüştü. Eğer durum böyleyse, Sadrazam Mustafa Bahir Paşa, bahtsız Cem'i zehirleyen Kethüda Mustafa ile bir tutulabilirdi. Çünkü o da onun gibi hanedan kanından olana ihanet etmişti ve yine onun gibi cellad eliyle hayatına son verilmişti.

Bu iddiaların aslı olmadığını kabul etsek bile şunu söyleyebiliriz ki, sanki Mustafa ismi hem sadrazamlara, hem padişahlara uğursuz geliyordu. Devletin tarihini yazan vakanüvise göre, o güne kadar bu ismi taşıyan on sadrazam ve o kadar da padişah veya tahtta gözü olan şehzade vardı. Bu on sadrazamın yedisi idam edildi. Bunların birincisi Cem'i zehirleyen Hoca Mustafa, ikincisi aptallığı yüzünden idam edilen Lefkeli Mustafa, üçüncüsü Sultan İbrahim zamanında sadrazam olan Kara Mustafa'dır. Dördüncüsü yine Kara Mustafa adını taşır, IV. Mehmed zamanında Viyana'yı kuşatan sadrazamdır. Boğularak öldürülmüştü. Aynı adı taşıyan beşincisi, IV. Mehmed'-in devrilmesinde başlıca rolü oynamışta, çünkü değersiz bakır paraları basıp imparatorluğun her tarafına yayan odur. Altıncısı Köprülüzâde Mustafa Paşa'dır ve Salankamen savaşında ölmüştür. Yedincisi saflığı ile meşhurdur¹³². Belgrad onun yüzünden kaybedildi. Sekizincisi meşhur Daltaban Mustafa Paşa, dokuzuncusu bu bölümde sözünü ettiğimiz

¹³² Tezkireci Osmanzâde, onun iffin «Gayet sâdedil ve umur-u sadarette racil» (yani çok basit Ve sadaret işlerinde bilgisiz) diyor.

Bahir Mustafa Paşa'dır. Hepsi öldürülmüştür. Onuncusu da Alemdar Mustafa Paşa'dır ki, çağımızda yaşadığı için (yani bu kitabın yazıldığı çağda yaşadığı için) onun acı akıbeti henüz hatıralardan silinmemiştir.

Üç defa sadrazamlık yapmış Bahir Mustafa Paşa'nın kesik başı, onun Eyüp'te Nakşibendî dervişleri için yaptırdığı tekkenin mezarlığına gömülmüştür.

Bahir Paşa'nın zamanımıza kalan bazı şiirleri, Hatıratı ve padişaha yazılmış manzum arızalan vardır ¹³³.

Avrupa İle İlişkiler, Prusya Ve Polonya Elçileri

Şimdi, Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra Bâb-ı Âli'nin takip ettiği dış politika ile Hamza Hâmid ve Bahir Mustafa Paşaların sadrazamlıkları sırasında Avrupa devletleriyle olan münasebetlere bir göz atalım.

Râgıp Paşa, hastalığı sırasında divanda kendisini temsil etmek görevini, daha ehil vezirler bulunmasına rağmen, Hamza Hâmid Paşa'ya vermişti, Çünkü onu kendisi yetiştirmiş ve o da Ragıp Paşa'nın siyasi doktrinlerini benimsemişti. Hamza Hâmid Paşa, altı aylık vekilliği sırasında Ragıp Paşa'nın izinden hiç ayrılmadı,

Râgıp Paşa'nın ölümünden altı ay Önce, 14 Ekim 1764'de(onun Prusya ile yapmayı düşündüğü tedafüi ve tecavüz! (savunma ve saldırma) amaçlı tasan, şeyhülislâmın lehte gayretlerine rağmen, divan-ı hümayunda reddedildi (14 Ekim, dört yıl önce Frederik H'nin Avusturyalı general Daun'a mağlup olduğu Hochkirchen savaşının yıldönümü idi, Bu günün uğursuzluğu, daha sonra kaybedilen ve Prusya'yı çökerten İena savaşının kaybedildiği günden daha az değildi).

Tasarının divanda reddedilmesinden sonra Râgıp Paşa, Prusya'nın tam yetkili temsilcisi Rexin'e bir nota göndererek, savaşa sebep olacak bu anlaşmayı kabul etmediğini bildirdi ¹³⁴.

Ragıp Paşa'nın ölümünden sonra Hamza Hâmid Paşa'nın dış ilişkilerle ilgili olarak yaptığı ilk iş. Berlin'e bir elçi göndermek oldu. Bu elçi, fevkalade bir misyonla gelen Readn'in tekliflerine bir cevap götürecekti, onun kiralı

¹³³ Sadaret tezkirecisi Cavid, Bahir Mustafa Paşa'nın sadaretinin son günlerinde, padişaha yazdığı manzum arızasına Örnek olarak aşağıdaki dördlüğü gösteriyor:

Siplhre gönderelüm nail-i bfilendlmiri Cihande blldürellm bari kendimizi Bu nazm ile varalum hafc-İ pay-ı devletine Çok olda görmeyeli Bahir, Efendimizi

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/353-354

¹³⁴ Penkler ve Obreskov'un raporlarından.

adına padişaha sunduğu hediyelere, padişahın verdiği hediyelerle karşılık verecekti (9 Mart 1764),

Türk elçisinin II, Frederik'e sunacağı hediyeler arasında kıymetli taşlarla süslü bir sorguç, bir hançer, tabancalar, bir mücevher kutusu, bir tütün tabakası, bir lazür kâse, altın kaplamalı kristal bir çay takımı, pul bezemeli kutusu içinde büyük bir çalar saat, yirmi beş librelik altın çubuklarla kaph bir çekmece, her biri onbeş aun boyunda (1 aun — 120 cm.) çok değerli oniki parça kumaş, her birinin uzunluğu yine aynı olan değişken renkli, saçakları yeni bir şekilde işlenmiş oniki parça kadife kumaş vardı ¹³⁵. Bütün bu armağanların para olarak tutarı ise yirmi bin kuruş idi (yani on bin altın).

Berlin'e ortaelçi sıfatıyla gidecek temsilci, daha evvel Vi-yana'ya da elçi olarak gittiğini bildiğimiz Anadolu Muhasebecisi Ahmed Resmî Efendi idi. Bu vesile ile Ahmed Resmi Efendi'ye «nişancı» unvanı verildi ve padişahın huzurunda kendisine bir kaftan giydirildi. Temsil ettiği devletin şanına yakışıl' ihtişamda görünmesi için gerekli eşya da hazine-i hümayundan temin edildi. Bu eşyalar arasında kıymetli taşlarla süslü bir hançer de vardı ki, yalnız bunun değeri yedi bin beş yüz kuruş idi.

. Ahmed Resmî Efendi'ye verilen itimadnâmede, II, Frede-rik'e «Prusya kiralı, Roma împaratoru'nun mabeyncisi, ve Hersek ve Prenç ve Silezya'nın dukası...» şeklinde hitap ediliyordu.

Elçiye oniki maddelik bir talimat verilmişti ki şu hususlarla ilgiliydi: Polonya'dan geçerken Polonya hükümetine Bab-ı Ali tarafından daima himaye göreceklerinin teyidi, merasimle ilgili hiçbir şeye itiraz etmemesi, maiyetindekilerin düzenli ve disiplinli davranmaları, götürdüğü itimadnâmeleri ve sunacağı armağanların listesini resmen kabulü sırasında vermesi; Polonya kiralı öldüğü takdirde alınacak tedbirler üzerinde Prusya hükümeti üe bir anlaşmaya varması. Bâb-ı Âli'nin Rus ve Avusturya devletlerinin bu ülkenin iç işlerine müdahale etmelerini asla istemediğinin bildirilmesi; tedafüi ve tecavüz! bir ittifak tekliflerinde Bâb-ı Ali'ye güvenmelerinin bildirilmesi; Sultan'ın, Prusya ile Rusya arasında imzalanan anlaşmayı Türkiye çıkarlarına aykırı görmediğinin anlatılması.

Osmanlı elçisi görevini tamamlar tamamlamaz dönecek, günü gününe tuttuğu ayrıntılı notlarla bir rapor hazırlayacaktı.

Ahmed Resmi, talimatnamenin özellikle bu son bölümünü en iyi şekilde

¹³⁵ (Hammer, kitabın bu «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, Türk sefirinin Frederik ü'ye takdim ettiği hediyelerin İtalyanca yazılmış listesini veriyor)

uygulamış, vazifesini yapmıştır. Vâsıf m yazdığı tarih kitabında onun raporuna oniki formalık yer verilmiş bulunuyor (her biri dört büyük sayfa, yani kırk «ekiz sayfa»). Bugüne kadar Osmanlı elçilerinin yazdığı en hacimli rapor hiç şüphesiz budur¹³⁶.

Frederik H'nin olağanüstü savaşı faaliyetini ve ordusunun manevralarını anlatan bölüm, doğru olsa bile pek güzel değildir. Viyana'da ilk elçiliği sırasında Viyana halkının sosyal hayat ve eğlenceye düşkünlüğünü anlatan ayrıntılar için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Rexin'e gelince, ona Prusyalı Delon müşavir olarak, Peter-son ise sekreter olarak verilmişti, Râgıp Paşa'nın Ölümünden sonra on iyi, en faal iki ajanını kaybetti. Bunlardan birincisi sadrazamın kethüdası Acem Ali Efendi, diğeri de Mollazâde Osman Efendi idi. Acem Ali idam edilmiş, Mollazâde Osman Efendi ise İstanbul'dan sürülmüştü.

Prusya kiralının Kırım Hanı nezdindeki temsilcisi Bos-camp'a hizmetlerine karşılık yarım milyon verilmiş, yani bu mikdara satın alınmıştı ve Prusya'nın çıkarları için gayret ediyordu. Fakat Kırım Hanı'nı kızdırdığı için bu görevden ayrılmış ve Polonyalıların hizmetine girmişti (1764).

Rexin, imzalanan dostluk anlaşmasının sekizinci maddesine dayanarak, bunu tedafüi ve tecavüzî bir anlaşma haline dönüştürmek ve onbir maddeye çıkarmak için çok çalıştı¹³⁷ Bu gayretleri Penkler ve Vergennes tarafından engelleniyordu¹³⁸ ve Frederik'in Bâb-ı Âli'ye kabul ettirmek istediği proje dördüncü defa başarısızlığa uğruyordu.

Rusya, Rexin'in bazı sözlerini devleti için büyük hakaret sayarak, bu diplomatin geri çağrılmasını Prusya'dan istedi. Bunun üzerine Prusya'nın İstanbul elçiliğine majör Zegelin tayin edildi.

Ahmed Resmi Efendi Berlin yolunda iken ve Polonya'dan geçerken Kral Auguste III öldü. Bu olayı Polonya'nın priması Wladislas Alexandre Ponian de Lubna Lubinski iki resmî mektupla padişaha ve sadrazama bildirdi (5 Ekim 1763).

Bu durumda, Prusya ve Rusya'nın Polonya işlerine karışmalarına karşı çıkan grubun (partinin) şefi olan Başkomutan Branicki, kendisine sadrazamla doğrudan doğruya haberleşmeye izin veren eski bir haktan yararlanmak istedi: Albay Stankewicz'i tam yetkili elçi sıfatıyla Bâb-ı Âli'ye

¹³⁶ Bu rapor, bu kitabın yazarı tarafından «Resmî Ahmed Efendi'nin 1757 Viyana ve 1763 Berlin Elçilik Notlan* adlı kitabında yayınlanmıştır.

¹³⁷ (Notların bu bölümünde, onbir maddelik anlaşmanın İtalyanca metni yer alıyor)

¹³⁸ Padişah. Relinin müracaatına yazdığı hattı şerifte, 'Şeyhülislâm Efendi'ye gitsin ve baksın, diyordu.

gönderdi ¹³⁹. Aynı bir mektupla da sadrazam oluşundan dolayı Mustafa Paşa'yı tebrik etti ¹⁴⁰.

Sadrazam, Polonya primasının mektubuna cevap vererek, kendisine kiral Auguste IH'ün ölümünü bildirdiği için iltifatlı sözlerle teşekkür etti ve ona padişahın, Polonya'nın hürriyetlerine, bağımsızlığına saygı duyulmasını istediğini, başka sarayların bu ülkenin içişlerine müdahale etmesinden kaygı duyduğunu bildirdi ¹⁴¹.

Mustafa Paşa, Branicki'ye, Osmanlı elçisi Resmî Ahmed Efendi'ye gösterilen iyi kabulden dolayı da teşekkür ediyordu ¹⁴². Başka bir mektupla Branicki'nin, sadrazam oluşundan dolayı kendisini tebrik etmesine, iltifatlarına, gösterdiği dostluğa ve özellikle onun Karlofça anlaşmasında hiçbir değişiklik olmayacağına dair verdiği söze teşekkür etti. Böyle bir mektup elçi Stankiewicz'e daha önce de verilmişti ama o daha çok elçinin, Poniatowski (Ponyatovski) 'nin seçilmesiyle ilgili taleplerine cevap mahiyetinde idi. Bu mektup geri alındı ve Poniatowski'nin seçilmesiyle ilgili pasaj çıkartılarak tekrar verildi ¹⁴³

¹³⁹ Litterae Joannis Comitiss Branicki Castellani Cracoviensis, supremi exerci-tuum Polonorum ducis, ad Serenissimum vlsirium). Varşova, 22 Kasım 1763.

¹⁴⁰ Mektubun mahiyeti Lâtince olarak uzun uzun anlatılıyor.

¹⁴¹ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Polonya Kıraltığı primasına yazdığı mektubun tercümesi Viyana arşivindedir. Bu mektupta su pasaja dikkat çekiliyor: «İrade-i şahanemiz. odur ki, Polonya Cumhuriyeti hakkı olan imtiyaz ve hürriyetlerine sahip olsun. Komşu ülkelerin sarayları bu hakların tamamına saygı duysunlar ve asla onun hürriyetleri aleyhinde hareket etmesinler..

¹⁴² Sadrazam Mustafa Paşa'nın saray başkomutanına yazdığı mektubun tercümesidir.

¹⁴³ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Branicki'ye yazdığı ve sonra geri aldığı Fransızca mektuptan:

«...Divan-ı Hümâyün tercümanı vasıtasıyla aldığımız bilgi ve açıklamalara göre elçi şöyle demektedir: Majesteleri, Rusya İmparatoriçesi ve Prusya kralı, Poniatovski adlı bir Polonya senyörünü Polonya tahtına lââyık görmektedirler. Bütün davranışları, bu senyörü Polonya tahtına çıkarmak niyetinde olduklarını gösteriyor. Bu İM sarayın Varşova'da toplanacak büyük Diyet'de bu niyetlerini kabul ettirmek için, Polonyalıların hak ve hürriyetlerine karşı gelerek şiddete başvuracakları kuvvetli bir ihtimaldir. Bunlar Polonya'da, Bâb-ı Âli'nin Rusya ve Prusya ile aynı görüşte olduğu yalanını yaymışlardır ve bu rivayet, dostlarımız olan Polonyalıları şüpheye düşürmüştür. Gösterdiğimiz, Bâb-ı Âli'nin, Poniatovski'nin Polonya tahtına çıkmasına karşı olup olmadığını öğrenmek istiyorlar. Siz de bu şüpheleri ortadan kaldırmak için, Bâb-ı Âli'nin bu konudaki görüşünü ve niyetini açık-seçik belirtmesini istiyorsunuz.

Size yazmak şerefine nail olduğum iki mektuptan başka, Polonya'nın geçici hükümdarı aziz ve muhterem dostumuz Vladislas Alex. Pom. Lu-binski'ye yazmak şerefine nail olduğum mektupla da, Bâb-ı Âli'nin görüş ve temennileri açıkça anlatılmıştı. Bugüne kadar Bâb-ı Âli'nin görüşleri sanırız tarafınızdan açık olarak anlaşılmıştır. Bununla beraber, şüpheleri ortadan kaldırmak maksadiyle, Şevketiü Efendimizin görüşlerini, bu hakşinas hükümdarın gayesini, size bir defa daha bildirmekten şeref duyarım:

Polonyalılar hak ve hürriyetlerini kullanarak kırallarını kendi aralarından seçmelidirler ve bu kiral bir yabancı değil, bir Polonyalı olmalıdır. Padişah Hazretleri Polonyalıların eski hak ve hürriyetlerinin asla ihlâl edilmemesini arzu ediyorlar.

Bu görüşümüz, Bâb-ı Âli nexdindeki Prusya, Rusya, Avusturya ve Fransa elçilerine tarafımızdan bildirilmiş, her birine konu ile ilgili bir muhtıra verilerek, hükümdarlarına yazmaları, Bâb-ı Âli'nin bu yönde müşterek hareket etme arzusunu bildirmeleri istenmiştir.

Size, bu mektubu getirecek olan elçi vasıtasıyla, malûmatınız olsun diye, aynı mektubun bir kopyasını veriyorum. Bâb-ı Âli'nin Polonya tahtı ile ilgili görüşlerini eski mektuplarımızdan ve bu mektubumuzdan ve adı geçen muhtıradan öğrenebileceksiniz. Şevketiü Padişahımızın, Polonyalıların eski haklarının korunmasını, kiralıkta

Öte yandan Rusya'nın gönderdiği elçi ile Prusya'nın daimi elçisi, Bâb-ı Âli'ye birlikte yazdıkları bir muhtıra verdiler. Bu muhtırada, Polonya kiralının serbestçe seçilmesini istediklerini, Fransa ve Avusturya'nın her türlü müdahalelerine karşı olacaklarını bildiriyorlardı.

Fakat Varşova'ya doğru ilerleyen Rus birlikleri yaklaşıncı, Graudenz diyeti (meclisi) dağıldı. Bu durum, Polonyalı (Le-histanü) vatanseverlerin Osmanlı imparatorluğundan yardım istemelerine sebep oldu. Polonya'nın başlıca liderlerinden on-dördünün imzalarını taşıyan bir dilekçe ve bu dilekçe ile birlikte Branicki'nin bir mektubu İstanbul'a gönderildi ¹⁴⁴. Buna,

asayiş ve huzurun sağlanmasını, dostumuz Polonya Cumhuriyeti'nin hak ve hürriyetlerine sahip olmasını, buna karşı gelinmemesini arzuladıklarını bir kere daha ifade ederiz..

Barış ve huzur, doğru yolda yürütenlerin olsun.

İstanbul'da yazıldı ve imzalandı. Samimi dostunuz.

fmza: Mustafa»

Bu mektubun bir bölümü daha sonra şu şekilde değiştirildi:

«Bâb-ı Âli, Polonya ile arasında eskiden beri var olan ve Karlofça barışından sonra Cumhuriyet ile de devam ettirilen kuvvetli dostluk bağları ve anlayış içinde, bu dost ülkenin hak ve hürriyetlerine saygılıdır. Şurası iyi bilinmelidir ki, karşılıklı dostluğa aykırı bir tavır alınmadıkça, Bâb-ı Âli, dostunun huzur, hak ve hürriyetlerine olan saygısını titizlikle sürdürecektir. Bu husus, açıklıkla ve kararlılıkla her yerde ifade edilmiştir. Şevketli Pa-dışahımızın görüşleri de budur.»

¹⁴⁴ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Polonya mareşaline ve diğer senyörlere yazdığı mektubun tercümesinden (Âdet olduğu üzere tarihsiz) :

«Mesih milletinin ulularının ilticagâhı olan azim-üş-şan İsa dininin ululan, Polonya'nın büyük generali Kamanice Piskoposu, Kiovie Piskoposu, Posnan valisi, Minsk valisi, Siradie valisi, Cujavil valisi, Kionie valisi, Cumhuriyet mareşali, Polin valisi, Litvanya generali ve valisi, Polock muhafızı, Polonya mühürdarı, Crusvica muhafızı olan, sonlarının pek hayırlı olmasını dilediğimiz samimi dostlarımıza:

Ekselanslarına, en kusursuz, en samimi ve güvenli dostluğumuzu ifade ve takdimden sonra, Bâb-ı Âli nezdindeki çok mühterem elçileri vasıtasıyla gönderdikleri, yapılan işleri bildiren muhtıra niteliğindeki, Polonya tacı ile ilgili durumu anlatan ve bizi bu endişe verici dunundan muttali kılan mektubunuzu aldığımızı dostça bilgilerinize suna-rız.

Herkesin malûmudur ki, Karlofça anlaşmasından beri dostumuz Polonya Cumhuriyeti ve eyâletleri, Bâb-ı Âli tarafından hiçbir şekilde endişe edilecek, can sıkacak bir durumda bırakılmamıştır. Bâb-ı Âh*, dürüstlüğü, dikkatli oluşu ile, karşılıklı dostluğu zedeleyecek en ufak bir ihmal göstermemiş; iyi komşuluk gereği olarak, haleflerimizi de örnek olarak, dostumuza, ne en yakın komşusu Tatar Türklerinden, ne de Bâb-ı Âli'ye tâbi diğer bütün eyâletlerden hiçbir zarar gelmemesi için, aynı itina gösterilmiştir. Bâb-ı Âli'nin bu ilgi ve tavrını hesaba kattıkları için, Polonya'ya komşu diğer devletlerin de ona bir zarar vermekten çekindikleri açıkça görülmektedir. Görüş ve kararları kati olan şevketli, kudretli, yüce padişahımız, mutlu hükümrânlığında, Polonya eyâletlerinin Bâb-ı Âli tarafından hiçbir suretle endişeli, üzüntülü durumlara düşürülmemesini ister. İnsanî ve cömert duygulan ile Polonya tebaasının tam bir güvenlik ve huzur içinde olmasını arzu eder. Faziletli nükûm-darımız, Polonya kıratlığının halkını oluşturan nice Allah kullarının iyiliğini, onun hürriyetini, bekâsını diler.

Polonyalıların ve tebaalarının iyiliği için gayret eden, Polonya milletinden olan bir kiralın oybirliği ile seçilmesi çok önemliydi. Bu görüş ve duygular içinde olan şevketli padişahımız, Polonya tahtına yabancı bir kiralın seçilmesini asla arzu etmemektedir. Bu görüşünü Polonya'nın komşularına ve Bâb-ı Âli'ye dost olan devletlere, bu devletlerin başkentteki elçileri vasıtasıyla bildirmiştir.

Dostumuz Polonya Cumhuriyeti, şevketli padişahımızın bu iyi duygularına, görüşlerine ve temermilerine çok dikkat etmediği için, Polonya halkı kendini hiddete kaptıracak, zıd görüşlü iki partiye bölündü. Bu partilerin her biri bir başka tarafa dayanıyor, öyle görülüyor ki, ülkelerini yabancıların ellerine teslim etmekle kendi ailelerini de mahvediyor, en aşırı iftiralara maruz kalıyorlar. İleri görüşlü ve sağduyu sahibi olmayan insanların bu hareketi ve bu gidişi, tedbirli ve kararlı insanların hareketi olarak kabul edilemez. Çünkü hiçbir yabancı, millet varansa, bir milliyetçi kadar gayret gösteremez. Bunun için de, Polonya tahtına bir yabancı oturduğu anda, bunun sonucu olarak, bu ülkeye yabancı askerler gelecektir. Polonyalıların hak ve hürriyetleri kısıllacak ve zamanla tamamen kal-dırılacaktır. Ülkede her türlü kargaşa görülecektir. Halkı ezilecek, müesseseleri yıkılacaktır. Bu durumda

elçi Stankiewicz de bir muhtıra ekledi. Muhtıradan, Polonya'nın Rusya'ya bağımlı hale ¹⁴⁵ düşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu ve padişahın bu olaya yakın ilgi göstermesi isteniyordu.

Branicki'nin temsilcisi, Bâb-ı Âli'ye daha evvel sunduğu bir muhtıradan, Rusya ve Prusya elçilerinin çevirdikleri entrikaları, bunların Osmanlı İmparatorluğu için tehlike teşkil ettiklerini bildirmişti ¹⁴⁶.

Bu uyan karşısında ve ondört Varşovalı vatanseverin imzaladığı mektuptan birkaç gün sonra, Bâb-ı Âli, Prusya ve Rusya elçilerine, Fransız sefirine ve Avusturya ortaelçisine birer nota vererek, Rus birliklerinin Polonya'ya girmesini protesto etmişti ¹⁴⁷

komşuları da onun hürriyetine saygı duymayacak, eyâletlerine saldıracak ve sonunda bu kiralık Polonyalılar için tamamen yitirilmiş olacaktır.

İşte o zaman Polonya Cumhuriyeti, şaşkınlık ve pişmanlıklar içinde düşmanlarına karşı gülünç ve acıklı duruma düştüğünü, yalnız onlara hizmet etmiş olduğunu görecektir. Tarihte, bölünen her imparatorluğun yıkıldığını ve halkın gece kuşlarına av olduğunu görmüyor muyuz?

Polonya Cumhuriyeti, devletin, bütün eyâletlerinin refahını yürekten diliyorsa, halkın huzurunu arzu ediyorsa, barış içinde yaşamak istiyorsa, hıncı duymaktan vazgeçmeli, kin ve garz tohumlarını yok etmeli ve bütün Polonyalılar samimi olarak hizmet birleşme yollarını aramaktan başka bir şeyle meşgul olmamalı; oybirliğiyle, milletin içinden, irken kendinden olan, halkın ve vatanın gerçek dostu, hâmisî olacak bir kiralı seçmelidirler. Eğer bu hırsı, bu bölünmeyi devam ettirirlerse, tahta bir yabancıyı kiral olarak oturturlarsa, komşu devletlerin bu fırsattan yararlanmalarına sebep olacaklardır. Bu suretle meydana gelecek olayların çok zararlı etkilerine maruz kalacak olan Polonya devleti yıkılacak, tebaası dağılacak ve onların akılsızlıklarının kurbanı olacaklardır.

Dostumuz Polonya Cumhuriyeti, kurtuluşunu samimi olarak arzu ediyor, karşı karşıya bulunduğu felâketleri önlemek istiyorsa, eyâletlerini kargaşalıklardan, anlaşmazlıklardan korumalı, kurtarmalıdır. Eğer, olayları bugün olduğu gibi kendi akışına bırakır, bir yabancıyı kiral seçilmesini önlemezse, buna çok pişman olacaktır.

Cumhuriyet, hangi tarafı tutacağını kendisi bilir. Bâb-ı Âli'nin bu öğütleri gerçek dostluğun icabıdır. Bâb-ı Âli, Karlofça anlaşmasının hükümlerine, Polonya'nın hak ve hürriyetlerine saygıdan başka bir şey düşünmez. Elçiniz vasıtasıyla elinize ulaşacak olan bu mektubun duygu ve düşüncelerimizin samimiyetini belirtmekten başka bir gayesi yoktur.

Temenni ederiz ki, bu mektubu alınca, dostumuz Polonya Cumhuriyeti, Bâb-ı Âli'nin samimi arzularına, Polonya'nın iyiliğini düşündüğüne yürekten inansın. Bu önemli mesele üzerinde düşüncelerini olgunlaştırsın ve sonunda pişmanlık duyacağı bir tarafı tutmasın.

Barış ve huzur, doğru yolda yürütenlerin olsun.

Samimi dostunuz, tmza: Mustafa»

¹⁴⁵ 16 Mayıs 1764 tarihli muhtıra. Bâb-ı Âli, Rus taraftarlarının meclisi, seçimi ve tahtı denetimleri altına almak ve böylece vatanseverlerin direnişlerine rağmen bütün kanunları ve kiralığın esasını değiştirmek istediklerini bilmiyor değillerdi.

¹⁴⁶ Muhtıranın mahiyeti şudur: «...Prusya kiralı bu oyunlarına, şimdi bir gruptan yana olmak tehlikesini de ilâve etmiş bulunuyor. Bu grup ya da parti, uzun zamandır Ruslara bağlı bir aileden oluşuyor. Şu son günlerde sınırlarımızı kuşatan birliklerden kuvvet alarak cüVetini arttırmış bulunuyor ve temel kanunlarımıza aykırı olarak şiddetle hareket ediyor. Vaadlerine rağmen Rusya da bu kanunlarımıza saygı göstermiyor. Son savaştan beri Polonya'da kalan Rus birliklerinin çekilmesini defalarca istediğimiz halde, bunları çekmiyor. Mazeret olarak da (silah ve gıda) anbarlarım korunmasını ileri sürüyor. Son olarak Polonya Senatosu'na, Rus ordusunun Cumhuriyet topraklarını terketmeyeceği bildirildi (Senato, Polonya'da sebepsiz yere bulundurulmayan bu depoların korunacağını başkomutan vasıtasıyla bildirmişti). Belli ki böyle bir hareket, ülkenin bölünmezliği ilkesi ile bağdaşmıyor ve esas olarak Polonya halkının boyunduruk altına alınmasını, kiralın yabancıların emellerine hizmet eden bir kişi olmasını amaçlıyor. Böyle bir koral, anlaşmalarına sadık devletimize zararlı olacak hareketlere karşı gelmek için, rahatını bozmayacak kadar kendi başına buyruk olacaktır ve devletimiz için uygun değildir.

¹⁴⁷ «...Bâb-ı Âli, Polonya Cumhuriyeti'nin bütün haklarının, hürriyetlerinin, anayasasının ve toprakla-rının korunmasından yana olduğunu, hiçbir devletin bunlara tecavüz etmesini istemediğini bildirmek lûtfunda

Aynı protesto notası Polonya elçiliği aracılığı ile Polonya ordusu başkomutanına da gönderildi ¹⁴⁸. Branicki bu notaya verdiği cevapta, gösterilen ilgiye teşekkür ediyor, ama bunun, orduları Varşova'yı abluka altında ¹⁴⁹ tutan Ruslara menfi bir tesir yapmasından endişe duyduğunu d» belirtiyordu.

Bâb-ı Âli, Prusya ve Rusya elçilerinden ters yönde etkileniyordu. Zaten Polonya kiralının serbestçe seçilmesini desteklemek için bir savaşa girecek değildi. Sadrazamın imzasıyla Polonya vatanseverlerinin liderlerine bir mektup yazıldı. Güzel fikirleri, akıllı görüşleri ihtiva eden bu mektupta, siviller arasında bölünmeyi ve uyuşmazbkan önlemeyi sağlayamazlarsa Polonya tahtının bir yabancıya kalacağından endişe duyulduğu belirtiliyordu

150

bulunmuştur. Buna benzer teminatın bazı komşu devletler tarafından da verilmiş olması bütün vatanseverlerin barış ve hürriyet ümitlerini arttırmıştı. Fakat bu vatanseverler bugün ümitlerinin söndüğünü büyük bir üzüntü ile görmektedirler.

Polonya Diyeti, hürriyetle bağdaşmayan bir tarzda ülkemizde bulunan yabana birlikler tarafından dağıtılmıştır. Diğer bazı birlikler de, bir yandan Litvanya'ya, öte yandan başkente doğru ilerlemektedir. Bunların bir kısmı civardaki mevkileri tutmuş durumdadırlar ve yakında toplanması gereken diyet için tehlike teşkil etmektedirler. Yabancı kuvvetler çekilmedikçe diyet toplanamayacaktır. Bu birliklerin çekilmesi için Rusya'nın Varşova'da-ki elçisine yapılan müracaatlar bugüne kadar bir sonuç vermedi. Onun için doğrudan doğruya Rusya imparatoriçesine başvurmaktan başka çare kalmamıştı. Şu günlerde başkentte toplanan Cumhu-riyet'in başlıca üyeleri de bunu yapıyor, imparato-riçeye başvuruyorlar. Cumhuriyet'in korunmasıyla ilgilenen diğer devletlere, özellikle Bâb-ı Âli'ye de başvurmuş bulunuyorlar. Bâb-ı Âli'nin yüce gönüllü, âdil ve haksever oluşu, vatanlarının kurtarılması için canlarını ve mallarını feda etmeye hazır olan Polonya halkına, onun yardım edeceği ümidini artırıyor.

13 Nisan 1764 Başpiskoposluk Sarayı, Varşova»

KRASINSKÎ, Kamançe Piskoposu; BRANICKÎ, Krakova valisi ve general; JOSEPH ANDRE, kont Zaluski, Kiovi Piskoposu; ANTOÏNE PHMO JABLO-NOVSKÎ, Posnan valisi; JEAN DE HULTEN, Minsk valisi; GOSTANICKÎ, Siradie valisi; POTOCKÎ, Kio-nie valisi; LUBOMÍRSKÎ, Lublin valisi; BtEIİNS-KI, Saray mareşali; SAPIENA, Polock valisi; TAL-BONOVSKÎ, Novogrod valisi; ADAM BRZOSTOVS-KI, Polock kumandanı; ALEKSANDER DZİERŻC-KI, Brzezin kumandanı; GLEMBOCKÎ, Crusvica kumandanı.

Başsekreter yerine Saray başmühürdan GABRTEL İNNOSTA POTOCK tarafından görülmüş ve gönderilmiştir.

¹⁴⁸ Sadrazam Mustafa Paşa'nın Branicki'ye yazdığı mektubun tercümesi tarihsizdir. Çuliani tarafından tercüme edilmiştir. Viyana Arşivi.

¹⁴⁹ Bu deklarasyonun Lâtince tercümesi dipnot olarak veriliyor. (Ç. N.)

¹⁵⁰ Tarafımızdan, hükûmetine bildirmesi için Rus elçisine verilen muhtıranın kopyasıdır. Bu muhtıra daha sonra Prusya, Fransa, Avusturya elçilerine tercümanları vasıtasıyla verilmiş ve hükûmetleri* ne bildirmeleri istenmiştir. Bu kopya da, Polonya mareşali çok muhterem dostumuza bugün yazılan mektuba eklenmiştir.

«...Bâb-ı Âli'nin, Polonya sarayının eski hak ve hürriyetlerinin hiçbir yabancı devlet tarafından ihlâl edilmemesi gerektiği yolundaki görüşleri, kısa bir süre önce, dostumuz olan muhterem elçiye bir muhtıra ile bildirilmiştir. Polonya kiralının, Polonya Cumhuriyeti'nin yapacağı' bir seçimle Polonyalıların arasından seçilmesi, kiralın bir Polonyalı olması, asla bir yabancıların kiral yapılmaması görüşünden yanayız. Bununla beraber, bazı çevrelerden alınan bilgilere göre, Polonya'da kargaşalığa yol açacak şekilde, birlikler harekete geçirilmiştir. Bu ülkede, bazı devletler tarafından desteklenen bir kişinin kuvvet zoruyla kiral yapılmak istendiği Öğrenilmiştir. Bunun doğruluk derecesi tam olarak bilinmemekle beraber, Fransa, Avusturya ve Prusya elçilerinin herbirine bir muhtıra verilmiş ve bunu hükûmetlerine bildirmeleri istenmiştir. Bu muhtıra ile Bâb-ı Âli, Polonyalıların eski haklarının korunmasını temenni eder ve buna saygı duyar. Diğer devletlerin de saygı duymalarını ve Polonya kiralı olarak bir Polonyalının seçilmesinden hiçbir rahatsızlık duymamalarını diler. Muhterem dostumuz elçiye de bu konuda nota verilmiştir.

12 Nisan 1764»

Fransız sefirinin verdiği muhtıra, Rus birliklerinin Polonya'ya girmelerini mevcut anlaşmaların açıkça ihlâli sayan Bâb-ı Âli deklarasyonuna bir cevap teşkil ediyordu. Bâb-ı Âli buna, önceki deklarasyonuna uygun bir cevap verdi. Fakat bu konuda yapılan görüşmede, cevaba şu zıd görüşleri de ilâve etti: Bugüne kadar yabancı birlikler Polonya topraklarına hep girmiş ve Polonya cumhuriyeti karşı koymamıştır. Karlofça anlaşmasında da bugünkü durum karşısında uygulanacak bir madde yoktur. Onun için bunu bir müzakere konusu yapmak Bâb-ı Âli için onurlu bir tutum olmaz ¹⁵¹.

Kont Vergennes bir mektupla Branicki'ye Bâb-ı Âli'nin şüpheli tutumunu, birliklerini kendi sınırlarını savunmak için Özi (Pinyeper) ve Turla (Dinyester) nehirleri boyunca topladığını anlattı ¹⁵²

¹⁵¹ Çok muhterem dostumuz Fransız sefirine muhtıra (memoire supreme): Apaçık görünen bir olay için delil aramak faydasızdır. Yabancı birlikler Polonya topraklarına her zaman girmiş ve dostumuz olan bu Cumhuriyet, bu birliklere karşı koymadığı gibi onları isteyerek kabul etmiş ve bunu bir konukseverlik olarak göstermiştir. Bâb-ı Âli bu durumu dikkate alırsa, müdahalesi, dostumuz Polonya cumhuriyetinin hürriyet ve haklarına saygısızlık olur. Bundan başka, Karlofça anlaşmasında, bu durumda alınacak tavır gösteren bir madde yoktur, onun için Bâb-ı Âli'nin olayı müzakere ve pazarlık konusu yapması, dikkat ve ihtimam göstermesi yakışık almaz. Bâb-ı Âli... v.s., v.s.» (Viyana Arşivi).

¹⁵² Vergennes'den General Kont Branicki'ye İstanbul, 27 Ağustos 1764

«Ekselanslarının bana yazmakla şeref verdikleri 2 Temmuz tarihli mektuplarını cevaplandırırken, Osmanlı Devleti'nin Polonya meseleleriyle ilgili tutumunu çok yetersiz şekilde anlattım. O zaman tutumu çok açık değildi. Şimdi daha iyi biliniyor ve ben aldığım bilgileri ekselanslarına sunmayı gerekli görüyorum.

Ekselanslarına son defa şeref duyarak bildirdiğim gibi, Bâb-ı Âli ilk beyannâmelerine sadık kalıyordu. Polonya'nın hürriyetinin korunmasıyla ilgileniyordu. Prensipten arzu ettiği bu hürriyeti esas mesele olarak alması ve korumak istemesi de imkânsız değildi. O zaman başlayan ve şimdi de hummalı bir şekilde sürdürülen hazırlıklar bize bu ihtimali düşündürmektaydı.

Fakat, Osmanlı Devleti'nin düşüncesi bu değildi. Kısa bir süre önce Reisefendi bizim başter-cümanla uzun bir görüşme yapmıştı. Reisefendi, Polonya ile ilgili görüşlerini ilk beyannâmelerinde yeteri kadar açıkladıklarını, anlaşma hükümlerine göre bu kiralığın işlerine karışmak istemediklerini söylemiş. Ülkeyi bölen iki partiden birini tutarsa prensiplerine aykırı davranmış olacağını bildirmiş. Ekselanslarına ve ona bağlı olanlara yardım etmeyip, bölünmenin çok kötü sonuçlar getireceğini, Polonya'ya, birliği sağlamak için bütün gücü ile gayret göstermesini tavsiye etmiş. Reisefendi anlatmaya devam ederek, geçen Haziran'da ekselanslarına mezhep ayrılıklarının tehlikeli sonuçlarını bildiren mektubu yazdığı sırada, aynı uyarı için bir mektup da karşı tarafa yazdığını söylemiş ve aynı öğütleri vermiş.

Bizim baştercümânımız bu vesile ile Reisefendi'ye, doğru olduğu kadar da kuvvetli gerekçelerle, içerde barış ve birliği sağlamanın yalnız ekselanslarına bağlı bir durum olmadığını, ama, ekselanslarının ası ve sürekli gayesinin bu olduğunu anlatmaya çalışmış. Ekselanslarının yabancı güçler tarafından tezgâhlanan komplolara maruz kaldıklarını, iyi niyetlerine destek bulamadıklarını* meşru otoriteye dayanmaktan başka çareleri olmadığını anlatmış. Fakat, bu haysiyetli ve haklı görüşlere karşı partinin itibar etmediğini, daha birçok gerçeği söylemiş. Reisefendi de cevap olarak, Rusya'nın Polonya'ya asker soktuğunun doğru olduğunu, ama bunun kiralık içindeki tehlikeli zıtlışmayı önlemeye matuf olduğunu her zaman açıkladığını, Cumhuriyet'in hak ve hürriyetlerine müdahaleyi asla düşünmediğine, Polonya'da kiral seçiminin serbestçe yapılmasını ve bunun bir Polonyalı olmasını arzu ettiklerine, kendilerinin hiçbir acfay göstermeyeceklerine dair Bâb-ı Âli'ye teminat verdiklerini bildirmiş.

Prusya elçisi de aynı anlama gelen bir beyanname yayınladı.

Efendim, bu konudaki bütün düşünceleri saymak gereksiz olur: Bunlar kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu yeni deklarasyonun akıbetini anla* mak için daha öncekileri hatırlamak yeterli olacaktır. Her şey gösteriyor ki, Rusya, desteklediği adayın Polonya tahtına oturması için, şiddete başvurmaya gerektirmeyecek tedbirleri almış görünüyor. Fakat, Bâb-ı Âli'nin dikkatini en çok uyarması gereken hususlar Polonya Cumhuriyeti'nin eski anayasaya verdiği zararlar olsa gerekir ki, bunların anayasayı tamamen değiştirmesinden korkar. Fakat bu, burada henüz hissedilmemiş gibi görünüyor. Bâb-ı Âli, iki anlama gelecek teminatı kolayca kabul eder görünse de, olaylar apaçık ortaya çıkınca kabul etmesi zordur. Olaylar çok ciddi gelişir, kötüye gidiş hızlarsa, bunu vaktinde ön-

Bu durumda, Bâb-ı Âli'nin Polonya'ya yeni kiral seçilen Stanislas Poniatowski'nin temsilcisini kabul edeceği anlaşıyordu.

Gerçekten, Prusya'nın eski Kırım konsolosu Boscamp kısa bir süre sonra geldi. Poniatovski onunla gönderdiği mektupta, kiral seçildiğini Bâb-ı Âli'ye bildiriyordu. Sadrazam, Prusya ve Rusya elçilerinin konuşmalarına kulak verdikten sonra, Stankiewicz'in temsilcisine İstanbul'dan ayrılmasını tavsiye etti. Çünkü Bâb-ı Âli, sınırda İstanbul'a gelmek için izin bekleyen ve yeni kiralın elçisi olan Alexandroviç'i kabul etmeye karar vermişti, öte yandan Kırım Hanı da yeni elçiye geçişin serbest olduğunu bildirmişti ¹⁵³.

Arzusu hilâfına İstanbul'dan uzaklaştırılan Stankieviç, başkomutana verilmek üzere sadrazamdan bir de mektup aldı. Nazik cümlelerle yazılan bu mektupta, Stankieviç'in kendi isteğiyle işinden affedildiğini bildiriyor ve başkomutandan son seçimle ilgili olayları Bâb-ı Âli'ye bildirmesini rica ediyordu ¹⁵⁴ (Ağustos 1765).

Stankieviç'in hareketinden sonra, Aleksandroviç Osmanlı topraklarına kabul edildi, ama bu, Bâb-ı Âli'nin Poniatowski'yi Polonya kiralı olarak tanıdığı anlamına gelmiyordu. Böylece Bâb-ı Âli Fransız sefiri ve Avusturya ortaelçisine de dolaylı bir teminat vermiş oluyordu.

Yarım bir tedbir olan bu eski sistem aslında Osmanlı politikasının esası idi ve daha önce Kiral Auguste'ün (Ogüst'ün) elçisi olan Stadniçki'yi de, tıpkı böyle, efendisini henüz resmen tanımadan kabul etmişti ¹⁵⁵.

lemeye çalışacaktır.

Aydınlanması gereken çeşitli konular hakkında Reisefendi'den aldığım yeni bir mesaj, beni, ekselanslarına vakit kaybetmeden ikinci defa bilgi vermeye, Bâb-ı Âli'nin düşünce ve arzularını bildirmeye şevketti. Ekselansları mümkün olduğu kadar çabuk bilgi edinsin, maalesef kesin olan bir durumu öğrensin, kendi durumu için uygun tedbirleri alsın diye, sınıra bir yeniçeri göndermeye karar verdim. Ben, Bâb-ı Âli Ue aynı teşvik ve daveti yapacak bir Kanaate sahip değilim. Her zaman vatan sevgisi, haysiyet ve sağduyu ile hareket eden ekselansları, bu tehlikeli durum karşısında ne yapacaklarını benden daha iyi bilirler.

Polonya ile ilgili meseleler karşısında pasif tutumunu pek kolay açıklayan Bâb-ı Âli'nin, çok geniş çaplı askerî hazırlıklarının sebebini izah etmek kolay değildir. Çok kalabalık askerî birliklerini Bo-ristan ve Turla nehri kıyısında topladığına hiç şüphe yok. Belki Polonya'nın yabancı birliklerle dolduğunu ve Rusların Yeni Sırbistan'daki tahkimatlarını güçlendirdiklerini gördüğü için, kendi sınırlarını korumak üzere tedbir almayı da gerekli görmüştür

¹⁵³ Aleksandroviç'in bir kabul vesilesiyle Boğdan Prensi'nden aldığı madalya için Avusturya İmparatorluk Arşivi'ne bkz. «Boğdan Prensi Gregor Ghika'nın Polonya kiralı majestelerinin fevkalâde temsilcisi Ekselans Alecsandro-viç'e, Bâb-ı Âli'ye giderken verdiği madalya...» 20 Mart 1786,

¹⁵⁴ Eski dostluğumuza, lütfükârlığınızla ve tam anlamıyla bir centilmen oluşunuza güvenerek ve seyahati için gereken şeyleri temin ederek, kendisine dönüş izni verdik. Dostumuz Cumhuriyet hükûmetine yazdığımız, seçim ve hürriyet hususlarıyla ilgili mektubumuza da henüz cevap almadığımız bulunmaktadır. Onun için, bu hususların nasıl bir çözüme bağlandığını kesin olarak bilemiyoruz. Dostumuz Cumhuriyet'in söz konusu mektuplara cevap vererek, olayların gerçek yönleriyle anlatılmasını rica ediyoruz...>

(Sadrazamın Polonya başkomutanına yazdığı ve Albay Stankievic'e 17 Temmuz 1765 günü verilen mektubun bir tercümesi.)

¹⁵⁵ 18 tarihli bu mektubumla, Babı Âli'nin bana bir gün evvel yazdığı mektubu aldığımı bildirmekten şeref duyuyum. Bâb-ı Âli Polonya'da yapılan seçimi tanıyıp tanımamak hususunda bir karar almadığını, açık ve ayrıntılı

Aleksandroviç Boğdan sınırında bir yıldan fazla bekledikten sonra, nihayet, Prusya ve Rusya'nın da tahrikleriyle, Bâb-ı Âli, Poniatowski'nin kırallığını tanımaya karar vermiş ve özel elçisinin İstanbul'a gelmesine müsaade etmişti. Bu unvanla imparatorluğa komşu üç devletin, yani Avusturya, Rusya ve Polonya'nın elçilerine tanınan ayrıcalıktan Polonya'nın yeni elçisi de yararlanmıştı. Elçi İstanbul'a gelince, emrine, kendisinin ve maiyetinin kalabileceği bir lojman, bir şeref muhafızı ve ev ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar para verildi. Para tahsisatı, Rus ve Avusturya elçilerine verileden bir kat fazla, yani günde iki yüz yirmi beş kuruş idi ¹⁵⁶. Bu mikdar eski bir kanuna göre tespit ediliyordu ve Polonya elçilerinin maiyetleri de Rus ve Avusturya elçilerinin maiyetlerine göre çok daha kalabalık olabiliyordu.

Fakat, Polonya'ya Bâb-ı Âli'nin istemediği bir kiral empoze edildiği için, onun özel elçisi de biraz soğuk karşılanmıştı. Padişah'ın huzuruna kabul edildikten ve ilk resmî görüşme yapıldıktan sonra, sadrazam Aleksandroviç'in tahsisatını kıstı. Böylece bir an önce dönmesi istenmiş oluyordu. Zaten Stankie-viç'e gösterilen muamelenin kendisine gösterilemeyeceği, buna dikkat etmesi gerektiği münasip bir şekilde söylenmişti. Huzura kabul edilişinde maiyetinin kılıç takmasına müsaade edildi. Oysa İstanbul'a gelişinde buna izin verilmemişti. Fakat İstanbul'da kaldığı süre yararlanmak üzere yaptırdığı altı kü-rekli bir yatı kullanmasına Bostancı Ali Paşa müsaade etmedi. Fakat diğer elçilerin böyle birer yatları vardı.

Boscamps'a gelince, Bâb-ı Âli onun İstanbul'da diplomat sıfatıyla kalmasına müsaade etmedi, çünkü Kırım'da konsolos olarak bulunduğuş sırada entrikaları ile Kırım Hanı'nı nasıl kıldırıldığı henüz unutulmamıştı. ¹⁵⁷

olarak, hiçbir şüpheye mahal kalmayacak şekilde ifade etmektedir. Bununla beraber yeni bir gelişme var. Umarım bu, daha kesin bir karar olacaktır ki normal olarak bu hükümette pek görülmez. Sanırım bu görüşme, yine aynı 18. gün, Padişah'ın huzurunda yapılan bir toplantıda alınmış*: Elçilik sekreteri dün, bana gösterdiği güven için Reisefendi'ye teşekkür etmek üzere Bâb-ı Âli'ye gitmişti. Reisefendi nezaket cümlelerinden sonra, çok acele ve bir çeşit kaygı duyarak, sekretere benim, Aleksandroviç'in buraya gelmesi için verilen izni Poniatowski'yi Polonya kiralı kabul ettikleri şeklinde anlamamamı, tanımlarının da şimdilik söz konusu olmadığını bil-memi istemiş. Harp halinde bulundukları bir devletin elçisini bile dinlemek gerekirken, uzun zamandır sınırda bekleyen Polonya'nın yeni elçisini daha fazla bekletmenin doğru olmadığını, kiralı tarayıp tanımamaya ancak onu dinledikten sonra karar verileceğini bildirmiş. Efendim, ben şunu anlıyorum: Bir hükümdarın hükümdarlığı tanınmazsa, onun adına görev yapan elçi nasıl kabul edilir? Fakat Bâb-ı Âli bu tür örnekler vermekten hoşlandığı için, belki de bu, kiral Oğüst El'un tahta çıkışında uyguladıkları usulün bir tekrarıdır. (Vergennes'in 20 Temmuz 1765 tarihli mektubu.)

¹⁵⁶ imparatorluk elçisi Penkler'e verilen günlük tahsisat önce 90, sonra 108 kuruş idi.

¹⁵⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/355-363

Rusya, Avusturya Ve Toskana Elçileri

Rusya İmparatoru III. Petro, tahta çıkışını Bâb-ı  li'ye bildirmek için Prens Daşkov'u özel elçi olarak göndermişti. Fakat Prens Daşkov henüz Türkiye sınırlarına ulaşmamıştı ki, bu defa Katerina tahta çıkmış ve imparatoriçe olduğunu Bâb-ı  li'ye bildirme görevini Dolgoruçki'ye vermişti.

Padişah, tebriklerini imparatoriçeye sundu. Bu iş için seçilen elçi Derviş Osman Efendi idi. On yıl önce IH. Osman'ın cülusunu bildirmek için Saint-Petersburg'a yine o gitmişti.

III. Petro, Avusturya ittifakından ayrılıp Prusya'ya yaklaşınca, Bâb-ı  li ile anlaşma müzakerelerini kolaylaştırmış oluyordu. Fakat onun ve Râgıp Paşa'nın ölümü bu teşebbüsün süresiz olarak ertelenmesine sebep oldu.

III. Petro, Bâb-ı  li'ye, muhtemelen II. Frederik'in telkiniyle, Tameşvar beyliğini işgal etmesini tavsiye etmişti (6 Mayıs 1767). Râgıp Paşa, Prusya ile Rusya arasında ittifak imzalandığını öğrenince, bu politikanın sağlıksız olduğunu bir tek kelime ile, « ıkışsız» demek suretiyle belirtmişti. Bu onun açık ve ileri görüşlü olduğunu, kendi döneminde Osmanlı politikasının ne kadar akıllı yürütüldüğünü göstermeye yeter.

Rexin'in halefi Zegelin, Prusya ile Rusya arasındaki dostluğun Osmanlı imparatorluğu'nu endişelendirecek kadar sıkı olmadığını Bâb-ı  li'ye anlatmaya çalıştı. Sonra. Rus elçisi Ob-reskov ile, Polonyalı vatanseverler aleyhinde ard arda muhtıralar verdiler. Bu muhtıraların birinde, siyasi meselelerin halli için çoğunluğun reyine uymanın Polonya'nın ana yapısına, anayasasına aykırı olacağını, bunları yok edecek bir yeniliğe yol a acağını ispat etmeye çalışıyordu. Aynı zamanda Zegelin, Macaristan'da ve Viyana'da imâl edilen Polonya'daki kışlalar ve  eklerle ilgili yalan haberlere Bâb-ı  li'nin dikkatini çekiyor, bunların Osmanlı devletine yönelik bir harbin hazırlığı niteliğinde olduğunu iddia ediyordu. Bir yandan da, Fransa elçisinin Bâb-ı  li'ye ulaştırdığı haberler üzerinde şüphe uyandırmaya çalışmaktan geri kalmıyordu.

O günlerde, Viyana'ya çağrılan Baron de Penkler'in yerine gelen Brognard ise sadrazama teminat vermek için elinden geleni yapmaktaydı.

Râgıp Paşa Prusya lehine Avusturyalılarla bozuşmayı düşündüğü için, Belgrad anlaşmasının sürekli bir anlaşmaya dönüştürülmesine engeller çıkartıyordu. Râgıp Paşa'nın ölümünden sonra bu engeller ve güçlükler ortadan kalkmıştı. Belgrad anlaşmasının yenilenmesi hususu Divan-ı Hum yun'da henüz bir zaruret olarak görünmemişti ama, İmparator II.

Jozef'in tahta çıkışını bildirmek için gelen Brognard'ın itimadnamesi-ne ve getirdiği mektuplara verilen cevapta, padişah anlaşıma için «müebbede»¹⁵⁸, yani sonsuz süreli deyimini kullanmıştı. Bundan başka Penkler, hareketinden önce Pera'da (bugünkü Beyoğlu) yanıp yıkılan Trinitar Kilisesi'nin yeniden yapılması için bir de ferman almıştı ve bu vesile ile mâbed daha da büyütülecekti¹⁵⁹.

Kendi metropolitenleri tarafından yargılanmayı reddeden bazı Yunan tüccarları Viyana'ya yerleşmişlerdi. Onlara karşı eski Et Pazarı'nda bir kilise yapılmasına karar verilince (Viyana'da) kararlarından vazgeçtiler. Bu müsaadeyi Vinaya'da elçi olarak bulunduğu sırada Maurocordato almıştı¹⁶⁰. Fakat bu kilise ancak otuzaltı yıl sonra metropoliten Moiz tarafından bitirilebilmişti¹⁶¹.

Penkler, padişahı, Sakız adasındaki katolikler lehine de bir ferman almıştı ki bu, adadaki (ortodoks) Grekler tarafından sert bir tepki ile karşılandı ve ada halkı arasındaki ikiliği nefrete dönüştürdü,¹⁶².

İmparator Jozef, Üçüncü Osman tahta çıkınca ona hiçbir hediye göndermedi. Bunu da, insan hakları ilkesi gibi bir sebebe bağlıyordu. Aslında nice zamandan beri Türklerle olan ilişkilerinde gözden kaçan bir husus vardı. Bu da hükümdarların birbirine eşit davranmaları gerekirken, Türk hükümdarlar o güne kadar onların kırılan tahta çıkarken hediye göndermemiş, ama kendilerine gönderilmişti.

İmparator Jozef'in bu konudaki kararı, imparatorluk şansölyesinin raporuna bir çıkma halinde kendi el yazısıyla ilave edilmişti ve bu, kendi temsilcilerinin Bâb-ı Ali karşısında nasıl bir tutum alacaklarını açıkça belli ediyordu. Bu kararla ve hükümdarlığı sırasında yaptığı konuşmalarla Avusturya'nın takip ettiği politikaya yeni bir yol açmış oluyordu.

Hükümdarlara hediye götürülmesinden yana olan Penkler, bu hediyeyi götürene daha fazla iltifat edileceğini düşünüyordu. Herhalde, bir orta elçi olmasına rağmen, ikinci defa merasimle kabul edilmiş, fevkalâde elçilere olduğu gibi kendisine de şeref muhafızı ve tahsisat verilmiş olmasından çok memnun kalmıştı (Ağustos 1766). Penkler'in padişaha hitaben yaptığı

¹⁵⁸ Osmanlıca'da müebbede kelimesi, sadece bir nokta ilâve edildiği takdirde mteyyede şeklinde okunur ki bunun da anlamı .kuvvetlendirilmiş, yardım görmüş, zorlayan...» demektir. TÖRKçe metinde bu kelime her iki şekilde okunacak gibi yazılmıştı

¹⁵⁹ 1 Aralık 1762 (Avusturya İmparatorluk Arşivinden).

¹⁶⁰ Buna, PrivUegtanı Leopobfinum deniyordu

¹⁶¹ 1762'de. Penkler'in 17G2 yılında yazdığı rapordan.

¹⁶² 10 Eylül 1762. Sakız Adası için alınan fermanların kopyası yazıya ekliydi.

konuşma İtalyanca idi. Onun yerine ortaelçi olan Brognard İtalyanca konuşmuştu. Selefi gibi İstanbul'da o da merasimle karşıldı. Kendisine kırk çavuş, yüzaltmış yeniçeri, her biri yaya olarak dört at süren yabancı misyon şeflerinin yardımcıları refakat ettiler ¹⁶³ (24 Mayıs 1766).

Zegelin de aynı şekilde karşılanmayı ve ikameti ;  rpsince tahsisat verilmesini arzu ediyordu ama bu şeref ona verilmedi. Brognard ona, kabulü sırasında itimadnamesiyle birlikte, Arşidük Leopold'un Toskana Grand k  sıfatıyla teslim ettiği mektupları rta sunması talimatını vermişti. Fakat bu mektupların kopyaları teumiilo K re Türk h k metine daha önce verilini^ bulunuyordu.

Bâb-ı  li, İmparatoriçe'ye aynı zamanda 'Toskana Gran-düşesi' unvanı verilmesinden, grand k n ölümünden sonra Toskana'nın tekrar Avusturya'ya bağlanacağının bildirilmesinden memnun kalmamış, buna g cenmişti ¹⁶⁴. Bunun için ortaelçiye verilen muhtırada sebebi anlatılarak itimadn -mesi ve mektupları kabul edilmedi ¹⁶⁵,

Bu muhtırada, Toskana ile yapılan ilk anlaşmanın, impa-ratori e ile, Romalıların imparatoru olan kocası ile yapıldığı, Bâb-ı  li'nin Toskana ile doğrudan doğruya hiçbir münasebeti olmadığı, sunulan iki mektup arasmda da çelişki olduğu, im-paratori e ile oğlunun aynı anda Toskana hükümdarı olamayacakları söyleniyordu.

Bâb-ı Al 'nin bu itirazına Brognard'm verdiği cevapta şu bilgiler yer alıyordu: Toskana grand şesliği, İmparator' Frari- ois tarafından oğlu arşid k Leopold'a bırakılmıştır, fakat gran-d k unvanı da bu sebepten başka birine bırakılmayacaktır.

Dört ay süren müzakerelerden ve açıklamalardan sonra, imparatoriçe ve grand kle ilgili mektupların, bu hükümdarların elçileri olan Kaunitz Prensi ve Botta markisi tarafından, resmi kabulle sadrazama sunulması konusunda anlaşmaya varıldı (8 Kasım 1766).'

Padişah imparatoriçeye, sadrazam ise Prens Kaunitz'e cevap verdiler. Botta markisine cevap verilmedi. Bâb-ı  li'nin görüş alanına giren Toskana ile ilgili anlaşmanın yenilenmesi, Brognard'm padişahın huzurunda okuduğu bir nutukla sessizce geçiştirildi.

   nc  Mustafa'nın saltanatının bu döneminde, Bâb-ı  li tercümanları

¹⁶³ O zaman elçilik ataşesi olarak bulunan gençler Zahner, Sommerer, Adaznl; tercümanlar ise Bitin, Testa Bianckf idi. Türkçe bilen diğer gençler Kted, Racher ve Moascha idi ki bunlar 1762'de tercüman olarak tayin edildiler (Klezl Varadin'e, Racher ise Thugut'un yerine Essek'e).

¹⁶⁴ Kitabın «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, İm-paratori enin mektubunun Lâtince metni yer alıyor.

¹⁶⁵ Bu muhtıra, Bragnard'ın 12 AJustos 1763 tarihli raporuna eklidir.

ile Avrupalı elçiler arasında aracılığı her zaman, İstanbul'da ilk basımevini kuran İbrahim Mülefferika'nın oğlu İbrahim Efendi yapıyordu. Bâb-ı Âli tercümanı Ghika, Boğdan voyvodasının sarayına verildiği için, onun yerine Hollandalı Karaca'nın oğlu aynı sıfatla tayin edildi (Haziran 1766).

Bu sırada, İngiltere'nin İstanbul elçisi Granvüle'in yerine lord Murray geldi (13 Ağustos 1766). Danimarka elçisi Gahler de geri çağırılmış, görev De Horn'a kalmıştı. Napoli elçisi Lu-dolf, Bâb-ı Âli ile İspanya arasında bir dostluk anlaşması kurulması için çabalarını sürdürüyordu. Venedik maslahatgüzarı Correr yerini Ruzzini'ye bıraktı. O günlerde Hollanda elçisi Dedem idi.

İstanbul'a bu dönemde elçi gönderen ilk müslüman hükümdar Tunus sultanı oldu. Tunus sultanı daha çok hacı ka-filesıyla ilgili meseleleri görüşüyordu. Bundan kısa bir süre sonra Kandahar (Afganistan) sultanı Ahmed Şah da bir elçi ile uzun bir mektup gönderdi. Yüz seksen satırlık bu mektupla Afgan hükümdarı, daha evvel Nâdir Şah'm da istediği gibi, Mekke'de, Kandaharlı sünnî hacılar için bir cami yaptırılmasını istiyordu. Daha sonra, Karadeniz kıyısındaki Lezgi hanlığından, hanın oğlu padişaha saygılarını sunmak için geldi.

O günlerde, her taraftan, Bâb-ı Âli'den bir atıfet alabilmek için gelen maceracılar çoktu. Biz bunların en meşhurları olan ikisinden söz edeceğiz. Bunlardan biri Stuartların sonuncusu idi ve İngiltere tahtında hak iddia ediyordu. Belgrad'a geçmiş ve burada müslüman olarak ölmüştü. İkincisi, Fransız asıllı Pierre Robert de Bassemond idi. Önce Portekiz sarayının hizmetine girmiş, burada istihkâm albaylığına terfi etmiş ve sonra, vatandaşı Bonneval'in izinden gitmek istemişti. Ama onun kadar ünlü ve kabiliyetli olmadığı için bu teşebbüsünde başarılı olamadı. Bonneval ile tek ortak yanı, onun gibi ihtida etmiş, yani mü si uman lığı seçmiş olmasıydı.¹⁶⁶

Muhsinzade Mehmed Paşa İktidarı Devralıyor

Yeni sadrazam İstanbul'a Bahir Mustafa Paşa'nın idamından tam bir ay sonra geldi. Bu yeni sadrazam (Muhsinzâde Mehmed Paşa), eski sadrazamlardan Muhsinzâde Abdullah Paşa'nın oğlu idi. Abdullah Paşa yirmiyedi yıl önce (1737-1150) Ruslarla yapılan Kartal savaşında Bender seraskerliğine getirilmiş, savaştan sonra sadrazam olmuştu. Fakat dört ay

¹⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/363-367

sonra sadrazamlıktan azledilmiş ve Cidde'de vali bulunduğu sırada ölmüştü.

Yeni sadrazam mesleğe kapıcı olarak başlamış, babasının sadrazamlığı sırasında kapıcılar kethüdası olmuştu. Dokuz yıl sonra Maraş valisi oldu. Bunu takip eden onsekiz yılda, onse-kiz Avrupa ve Asya eyâletinde valilik, beylerbeyliği yaptı¹⁶⁷.

Osmanlı devletinin padişahlıktan sonra en yüksek makamı olan sadrazamlığa ilk gelişinde üç yıl görev yaptı. Sonra üç yıl uzaklaştırıldı. İkinci defa sadrazam olduğu zaman yine üç yıl görev yaptı. Bu sırada, Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki savaşı Kaynarca barışı ile sona erdirdi.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ilk ve ikinci sadaret yılları, Osmanlı imparator] uğu'nu acı durumlara düşüren çok talihsiz dönemler oldu. Birinci sadaret döneminde Gürcistan, Mısır ve Arabistan'da karışıklıklar meydana geldi. İkinci dönemde Rusya ile savaşa girildi ve bu savaştan Ruslar galip çıktı.

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın tayininden sonra Bâb-ı Âli ile Rusya'nın İstanbul elçisi arasında açıklama istemek için yapılan ilk görüşmeler, Kırım Hanı Selim Giray'ın şikâyetleri üzerine oldu. Selim Giray Rusların Kabartay'da kaleler, müstahkem mevkiiler yapmakta olduklarını Bâb-ı Âli'ye bildirmişti. Sadrazam bu konuyu görüşmek için kendisini İstanbul'a davet etti¹⁶⁸.

Selim Giray İstanbul'da, ancak en yüksek derecede olanlar için yapılan muhteşem bir merasimle karşılandı (25 Hasi-ran 1765 - 6 Muharrem 1179). İkametine Reisefendi'nin evi tahsis edildi. Zaten Kırım Hanlarının Bâb-ı Âli ile olan işlerini halletmekle görevli olan da o idi.

Davut Paşa, Selim Giray'ın şerefine çok muhteşem bir ziyafet verdi. Bu vesile ile hana ve iki oğluna birer at, birer Samur kürk hediye edildi. Şirinbeğlere ve mirzalara da kakum kürk giydirildi. Padişah ise kendisini Bahariye Sarayı'nda kabul etti ve burada ona yalnız padişahların giydiği bir kapanca, ayrıca kıymetli taşlarla süslü bir kılıç, incilerle süslü bir sadak ve on

¹⁶⁷ 1. 1159 (1746) da Marag Valiliği, 2 Aynı yılda Bender seraskeri, 3. Hfio (1747) tekrar Maraş» valiliği, 4. Aynı yıl Adana ve Anadolu'da eşkiya takibiyle görevlendirildi. 5. 1162 (1748)'de Hotin valiliği, 6. 1163 (1749) Özi valiliği, 7. 1164 (1750) tekrar Özi valiliği, 8. 1166 (1752) jnebahtı muhafızlığı, 9. 1167 U753) Eğriboz muhafızlığı. 10. 1171 (1755) Rumeli Beylerbeyliği, 11. 1171 (1757) Halep Valiliği (Esma Sultan'la Halep valisi iken evlendi), 12. Aynı yıl Diyarbakır valiliği, 13. Aynı yıl Anadolu Beylerbeyliği, 14. 1172 (1758) Bosna valiliği, 15. 1174 (1760) Hersek Valiliği. 16. 1177 (1763) Rumeli Beylerbeyliği, 17. 1176 (1762) tekrar Bosna valiliği. 18. 1177 (1763) tekrar Rumeli Beylerbeyliği. (Sadrazamların Hayatı - Cavid)

¹⁶⁸ Vergennes'in 20 Temmuz 1765 tarihli mektubu: «...Yalnız şunu biliyorum ki hükümdar, Kabartay konusunda Rus elçisinden izahat istedi. Rusların burada anlaşmalara aykırı olarak yaptıkları işleri incelemek için bir heyet gönderilmesi söz konusu».

bin duka altını hediye etti ¹⁶⁹.

Fakat Kırım Hanı, kendisine gösterilen saygı ve itibar ne kadar yüksek olursa olsun, durumdan memnun olmuyordu. Çünkü Bâb-ı Âli'nin takip ettiği siyaset, Rusya ile kendisi arasındaki uyuşmazlığı önlemeye yönelikti. Polonya kiralının seçiminde de aynı zihniyetle hareket edildiği için sonuç Osmanlıların aleyhine olmuştu.

Kırım Hanı'na Fransa elçisi de çok güzel Lyon kumaşları ve harikulade güzel bir çift tabanca hediye etti ¹⁷⁰ (9 Nisan 1765 -17 Şevval 1178)

Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk günlerinde bir idam ve birkaç yangın gibi bazı üzücü olaylar oldu.

Başkente gelişinden on gün sonra ilk yangın Tophane semtinde çıktı. Ondan bir gün sonra, Kanunî Süleyman'ın bedbaht oğlu Cihangir'in adını taşıyan caminin yakınında ikinci bir yangın oldu. Her iki yangın on-oniki gün devam etti. Tophane'deki Derviş Kadri Tekkesi ile Galata'daki Mevlevi Tekkesi bu yangınlarda kül oldular. Bonneval'in kemikleri Galata'daki Mevlevi Tekkesi'nde idi. Bu iki tekkeyi padişah kendi para-siyle yeniden yaptırdı.

Yeni sadrazam halka adaletini göstermek için, Anadolu eyâletlerinin tanınmış valilerinden biri olan Çaparzâde Ah-med Paşa'nın başını vurdurdu ve saray kapısının önüne attırdı. Bu vali için şikâyetler pek çoktu. Sadrazam aynı zamanda hakşinas olduğunu, doğruları sevdiğini göstermek için, gözden düşen, üç tuğlu paşa unvanı alınıp Dimetoka'y» sürülen Silah-dar Hamza Paşa'yı, itibar ve rütbesini iade ederek Selanik valiliğine getirdi.

Reis-ül küttap Mehmed Emin Efendi, güzel konuşması ve zerafeti ile meşhurdu. Vâsıf ona bu niteliklerinden dolayı «İkin-ci Merkür» der ¹⁷¹.

Mehmed Emin Efendi üç tuğlu paşa unvanı ile nişancı oldu. Ayrıca Mora kendisine arpalık olarak verildi.

Eski yeniçeri başkâtibi Hamamizâde Ömer Efendi divan vezirliğine getirildi. Vakanüvisin deyimiyle «Vezirler zincirinin inci halkalarından biri oldu» ¹⁷².

¹⁶⁹ Bu elbisenin arka tarafı, altın yaldızlı kumaştandır ve üzeri siyah samur kürkle süslüdür.

¹⁷⁰ Vergennes'in 20 Temmuz 1765 tarihli mektubundan: «...Kırım Hanı'na her gelişinde âdet olan hediye verme işini yerine getirdim ve çok iyi oldu. Buradaki ikameti sırasında böyle bir nezaket göstermemek mümkün değildi. Ona iki yün ceket, iki parça kıymetli Lyon kumaşı, çok ince ve ustalıkla yapılmış iki güzel tabanca hediye ettim. Bu tabancalar normal olarak İki bin eküdür ama ben sadece iki yüz kırk ekü ödedim. Rastgeldi. Bunlara, çok değerli olmayan bazı şeyler de ilâve ettim. Maiyetinden ileri gelenlere yün, saten ve diba kumaşlar ve bazı ucuz şeyler verdim. Daha sonra bunları ayrıntılı olarak yazmaktan şeref duyacağım, efendim.....

¹⁷¹ Vâstf, s. 270: Rels-fil küttap uttarid nisab-

¹⁷² Silk-ul laali viizerayl ozame Idhal. Vâsıf, s. 272.

Öte yandan Eflâk prensinin maslahatgüzarı Rum Stavraki, birtakım entrikalar çevirdiği ve Bâb-ı Âli'nin sırlarını açıkladığı için hapse atıldı, birkaç gün sonra oradan alınıp Boğaziçi kıyısındaki evinin önüne kurulan darağacına götürüldü.

Daha yukarıda sözünü ettiğimiz Cidde Valisi Salih Paşa ve hac emîri Vezir Mekkezâde Hüseyin Paşa vazifede karşılaştıkları güçlüklerin kurbanı oldular. Biri, Mekke ve Medine'de Arap eşkıyaları sindirdikten ve halkın güvenliğini sağladıktan sonra, birçok hacmin da ölümüne sebep olan Mekke iklimine dayanamayarak hastalandı ve öldü. Diğeri, yani Mekkezâde Hüseyin Paşa da, Gazze'de oturuyor, Ben-Sahar¹⁷³ ve Kadaniye aşiretleriyle sık sık çatışıyordu, Bu çatışmalardan birinde bir okla vurularak öldürüldü.

Tarih yazmaya Arabistan'a aki karışıklıklardan itibaren başlayan tarihçi Hakim Efendi, cebeciler başkethüdası oldu. Kapıcılar kethüdası Akif Efendi ise nişancılığa terfi etti ve yerine Vahdeti Ebubekir Efendi¹⁷⁴ getirildi.¹⁷⁵

Bir Şehzade Doğuyor

Padişah Üçüncü Mustafa, daha evvel bir erkek çocuğunun (şehzade Selim) ve bir kızının (Şahsultan) doğumu ile baba olmak sevincini tadmıştı. Bir yıl içinde Beyhan adı verilen bir kız çocuğu ile ikinci bir erkek çocuğu daha dünyaya geldi. Bunlardan ilkinin (Beyhan Sultan'm) doğumu, âdet olduğu üzere, bütün şehir aydınlatılarak ve saray salonları bayraklarla süslenerek kutlandı (14 Ocak 1766 - 2 Şaban 1179). İkinci çocuğun doğumu ise sadece top atışlarıyla duyuruldu ve devlet erkânına, yani sadrazama, şeyhülislâma, dcryâ kaptanına, nişancı-başına, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine, nakiyb'ül eşrafa ve yeniçeri ağasına, saraya gelip padişahı tebrik ettikleri için samur kürkleri hediye edildi.¹⁷⁶

Şehzadenin İlk Dersi

Yukarıda saydığımız erkân aynı zamanda divan-ı hümayunun merasim

¹⁷³ Burhard, 'Arabistan Seyahatnamesinde. Ben - Sattar aşiretinden 'Beni Sa-hir' diye söz eder.

¹⁷⁴ Vâsıf, s, 280 : «Bu tarihçi burada 'Tekmile' başlığı altında hiç yeri olmadığı halde, Hakim Efendi'nin tarihi yanında kendi tarihini övüyor ve o andan itibaren ondan çok az, özet halinde söz ediyor. Osmanlı tarihinde vakânüvis İzi'nin yazıları 1166 (1752)'da kesilir; bu boşluk, anlattığım şu devre kadar devam eder ve bundan sonra Hakim Efendi yazmaya başlar. Bu boşluğu doldurma görevi, III. Selim tarafından Vâsıf'a verilmiştir. Vasıf da bu görevi Hakim, Çeşmizâde ve Musazâde efendilerin tarihlerinden yararlanarak yerine getirmiştir.

¹⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/368-371

¹⁷⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/371

meclisinin çekirdeğini oluşturur. Beş yaşına basan Osmanlı tahtının veliahdı şehzade Selim'in eğitimi do bu törenle başlamış bulunuyordu. Bu maksatla  ncili Köşk  n önüne büyük bir çadır kuruldu. Sultan bu çadıra gelir gelmez, vezirler ve ulemâ, şehzadenin tebrik kapısından çıkışında ona refakat etmek için üçüncü avluya geçtiler. şehzade, kapı açılınca, dar- s-saade ağası ve hazinedarın arasında göründü ve erkânı selâmladı. Bunun  zerine Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nakiyb' l eşraf ve iki imam yanına gelip elini öptüler.    nk  ulemânın önde gelenleri olmak s ifa tiyle, şehzadeye ilk der* si verecek olanlar onlardı.

şehzade  ncili Köşk' n yanındaki çadıra gelince, sadrazam onu meclisin arasına almak için öne doğru ilerledi. şehzade gelince, padişahın bir işaretiyle, şeyhülislâm ve sadrazam iki yanına oturdular. şeyhülislâm, «BismiHahirrahmanirrahinv de inek suretiyle ilk dersi başlatmış oldu. şehzade onun elini  p mek isteyince, şeyhülislâm çocuğu hafifçe kucaklamak suretiyle engel oldu ve onu omuzundan öptü (24 Ekim 1766 - Ce-mazi levyel 1180),¹⁷⁷

Padişah Huzurunda  lm  Tartışma

şehzadeye merasimle ilk dersin verilmesinden dört ay sonra, Ramazan ayında, padişahın huzurunda büyük bir faklhler ilmî meclisi toplandı ve bu toplantıya y zyirmialtı müderris ve molla katıldı. Onsekiz celse devam eden bu büyük toplantıda, özellikle Kur'an-ı Kerim'in ikinci s resi üzerinde duruldu. Kutsal Kitab'ın üzerinde en çok durulan ve müslümanlar için en koruyucu dualardan biri kabul edilen  yet, Kürsi  yeti. Bakara s resinin 255.  yetidir¹⁷⁸.

Bu sürenin ilk bölümlerinde münafıkların hali üslûp bakımından da şair nedir ve meali şöyledir: «Münafıkların hali, ateş yakan bir adamın haline benzer, ateş çevresini aydınlatınca Allah Teal  nurlarını giderir, onları karanlıklar içinde, göz gözü görmez bir durumda bırakır; sağır, dilsiz ve k rd rl r. Onlar geri dönemezler. Yahut, gökten yağmur bekleyen adamın haline benzer, öyle ki semada karanlıklar, gökgürültüsü ve şimşekler var.

¹⁷⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/372

¹⁷⁸ Bakara s resinin 255.  yeti. Meali : -Allah ki O'ndan başka tapılacak ilah yoktur. Diridir ve zatı ile kaimdir. Onu uyuklama ve uyku tatmaz. Gök. lerde ve yerde olan her şey O'na aittir.  zni olmaksızın O'nun midinde şefa t edecek yoktur- Yarattıklarının önünde ve arkasında ebuu (gelecekleri rini ve geçmişlerini) bilir- İnsanlar O'ndan  lmine, ancak müsaade ettiği kadar nüfuz edebi rl r. Kürsüsü, gökleri ve yeri kaplar. Gökleri ve yeri korumak O'na g   gelmez. O, pek yüce ve çok h y ktir .

Yıldırımla Ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar. Allah o kafirleri çepçevre kuşatmıştır¹⁷⁹.

İşte bu son âyetler, büyük Arap şairi Lebid'in, bunların ve bütün Kur'an'ın Allah kelâmı ve Hz. Muhammed'in Allah resulü olduğunu kabul ederek, Kabe duvarına asılan ve yedi büyük şiirden biri olan kendi şiirini indirmesine sebep olmuştur.

Bu âyetler, Kürsi (Bakara 255), Allah'ın Birliği¹⁸⁰, Tufan¹⁸¹, ZUzâl (deprem)¹⁸² ve Kârla (kıyamet) âyetleri gibi, dini heyecanı en yüksek derecede duyuran âyetlerdir.

Zilzal (deprem) sûresi şu âyetlerle başlar: «Yer, şiddetli sarsıntısı ile sarsıldığında, içindeki ağırlıklarını çıkardığında..*¹⁸³.

Büyük Deprem

O günlerde meydana gelen korkunç bir deprem, Zilzâl sûresindeki tarifi hatırlatıyordu. İstanbul büyük hasar görmüştü¹⁸⁴ <22 Nisan 1766 - 13 Zilhicce 1179).

Kurban bayramının üçüncü günü meydana gelen bu depremde en çok hasar gören yapılardan biri Fatih Camii idi ve bu olay, batıl inancı olan kimseleri çok etkilemişti. Deprem kötü yorumlara yol açtı ve halk, Kurban bayramının üçüncü günü meydana gelen bu olayda, Allah'a, koç yerine İstanbul'un sur ve saraylarının kurban edildiğini söylemeye başladı. Osmanlı împaratorluğu'nun Avrupa'da ancak İstanbul'un fethinden sonra sağlam bir şekilde yerleştiğini, Fatih tarafından yaptırılan caminin yıkılmasının împaratorluğun da yıkılacağına işaret sayılacağı söylenenler oldu¹⁸⁵.

Depremın sebep olduğu hasar yirmi iki bin kese olarak hesaplandı ki bu, onbir milyon kuruş eder. Bu para muazzam olmasına rağmen, cimri

¹⁷⁹ Bakara sûresinin 17, 18 ve 19. âyetleri.

¹⁸⁰ Allah Birdir. Allah Samed'dir. Doğmamış, doğurmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir, (thlâs)

¹⁸¹ Allah'ın emri duyuldu : «Ey arz, suyuna em; ey gök, yağmurunu kes!». Su çekildi, iş tamam oldu ve gemi CûdH dağı üzerinde karaya oturdu. O zaman «Zalimler Allah'ın rahmetinden uzak olsun!» diye nida edildi.

¹⁸² Kıyamet. Kıyamet nedir? Sen onu kendi kendine anladın mı? O günde ki İnsanlar dağılmış çekirge gibi birbirlerine girerler. Dağlar atılmış pamuk gibi <Tartıları ağır gelenler, raa olduğu hayatı yasas, safa içindedir. Tartılan hafif gelenlerin yeri İse cehennem! Cehennem nedir? Kamış, kfc-pirmos Ur ate* (Karia sûresi).

¹⁸³ Zilzal sûresinin 1. ve 2. âyetleri.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/372-373

¹⁸⁴ Burada deprem tarihi Türk ve Avrupa takvimlerine göre bir gün farkediyor, 13 Zilhicce 23 Visan'a rastlıyor, ama 13 Zilhicce 23 Nisanın gün batımından başlatılıyor ve deprem gün batışından yarım saat sonra olmuştu. Vâsif. s. 275.

¹⁸⁵ O deprem olayında împaratorluğun yıkılacağı gibi bir kehanette bulunulmamıştı. Fakat ortaelçi Penkler, bu söylentinin o deprem sırasında ortaya atıldığını söylüyor.

olmaktan ziyade tutumlu olan padişah, halkı da tatmin etmek için, masraftan çekinmedi ve zarar gören bütün yapıların onarılmasına karar verildi.

Fatih Sultan Mehmed Camü'nin vakıf gelirleri caminin onarımı için yeterli değildi. Yeterli para hazine yardımı ile tamamlandı. Tamir işi için Haşim AH Efendi görevlendirilmişti. Ondan başka yedi kâhyaya pazar binalarının, şehir surlarının, baruthanenin, saraçlar çarşısının, hümâyün sarayının, yeniçeriler kışlasının ve Tophane'nin tamir işleri verildi.

Fatih Camii'nden başka Sultanselim Camii, Süleymaniye ve Şehzade camileri, Sultan Osman Camii, yapımı henüz tamamlanmış Validesultan Çeşmesi ve Ayasofya Camii de tamir gördüler. Bunlardan bazılarının kubbeleri, bazılarının da sadece minareleri hasar görmüştü. Diğer bazıları da tamamen yıkılmıştı.

Çevrede büyük hasar gören yerler arasında Büyük ve Küçük Çekmece, Burgaz, Çorlu ve Karıştıran kazaları vardı. Kısaca, hemen hemen her tarafta duvarlar ve camiler yıkılmış, şom ağızlılar bu olayı ordunun ve imparatorluğun yakında yıkılacağına yorumlardı.

Fakat, şom ağızlıların kötü yorumu ile bağlantılı olmasa da, Muhsinzâde'nin sadrazamlığının ilk yıllarında meydana gelen iki yangın ve bir depremden iki yıl sonra, kötü yorumu doğrularcasına, Rusya ile savaş başlayacaktı. Altı yıl sonra Muhsinzâde'nin ikinci sadrazamlığı döneminde bu savaş büyük bir felâketle sonuçlandı. Gürcistan'da, Kıbrıs'ta, Arabistan'da ve Mısır'da patlak veren ayaklanmalar da sanki şom ağızlıların kehanetini tamamlıyordu.¹⁸⁶

Kıbrıs Olayları

Kıbrıs'ta, Girne muhafızı Halil Paşa, ada muhassıh Çil Osman'a başkaldırmıştı. Onu yatıştırmak için gönderilen yeni mu-hassıl Süleyman Ağa'yı da Halil Paşa Lefkoşe'de kuşatma altında tuttu (Haziran 1766).

Emrine iki firkateyn ve iki küçük kadırğa verilen Cafer Bey ile Tekke Beylerbeyi Kör Ahmed Paşa'ya, ayaklanmayı bastırıp âsileri cezalandırmaları emredilmişti. Fakat, Cafer Bey'in deniz erleri adaya âsilerden daha fazla zarar verdiler ve buradaki Türkler, Rumlar ve Frenklere dehşet saldılar.

Kör Ahmed Paşa'nın oniki gemi ve Tekke birliklerinden temin ettiği

¹⁸⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/374-375

askerlerle adaya yaklaştığını gören Halil Paşa, Lefkoşe kuşatmasını kaldırarak Değirmenlik'e çekildi ve burada çıkarma yapan paşanın hücumunu bekledi. Bu hücum oldu ve çatışmada Halil Paşa öldürüldü. Onun ve başlıca suç ortaklarının başları vurularak İstanbul'a gönderildi. Bu başarı, K r Ahmed Paşa'nın    tuğlu paşa unvanını almasına sebep oldu (Ağustos başları).

O günlerde İstanbul limanında bir yangın çıktı. Kaptan  unkar, Galata ve Yenibahçe kapısı arasında demir atmış, fakat geceleyin gemisini terketmişti. Bu ihmalin sonucu, gemide çıkan yangın Cib Ali (Cibali) rıhtımı yakınında (Haliç'te) ba-

Gürcistan'da İç Savaş	
Mısırdaki Ali Paşa Olayı	
Arabistan'da Karışıklık.....	
Su Bendi (Baraj) İnşaatı.....	
Donanma Denize Açılıyor	
Divan Toplantıları.....	
Meşhurların Ölümü.....	
Kırım Hanı'nın Ve Şeyhülislâmın Azilleri	
Büyük Yangın	
Mısır'da Karışıklık.....	
Medine'de Gerginlik	
Gürcistan Ve Karadağ Olayları	
Padişah Yönetimi Ele Alıyor	
Şahsultan'ın Nişanlanması	
Önemli Kişiler Ölüyor	
Saray Hekimi Ghobis.....	
Bâb-ı Âli İle Fransa Ve Rusya Elçileri Arasında Nota Teatisi.....	
Sadrazam Azlediliyor	
Yeni Sadrazam: Hamza Paşa	
Rusya'ya Savaş İlânı	
Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa Ve Bâb'ı Âli	
Tercümanı Değiştiriliyor.....	
Asker Toplanıyor.....	
Bazı Avrupa Devletleri Bâb-ı Âli'ye Nota Veriyor	
Sancak-ı Şerif Açılıyor.....	
YETMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP	
Kırım Girayın Rusya Seferi Ve Ölümü	
Hotin'de Türklerin Başarısı.....	
Sadrazam Ve Potoçki Hantepest'nde	
Sadrazamın, Boğdan Voyvodasının Ve Bâb-ı Âli Tercümanının	
İdamı	
Ölenler Ve Yeni Tâyinler	
Moldovancı'nın Sadareti.....	
Hotin'in Düşmesi.....	
Moldovancı'nın Azlî Ve Hail Paşanın Sadrazam Oluşu.....	

Şeyhülislâmın Ölümü	
Mora İsyanı	
Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması	
Limni Kuşatması	
Kartal Savaşı	
İsmail Ve Kilya'nın Düşmesi	
Yarım Tedbîrler	
Bender Ve İbrailin Düşmesi	
Sadrazam Ve Kırım Hanının Azilleri	
Avusturya Ve Prusya'nın Arabuluculuk Teşebbüsleri	
Padişah Avusturya'ya Polonya'nın Paylaşılmasını Teklif Ediyor	
Konfederasyon Lehine Yeni Bir Bildiri	
Kış Karargâhı Ve Yeniden Silahlanma	
Kırım Da Elden Gidiyor	
Basiretsiz Osman Efendi	
Sadrazam Azlediliyor Ve Muhsînzâde İkinci Defa Sadrazam Oluyor	
Karargâh Şumnu'da	
Maksud Giray Kırım Hanı Oluyor	
Reis-Ül Küttap Abdürrezzak Efendi	
Avusturya Ve Prusya'nın Ateşkes İçin Gayretleri	
Karada Ve Denizde Ateşkes	
Avusturya Elçisi Thugut Ve Şeyh Yasinci Tam Yetkili Murahhas Oluyorlar	
Fokşan Kongresi	
Vâsıf Efendi Ateşkesin Uzamasını Sağlıyor	
Bükreş Kongresi De Dağılıyor	

zı Yahudi evlerini tutuşturdu. Gemiye oradan uzaklaştırmak istedikleri zaman, yangın Kaptan Paşa köşküne de sıçradı. Bunun üzerine Tosun Mehmed Paşa derya kaptanlığından azledildi ve yerine Rumeli Eeylerbeyi Melek Mehmed Paşa tayin edildi (Ağustos 1766 - Rebiülevvel 1180).

Bundan bir süre sonra başka bir yangın, Aydınoglu Tekkesi ile Kapıajipaşa Medresesi arasında kalan evleri yakıp kül etti. Yangın, buradan da saray kapısına kadar geldi (23 Ocak 1767-23 Şaban ¹⁸⁷

Gürcistan'da İç Savaş

Gürcistan eyaletinde başlatılan iç savaş, devlet için yangınlara göre çok daha büyük zararlara yol açıyordu. Çıldır Valisi Hasan Paşa, Goril üzerine yürürken, geçit vermek istemeyen Bori kalesinin sakinlerini tutuklamış, bir kısmını da kılıçtan geçirmişti. Daha sonra Gürcü prenslerinden Dadyan'ı askere gerekli hububatı temin edebilmek için rehine almıştı. Ayrıca Sianço kalesini de ele geçirmiş, muhafız kumandan olarak buraya Prens Salomon'un yeğeni Tahmuras'ı getirmişti. Salomon ise kaçıp Rusların himayesine girmiş bulunuyordu (1765).

Hasan Paşa, Mingreli'de kışlamasını tam olarak bitirmeden, daha baharın ilk günlerinde, Salomon'un son kalesi olan Sovir'e doğru yürüdü. Yirmibeş gün süren bir kuşatmadan sonra kale teslim oldu. Bâb-ı Âli'nin talimatı üzerine bu kale Tahmuras'ın emrine verildi. Kutais'te Gürcistan'ın ileri gelenleri toplandı ve yapılan anlaşmayı imzalayarak Tahmuras'ın tebası olmayı kabul ettiler. Hasan Paşa da kalenin anahtarlarını Tahmuras'a teslim etti (1766).

Canik muhassih Ali Bey Kutais'te bırakıldı. Emrindeki garnizonda Canik'ten ve Erzurum'dan getirilen dört bin milis vardı. Bundan sonra serasker Ahıska'ya döndü ve idare, eski vali Çelik İbrahim Paşa'ya üç tuğlu paşa unvanıyla verildi. ¹⁸⁸

¹⁸⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/375-376

¹⁸⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/376

Mısırda Ali Paşa Olayı

Mısır'da şeyh-ül beled'ler, yani Kahire'nin yönetimini ellerinde tutan en nüfuzlu Memlûk beyleri, uzun zamandan beri Osmanlı valilerine cephe almış bulunuyorlardı. Bâb-ı Âli, Mısır valisi Halil Beyi azlederek onun yerine Abaza Ali Paşa'y* getirmişti.

Önce silâhdar olan ve müteveffa kethüda İbrahim Paşa'nın himayesini gören Ali Paşa, Ragıp Paşa'nın sadareti sırasında Dimyat'a (Mısır'da) kaçmıştı. Düşmanı Çerkeş İbrahim'in kâ-tili olarak aranıyordu. Çerkeş İbrahim'i Suriye'de, Akkâ muhafızı Şeyh Tahir'in yanında iken öldürmüştü.

Ali Paşa Kahire'ye döndüğü zaman, bazı dostlarının yardımı ile tekrar şeyh-ül beled oldu. Bundan yararlanarak Osmanlı valisi Haırza Paşa'dan, diğer Memlûk beylerinden biri ve kendisinin düşmanı olan Hüseyin Keşkeş Bey'in azledilmesini istedi. Hüseyin Keşkeş o sırada, Yukarı Mısır'da, Salih Bey adındaki başka bir Memlûk beyi ile savaş halindeydi ¹⁸⁹.

Vali Hamza Paşa, Ali Paşa'nın isteğini yerine getirmediği gibi, Hüseyin Keşkeş'e gizlice bir mektup göndererek, daha Önce kendisi için çıkartılmış bir fermanı dikkate almadan Kahire'ye gelmesini istedi. Bu, Mısır valilerinin her zaman uyguladıkları ve bütün idare ilmini de özetleyen bir vecizeye dayanıyordu: «Böl ve hükmet!» ¹⁹⁰ (1766).

Hüseyin Bey Kahire'ye döndü ve evvelce el konmuş larım da geri istedi. Öte yandan Salih Bey ve diğer beğler, tb-rahim Kâşiften yana olan ve hepsi de Ali Bey'i düşman üân eden onbeş Memlûk beyi ile birleşerek, iki bin kişilik bir kuvvetle şehre girdiler. Burada önce ihtida etmiş bir Napolili ile Hüseyin Keşkeş'i zehirlemek istediler ama başaramadılar ¹⁹¹ Ali Paşa kendisine karşı birleşenlerin kuvveti karşısında direnemedi. Hazinesini ve sekiz uşağını alarak Kubbet-ül Ze-heb (Altın Kubbe) adındaki bir köye çekildi. Fakat iki bin kişilik kuvvet bu köyü kuşattı. Ali Paşa hayatını kurtarabilmek için üçbin altıyüz kese para ödemek zorunda kaldı. İddiaya göre bu para, onun üç yılda toplayıp vermediği bir vergi idi ¹⁹². Ali Paşa'nın

¹⁸⁹ O devirde Mısır'ın idaresi sadece görünüşte Osmanlı valisinin elindeydi. Gerçekte ülkeyi Memlûk beyleri yönetiyordu- Vali yüksek memuriyetleri bu nüfuzlu beylere (aile ve gruplara) bir denge gözeterek dağıtmaya çalışırdı. Beyler birbiriyle geçinemez, yüksek mevkiiler ve çeşitli menfaatler için devamlı çatışma halinde bulunurlar, istedikleri olmazsa valiye, yani Bâb-ı Âli'ye başkaldırlardı (Çevirenin notu).

¹⁹⁰ 4 Mart 1766 tarihli Lettera di Aleuandria, Penkler'in 2 Haziran tarihli raporuna ekliydi.

¹⁹¹ Bu konuda, 17 Mart 1766 tarihli ve İskenderiye'den yazılmış İtalyanca mektubun kopyası, kitabın «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

¹⁹² O tarihlerde yıllık vergi tutarı olan bin iki yüz kesenin tutarı, altı yüz bin kuruş ediyordu ve orada bir kuruş bir duka altınına eşitti.

otuz milyon kuruş tahmin edilen malvarlığına da el konuldu. Bundan sonra Ali Paşa, evvelce olduğu gibi tekrar Suriye'ye giderek Şeyh Tahir'e iltica etti¹⁹³.

Böylece, Ali Paşa'ya karşı bir zafer kazanan Hüseyin Keş-keş, Memlûklerden Hasan Bey'i öldürttü, birkaçını da Cidde'ye sürdü¹⁹⁴.

Bu olaylar üzerine Hamza Paşa Mısır valiliğinden alındı ve yerine Rakım Mehmed Paşa tayin edildi. Yeni vali, evvelce altı madde ile tespit edilmiş, Eşeriye ve Bekriye ailelerinin şeyhleri tarafından da imzalanmış bir vergi anlaşmasını uygulayacak, Mekke ve Medine'ye verilmesi gereken buğdayın gönderilmesini de temin edecekti.¹⁹⁵

Arabistan'da Karışıklık

Bir süreden beri Medine'de de sükûnet bozulmuş, huzur kaçmıştı. Beni Ali ve Beni Safer, birbirlerinin can düşmanı olan aşiretlerdi ve bu da halkın ikiye bölünmesine sebep olmuştu. Beni Ali grubundan olanlar, öteki grubun, yakındaki geniş hurma bahçelerinin yer aldığı bölgeye gelmesini, Beni Safer grubundan olanlar da ötekilerin şehir içinde üst makamları almalarını istemiyorlardı. Bu anlaşmazlık bölgedeki diğer Arapları da çok rahatsız ediyordu. Mekke şerifi Musaid ile Cidde valisi, iki grup arasındaki uyuşmazlığı gidermek için epeyce gayret sarf ettiler. Hanefî mezhebinin müftüsü ise Şafîî mezhebinin müftüsü, dört yüz kişiden oluşan bir heyetle Medine'ye gidip, bu kan kavgasına bir son vermek, çalman hayvanları tazmin ettirmek için çalıştılar. Bu çalışmalar sonunda Medine ile hurma bahçeleri arasında ulaşım sağlandı ve kutsal şehir sükûnete kavuştu.

Fakat kısa bir süre sonra, Araplar Medine'de huzuru tekrar bozdular ve şikâyetler çoğaldı. Bunun üzerine, Mekke şerifi ile Cidde valisine barış ve asayişin sağlanması için yeni bir emir verildi. Bu olaylarda Medine sakinleri hiçbir suçlarının olmadığını ispatladılar. Zaten herhangi bir Arabın Medine çarşısında ve ana caddesinde silahlı olarak dolaşması yasaklanmıştı. Bu yasağa devam edildi.¹⁹⁶

¹⁹³ Alessandria'nın 19 Nisan 1766 tarihli mektubunda Ali Paşa'ran Gazze'de öldürüldüğü yazılıydı ama bu doğru değildi.

¹⁹⁴ Vâsîf, s. 287'de anlatıyor- Volney ve Savary ise bu olaylarla Ufû bir şey yazmıyorlar.

¹⁹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/377-378

¹⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/378-379

Su Bendi (Baraj) İnşaatı

Daha önce de sözünü ettiğimiz korkunç deprem, yalnız cami ve surları yıkmamış, İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan bendlerin, su yollarının ve sarnıçların da hasar görmesine sebep olmuştu. Bunlar tamir edildi ve kısaca «Ayvaz» denilen tvazeddin Vâdisi'nde, eski bendin bir fersah yakınında yeni bir bend yapıldı. Fakat bu, eski bendde biriken suyun akışını sadece bir çubuk kalınlığında arttırdı ¹⁹⁷.

Yeni su kemerinin henüz yarısı bittiği bir sırada padişah teftişe geldi ve çalışmalardan memnun kalarak işin yürütülmesinden sorumlu Yenişehirli Çavuşbaşı Osman Efendi'ye on-bin kuruş mükâfat verdi.

Aynı günlerde harap olan Mekke su kemerlerinin tamiri işi de FeyzullaK Efendi'ye verilmişti. Bu kemerler Hunayn kaynağının suyunu Arafat dağına getiriyordu. Tamir için gereken masraf sekiz bin kuruştı ve para Mısır'dan alınan vergilerden düşülmek suretiyle temin edildi. Bu vesileyle hacılar «Devletin işleri su gibi hiçbir engelle karşılaşmadan yürüsün» şeklinde dua ettiler ¹⁹⁸.

Donanma Denize Açılıyor

Padişah, donanma ile ilgili çalışmaları da yakından takip ediyordu. - Mesken-i Gazi» adlı savaş gemisinin denize indirilmesi vesilesiyle düzenlenen merasimde hazır bulundu (6 Nisan 1767 - 7 Zilkade 1180). Bu olaydan ondört gün evvel derya kaptanlığına getirilen Mehmed Paşa, Ragip Paşa'dan dul kalan padişahın kız kardeşiyle evlenmişti, yani padişahın kayın-biraderi idi. Padişah ona «Melek» lâkabını vermişti. Bundan bir ay sonra ve Kurban bayramından beş gün evvel, donanma limandan çıktı (4 Mayıs 1769 - 5 Zilhicce 1180). Bir yıl önce donanma merasimle denize açılmak üzere iken, buna o büyük deprem engel olmuştu.

Kaptan Paşa sahil köşkünde padişahın elini öptükten ve kendisine kürk giydirildikten sonra, Dolmabahçe yakınında ve Barbaros'un türbesi önünde

¹⁹⁷ Vâsıf, s. 27B.

Andreossi'nin «İstanbul ve Boğaziçi- adlı ve 1828'de yayınlanan eserinin 411. sayfasında, bu konuda şöyle deniyor: «Belgrad su yollarının, tvaz bendinin ve bunlara bağlı su kemerlerinin. Muhteşem Süleyman (Kanun!) tarafından yaptırıldığı söylenir.» Oysa bu su kemerleri ve Burgaz bendi tâ Andronic zamanında yapılmıştır, fakat Kanunî zamanında tamir edilmişlerdir, tvaz kemerlerinin yapılması ise. m. Mustafa zamanına rastlar. Vâsıf in tarihinde bu husus açıkça belirtilmiştir.

¹⁹⁸ Meşar-i umuru devlet, vareste-l has hâşâ ki Kudret. Vâsıf, s. 298.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/379-380

demir atarak burada birkaç gün donanmanın toplanmasını bekledi. Bundan sonra iki gün de Yedikule açıklarında vakit geçirdi. Oradan yıllık turunu yapmak üzere Adalar Denizi'ne (Ege'ye) doğru yelken açtı. Adaları korsanlardan temizleyecek, biriken vergileri de toplayacaktı.

Kıbrıs'a doğru yoluna devam ederken, Maîtalı korsanlara ait üç geminin bu ada açıklarında görüldüğü haberini aldı. Cafer Bey'in kumandasındaki gemi bunlardan birini Kerpe açıklarında yakaladı. Gemi ele geçirilip, yirmidokuz korsan ve onlara kumanda eden Maltalı şövalye esir alındı. İkinci korsan gemisini Koron üssünün kumandanı İbrahim Bey takip etti ve Mayna açıklarında yakaladı. İki saat süren çatışmadan sonra bu gemi batındı ama, korsanlar karaya çıkıp kaçabildiler.

Bir Rus korsan gemisi, Lazkiye açıklarında içinde yirmi-dört müslüman bulunan ve şahtur denilen bir gemiyi yakalamış. Malta'ya doğru götürüyordu. Onu, Girit'teki donanmanın kumandanı El-Hac Hüseyin Paşa yakaladı. Borda bordaya gelerek çarpıştılar ve galip gelen Hüseyin Paşa korsan gemisini İskenderiye'ye götürdü. Mısır valisi onu bir hilâl giydirerek taltif etti.¹⁹⁹

Divan Toplantıları

Üçüncü Mustafa, çok yararlı olan bir geleneğe bundan böyle de uyulmasını, divan toplantılarının haftada en az bir defa yapılmasını istedi. Kubbealtı toplantıları, vezirler İstanbul'da pek bulunamadıkları için uzun zamandan beri yapılamıyordu. Ancak asker maaşlarının dağıtılması vesilesiyle (üç ayda bir) veya büyük kabul veya merasimler için bir araya gelebiliyorlardı. Bu toplantılarda devlet işleri gör üşütemiyor, sadece birbirlerini görmüş ve halkın dikkatini çekmiş oluyorlardı. Son divan toplantısı, Fas Sultanı Muîay Abdullah Bin İsmail'in elçisini kabul vesilesiyle yapılmıştı. Bundan beş yıl önce de, Rıv Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Fas sultanı bir elçi ve bu elçi ile padişaha değerli kılıçlar, mücevherler, süslü eyer takımları göndermişti.

O zamanki Fas elçisinin talebi, gemi yapımında gerekli malzemenin temini idi. Râgıp Paşa bu isteği derhal karşılamıştı. Bu defa gelen elçi ise, Üçüncü Mustafa'nın Fas Sultanı'na yazdığı bir mektubun cevabını getiriyordu. Padişah, sultandan, adamlarının ele geçirdiği Sirakuzalılara ait

¹⁹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/380-81

gemileri iade etmesini istemişti. Bu vesile ile Fas ölçisj, padişaha, sultanın gönderdiği safkan dört Arap atı ile. yakutlarla bezenmiş bir eyer takımı hediye etmişti.²⁰⁰

Meşhurların Ölümü

O yılın Ramazan bayrainuvJnn sonra yüksek mevkilerdeki yeni tayinler ve değişiklikler- ilân edildi. Devlet ricalinden ölenlerin sayısı da az değildi.

Kars valisi Mehmed l'asayı Karslılar istemediler ve ayaklanarak silahlı direnişe geçtiler. Kendilerine yumuşak davranıhnca cüretlerini daha da arttırdılar. Kalabalık arasından fırlatılan bir taş valinin dalağının üzerine isabet etti ve ölümüne sebep oldu. Şehrin Aksakalları (sözleri geçen yaşlıları) ve nüfuzlu kişileri ayaklanmaları güçlkle yatıştırdılar ve sükûnet sağlandı. Asayişin korunması ve kargaşalığa sebep olanların cezalandırılması işi, Van valisi Sanzâde Mehmed Paşa'ya verildi²⁰¹.

Aydın sancağı da Kars'takine benzer bir ayaklanmaya sahne oldu. Eğridirli Yılanlı Musa Efendi, Aydın muhassılı Vezir Abdurrahman Paşa'ya karşı isyan bayrağını kaldırmış, Ab-durrahman Paşa da Eğridir kalesine sığınmıştı. Sonra buradan da kovulmuş ve Ermenek'e kaçmıştı. Burada kendisine Şeyh Efendi arka çıktı, Abdurrahman Paşa, Yılanlı Musa'yı, bir daha Eğridir'de görünmemesi şartiyle affetti. Fakat az sonra İsparta yolunda vefat edince, Yılanlı Musa Eğridir'e döndü.

Aynı dönemde eski Şeyhülislâm Ebubekirzâde Ahmed Efendi'nin ölümü de büyük üzüntüye sebep oldu. Âlim olduğu kadar konuksever olan bu büyük insan, sofrasını da. bilgisini de başkalarıyla paylaşmaktan her zaman memnun olurdu .(3 Temmuz 1767,5 Safer 1181).

Yine o günlerde eski İstanbul Kadısı ve meşhur Naili Efendi'nin oğlu, gece gündüz kendisini tarih araştırmalarına veren Hamid Mehmed Efendi de öldü (13 Mart 1767 - 12 Şevval 1180).²⁰²

Kırım Hanı'nın Ve Şeyhülislâmın Azilleri

Bundan yedi hafta sonra Kırım Hanı Selim Giray azledildi ve yerine

²⁰⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/381

²⁰¹ Bunları anlatan tarihçi Vâsıf olayların görgü tanığıdır. Çünkü o sırada Kars'ta vergi mutassılı olarak bulunuyordu.

²⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/381-382

Arslan Giray getirildi. Arslan Giray oniki yıl kadar önce, Bâb-ı Âli'nin rızası olmadığı halde hanlıktan düşürülmüş, Rodos'a sürülmüştü (3 Mayıs 1767)/Fakat tahtına oturmak için henüz Bahçesaray'a gelmeden, kendisine refakat eden mabeynci ile Kavşan'da bulunduğu sırada vefat etti, Bu defa, aynı aileden olan Maksud Giray, Kırım Hanı oldu.

Selim Giray'm azlini Şeyhülislâm Dürrizâde'nin azli takip etmişti. Bu şeyhülislâm, Râgıp Paşa'nın savaştan yana olan fikirlerine karşı idi ve bu yüzden Rusya'dan yana görülüyordu. Oysa onun halefi olan Veliyüddin Efendi ise, tıpkı Maksud Giray gibi, Rusya ile harp edilmesinin ateşli bir taraftarı idi (23 Nisan 1767 - 24 Zilkade 1180).²⁰³

Büyük Yangın

Bu şurada Pera (bugünkü Beyoğlu) semtinde çıkan bir yangını, felâket yorumcuları yine büyük bir harbin habercisi saydılar. Bu yangında Rusya, Napoli, Hollanda sefarethanele-riyle yirmisekiz ev ve bir fransisken kilisesi yanıp kül olmuştu (27 Ekim 1767 « 3 Cemazielevvel 1181).

Bundan beş yıl önce, Râgıp Paşa'nın ölümüne yakm günlerde de, onun Belgrad anlaşmasını bozup Prusya ile ittifak kurarak Avusturya'ya savaş açmayı düşündüğü sırada bir yan-gın olmuş, Trinitar Kilisesi yanmıştı. Halk bunu da savaşa işaret saymıştı.

Bu defa Pera'da çıkan yangında Fransız sefarethanesi kül olmaktan, o sırada istanbul limanında demir atmış bulunan Fransız gemilerinden yardıma gelen denizcilerin gayreti ile kurtulmuştu.²⁰⁴

Mısır'da Karışıklık

O güne kadar hiçbir Avrupalı tarihçinin adından söz etmediği, Osmanlı tarihçisi Vâsıf Efendi'nin ise Bulutkapan lâkabını taktığı Abaza Ali Paşa'nın Gazze'ye kaçışından bu yana bir yıl geçmişti. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Bulutkapan Ali Paşa'yı Mısır'dan sürüp çıkaran, ona karşı olan Memlûk beylerinin başı Hüseyin Keşkeş idi. Yeni Mısır valisi Rakım Mehmod Paşa, eyâletin iç işleriyle ilgili özel kanunu tekrar yürürlüğe koydu. Ama sükûnet uzun sürmedi ve Bulutkapan Abaza Ali Paşa Gazze'den gelerek yukarı

²⁰³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/382-383

²⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/383-385

Mısır'a yerleşti. Burada Mağriblilerden, Fell hlardan ve   l Araplarından oluşan bir ordu meydana getirdi. Bu ordu ile bütün Mısır'ı tehdit ediyordu. Tam bu sırada Kahire'de    vezir bir araya gelmiş bulunmaktaydı. Bunlar eski vali Hamza Paşa, yeni vali Rakım Mehmed Paşa ve Mısır hacılarının emîri olan eski Cidde valisi Ahmed Paşa idi.     de Osmanlı Devleti'nin temsilcisi oldukları için, Meml klerin birbirine muarız ve hasım olan her iki grubu tarafından hem istenmiyor, hem de bunlardan korkuluyordu. En büyük iki Memlûk partisinin beyleri, Hüseyin Keşkeş ile Bulutkapan Ali idi.

Hüseyin Keşko  Kahire'ye h kimdi. Ocaklılarla, yani yerli askerlerden oluşan yedi birlikle ittifak halindeydi. İyi kabul görmediği düşüncesiyle yeni valiyi istememeye ve eyâleti yeni karışıklıklarla tehdit etmeye başlamıştı. Fakat durumu, Bâb-ı  li'nin menfaatlerini çok iyi koruyan ve meseleleri çok iyi bilen Rakım Mehmed Paşa'ya saygılı olmaya onu mecbur ediyordu.

Evvelce istanbul'da kethüda olan İzi Ahmed, güçlükle de olsa, Hüseyin Keşkeş ve taraftarlarının endişelerini giderdi, İzi Ahmed Kahire yakınlarındaki Adiliye'de karargâh kuran Hüseyin Keşkeş'i Kahire'ye ve bu şehre hâkim bir noktada bulunan kaleye götürdü (12 Ekim 1767).

Fakat Hüseyin Keşkeş bu görevi yerine getirir getirmez, Memlûk süvarilerinden oluşan kalabalık bir birliğin başında, kendisini takip eden diğer beş Memlûk beyi ile birlikte, Bulutkapan Ali Paşa ile karşılaşmak için harekete geçti. Bulutkapan Ali Paşa'nın ordusu Yukarı Mısır'da, Kahire'ye dört gün uzaklıkta idi. Salih Bey'le ittifak kurmuş ve ordularını birleştirmişlerdi.

Hüseyin Keşkeş,  nc  kuvvetlerin kumandanlı ını Kethüda Mumcu Ali'ye verdi ve onu düşman mevzilerini keşif için ileriye gönderdi. Fakat Mumcu Ali'nin  nc  birliği pusuya düşürüldü ve kılıçtan geçirildi. Nihayet iki ordu, Kahire'ye iki günlük mesafede bir yerde karşılaştılar. Bu savaşta Hüseyin Keşkeş yenildi. Bütün karargâh ve topçu birliği Bulutkapan'ın eline geçti (20 Ekim 1767) ²⁰⁵.

Bundan sonra Kahire, Bulutkapan'la müzakere için harekete geçti. Davet edilen Bulutkapan'a, şehre ancak sekiz bin kişilik bir kuvvetle girebileceği, bütün orduyu getiremeyece i bildirildi.

Bulutkapan Ali Bey (Paşa) iki gün sonra,    yıldan beri sürgünde bulunan ve gözden düşmüş bütün diğer beylere haberciler gönderdi ve müttefiki Salih Bey'le birlikte, gösterişli bir şekilde Kahire'ye girdi (22 Ekim

²⁰⁵ Lettera di Ali Paşa, 27 Ekim. Bu mektup, Brognard'm 29 Aralık 1787 tarihli raporuna ekli idi

1767).

Vali Mehmed Rakım Paşa'nın huzuruna çıkarak bağlılığını bildirdi ve saygılarını sundu. Vali de onu şeyh-ül beled (yani şehirler şeyhi, valiye bağlı en yüksek memur) ilân etti ve bunun simgesi olarak da değerli bir kürk giydirdi.

Memlûk Beyi Ali Paşa'nın iktidarı işte böyle başladı. Onun valiye, yani Bâb-ı Âli'ye bağlılığı sadece zahiri idi. Bu sözde bağlılığın delili olsun diye ve Bâb-ı Âli'ye ödenecek vergi olarak, alelacele bin beşyüz kese para topladı.

Fakat, tâbilik maskesini çabuk çıkardı ve bir yıl sonra kendi adına para bastırmaya başladı (1768). O sırada başka gaileleri olan Bâb-ı Âli buna müdahale edebilecek durumda değildi. Sadece valiyi değiştirmekle yetindi. Rakım Mehmed Paşa, en önemli eyâletlerden biri olan Mısır'ı yönetemeyecek kadar yaşlı idi. Onun yerine Rakka valisi Dividdar Mehmed Paşa tayin edildi.

Medine'de Gerginlik

Medine'de şehri savunmada önemi büyük olan iki kapının kapanması²⁰⁶, şehirliyle çevredeki Araplar arasında gerginliği iyice arttırmıştı. Bu tedbiri gerekli görerek uygulayan Kebab Salih'in ölümü ve taraftarlarından bazılarının iki grup arasındaki anlaşmaya rağmen idam edilmeleri, şehir sokaklarında sık sık silâhlı çatışmalara sebep oluyordu. İşte şimdi burada da sükûnet sağlanmış görünüyordu.

Bu kutsal şehirde asayiş sağlamla görevlendirilecek elli özel muhafız ayrıldı. Bunlar için gerekli iki bin dukalık tahsisatı da Bâb-ı Âli onayladı.²⁰⁷

Gürcistan Ve Karadağ Olayları

Öte yandan, imparatorluğun kuzey-doğu ve güney-doğu sınırlarında (Gürcistan ve Karadağ) eyâletlerin durumu, güney sınırlarındaki durumdan daha iyi değildi. Ahıska valisi İbra-him Paşa bu şehirden kovulunca, Bâb-ı Âli onun yerine Trabzonlu Numan Paşa'yı tayin etmişti. Numan Paşa çok sayıda askerle âsilerin üzerine yürüdü, meydana gelen iki çarpışmada onları tepeledi ve idareye hâkim oldu. Aynı zamanda daha çok Çıldır Valisi olarak

²⁰⁶ Kapatılan Kapılar: Gaza Kapısı ve Fetih Kapısı. Vâsıf, s. 506.

²⁰⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/385-386

tanınan Ahıska valisinin kethüdası, Goril Prensi Salomon'u takibe koyuldu. Bağdadçık (yani küçük Bağdad) denilen kalede kamp kurduğu zaman, âsi prens Salomon buraya gelerek özür diledi ve bütün kabahati eski Çıldır valisi Ahmed Paşa'ya yükledi. Ahmed Paşa'nın Ahıska'da bir cami ve bir kütüphane yaptırdığını daha önce söylemişti.

Prens Salomon bundan böyle Bâb-ı Âli'nin bütün emirlerine uyacağına, Rusya'nın tahriki ile Gürcüleri ayartan bir Rum keşişini ²⁰⁸ de teslim edeceğine, Soveyra kalesini yıkacağına veya burasını bir Osmanlı garnizonu haline getireceğine, esir satışlarına da karşı çıkmayacağına söz verdi. Bu teklifler Bâb-ı Âli'ye bildirildi ve Bâb-ı Âli kabul etti: Soveyra kalesi yıkıldı, Rum keşiş Hısn-ı Keyf kalesine hapsedildi ve Salomon'a tekrar Gürcistan Prensi (Açıkbazlar Hanı) unvanı verildi.

Küçük - Etienne (Küçük Etyen) adında diğer bir keşiş ise, yine Rusların yararına olarak Avrupa'da faaliyet göstermiş, Karadağ: halkını ayaklandırmıştı. Bu keşiş peygamber olduğunu, ilham ve emirleri doğrudan doğruya Allah'tan aldığını iddia ediyor, yakında Rus ordusunun geleceğini, Karadağ'da hükümdarlık kurulacağını, Niksig'den Sentari'ye ²⁰⁹ kadar olan yerlere hâkim olacağını söylüyordu. O sırada Bosna valisi olan eski silahdar Mehmed Paşa ile Rumeli valisi Mehmed Paşa, tımar askerleriyle bu keşişin üzerine yürüdüler; çıkan çatışmalarda onu yendiler ama, dağlık bölgenin ortasında Cet-tinge kalesine hücum edemediler. Keşiş bu kaleye sığınmıştı. Daha önce bu kaleyi Bosna valisi Köprülüzâde Numan Paşa da ele geçirememişti ²¹⁰.

Bosna valisinin Bâb-ı Âli'ye yazdığı raporlarda Küçük Et-yen'e karşı sağlanan başarılar, Osmanlıların Banyaluka'da ²¹¹ Almanlara karşı kazandığı zaferden daha önemli gösteriliyordu, Türklerin bu zaferi, Avusturyalılara karşı yapılan son savaşta Ali Hekimzâde tarafından kazanılmıştı. ²¹²

Padişah Yönetimi Ele Alıyor

Padişahın sevgili kız kardeşiyle evli bulunan sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, bu mevkide ancak karısının desteğiyle ve padişaha mutlak

²⁰⁸ Vâsıf. s. 315'te, Rum keşişin adını Katalkoz (?) olarak bildiriyor

²⁰⁹ Bosna valisine ait raporun tercümesi, Brognard'm 1 Ekim 1768 tarihli raporuna eklidir.

²¹⁰ Brognard'm 1 Ekim 1766 tarihli raporundan. Vâsıf s. 311'de, bu olaydan çok sathî olarak söz ediyor.

²¹¹ Vila'mn (Paris, 1821'de yayınlanan) Karadağ'a yaptığı tarihî ve siyasi gezilerini anlatan seyahatnamesinde bu konu ile ilgili tek kelime yok.

²¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/386-387

itaati ile kalabiliyordu. Üçüncü Mustafa, Râgıp Paşa'nın ölümünden beri devlet işlerini bizzat yürütmekteydi. IV. Murad'dan bu yana, devletin bütün işleriyle bizzat meşgul olan başka padişah yoktu.

En nüfuzlu dar-üs-saade ağası olan ve haremde her istediğini yaptıran Bekir Efendi'nin idamı, bu ağaların saraydaki hâkimiyetlerine son vermişti. Râgıp Paşa altı yıl boyunca devlet dizginlerini elinde tutmuş, hem Üçüncü Osman'ın saltanatının son yıllarında, hem Üçüncü Mustafa'nın padişahlığının ilk yıllarında, devleti tam bir denetim ve hâkimiyetle yönetmişti. Ama onun ölümünden sonra yerine gelenler aynı kudreti gösterememiş, padişah devlet işlerini bizzat yürütmek zorunda kal--mıştı. Zaten bunu da istiyordu. Bahir Mustafa Paşa biraz kendi bildiğine hareket etmek istemişti ama, bu tutumu hayatına mal olmuştu .

Muhsinzâde Mehmed Paşa ise, devleti Rusya ile savaşa sürükleyen güçlükler ve bunalımlar arasında, hayatını ancak karısının tesiriyle ve padişaha mutlak itaatiyle kurtarabilmişti.

O dönemde, bir sultanla evlenmek suretiyle sarayla akrabalık kurmak, itibar ve siyasî nüfuz bakımından, eski dönemlere göre çok daha önemliydi ve Üçüncü Mustafa'ya yaranmanın bir yolu da bu idi. Aksi halde sadrazamları azil, sürgün ya da ölüm cezası bekliyordu.

Padişahın üç kayınbiraderinin kubbealtı vezirleri olarak İstanbul'da oturmalarını engelleyen, onları valisi bulundukları eyâletlere göndermek suretiyle uzaklaştırabilen yalnız Râ-gıp Paşa olmuştu. Ragıp Paşa kendi akrabalarına da aynı şekilde davranmıştı. Böyle yapmakla damad vezirlerin eşleri olan sultanlar tarafından da bir kötülük görmemişti. Fakat, Sadrazam Bahir Mustafa Paşa Saliha Sultan'ın kocası olan Kap-tan-ı Derya'yi azledip bir valiliğe tayin edince, Saliha Sultan'ın hışmına uğramaktan kurtulamadı. Azlinin ve daha sonra idam edilmesinin sebepleri arasında Saliha Sultan'ın tesirleri de vardı.²¹³

Şahsultan'ın Nişanlanması

Bundan önceki bölümlerde de gördüğümüz gibi, Üçüncü Mustafa sultanları evlendirmekten hoşlanırdı. Çok sevdiği yeğeni Hanım Sultan'ı evlendirmekle kalmamış, kendi kızlarını da daha beşikte iken nişanlamıştır. Kızı Hibetullah Sultan daha erginlik çağına ulaşmadan vefat etti. Öbür kızı

²¹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/387-388

Şahsultan'ı Sadrazam Hamza Paşa ile nişanlanıştı. Hamza Paşa sadrazamlıktan azledilince, sırasıyle Kandiye valisi, Mora muhas-sûlî, Mısır ve Arabistan valisi oldu. Hac farizasını yerine getirmek için gittiği Mekke'de öldü²¹⁴,

Şu anlatmakta olduğumuz günlerde ise hayatta olan iki kızından büyük olanını, yani Şahsultan'ı, nişancıbaşıliğa terfi eden vezir Mehmed Emin Paşa ile nişanlamak istedi. Şah-sultan henüz dokuzuncu yaşına basıyordu. İslâm Şeriatı kızlar için bu yaşı erginlik çağına ulaşmış kabul ediyordu. Nişan, hristiyan takvimine göre yılın ilk gününe rastlayan bir cuma günü yapıldı ve nişanlılar birbirlerine nişan yağılığı ile nişan armağanları gönderdiler (1 Ocak 1768 - 10 Şaban 1181).

Nişan hediyesi, teamüle uygun olarak önce Bâb-ı Âli'ye, oradan da saraya gönderilirdi. Hediyelerin listesini alan dar-üs-saade ağası bunu nişanlı sultana ulaştırdı. Öte yandan nişan yağılığı dar-üs-saade ağası tarafından sadaret kethüdasına, onun tarafından da müstakbel damada verildi.

Damadın nişanlısına gönderdiği hediyeler geleneğe uygun olarak şunlardan meydana geliyordu: Bir elmas yüzük, en değerli bir çift zümrüt küpe, elmas zümrüt ve incilerle süslü bir tül, yine incili ve zümrüt düğmeli iki iğne, elmaslı bir çift bir lezik, elmaslı bir kemer, bir ayna, yakut ve incilerle süslü bir merasim mantosu, incili-yakutlu terlikler, bir çift incili-yakut-lu ayakkabı, İstanbul'da imâl edilmiş çok değerli üç parça kumaş ve nihayet çiçek ve şekerleme dolu vazolar, kâseler...

Bu hediyelerin sayısı 7 (yedi)'den fazla idi. Doğulu kadın için «7» sayısı uğurlu kabul edilir. Çünkü bu sayı müsluraan-ların inanışına göre meleklerin hareket halinde bulundukları yedi küreyi (yedi kat gökyüzünü) simgeler. Bunu da, tac, yüzük, kolye, küpe, bilezik, halhal veya uzun konçlu ince ayakkabı ve bel kemeri ile ifade ederler. Fakat yukarıda da gördüğümüz gibi, nişanlı sultana gönderilen hediyeler arasında bunlardan başka tül, terlik, ayakkabı gibi armağanlar da vardı.

Çok eskiden, Doğu'da, bu hediyeler 0 kadar değerli olurmuş ki, meselâ İran veya Mısır kraliçelerine hediye edilen yalnız tül, kemer ve terlikler bütün şehirlerin bir yıllık gelirleri ile temin edilirmiş.

Yukarıda saydığımız yedi hediye, şal, kumaş, terlik, ayakkabı, meyve, çiçek ve şeker ilâvesiyle, damadın nişanlısına gönderdiği hediye sayısı yedi

²¹⁴ 1183 (1769)'de. Cavid'in Sadrazamlar tezkiresinden.

sayısının iki katına (bazen üç katına, ama hep 7 sayısının katları gözetilerek) çıkarılmış oluyor. Müstakbel gelin de müstakbel damada, nişan mendiline (o zamanki deyimini ile nişan yağlığına) sarılmış bir kumaş gönderir. Padişahın eşlerinden birine lütuf ta bulunmak istediği zaman sözde ayakları dibine bir mendil atması hikâyesi, işte bu nişan mendili gönderme âdetinden çıkarılmıştır.

Vezir Mehmed Emin Paşa nişan vesilesiyle gelinden başka şehzade Selime, şehzade Mehmed'e, Şahsultan'ın küçüğü olan Beyhan Sultan'a da çiçek, meyve ve şeker göndermişti.

Bu nişan olayından beş ay sonra Hatice Sultan dünyaya geldi (24 Mayıs 1768 - 7 Muharrem 1182).

Padişahın iki imrahoru üç ay ara ile saraydan ayrılıp üç tuğlu paşalar sırasına girdiler. Bunlardan biri, eski çetecibaşı yardımcısı Hüseyin Ağa idi. önce Karaman valiliğine, sonra da Anadolu Beylerbeyliğine tayin edildi. İkincisi ve Hüseyin Ağa'nın halefi, Hotin muhafızlığına getirildi ve kendisine Bo-zok ve Yanya sancakları has olarak verildi²¹⁵. Bundan bir süre sonra da Yeğen Hüseyin Paşa Bender muhafızı oldu.²¹⁶

Önemli Kişiler Ölüyor

Sadrazama gelince, kendi başına verdiği tek emir, başkentte yeni hamamların yapılmasını yasaklamak oldu. Çünkü o günlerde İstanbul odun ve su sıkıntısı çekmeye başlamıştı.

Üçüncü Mustafa devlet işlerini gittikçe kendi ellerine alıyor, sık sık ve gizlice Bâb-ı Âli'ye geliyor, burada sadrazam, sadaret kethüdası ve reis-ül küttapla gizli toplantılar yapıyordu. Bir sabah bu toplantılardan birinden çıkarken, Kâhyabey (sadaret kethüdası) orada vebadan (?) öldü. Padişah buna çok üzüldü. Ölenin çok zengin mirası kendisine kaldığı halde, *Kâhyaya'nın ömrünü biraz uzatabilen© bu mirasın iki katını verirdim» dedi. Kethüda Kâşif Efendi'nin tutkusu para biriktirmektir ve cimriliği ile tanınıyordu, ölümü devlet için büyük kayıp oldu, çünkü ondan daha çalışkan bir memur yoktu, iki defa reis-ül kütta, sonra defterdar ve defter emini, ikinci defa sadaret kethüdası olmuştu. Bütün bu görevlerde herkeste bulunmayan bir liyakat, bir beceriklilik göstermiştir. Fakat o kadar cimri idi ki,

²¹⁵ Vâsıf, s. 311: 1182 yılının Sefer ayında.

²¹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/388-390

fakire bir paralık sadaka verdiği görülmemişti.

Aynı günlerde defterdar Avni Efendi de vefat etti. Bu iki ölüm, idarede değişikliklere sebep oldu. Reis- l küttap Hama-miz de  mer Efendi Sadaret kethüdalığına (yani dış işlere bakan reisefendilikten i  işlere bakan sadrazam yardımcılığına),  avuşbaşı Osman Efendi reisefendiliğe getirildi. Abd ll -tif Bey ise ikinci defa mabeyn-i hümâyun m şirliğine tayin olundu.

Prenses şahsultanın nişan gününde defterdarlık kethüdası ihtiya r Ebubekir Efendi de öldü (1 Ocak 1758 - 16 şaban 1181). Bâb-ı  li'nin en saygı gören,    nc  Mustafa'nın en tecrübeli idarecilerinden biriydi. Kırk yıl önce III. Ahmed zamanında hasodabaşı olmuştu. On   defa nişancı, sekiz defa yeniçeri k tibisi, yedi defa divan kethüdası olmuştu.

Muhsinzâde Ahmed Efendi bir makam sahibi değildi ama, tarihçiler onun ölümünden, sadrazamın akrabası ve Cidde'de vali iken  len Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın oğlu olduğu için bahsediyorlar.

Dar- s-saade ağasının ölümü başkentte geniş yankılar uyandırdı. Buna da sebep, dar- s-saade ağasının devlet işlerinde çok etkili bir kişi olması değil, hekiminin cehaleti yüzünden ölmüş olmasıydı (3 Haziran 1768 - 17 Muharrem 1182). Hekimi ona, «Altmış»* lâkabı ile tanınan ve en ünlü müderrislerden biri olan Giritli İmam İbrahim Efendi tarafından tavsiye edilmişti. Yanlış tedavi yapmasına çok kızan padişah, hekimii sorguya çekerek dar- s-saade ağasına ne tür bir il   verdiğini, hekimliği nerede öğrendiğini sormuştu. Bu sorgudan anlaşılmıştı ki, sözde hekimin beratı (diploması) yoktu. Zaten o günlerde İstanbul'da diplomasız şarlatan eczacılara da çok rastlanıyordu.

Padişahın sorgulamasından sonra İmam İbrahim Efendi müderrisler listesinden çıkarıldı, himaye ettiği sözde hekimle birlikte İstanbul'dan sürüldü. Aynı ceza, Bâb-ı  li tercümanı Karaca'nın akrabası olan Mano ismindeki başka bir hekime de verildi. Mano, hekimlik yapamayacak kadar ihtiya rlamıştı ve artık hekimlikten ziyade tercümanlık yapıyordu.

Bu çeşit felâketlerin tekrarlanmaması için, padişah bir. emr-  h m yunla «Bundan böyle herhangi bir kişi diploması ve hekimlik ruhsatı olmadan bu işle uğraşır ve başkalarının hayatıyla oynarsa, kendi hayatından olacaktır!» dedi.

Padişah hekimlik işine böylece el koymuştu. Tabii kendisi tıpla meşgul olmuyordu. Fakat onun emriyle Hekim Subhi Efendi ve saray tercümanı Herbert, işbirliği yaparak, Boerhave'-nin aforizmalarını tercüme etmeye başladılar.

Dar-üs-saade ağasının ölümünden üç gün sonra, Sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlu Genç Mehmed Paşa vefat etti (6 Haziran 1768 - 20 Muharrem 1182). Genç Mehmed, daha babası hayatta iken vezir rütbesini almıştı. Fakat sara hastalığına yakalandığı için Beşiktaş'taki yazlık evine çekilmiş, orada hayatının kırk yılmış, babasının kurduğu hayır vakıflarını yöneterek geçirmişti. «Genç» lâkabı, üç tuğlu paşa unvanını çok genç yaşta aldığı için verilmişti ve bu lâkabı yarım asır, mezara girinceye kadar taşımıştı ²¹⁷.

O günlerde ölen diğer bir ünlü de padişahın hekimbaşısı Kâtipzâde Mehmed Refii Efendi oldu ve onun yerine Mehmed Emin Efendi getirildi. Mehmed Emin, Süleymaniye müderrislerinden biri ve buradaki Tıp okulunun en seçkin, en tecrübeli ilim adamı idi. ²¹⁸

Saray Hekimi Ghobis

Padişah'ın hekimbaşılığı gelenek olarak ancak ulemâdan birine verilirdi. Fakat uzun süreden beri, bir hekimin müderris oluşu iyi bir hekim olduğuna delil sayılmıyordu. Onun için, sarayda ve haremde padişah Frenk hekimlerini tercih eder olmuştu. Frenklerin doktor olarak saraya girmeleri, Avrupalı elçilerin onları çok defa ajan, aracı ya da casus olarak kullanmalarına fırsat veriyordu. Meselâ, Sultan Mustafa'nın hekimi Napolili Caro, o günlerde Napoli'ye tamamen siyasi (tabii bu amacını gizleyerek) bir seyahat yapmıştı. Penkler'in baza tavsiye mektuplarını da götürdüğü için orada eşsiz bir karşılama ve itibar görmüştü.

Caro'nun yerini daha sonra Alman Ghobis aldı. Bu hekim, haremdeki kadınlardan bazısının ayak ağrılarını geçirmiş ve padişahın büyük güvenini kazanmıştı. Şahsultan'ın nişanından üç gün önce, Ghobis, haremde, Sultan'ın yanında bulunuyordu. Padişah birdenbire hiddete kapılmış, Rusya'yı aşağılayan, tahkir eden sözler söylemeye başlamıştı. Padişah, Alman hekime, -Gürcistan'da ve Polonya'da yaptıkları için bu devlete savaş ilân edeceğim, Rus altınlarına dayanamayıp beni engelleyen ulemâdan tefessüh etmiş bazı kişiler olmasaydı, bunu çoktan yapacaktım!» dedi.

Padişah'ın Rus altınları ile baştan çıktıklarını söylediği ulemânın başmda, kısa bir süre azledilmiş bulunan Şeyhülislâm Dürrizâde Efendi bulunuyordu.

²¹⁷ Vâsıf bu konudaki ayrıntılı bilgiyi Çeşmlzade ve Muhsinzâde tarihlerinden aldığım söylüyor.

²¹⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/390-392

Padişah, hekime hitaben yaptığı konuşmayı şöyle bitirdi: «Umarım Avusturya Rusya'nın müttefiki olmadığına göre bu tasarımı uygulamama karşı çıkmaz, zaten bu devlet tarafından tehdit edilen Polonya benden, ordularımı gönderip hürriyetlerini kurtarmamı istiyor.»

Bu konuşma, o güne kadar gizli tutulan Bâb-ı Âli'nin harp kararının bir açıklaması idi. Oysa şimdiye kadar yapılan konuşmalar, böyle bir hüküm verilmeyecek kadar kapalı, tedbirliyd.

Alman hekim, bu konuşmanın gerçek anlamı üzerinde bir yanılgıya düşüp düşmediğini anlamak için, Padişah'ın favorilerinden biri olan cüce Mustafa ile de bir konuşma yapmış ve yanlış anlamadığını, Devlet'in gerçek niyetinin Ruslara savaş açmak olduğunu öğrenmişti.

Gerçekten, görünürde hiçbir sebep yokken, Mehterhâne-i Hayme'nin başağası, yani seierlerde kurulan hümâyun çadırlarının başsorumlusu, Paşa Kapısı'na çağrıldı ve sadrazam kendisine çadırların durumunu sordu. Sonra da, yakında Şehzade Selim'in sünnet edileceğini, bu maksatla çadırlara ihtiyaç olacağını, birkaç yüz çadırın hazır hale getirilmesini emretti.

Hekimbaşı Ghobis, sarayda şehzade Selim'ü sünnet düğününün söz konusu olmadığını öğrenince, padişahın harp hazırlığını başlattığından şüphesi kalmadı. Bu bilgiyi Hekim Ghobis'ten alan Avusturya elçisi Brognard da, Sultan Mustafa'nın Rusya ile savaşa karar verdiğini öğrenen ilk elçi oldu. Fakat birçok müzakere, yeni projeler ve diplomatik nota teatileri ile vakit geçecek, savaş ancak dokuz ay sonra başlayabilecekti.²¹⁹

Bâb-ı Âli ile Fransa Ve Rusya Elçileri Arasında Nota Teatisi

Rusya ile savaş tohumları o yılın başında, Rus birliklerinin Polonya'ya girmesine sebep olan anlaşmadan sonra ekilmiş ve yukarıda da gördüğümüz gibi, padişah, savaş kararını hekim Ghobis'e açıkça duyurmuştu (NOT: 10).

Rus birliklerinin Polonya'ya girmesini Bâb-ı Âli derhal protesto etmiş, Osmanlı Devleti'nin itirazlarına karşılık Rus elçisi, hükümetinin Polonya işlerine, Polonyalıların tehdit edilen hürriyetlerini korumak, onları desteklemek için karıştığını iddia etmişti. Bâb-ı Âli tercümanı vasıtasıyla kendisinden Rus ordusunun Varşova'ya girişi hakkında açıklama istendiği zaman, elçi, yazılı olarak verdiği cevapta, bu olay hakkında hiçbir bilgisi

²¹⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/392-393

olmadığını, bu hareketin herhalde yeminli anlaşma hükümlerine uyulmadığı için yapılmış olabileceğini söyledi. Bu anıflşım Fransa'nın tesiriyle olmuştu.

Kus elçisi Obreskov ikinci cevabında, Bar Konfederasyona (Uusya ile Prusya'nın tekliflerini kabul etmeyen Polonyalı vatanseverlerin, Katolik Lehlerin, Rusları anavatanlarından çıkarmak ve hain saydıkları kiralı kovmak için Pranski IBra-niçkil'nin. başkomutanlığında kurdukları direniş teşkilâtı)'nın bir serseriler topluluğu olduğunu söylüyor, Osmanlılar ve Kırım-lılar katolikleri desteklerken, Rusya ve Prusya'nın Dissiden'-leri (yani katolik olmayan azınlıkları* desteklememesi karşısında dünyanın ne diyeceğini soruyordu. Sonra da meselenin sadece 'dinî' olduğunu iddia ediyordu.

Osmanlı vezirlerinin Prusya ve Rusya elçilerini çağırarak yaptıkları ilk toplantıda, Polonya (Lehistan) meselesi masaya getirildi. Kendilerine hesap sorulması karşısında Rusya ve Prusya elçileri, hükümetlerini savundular ve kuvvet kullanarak Polonyalıların hak ve hürriyetlerini çiğnedikleri ithamını reddettiler (Mart 1767).

Fakat, kısa bir süre sonra, Rus birlikleriyle konfederasyon (direniş) kuvvetleri arasında çarpışma oldu ve bunun sonunda, konfederasyonu destekleyen Prens Raçul (Radivvil) kaçıp-Boğdan'a Tyani Osmanlılara) sığınmak zorunda kaldı. Bu da Bâb-ı Âli'nin kızgınlığını arttırdı.

Öte yandan, Rusların Yeni Sırbistan (Sırb-ı Cedid - Nou-velle Servie)'da bir kale kurmaları, tahkimat yapmaları yeni bir şikâyet konusu idi. Osmanlı toprağı olan Kabartay (Gürcistan'da) sınırını ihlâl etmiş olmaları, Boğdanlıları kıskırtmaları ve Karadağlıları ayaklandırmaları da savaşı kızıştıran olaylardı.

Rus elçisi kendi hükümetini haklı çıkarmak için verdiği bir muhtırada, Orel'de müstahkem mevki değil sadece bir karantina kurulduğunu, yerinin de Turla (Dinyester) nehrinin berisinde, Özi'ye seksen, Bender'e elli fersah mesafede bulunduğunu söylüyordu. Kabartay sınırının ihlâli meselesinin de gerçek sınırın bilinmemesinden kaynaklandığını, bu sınırın batıda Osmanlılara ait Be si eni'den başlayıp, doğuda Terek ırmağına dökülen Krupa deresine kadar uzandığını, Kabartay topraklarının bu küçük derenin ötesine geçmediğini izah etmeye çalışıyordu. Mozdok'taki Rus garnizonunun ise bölgedeki haydutluklara, soygunlara son verdirmek için kurulduğunu ve İranlı tüccarların kaçakçılık ve hırsızlıklarını önlemeye çalışacağını iddia ediyordu. Terek ırmağı boyunca küçük çapta bazı tahkimatın da Kabartay topraklarında olmadığını bildiriyordu.

Rusya'nın Gürcülere yardımı konusunda ise, Obreskov, Gürcistan'ın coğrafi durumunun ve buradaki küçük kalenin savunma için yeterli olduğuna dikkat çekiyor ve Rusya'nın yardımına ihtiyaçları olmayacağını, Rus sarayının kendine tabi olan halkların iyiliğinden başka bir şey düşünmediğini, Bâb-ı Âli ile bir savaş yapmak emelinden de çok uzak bulunduğunu anlatıyordu. Bu iddialarından başka, Obreskov, Kırım'da yeniden Rus konsolosluğunun açılmasına müsaade edilmesini istiyordu.

Bâb-ı Âli, Kırım'da konsolosluk açma müsaadesini ancak Orel'deki tahkimatın kaldırılması şartıyla verebileceğini bildirdiği zaman da, buna cevap verebilecek yetkisi bulunmadığını söyledi.

Altı Rus papazının Boğdan'da Rusya lehine birtakım entrikalar çevirmesi ve halkı kışkırtması olayına da Obreskov, konuyu hükümete bildireceği şeklinde bir cevap verdi.

Fakat, Rus hükümetinin bu konuda verdiği cevap Bâb-ı Âli'yi büsbütün kızdırdı. Bu cevapta, yönetime karşı çıkan Boğdanlıların Rusya'ya firar edenlerden ibaret olmadığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında ağır vergilerden, vali veya prenslerin baskısından kurtulmak isteyenlerin bulunduğu söyleniyordu.

Savaşa karar veren padişahın bu kararını hekimi Ghobis'e söylediği zaman Rusya ile münasebetler işte bu merkezdeydi. Bundan sonraki olaylar ve teati edilen notalar, Osmanlı devleti ile Rusya arasındaki uyuşmazlığın savaşa dönüşmesini hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadı.

Obreskov, Rusya'nın ayaklandığı Karadağlılara yaptığı yardımı, Boğdanlıları kışkırtmasını ve Rus birliklerinin Varşova'ya girmelerini hep bilmezlikten gelerek, hükümetinden tamamlayıcı bilgi almak bahanesiyle bu konulardaki cevapları mütemediyen geciktiriyordu. Onun hink deycisi olan Prusya elçisi de aynı şekilde hareket etmekteydi.

Bu konuda teati edilen notaların incelenmesinden, o günlerde , Osmanlı diplomatlarının ne kadar saf, bilgisiz; Prusya ve Rusya diplomatlarının ise ne kadar kurnaz v*e düzenbaz olduklarını anlıyoruz. Bâb-ı Âli, hemen her zaman, tercümanını Rus elçisine göndererek Polonya'da Rusların şiddet hareketleri hakkında açıklama istiyor ve Obreskov her seferinde ya bunları bilmediğini, ya da bunların anlaşmalar uyarınca Polonyalıların hak ve hürriyetlerini korumak için alman tedbirler olduğunu söylüyordu.

Prusya elçisinden sorulan sorular ve alınan cevaplar daha da gülünçtü. Meselâ, Bâb-ı Âli Malta'nın Şilezya'da mallan bulunduğunu dikkate alarak

ve bunun Prusya tarafından bir baskı unsuru olarak kullanılabileceğini düşünerek, Maltalıla-rın Rakuza'dan aldıkları gemileri iade etmeleri için aracı olmalarını, bu suretle dostluklarını ispatlamalarını ve ileride Frederik H'nin ni sl man gemilerinin serbest dolaşmalarını garanti etmesini; ya da, Zegelin'in İngiltere elçisinden, İl. Geor-ges (Jorj)'un Fas'a gönderdiği ajanın görevinin ne olduğunu öğrenmesini, elçiyi bu açıklamayı yapmaya razı etmesini istiyordu (Mayıs 1768). Bazen, Sakız Adası'nda bir Rumdan zorla alınan altınlara karşılık eşit miktarda Saksonya altını ödenmedikçe elçi olarak mevcut haklarının sınırlanacağını söylüyor, bazen de Karadağ'daki âsilere Prusyalı subayların yardımından şikâyet ediyordu.

Prusya elçisi bütün bunlardan habersiz görünüyor, Reis-efendi'nin saflığından yararlanarak, ona, Macaristan'da asker yığılmasıyla ilgili bir sürü hik ye anlatıyor, Bâb-ı  li de bu defa Avusturya elçisinden Klosterneuburg'ta denize indirilen bir firkateyn hakkında soru soruyordu.

Bir Rus subayı casusluk suçundan Yaş şehrinde idam edilmişti. Obreskov, bu idamın kendisine haber verilmeden infaz edilmiş olmasmdan şikâyet ediyor, Reisefendi de buna cevap olarak, tutuklanan bir Rus tüccarının üzerinde bulunan mektuptan, Rus asillerinin Boğdan boyarlarını isyana davet ettiklerinin anlaşıldığını bildiriyordu. Obreskov, her zaman yaptığı gibi bu konuda hiçbir bilgisi olmadığını iddia ediyor, ama hükümeti adına, isyan edenlerin her tarafta uğradıkları hak-sızlığa ve baskıya maruz kalanlar olduğunu iğneli bir şekilde anlatıyordu.

Bar Konfederasyonu nun şefi Branicki (Pranski) 'den ard arda gelen mektuplar ²²⁰ Bâb-ı  li'nin hoşnutsuzluğunu arttırdı. Bu konfederasyondan Polonyalı beş asilin oluşturduğu bir heyet ²²¹, Hotin valisine başvurarak, Aleksandroviç tarafından temsil edilmeyen Cumhuriyet'in durumu hakkında bilgi verdiler, geniş açıklamalarda bulundular ²²².

Konfederasyon, sadrazama Viyana, Paris, Berlin, Dresden, Madrid ve diğer Avrupa saraylarına gönderilmek üzere itimad-n me verdikleri elçilerin adlarını ve bunların hareket ettiklerini bildirdi.

Rusların Polonya'nın Biala (Bialystok) ve Suja  (Suwalki) şehirlerini işgal etmesi, Bâb-ı  li için yeni bir kırıgnlık ve kızgınlık sebebi oldu. Bâb-ı  li, Prusya elçisine, Polonya'nın komşusu olarak, Kırım ordusunu bu devletin

²²⁰ Sadrazama yazılan 8 Mart ve 1 Mayıs tarihli mektuplar, Hotin valisine yazılan 7 Ağustos 1768 tarihli mektup.

²²¹ Beş kişilik heyet: Albay Domboroski. Konfederasyon mareşali Gracinski, Albay AleJeandre Groholsky, Stanislas Graizky, Stanislas Zoborovsky. (4 Temmuz ve 12 Ağustos 1768.)

²²² (Kitabın «Notlar ve Açıklamalar* bölümünde, Bar Konfederasyonuma ait mektupların ve raporların İtalyanca nüshaları yer alıyır).

yardımına, göndermek zorunda kalacağını bildirdi 09 Haziran 1768). Bu konuda Rus elçisi ise, eğer Kırım Hanı Polonya üzerine yürüme emri alırsa, bunun bir savaş ilânı sayılacağını ve hemen memleketine dönme hazırlığına başlayacağım söyledi.

Kırım ordusu ile Ruslar arasında Balta'da çatışma başlayınca, şeyhülislâm bir fetva ile savaş meşrulaştırdı. Fakat başlangıçta bu fetva gizli tutuldu, çünkü karar isteksiz alınmıştı, ama bunu Kazasker Osman Molla ısrarla istemişti.

işte böylece, padişahın uzun zamandan beri istediği savaşa resmen karar verilmiş bulunuyordu. Fakat savaşın resmen ilânına kadar altı hafta daha geçti.²²³

Sadrazam Azlediliyor

Tasanlar tartışılır ve harp hazırlıkları devam ederken, birdenbire Muhsinzâde Mehmed Paşa sadrazamlıktan azledili-verdi. Hem de bu azil rikâb gününde, yani eski bir geleneğe göre askere ulufenin dağıtılmasından iki gün sonra vezirlerin padişaha teşekkür için rikâbdarın (üzengi ağasının) odasında toplandıkları gün oldu (7 Ağustos 1768 - 23 Rebiülevvel 1182).

Azlin sebebi, sadrazamlığın muarızları tarafından, onun yavaşlığı ve korkaklığı olarak gösterildi. Devletin içinde bulunduğu güçlükleri göğüsleyecek ve padişahın aldığı kararları başarı ile uygulayacak bir kabiliyette olmadığı söylendi.

Muhsinzâde'nin ikinci sadrazamlığı sırasında vakanüvis Vâsıf Efendi'y© bizzat söylediğine göre, Şumnu'da kış karargâhında bulundukları sırada, sadrazam padişaha, savaş ilân etmeden önce sınırlarda bütün tedbirlerin tamamlanmasında, düşmanın sınırları savunmasız bulmamasında ısrar etmiş, ama bu tavsiyeleri bir an önce savaş ilân etmek isteyen padişahın hoşuna gitmemiştir. Ona göre, azlinin asıl sebebi budur.

Vâsıfın, sadrazamın ağzından dinleyerek yazdığı azil sebebi, elçilerin raporlarındaki görüşlere de uygun düşüyor. Bu raporlara göre, savaş ilânında inat eden padişah,' prensipte sadrazamından memnundu. Fakat, son divan toplantısında, Muhsinzâde ulema tarafını tutarak padişahı Edirne seyahatinden caydırmak istemişti (çünkü padişahın Edirne'ye gitmesi, savaş seferini başlatması demekti) (28 Ağustos 1768).

²²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/394-398

Sadrazam, azlinden sonra Bozcaada'ya sürüldü. Sürgün yerine giderken hayatını da kaybedeceğinden korkmuştu. Çünkü ona refakat eden mabeynci, daha önce Midilli'ye sürülen ve orada idam edilen Bahir Mustafa Paşa'ya da refakat etmişti.²²⁴

Yeni Sadrazam: Hamza Paşa

Muhsinzâde'nin yerine sadrazamlığa Aydın valisi Hamza Paşa getirildi. Eski silahdar Hamza Paşa en güçlü çağında idi. Çünkü kırk yaşma henüz basmış bulunuyordu. Niğde sancağının Karahisar kazasından zengin bir tüccarın oğlu idi Saraya onbeş yaşında tatlıcı olarak girmişti. Sonra kendi yolunu kendisi açmış, Enderun'un çeşitli odalarında hizmet görerek ilerlemişti. On yıl önce, yani Sultan III. Mustafa tahta çıkınca, silahdarhğa yükselmiş ve Hibetullah Sultan'la nişanlanmıştı. Daha sonra vezirliğe yükselmiş ve Mora Tymhgj^m^ı olmuştu. Bundan sonraki on yılda ise on ayrı yerde idarecilik yapmıştı²²⁵.

Sadrazamlığa tayininden, onbeş gün sonra²²⁶ İstanbul'a gelmiş, usule uyularak saray tercümanı kendisini Üsküdar'da karşılamış, sonra da şeyhülsîlâmın refakatinde padişahın huzuruna çıkmıştı. Buradan çıkarken kendisine zengin takımlı bir at hediye edilmişti (22 Eylül 1768 - 10 Cemaziülevvel 1182).

Hamza Paşa'nın sadarete gelişi şatafatlı ve masraflı olmuştur²²⁷.

Yeni sadrâzam ilk iş olarak reis-ül küttap Osman Efendi-yi azletti ve onun yerine Recâi Efendi-yi getirdi. Recai Efendi bu görevde altı yıl önce de bulunmuştu. O zamandan beri sadaret kethüdası, başdefterdar ve son olarak da tersane emîni olarak görev yapmıştı.

Yeni sadrazamın tayinini bildiren hattı şerifte, selefinin azline, devletin en önemli işlerine (savaş konusu ile ilgili işlere) fazla ihtimam göstermediği,

²²⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/398-399

²²⁵ 1 - 1172 (1758)'de Mora muhassılı, 2 - 1173 (1759)'de Rumeli valisi. 3 - Aynı yıl Özi muhafızlığı, 4-117» (1762)'da Vidin muhafızlığı, 5-Aynı yü tekrar özi muhafızlığı. 6 - Aynı yıl Hotin muhafızlığı (Bundan sonra üç tuğlu verir unvanı alınmış ve azledilerek Dimetoka'ya sürülmüştür. Fakat bir «Üre sonra —yani Bahir Mustafa Pasa'mın azlinden sonra— rütbesi ve görevi iade edilmiştir.). T - Selanik valiliği, 8 - Mısır valiliği, 9 - Halep valiliği, 10 - Ay. dm valiliği.

²²⁶ VâsiTa göre geliş tarihi 22 Eylül, yani 10 Cemaziülevvel'dir ki elçÖlk raporlarında da aynı tarih belirtiliyor. Vasıf, s. 216-

²²⁷ Vasıf bunu su Farsça beyitle ifade ediyor:

Hıfz-ı devlet der perisin kerden-İ sim-l ser ert

Medd-1 ihsan rlfte-i slrase-i in defter est

Yani: İktidarı ele geçirmek için altın ve gümüş dağıt, yspfaftm İyilikler hayatının kitabını oluşturacaktır.

memuriyetleri kendi adamlarına verdiği ve bunların da emniyeti kötüye kullandıkları belirtiliyordu.²²⁸

Rusya'ya Savaş İlânı

Rusya'ya savaş açılıp açılmaması meselesi divanda tartışıldı (4 Ekim 1768). Rusya'nın asker sevk ederek Polonya (Lehistan) topraklarını işgal ettiği, bu ülkenin bağımsızlığını kaldırdığı ve düzeni değiştirdiği, 'disiden'lere (yani katolik olmayan azınlıklara) hücum edildiği, yağmalandığı; Rusların, kaçanları Osmanlı topraklarına kadar takip ettikleri, hattâ (Türk Kasabası) Balta'ya girerek han ailesine ait saraylardan birinin yakılıp yağmalandığı olaylar görüldü.

Bütün bunlar barışın bozulduğunu gösteriyordu ve Rusya'ya savaş açılmasına oybirliğiyle karar verilmesine sebep sayıldı.

Fakat, iktidara gelen yeni sadrazam henüz Rus elçisi ile görüşmemişti. Onun için elçi Obreskov'un çağırılmasına, bu durumda barış halinin ancak bir şartla devam edebileceğinin bildirilmesine de karar verildi. Şart şu idi: Rusya, müttefikleri olan dört devletin, yani Danimarka, Prusya, İngiltere ve İs-veç'in de kefil olmalarıyla, Polonya kiralının' seçimi ve bu ülkedeki mezhep ayrılıklarını bahane ederek, herhangi bir müdahalede bulunmayacağına dair teminat verecektir; Polonya'dan birliklerini çekecek, Polonyalıların hak ve hürriyetlerine tecavüz etmeyecektir.

Bu şart (lar) reddedilirse, savaşın kaçınılmaz olduğu Rus elçisine bildirilecektir.

Obreskov, Eylül ayının sonlarına doğru kendi hükümetinden bazı talimat almış ve sadrazamdan gizli bir görüşme talep etmiş bulunuyordu. Sekiz gün sonra, gizli olmayan bir toplantıya kabul edildi. Elçi Bâb-ı Ali'deki bu toplantıya bütün maiyeti ile birlikte geldi. Bu vesile ile yeni sadrazamı da tebrik edecekti.

Obreskov yabancılara mahsus bekleme salonunda yarım saat bekletildikten sonra, bütün vezirlerin toplanmış bulunduğu divan odasına alındı (6 Ekim 1768)²²⁹.

Sadrazam, elçiyi ayakta değil, sofada ayağını uzatıp oturarak, yani aşağılayarak karşıladı. Az sonra da elçinin nutkunu yarıda kesip, konferansa

²²⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/399-400

²²⁹ Sadrazamın Obreskov'u kabul ettiği tarih 6 Ekim 1768 idi. Brognard'm raporunda ise 13 Ekim 1768 olarak bildiriliyor.

gerek olmadığını, Reisefendi'den gerekli bilgileri aldığını söyledi. Bunu söylerken de göğsünden bir kâğıt çıkarıp elçiye gösterdi. Obreskov'un dört yıl önce yazdığı bu kâğıtta Polonya'deki Rus asker sayısının yedi bine indirileceği yazılıydı, oysa şimdi burada otuz bin Rus askeri vardı ²³⁰. Obreskov da bunun yirmibeş bin ²³¹ olduğunu itiraf etti. Bunun üzerine sadrazam ona, «Hain! Yalancı!-diye bağırdı ve şöyle devam etti: «Sadakatsizliğini, güvenilir kişi olmadığını itiraf etmiş olmuyor musun! Size ait olmayan bir ülkede askerlerinizin yaptığı zulümden AUah ve insanlar huzurunda hicab duymuyor musun? Toplarınız Kırım Hanı'nın saraylarından birini tahrip etmedi mi!»

Bundan sonra, Obreskov'dan divanda alınan kararı imzalaması istendi. Elçi bunun için yeterli yetkiye sahip olmadığını söyleyerek imza etmeyince, savaş ilân edildi.

Elçi buna şöyle cevap verdi: «Rusya savaş istemiyor ama, açıklanan bu karara, bütün gücü ile karşı koyacaktır». Bâb-ı Âli tercümanı da bunu şöyle tercüme etti: «Rusya'nın dostluğu değişmemiştir, ama harb isteniyorsa o başka». Elçi, söylediğini üç defa tekrar ederek, Bâb-ı Âli tercümanı tarafından tam olarak tercümesinde ısrar etmiş, ama bu isteği olmamış, o da ısrardan vazgeçmiştir.

Rus elçisi tekrar yabancılar odasına götürüldükten sonra, sadrazam, padişaha sunulmak üzere, Reisefendi'ye durumu bildiren bir rapor yazdırmıştır. Bundan sonra Bâb-ı Âli tercümanı Rus elçisinin yanına gelerek kararı imzalatmak için ısrar etmiş, ama netice alamamıştır.

Padişahın cevabı, saraydan Bâb-ı Âli'ye öğleden sonra saat üçte geldi. Bundan hemen sonra, müşir ağa, Rus elçisinin muhafızları olan yeniçerileri geri gönderdi. Artık elçi ile o ilgilenenecekti. Obreskov'un maiyetine ait atlar da elçiliğe gönderildi ve kendilerine yeni bir emre kadar gözaltında olacakları söylendi. Bundan sonra Bâb-ı Âli tercümanı ve divan kethüdası vasıtasıyla Obreskov'a padişahın emrini tebliğ ettiler. Buna göre Rus elçisi ve baştercümanı Yedikule'de hapsedileceklerdi.

Obreskov, bu tedbiri kabul ettiğini ve o andan itibaren resmî görevini bıraktığını bildirdi. Bundan sonra da maiyetinden birkaç kişinin daha kendisiyle bulunmasına izin verilmesini istedi. Yanma iki tercümanını,

²³⁰ Vâstf, s- 518'de, Obreskov'un kabul edildiği tarihi. Cumartesi 26 Cemariülev-vel olarak göstermekle yanlış yapıyor. 26 Cemaziölevvel Cumartesiye, yani 8 Ekime rastlıyor ama, olay 6 Ekime rastlayan Perşembe günü olmuştu.

²³¹ Vâsıf'a göre asker sayısı 27.000 idi.

sekreterini ve yedi hizmetçisini alabileceği söylenerek, bunlar da onunla birlikte Yedikule'ye gönderildi²³²

²³² Rus elçisi Obreskov'un 6 Ekim 1768 günü Sadrazam tarafından kabul edildiğini anlatan belge (Belge tarihi, 6 Ekim 1768):

Divan-ı Hümâyûn'un önemli bir toplantısından iki 'gün sonra, Rus elçisi sadrazamın huzuruna davet edilmişti. Aynı 6'smda, sabahleyin, büyük merasimle geldi. Muhafızı olan dört yeniçeri, yedekçe götürülen, ikisi Fransız usulü, diğer ikisi de Türk usulü takımlarıyla donanmış dört at, şatafatlı özel kıyafetleriyle yirmi kadar uşak, elçiliğe mensup dört tercüman, iki sıra halinde elçinin önünde ilerliyorlardı. Elçinin yanında maiyetinden birkaç kişi daha vardı. Saat onbire doğru bu düzende Paşa Kapısı'na gelince, misafir odasında is-tirahate alındılar ve yarım saat kadar bekletildiler. Elçi misafirhaneye, sadrazamın büyük görüşme sa-loriuna kendisiyle beraber gelmek isteyenlerle birlikte girdi. Sadrazamın divan odasında ileri gelen vezirler de vardı ki, bunlar bu tür kabullerde hep bulunurlardı. Ayrıca, sadarete- ve saraya mensup pek çok görevli salonu ve bahçe yollarını doldurmuştu.

Elçinin, sadrazama, bu mevkie tayini dolayısıy-le bir tebriknâme hazırladığı, bunu ve iki imparatorluk arasında karşılıklı anlayış ve dostluk bağlarını güçlendirmekten söz eden hükümetinin verdiği talimata göre yazılan mektubu okuyacağı biliniyordu. Tabii, sadrazam, neler söyleneceğini de biliyordu.

Fakat sadrazam, böyle durumlarda genel olarak tevazu ile, ağırbaşlı ve vakur hareket etmek âdetleri olduğu halde, gururlu olmaktan ziyade küçümseyen, horlayan bir tavır almıştı. Elçinin hislerini ve düşüncelerini anlatmasına vakit bırakmadan, yüksek sesle ve sert bir şekilde konuşmasını keserek şöyle dedi:

«Mösyö, ben sizi buraya, uzun zamandan beri sürüncemede kalan bir meseleyi sona erdirmek için çağırdım. Konferansa 'gerek yok. Reisefendilerle ard arda birçok görüşme yaptınız. Görüldü ki, maksadınız her zaman aldattıcı vaatlerle bizi oyalamaktır. Hiçbir vaadinizi yerine getirmediniz...»

'Böyle dedikten sonra göğsünden bir kağıt çıkardı. Bunda, elçi ile Osmanlı veziri arasında 1764* de yapılan görüşmelerde mutabık kalınan bazı maddeler, tarihler yazılıydı. Bunu gösterip konuşmasına devam etti:

«Nişancı Paşa ile şu maddelerde anlaşmamış mıydınız (maddeleri saydı) ve bilhassa, Polonya'da, çok kısa bir süre için, toprakları olmayan en çok yedi bin kişilik bir birlik bulunduracağınızı söylememiş miydiniz? Ama bugün otuz bin kişiden fazla bir birlik bulundurmuyor musunuz?»

«Doğru,» dedi elçi, «şartlar daha fazla bulundurmamızı gerektirdi.»

«Peki, bugün kaç asker var?» «Yirmi beş bin kadar.» Bunun üzerine sadrazam:

«Pekala, hain! Pekâlâ, yalancı!» diye bağırды. «Böylece sadakatsizliğini, güvenilir kişi olmadığını itiraf etmiş olmuyor musun? Size ait olmayan bir ülkede askerlerinizin yaptığı zulümden Allah ve insanlar huzurunda hicab duymuyor musun? Toplarınız şuurlarımızda Kırım Hanı'm saraylarından birini tahrip etmedi mi?»

Elçi, hükümetini savunacak sözler söylemek için ağzını açıp bir şeyler mırıldandı ama konuşmasına izin verilmedi. Sadrazam devam etti:

«Bütün bunları bir yana bırakalım, birlikleriniz Polonya'dan ne zaman çekilecek?»

«İşleri biter bitmez.»

«İstediğimiz cevap bu değil, bana askerlerinizin Polonya'yı terke edeceklerine dair gerçek bir teminat mektubu (ipso facto) verebilir misiniz? Müttelikleriniz olan ülkelerin elçilerini sözlerinizin şahidi ve kefil olarak gösterebilir misiniz?»

«En açık bir şekilde ve mümkün olduğu kadar kuvvetli olarak hükümete yazaram... Prusya elçisi sanırım kefil olabilir...»

«Beni anlamak istemiyorsunuz,» dedi sadrazam, «mesele yazmak ve sonra cevap beklemek değil. Ben şimdi kesin bir taahhüt ve bütün mütteliklerinizden garanti istiyorum. Mütteliklerinizi biliyorum, tek müttelikiniz Prusya değil.»

«Benim bütün yapabileceğim, bu elçileri, Po-lonya'daki meseleler halledilir halledilmez, oradaki bütün birliklerimizi çekeceğimize dair şahit ve kefil göstermektir, bundan fazla bir şey vaadede-mem.»

«Pekâlâ öyleyse, size bildiririm ki, şevketlü, kud-retlü, yenilmez padişahımız, Allah'ın şan ve zaferlerini dâim kıldığı Yüce Efendim, bu şartlar altında size savaş ilân etme durumundadır. Öbür daireye geçip onun emirlerini bekleyin!»

Elçi, hiç cevap vermeden hemen misafir odasına geçti. Orada birkaç dakika bekledikten sonra, Bâb-ı Âli tercümanı, sadrazamın istediği taahhütnameyi verip veremeyeceğini bir defa daha sordu. Elçi de bunun imkânsız olduğunu söyledi. Bu cevap kendisine ulaştırılan sadrazam, Reisefendi'ye görüşmenin tutanağını yazdırdı ve saraya gönderdi.

Bu muamele ve gerekli formalitelerin tamamlanması öğleden sonra saat üçe kadar sürdü. Saat üçte Padişah'ın cevabı Paşa Kapısı'na gelince, sadrazam gerekli emirleri verdi. Bundan sonra sadrazamın muhafız birliğinin kumandanı olan müşir ağa, Rus elçisinin muhafızlığına verilen yeniçerileri çağırdı ve onlara, elçi ile işlerinin

Kırım Hanı, Sadrazam, Şeyhülislâm, Kaptan Paşa Ve Bâb'ı Âli Tercümanı Değiştiriliyor

Savaş ilânından sekiz gün sonra, devletin içinde bulunduğu durum bakımından çok önemli bir değişiklik meydana geldi. Bu, Kırım Hanı'nın değiştirilmesiydi. Padişah, ilân edilen savaşta daha enerjik bir- harekât için buna gerek görmüştü. Maksud Giray emekliye ayrıldı ve Fındıklı (Kırım'da) çiftliğine çekildi.

Maksud Giray'ın yerine han olarak, Rusların çok korktuğu Kırım Giray getirildi. Kırım Giray ikinci defa han oluyordu. Kendisine alâmet olarak kılıç, kılıç kemeri ve omuzluğu. yay ve sadak, bir kalpak, bir sorguç, kıymetli ve güzel takımı ile iki at verildi²³³.

Sadrazam, yeni Kırım Hanı'na, yukarıda sayılanlardan başka ve yine padişah adına, bir ayrıcalık olarak, kırk bin duka altını tutarında para, bir onur simgesi olarak da, kırk Karadağlı âsinin kafalarını göndermişti. Bunlar Bâb-ı Âli'ye onun padişah tarafından kabul edildiği gün (18 Ekim 1768) Bosna valisi tarafından ulaştırılmış, sarayda gösterilmişti. Bosna valisi Mehmed Paşa, bunlara, Karadağlıların ortaklaşa yazdığı bir mektubu da ilâve etmişti. Bu mektupta, âsilerin başlarını gönderen Karadağlılar, padişaha bağlılıklarını teyid ediyor; tahrikçi Etienne ve Vasili'yi, tekrar ortalıkta görünmeye cüret ettikleri takdirde, yakalayıp Bâb-ı Âli'ye teslim edeceklerine dair Hz. Peygamberin mezarı ve Hz. İsa'nın kanı üzerine yemin ederek, kendilerinin yeniden Osmanlı devletinin sadık tebası olarak kabul edilmelerini istiyorlardı.

Yeni sadrazamın azline birinci derecede sebep, yeni Kırım Hanı idi. Tayininden sadece altı hafta sonra azledilen sadrazam Gelibolu'ya sürüldü ve üç yıl sonra orada öldü. Sınırsız derecede cömert olmaktan başka bir

bittigini, gidebileceklerini söyledi. Elçinin şuraya buraya dağılmış uşakları bir salona alındı ve yeni bir emre kadar orada kalacakları söylendi. Yedekte getirilen atlar ise elçiliğe geri gönderildi. Bundan sonra, tercüman ve teşrifatçiefendi, elçiye Padişah'ın emrini iletmekle görevlendirildiler. Buna göre, elçi ve baş-tercümanı Yedikule'ye gönderileceklerdi. Elçi bu karara uyağını bildirerek artık kendisine bir şey söylenmemesini istedi. Çünkü o andan itibaren resmî görevinden ayrılmış sayıldığını, hiçbir şey yapamayacağını söylüyordu.

Elçi, maiyetinden birkaç kişinin daha kendisiyle kalıp kalamayacağını sordu. Kendisine, seçeceği on kişiyi alabileceği söylendi. O da diğer iki tercümanını, sekreterini ve yedi uşağını aldı. Geriye kalanlar küçük rütbeli iki subayın refakatinde Pera'-ya (sefaretlerin bulunduğu bugünkü Beyoğlu semtine) gönderildi. Bunlardan hemen sonra da kendi atma binen elçi, maiyetinden onbir kişi ile, bütün şehri katederek (ki bu bir saat sürdü) Yedikule'ye getirilip hapsedildi. Onları oraya, müşir ağasının emrinde bir yeniçeri müfrezesi götürmüştü.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/400-402

²³³ Vâsıf, s. 319: Azledilen hanın ismini burada Maksud, daha ileride Mesud olarak bildiriyor (Doğrusu Maksud'dur. FÇ.N.1).

şöhreti yoktu.

Hamza Paşa'nın sadareti o kadar kısa sürmüştü ki, azle-dildiği zaman, Avrupalı elçilerden biri, Napoli elçisi, henüz onu tebrik edecek vakit bulamamıştı.

Hamza Paşa'nın müsrifliği, çok tutumlu olmakla da tanınan padişahın hiç hoşuna gitmemişti, Sadrazam, Mısır'daki kargaşalıklarda da pek başarılı olamamıştı. Kırım Hanı'nın onun hakkındaki görüşleri de Padişah'ın görüşleri gibiydi. Fakat azlini bildiren hattı şerifte bu sebepler hiç zikredilmemiş, sadece sağlık durumunun bozulmuş olduğu söylenmişti.

Hamza Paşa'dan sonra sadrazamlığa Yağlıkçızâde Mehmed Emin Paşa getirildi: Yirmidört yıl önce babası ile , birlikte Hindistan'a gitmiş, dönüşünden altı yıl sonra devlet hizmetine girmiş ve mülazım olarak işe başlamıştı. Sonra sırasıyla sadaret kaleminde mektupçu yardımcısı, mektupçu, reis-ül kütta, nişancı, sadaret kaymakamı ve Aydın valisi olmuştu. Aydın valisi iken Şahsultan'la nişanlanmış ve Halep valisi tayin edilmişti. Daha sonra yine nişancı ve kaymakam, nihayet, selefleri Muhsinzâde ve Hamza Paşalar gibi, sarayın damadı oluşu onu sadrazamlığa kadar yükseltmiş bulunuyordu (20 Ekim 1768 - 8 Cemaziülahır 1182).

Mehmed Emin Paşa'nın tayini, şeyhülslâm, talik yazının usta bir hattatı, en çok kitap bulunduran Bayezid Camii Kütüphanesinin kurucusu olan Velîyüddin Efendi'nin ölümünün beş gün öncesine rastlar. Şeyhülslâm Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi, Vâsıfın vakanüvisliği sırasında ulemânın en kıdemlisi idi ve Bayezid kütüphanesini, kendi parasiyle ve büyük harcamalarla temin ettiği, satın alamadıklarını kopya ettirdiği kitaplarla zenginleştirmişti.

islâmlığın en büyük makamı olan şeyhülslâmlık, eski şeyhülslâmlardan derin bilgisiyle ünlü Pirizâde'nin oğlu Osman Molla'ya tevdi edildi (25 Ekim 1768 - 13 Cemazielahir 1182).

Sultan Mustafa'nın ulemâ arasında en çok takdir ettiği âlim, Osman Molla idi. Çünkü o, Rusya ile harbedilmesinden yana olduğunu açıkça ve ısrarla söylemişti. Yeni Şeyhülslâm1-ın ilk işi istanbul kadılığına Abdullah Efendi'yi getirmek oldu.

O sırada Eflâk'in genç prensi Alexandre Ghika azledildi ve onun azli de Kırım Hanı'nın tesiriyle oldu. Kırım Hanı, Ar-deş manastın başpapazının bir Rus albayı ile birlikte Rusya'ya taraftar toplamaya çalıştıklarını haber vermişti. Alexandre Ghika'nın yerine Bâb-ı Âli'nin eski tercümanı Gregoire Ghika getirildi. Evvelce Maurocordato Callimachi ve İpsilanti gibi hekim olan

Bâb-ı Âli'nin ihtiyar tercümanı Karaca, seksen yaşına basınca ölmüştü. Ondan sonra, dokuz yıl evvel İstanbul'da idam edilen Yanakhi'nin akrabası ve Karaca'nın selefi olan Souzo da öldü.

Rusya'ya savaş ilân edildiği gün, İstanbul matbaasını kuran Macar asıllı İbrahim (Müteferrika)'in oğlu İbrahim Efendi, yirmibeş yıldan beri yapmakta olduğu tercümanlık görevinden uzaklaştırıldı. Onun azline sebep, Obreskov ile gizli ilişki kurmuş olmasıydı.

Her sadrazamın işbaşına gelişinde olduğu gibi bu defa da bazı yeni tayinler ve değişmeler oldu. Defterdar Sârim Efendi, tarihçi Vâsıf'ın deyişi ile «mali işlere baktığı için bekçi köpeği gibi durmadan hırıldamak ve avlamak zorunda olduğunu sanması yüzünden- azledildi. Onun yerine Çavuşbaşı Atıf-zâde Ömer Efendi getirildi. Atıfzâde'nin babası defterdar, divan şairi olarak ve münşeati ile isim yapmıştı²³⁴.

Çavuşbaşıhğa Yesrî Ahmed Efendi getirildi. Sadarete görevli mektupçubaşı yardımcıları ile beylikçi (reis-ül küttabın yardımcısı) de değiştirildiler.

Adalardan henüz dönen Derya Kaptanı Mehmed Paşa sadaret kaymakamı (İstanbul Kaymakamı) oldu ve kendisine Mora muhassülüğü da verildi. Osman Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa da iki tuğlu paşa unvanı ile derya kaptanlığına getirildi.²³⁵

Asker Toplanıyor

Sefer kararı verildikten sonra hazırlıklar artmış, büyük bir faaliyet başlamıştı. Savaş ilân edilir edilmez sadrazam, imparatorluğun her tarafına, valilere, alaybeylerine yazılan iki-yüz fermanı göndererek, Mart ayında Edirne'de toplanmalarını, padişahın da orada sancak-i şerifle bizzat bulunacağını duyurdu²³⁶. Zeamet ve tımar sahiplerinden başka, Yörükler, Evlâd-ı Fatihan ve gönüllüler Rumeli'ye çağrıldılar. Ondört yeniçeri koğuşuna, dört topçu ve iki toparabacı koğuşuna, derhal Polonya sınırına hareket etmeleri emri verildi. Ayrıca, Rumeli'ye altı bin kese gümüş para yollandı. Yüz elli adet onluk, elli adet büyük ve elli tane de ağır kale topu, Karadeniz'e sev-kedilmek üzere Tophane'ye taşındı ve sadrazam da buraya

²³⁴ «Münşeati-ı Defterdar Atıf Efendi* isimli derlememe bakınız.

²³⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/402-405

²³⁶ Bu fermanın tercümesi ve Türkçesinin kopyası Brognard'ın 2 Karan tarfıH raporuyla, Avusturya İmparatorluk Arşivi'nde bulunmaktadır,

gelerek hazırlıkları teftiş etti (4-5 Aralık 1768).

Asya yakasından dört bin sipahi Üsküdar'a gelip, oradan Boğaz'ı geçti.

Boğdan'da kırk bin kişi silah altına alınmış, erzak taşınmada kullanmak için yedi bin yedi yüz yetmişiki katır gemilere bindirilmişti.

Tersanede yeni inşa edilmiş iki savaş gemisi denize indirildi. Birinin adı Zafer, diğerinin adı Fetih idi. Bu isimler gemilere, en azından görünüş bakımından, uygun düşüyordu.

Savaş giderlerini karşılamak için defterdarın emrine ye-dibuçuk milyon kuruş tahsis edildi. Ayrıca kasapbaşına, harekât için et hayvanı temin etmek üzere yarım milyon kuruş verildi. Kırım Hanı'na da üç milyon kuruş gönderildi (31 Ekim 1768).

Bâb-ı Âlinin savaşla ilgili beyannâmesi Avrupa devletlerinin elçilerine ulaştırıldı ²³⁷ Sadrazam da, Polonya'daki Bar konfederasyonundan gelen birçok mektuba nihayet cevap vermeye başladı ²³⁸. Bu cevap, konfederasyon şeflerinden diğer üçünün mektuplarına da karşılık oluyordu. Bunlardan biri Kiov valisi Potocki'den ²³⁹, ikincisi Dankoviç'ten gönderilmiş olup Potocki, Kracsinski ve Antuan Rulan ²⁴⁰ tarafından padişaha ve sadrazama hitaben yazılmış, üçüncüsü de konfederasyonun mareşali Potocki'den gelen mektuplardı ²⁴¹

Bu şefler, mektuplarında, Rusya'nın Polonyalıların hürriyetlerine tecavüz ettiklerini ve Bâb-ı Âli'nin emrine girmeye hazır olduklarını bildiriyor, kendilerine bir elçi yollanmasını da istiyorlardı.

Sadrazam, Bâh-ı ÂH tercümanının verdiği rapora göre ²⁴² Potocki'nin mektubuna cevap veriyor ²⁴³, fakat senatörün bir elçi gönderilmesi teklifini kabul etmiyor, çünkü ordunun zaten Polonya'ya doğru yola çıktığını söylüyordu. Fakat konfederasyonun, Bender, Hotin ya da Isakçı'ya temsilci göndermesine hiçbir engel olmadığını bildiriyordu. Bu arada konfederasyonun, Hotin valisine ve Kırım Hanı'na, onları ilgilendirecek haberler ulaştırmasını da istiyordu.

²³⁷ Rusya'ya savaş ilânını bir beyanname ile duyuran Bâb-ı Âli, bu beyannameyi bütün Avrupa elçilerine dağıtmıştı. Hammer, kitabının «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, beyannamenin italyanca nüshasını tam olarak yayınlıyor.

²³⁸ Bâb-ı Âli'nin, Avusturya'ya, Silezya'nın verilmesi ve Saksonya elektörünün Polonya tahtına oturtulması ile ilgili teklifine, Brognard bir muhtıra ile cevap vermiştir. Bu muhtıranın İtalyancası, kitabın aslında «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

²³⁹ 7 Receb (17 Kasım). Brognard'ın 16 Aralık 1768 tarihli raporuna bkz.

²⁴⁰ 14 Receb (24 Kasım). Brognard'ın 3 Ocak 1769 tarihli raporuna bkz.

²⁴¹ 14 Receb (24 Kasım). Brognard'ın 17 Ocak 1769 tarihli raporuna bkz.

²⁴² Bâb-ı Âli tercümanının şifreli tercümesi, Brognard'ın 5 Ocak 1769 tarihli raporuna eklidir.

²⁴³ Sadrazamın cevabının tercümesi Brognard'ın 16 Aralık 1768 tarihli raporuna ilişiktir.

Potocki ve Kracinski de, Polonyalıların dâvasına sadrazamın dikkatini çekmek ve harekâtı çabuklaştırmak için benzer mektuplar yazmışlardı ²⁴⁴. Hattâ ona temsilci olarak Po-doroski'yi de göndermişlerdi ²⁴⁵. Fakat sadrazam hep itiraz ettiği için, Bâb-ı Âli'ye tekrar yazarak, aslında asıl görevi Rusların üzerine yürümek olan Kırım Hanı'na, konfederasyona yardım için Polonya topraklarına yürümesi emrinin verilme?-sini de rica ediyorlardı ²⁴⁶.

O sırada Osmanlı devleti Avusturya ile barışı muhafaza etmeyi, bu devletin Rusya ile ittifak kurmasını önlemeyi amaçlıyordu. Çünkü o günlerde, Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere'den oluşacak bir dörtlü ittifakın kurulması söz konusu idi. Bu konuda alarma geçen Bâb-ı Âli, tercümanı vasıtasıyla Avusturya elçisinden hükümetinin niyetini anlamaya çalıştı. Bir yandan da Avusturya'nın Silezya'yı yeniden ele geçirmesi, Saksonya elektörünün Polonya tahtına oturması için her türlü imkânı kullanarak yardım edeceğini bildiriyordu ²⁴⁷,

Avusturya elçisi bir muhtıra ile Bâb-ı Âli'ye teşekkür etmiş, fakat anlaşmalarla Silezya'yı Prusya'ya- bıraktıklarını, Pa-niatowski'yi de Polonya kiralı tanıdıklarını, bu anlaşmaya bağlı oldukları için padişahın iyi niyetinden yararlanamayacaklarını ²⁴⁸ zaten bu konuda Viyana hükümetinden talimat

²⁴⁴ Bu mektup, Brognard'm 16 Aralık 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁵ İtimadnâmeler Brognard'in 16 Mart 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁶ Bu müşahedeler Brognard'in 17 Şubat 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁷ Bâb-ı Âli tercümanının bu konuda Brognard'a verdiği muhtıra, onun 3 Haziran 1768 tarihli raporuna ekliydi.

²⁴⁸ Sadrazamın, Polonya Cumhuriyeti'ne 17 Cemazi-elevvel 1182 128 Ekim 17681 tarihinde yazdığı mektubun tercümesinden) :

Nasıralı uluların ilticagâhı hristiyan milletinin, azim-üş-şan senyörlerine ...Sonraları selâmet, hayırlı, müreffeh olsun...

Bender ve Hotân paşaları vasıtasıyla, Bâb-ı Âli'ye alü-yedi ay önce gönderdiğiniz açık ve kesin belgelerle, Polonya'nın ateş kiralı Ogüst'ün vefatından sonra, Rusların topraklarınıza keyfi olarak girmelerinden bizi haberdar ettiniz. Polonya milletinin hürriyeti aleyhine seçim işlerine karıştıklarını bildirdiniz. Rusların, bu seçimde kendi adayını kazandırmak için baskı yapmakla yetinmeyip, uzlaştırma bahanesiyle çok sayıda asker soktuklarını, bu birlikleriyle ülkede karışıklıklara, her türlü aşırılıklara, kiralığın eski müesseselerini alt-üst etmeye sebep olduklarını duyurdunuz. Direnenleri katlettik-lerini, mallarını, paralarını yağmaladıklarını bildirdiniz. Bütün bu olanlardan dolayı da, Bâb-ı Âli'den, yakın komşuluğun gereği olarak halkınızı maruz kaldığı 'horlanmadan kurtarabilecek tek güç olan yüce padişahımızdan, bizi de mutlu edecek ilgi ve kuvvetli himayesini rica ettiniz.

Karlofça barışından beri Bâb-ı Âli'nin Polonyalıları karşı iyilik ve sevgi duyguları ile hareket ettiğini, Osmanlı ordusunun ve sınırınıza çok yakın olan âlicenâib Kırım Hanı'nın Polonya topraklarına en küçük bir tecavüzde bulunmadığını, böylece, Polonya halkının hiçbir sıkıntıya maruz bırakılmadığını belirtmek gereksiz olur.

Osmanlı devleti ile Rusya arasında hicrî 1133 yılında imzalanmış Pruth barışının ilgili maddelerine göre, Polonya topraklarında Rus birlikleri asla bulunmayacaktır. Mecbur kalman hallerde ve elde olmayarak bazı Rus birlikleri Polonya topraklarına girmiş olsa bile, buradan derhal çıkacaklardı. Hiçbir suretle Polonyalıların hak ve hürriyetlerine tecavüz etmeyeceklerdi. Hicrî 1152'de, yine Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan dostluk anlaşmasında da, yukarıdaki maddeler olduğu gibi -in statü quo» kabul edilmişti. Buna göre Rusların Polonya topraklarına çok sayıda asker sokmaması, orada uzun süre kalmaması, Polonya Cumhuriyeti ve halkının da huzur içinde yaşaması gerekirdi.

Bununla beraber, şevketlü padişahımızın emirleriyle sadrazam tarafından, bölünme sırasında, dostça iki mektup yazılmıştı. Bunlar, ateş kiralın halefini seçmekle ilgiliydi. Polonyalıları birliğe, anlaşmaya, kiralalarını kendi

aralarından oybirliği ile seçmeye davet ediyordu. Eğer reylerini bir yabancıya verirlerse, bunun, yabancı devletlerin askerlerine kapılarını açmak olacağını, bu askerlerin Cum-huriyet'i sıkıntıya sokacaklarını, halkın hürriyetlerini ihlâl, hattâ yok edeceklerini, devleti temelinden yıkacaklarını bildiriyordu.

Polonyalılar, Bâb-ı Âli'nin ülkelerine yabancı askerleri kabul etmemeleri yolundaki tavsiyelerini, Polonya'yı Rus istilâsına maruz bırakmamak, Cum-huriyet'i korumak niyetini pek anlayamadılar. Gerçekleri göremeyerek bölündüler. Zaman zaman uzlaşma, yatıştırma bahanesiyle Rus birliklerinin ülkelerine girmesine müsaade ve onları davet etmekle, uyumsuzlukların artmasına, felâketlerin büyümesine sebep oldular. Bugün yabancı askerlerin topraklarına girmesinin sonucu olan acılan yaşıyorlar.

Rus birliklerinin Polonya'da uzun zaman kal-malan Bâb-ı Âli ile Rusya arasında imzalanan ve yukanda belirtilen sürekli dostluk anlaşmalarına aykırı olduğuna göre, bu yetmiyormuş gibi, bu ülkenin Osmanlı sınırlarında olaylar çıkarmasının, Balta'ya kadar gelerek düşmanlığını göstermesinin ne kadar kabul edilmez olduğunu ve ne üzücü sonuçlar doğuracağını göstermiyor mu?

Yukanda sözünü ettiğimiz anlaşmalarda, Osmanlı devletinin ve Rusya'nın eyâletlerinde taraflardan birinin zararına bir olay meydana geldiği zaman, bunun derhal dostça halledilmesi için her şeyin yapılması öngörülmüyordu. Buna göre, Bâb-ı Âli, bu olayların verdiği zararları Rus elçisine bildirdi ve hükümetine bildirmesini istedi. Sıf dostluk anlayışı ile ve yıllarca olumlu bir tavır bekledi. Muhtelif zamanlarda Rusları Polonya'yı tahliye etmeleri için sıkıştırdı, orada sadece 6.000 süvari ve 1000 Kazak askeri bulundurdıklarını, top ve mühimmat bulundurmadıklarını, bunların da Cumhuriyet'in emrinde ve onun talebi üzerine orada olduklarını, yakında çekileceklerini taahhüd ettiklerini söylediler. Bunu açıkça ve yazılı olarak bildirdiler.

Daha sonra Rus elçisi yaptığı açıklamalarla, bazen filan zamanda, bazen filan konferanstan sonra, Polonya'yı tahliye edeceklerini tekrarladı, yetki belgesine dayanarak teminat verdi. Hükümetinin ağzından, görünüşte çok ciddi olarak vaadleri-nin onaylandığını söyledi. Fakat, Polonya'daki Rus birliklerinin hareketleri onun yalanlarını meydana çıkanyordu. Bâb-ı Âli artık ona inanmaktan çok uzaktı. Sıf iyi niyetle, olayları biraz zamana bırakıyordu. Fakat artık oyunlarına gelmeyeceğini, yalan beyanlarına inanmayacağını, sahtekarlıklarına göz yummayacağını açıkça bildirdi.

Bâb-ı Âli, işte bunun için, Polonya'ya, ülkenin yeni kiralı tarafından gönderilen elçiye karşılık olarak bir elçi göndermedi. Yeni kiralın elçisini, işte bunun için, bir yıl sınırda bekletti. Böylece Osmanlı Devleti'nin, selefinin ailesiyle mukayese edilemeyecek bir aileden gelen, Saksonya prensi ile aynı seviyede olmasına imkân bulunmayan, aslında küçük bir subaydan başka biri olmayan yeni kiralı Polonya tahtına lâîk görmediği anlatılmış oluyordu.

Rus sarayı böyle bir tutumun gayesini hiç anlamadı ve) bunun getireceği sonuçları göremedi. Asıl taşanlarından başka bir şey düşünmediği için, Bâb-ı Âli ile imzaladığı anlaşmalara aykırı hareket etmenin sonuçlarını da anlayamadı.

Balta'daki hasımâne davranışlara rağmen, yine de İstanbul'daki Rus elçisi ile anlaşmak istedik ve hükümetinin böyle davranmasının dostlukla bağdaşıp bağdaşmadığını sorduk. Bütün bunların anlaşmaların açıkça ihlâli olduğunu söyleyerek açıklama istedik. Bir cevap vermediler, sükût etmekle anlaşma hükümlerini hiçe saydıklarını itiraf etmiş oldular. Bundan sonra da, elçi, Rusya'nın Polonya'da asayiş sağlamaya kadar (yani Polonyalıların hürriyetlerini tamamen yok edinceye kadar) askerlerini çekmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine bu elçi, başlıca hizmetçileriyle birlikte, eski bir geleneğe 'göre, «Yedikule» denilen mahalle nakledildi. Kutsal fetvaya uygun olarak ve Bâb-ı Âli ulularının, sultanlar sultanı, kudretli imparatorların en haşmetlisi, şevketlü yüce efendim, velinimetim, Dara kadar muhteşem, İskender gibi kahraman padişahımız, Rusya'ya, onun sürüler kadar çok ordularına karşı 'Mukaddes Cihad' ilân etmeye karar verdi. Haklı olduğu için ve Allah'ın yardımı ile, bütün gücünü ortaya koyacak ve önümüzdeki ilkbaharda inşallah, Ruslara, yıllardan beri anlaşmalara aykırı hareket ettikleri için hakkettikleri cezayı verecektir.

Siz ki Polonya Cumhuriyeti'nin üyelerisiniz, dostumuz ve iyi komşumuzsunuz, vatanınızı, milletinizi, mallarınızı ve şerefinizi korumak, Rus zulmünden, sizi yıllardan beri inleyen bu yabancı'nın zulmünden kurtulmanız için, cesaretle silaha sarılmanızın zamanı işte şimdidir. Rus birliklerini top-raklarınızdan çıkarmak, kötü emellerini engellemek, vatanınızı huzur ve refaha kavuşturacak yeni bir kiral seçerek intikam almak size düşüyor. İşte şimdi gözünüzü açıp, Bâb-ı Âli'nin sevgi dolu nasihatleriyle dâvanızı bilerek hareket etmelisiniz.

Alicenab Kırım Hanı ile, serasker Paşa, Ben-der ve Hotin valileri, sınırdaki kumandan ve subay-lanımızla ve Boğdan Prensi ile işbirliği yapar, uyum içinde hareket ederseniz, Bâb-ı Âli'ye devamlı olarak haber ulaştırırsanız, kıratlığınızın ihtişam ve kudretini kazandırmak için gereken cesaret ve gayreti göstermiş olursunuz.

Size bu dost mektubunu işte bu maksatlarla

yazdık. Onu size ulaştıracağız. Kabulünden

memnuniyet duyacağımız bu mektubu alınca, bizim en iyi dostlarımız olan sizler, Rusya'nın ülkeniz için ne kadar kötü emeller beslediğini, Bâb-ı Âli'nin önceki nasihatleri ve son karan ile ne kadar lehinize hareket ettiğini dikkate alarak hare-Ke't ediniz. Bâb-ı Âli, kendisinin ne kadar haklı, samimi, ve sizin lehinize hareket ettiğini, Rusya'nın

alması gerektiğini bildirmişti.

Böylece başlayan temas üzerine, Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Prens Kaunitz'e çok dostâne bir üslup ile yazdığı mektupta Bâb-ı Âli'nin Rusya'ya savaş ilânını açıklayan beyannamesindeki gerekçeleri tekrarlayarak, Almanya (Avusturya) imparatorunun Macaristan tahtının vârisi sıfatıyla tâ Nuşir-van zamanından beri imparator lâkabını kullanmaya lâayık tek hükümdar olduğunu, Rusya çaricesinin de hakkı olmayan böyle bir lâkabı edinmeye çalıştığını anlatıyordu²⁴⁹

Bazı Avrupa Devletleri Bâb-ı Âli'ye Nota Veriyor

Sadrazam Mehmed Kmin Paşa, reis-ül küttap Recai Efendi ve Babı Âli tercümanı Souzzo, işte böyle, Prusya aleyhine fikirler ileri sürerek, Rusya çarlarının imparator lâkabını taşımaya hakları olmadığını söyleyerek, Avusturya'yı elde etmek, ona yaranmak ve politikasını padişahın lehine yönlendirmek istiyorlardı.

Fakat, bu hareketleriyle hiç bağdaşmayan bir tutum ya da tutarsızlıkla, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yirmibir yıl önce imzalanmış bir anlaşmanın sürekli bir barış anlaşması haline dönüştürülmesine hiç yanaşmıyorlardı. Oysa, şimdi savaş ilân ettikleri Rusya ile daha önce yapılmış barış anlaşması «ebedi» olarak ilân edilmişti. Avusturya İmparatorluğu elçileri de Osmanlı devletiyle Avusturya arasında imzalanan ve Râgıp Paşa'nın uzatmak istemediği anlaşmanın, Rusya ile yapılan anlaşma gibi, sonsuz süreli olmasını istemeye devam etmişlerdi.

Bâb-ı Âli diğer konularda Avusturya ile çok iyi geçinmeye çalışıyor,

da ne kötü emeller beslediğini anlayacağınıza, vatanınızı kurtarmak için canla başla gayret edeceğinize inanmaktadır.

²⁴⁹ Mektubun bu konu ile ilgili Türkçe bölümü şöyle idi: «...Nemçe devleti ze-mân-ı kadimden beril devlet dimeğüe mevsûf ve muteber İdügfl ma'rf oldu ğuna binâen, İmparator lâkabı devleti meşâranileyhe seza ve olvechite dfr vel-i saire beyninde mümtaz olmağa ahr& İken mukaddema li-maslahatin Mos-kov çaricesine imparator lâkabı telkUt ohmab madde-t ırs u zatı olmak za'ml le lâf-ı mezkto-u kuvveden fiile getarmek niyetiyle bir kaç seneden berft eavaVı desâisi frilkâb ve memaliki lebe itale-i desti tagaüfib ©yledüğnnden ma'da.....

Bu yazının orijinali Avusturya İmparatorluk arşivindedir. Mektuba vurulan mühürde birbirinden ayrı dört dua bulunuyor: Allah'a laamrun ve Allah dileklerimi kabul eder; Allah'tan başka kuvvet ve kudret yoktur; Yoluma Allah gösterir; İşlerimde, sıkıntılarında Allah'a stgminm. Mührün ortasında şöyle bir vecize var:

U- Mahammedfn yercu'l em&ne Muhammedi! mtitereedyn feyzu'l-emimu, emine.

Yani : Muhammed, Muhammed'den şefaaf diliyor.

Emin, Emin'den yardım istiyor.

(Adı Emin olan (kişi), Peygamber Muhammed'den şefaaf diliyor; adı Emin olan (kişi), sıfatı Emin olan Peygamber'den yardım istiyor). Mektubu yazan yazıcının adı, El-hac Muhammed Emin idi*

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/405-407

Bosna ²⁵⁰ ve Belgrad ²⁵¹ valilerine fermanlar göndererek Viyana sarayının haklı isteklerine karşı çıkılmamasını, sınırlardaki bazı uyuşmazlıklara son verilmesini istiyordu. Bunlardan başka, son yangında harap olan fransisken kilisesinin yeniden inşasına da müsaade ediyordu ²⁵². Bunu kolaylaştırmak için Reisefendi, Avusturya elçisine, yangından zarar gören birkaç evin yeniden yapılması için müsaade istemelerini, bunlara kilisenin onarımı eklendiği takdirde yeniden inşa kanununa aykırı olmasına rağmen izin alınabileceğini tavsiye mahiyetinde söylüyordu. Bu durumlar karşısında Avusturya elçisi Polonya meselelerinde tam tarafsız davranıyor, kendisine Bar Konfederasyonu şefleri tarafından gönderilen mektuplara cevap vermiyordu ²⁵³.

Bu konfederasyon, Jaques Magnecki adlı bir temsilciyi gizlice İstanbul'a göndermişti. Fakat bazı kabadayılıkları ve böbürlenmeleri yüzünden, faydasından çok zararı dokundu. Sonunda, Hotin muhafızı Halil Paşa'yı açgözlülükle suçlaması azledilmesine sebep oldu.

Diğer Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini sürdürenlerden biri Venedik Cumhuriyeti idi. Naip Giustiniani, Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir mektupta, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerini sürdürmek istediklerini bildirmişti ²⁵⁴. Aynı mealde bir teminat mektubu Hollanda Hükümeti adına, elçi Dedel'in ölümünden sonra akredite edilen maslahatgüzar Weiker tarafından ²⁵⁵, Danimarka Hükümeti adına da elçi Goessel tarafından verilmişti. Bâb-ı Ali, Goessel'in temsilciliğini, itimadnâmesini getirinceye kadar kabul etmemişti, İsveç temsilcisi Celsing ²⁵⁶ ise, gerek İsveç'le kurulan ittifakın devamı, gerekse Avusturya, Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından kurulacak ittifaka girme konusunda müsbet bir tavır almadı. Bu ittifakı Bâb-ı Ali de hiç istemiyordu.

²⁵⁰ Bosna ve Vldin valilerine gönderilen Şevval 1182 (Şubat 1769) tarihli ferman, Penkter'in 15 Mart 1769 tarihli raporuna ekliydi.

²⁵¹ Belgrad valisine gönderilen fermanlar 1178 (1764), 1182 (1769) tarihlidir

²⁵² Peokler'in elde ettiği ve halen Avusturya İmparatorluk Arşivi'nde bulunan Sakız Adası'ndaki Cizvitler ve Triniteler ile, Pera'da Fransiskenler hakkındaki fermanlara bakınız: 1. 1 Muharrem 1157 (15 Şubat 1744), 2. Cemazela-hir 1178 (Aralık 1764), 3- Ramazan 1179 (Şubat 1766). Bunda Jesuites'lere "Cia-vtt*" adı veriliyordu ki, bu, 'İsevî' adından farklı idi. Daha evvelki nnlf8m»-larda İsevî kelimesi yanlış anlaşılacak 'Cizvit' şeklinde tercüme edilmişti- 4. 1 Muharrem 1182 (18 Mayıs 1768). Bu, Pera fransiskenlerinin 1072 (1661)'de elde ettikleri ve 1112 (1700)'de, daha sonra da 1118 (1706)'de yenilenen âk berattan farklı bir şey değildi,

²⁵³ Bu mektuplardan ikisi Avusturya İmparatorluk srşivlerindedir ve bunlarda Avusturya'nın yardımı istenmektedir. Biri 28 Haziran 1768, diğeri 23 Ocak 1769 tarihlerini taşıyor.

²⁵⁴ Türkçeden tercüme edilen bu belge, Brognard'ın 1 Aralık 1768 tarihli raporuna ekliydi.

²⁵⁵ İtimadnâmelerin tercümesi Brognard'ın 17 Mart 1769 tarihli raporuna eklidir.

²⁵⁶ Celsing'in notasına cevap olarak Bâb-ı Âli'nin verdiği muhtıranın tercümesi Brognard'm 17 Şubat 1769 tarihli raporuna eklidir

Fransa'nın o zamanki İstanbul elçisi Saint-Priest şövalyesi idi. Daha Önceki elçi Desalleurs gibi o da günlük onsekiz kuruş ve dokuz para tahsisat alıyordu ²⁵⁷.

Fransa kiralının ordusunda topçu generali ve kendisiyle aynı adı taşıyan âsi bir Macar'ın oğlu olan Baron dö Tott, Kırım Hanı nezdinde Fransız temsilcisi olarak buraya gönderildi. Burada, yakında başlayacak harekât için, mümkün olduğu kadar yardımcı olmaya çalışacaktı.

O dönemde Bâb-ı Âli'nin Mısır'daki otoritesi çok zayıftı. Şeyh-ül Beled Halil Bey'in ve Yeniçeriağası Mehmed Çavuş'un Kahire'de oturan Fransız tüccarlarına yaptıkları baskı ve uyguladıkları ceza için Fransa elçisine hiçbir tazminat ödenememişti. O sırada, Fransız tüccarlarından üçü, Kahire çevresinde eğlence için tüfek atışı yapmış ve bundan dolayı otuz üç bin ekü para cezasına çarptırılmışlardı ²⁵⁸.

Daha yukarıda da anlattığımız gibi, Halil Bey, Hüseyin Keşkeş'in müttefiki idi. Ali Bey tarafından Kahire'den sürülünce, adamları ile birlikte Gazze'ye kaçmıştı. Fakat bir süre sonra, ilkbaharda, büyük bir kuvvet toplayarak geri dönmüş, Dimyat şehrini yirmi bin ekü vergi vermeye mecbur etmişti. Ali Bey onunla Mansuriye'de yaptığı ilk çarpışmada yenilmiş; fakat daha sonra galip gelmiş, âsilerin başlarını keserek İstanbul'a göndermişti ²⁵⁹. Bugüne kadar yayınlanan tarihlerde, Ali Beyle ilgili bu silahlı çatışmalar hep unutulmuştur. İngiltere elçisi Lord Murray, hükümdarından iki mektup almıştı. Bunlardan biri padişaha yazılmıştı ve arabuluculuk teklif ediyordu. İkinci mektup sadrazama yazılmıştı ve sadrazam bu mevkie geldiği için tebrik ediliyordu ²⁶⁰. İngiltere sarayı bu mektupların resmî törenle verilmesini istemişti ama bu mümkün olmadı. Çünkü padişah, bundan böyle yabancı elçilerle, ancak yeni itimadnâmeleri kabul etmek ya da onlara bir olayı bildirmek için görüşebileceğim söylemişti. Onun için

²⁵⁷ Fransız elçisinin 17 Temmuz tarihli İtimadnâmesi Brognard'm 1 Aralık 1768 tarihli raporuna eklidir. Bu itimadnâmede padişaha hitap eden şöyle bir pasaj var : «... Bizim kendilerine basitçe tavsiyemiz, iyi ilişkileri, eski dostluğa ve btmnn meyyası olması gereken karşılıklı güveni sürdürmektir. Bn sonuca varmak için tuttuğumuz yol da, her vesile ile Zat-ı Âlilerine değişmeyen saygımızı ifade ediyor, İmparatorluğunuzun refah ve yöcellğini kendimiz için de yararlı görüyoruz... Zat-ı Âlilerinin ömrÖnü artırması, hayatının refah ve mutluluk içinde geçmesi için Allah'a dua ediyoruz..... Sadrazama yazılan mektupta ise şöyle deniyordu: «Size tevdi edilen İktidar ile, bilgeliliğiniz, İleri görüşlİllİfİgBinız sayesinde eski dostluğun devam edeceğine, 174©'ta yenilenen ve arttırılan kapitülasyonların zedelenmeyeceğine, tcbalarımızın btınnn mey-vasını toplayacağına İnanıyor ve bununla övünüyoruz...».

²⁵⁸ Seyhiil Beled Haîil Bey ve Yeniçeriağası Giritli Meh-med Çavuş'un Fransız tüccarlanna yaptıkları baskılarla ilgili bir mektubun italyancası. kitabın aslında «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor

²⁵⁹ Mısır'da Seyhül Beled Halil Bey ve Hüseyin Keş-keş'in faaliyetleri ile ilgili italyanca bir mektup, kitabın aslında «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

²⁶⁰ Bu iki mektubun tercümesi Brognard'm 16 Ocak 1769 tarihli raporuna eklidir

İngiliz elçisi bu mektupları sadrazama teslim etti. Sadrazamın ve padişahın bu mektuplara verdikleri cevaplarda, Rusya ile ilgili şikâyetlerini tekrarlıyor, bir savaş yapmadan bu konuda başka devletlerin ileri sürecekleri başka çözümleri kabul etmeyeceklerini bildiriyorlardı.

Elçi bu konuda yazdığı bir nota ile, İngiltere'nin Osmanlı devletine karşı Rusya ile ittifak kurma tekliflerini her zaman reddettiğini, bunun hükümeti tarafından padişaha duyduğu saygının ve iyi niyetinin bir göstergesi olduğunu söyledi ²⁶¹. İngiliz hükümeti reddedilmeyi bu şekilde cevapladıktan sonra Bâb-ı Âli'ye yeni bir nota verdi. Bununla, halen Yedikule'-le'de tutuklu bulunan Obreskov'un serbest bırakılması isteniyordu.

Rusya'ya savaş ilânından az önce, Prusya elçisi, hükümdarının kesin emriyle Bâb-ı Âli'ye bir nota vermişti. Bu notada, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkabilecek bir savaşın önlenmesi isteniyordu ²⁶². Prusya elçisi bundan sonra iki nola daha verdi ve Prusya'nın arabuluculuk teklifini bildirdi ²⁶³. Ayrıca Obreskov'un serbest bırakılmasını istedi ²⁶⁴. Fakat bu da bir fayda sağlamadı.

Öte yandan Obreskov da sadrazama bir mektup yazarak, onsekiz yıl iyi ve dürüst bir şekilde hizmet gördükten sonra onsekiz adamı ile birlikte Yedikule'ye hapsedilmesinin korkunç olduğunu söyledi. Ayrıca hapisanenin dar, loş ve rutubetli olduğunu, zaten iyi olmayan sağlık durumunun burada büsbütün bozulacağını bildirdi. Daha sonra gönderdiği yarı resmî bir nota ile, hükümetinin kendisine yolladığı kırk iki bin rublenin Türk parasına çevrilmesini talep etti. Üçüncü mektubun-de ise, ikinci mektubundaki talebinin yerine getirilmiş olmasından dolayı Bâb-ı Âli'ye teşekkür ediyordu.

Prusya ve İngiltere tercümanlarına, Obreskov'un serbest bırakılmasıyla

²⁶¹ Hammer burada dipnot olarak bu notanın İtalyanca metnini-veriyor. (Ç.N.)

²⁶² Majesteleri aşağıda imzası bulunan bana, Bâb-ı Âli'den, hem Osmanlı Devle-ti'nin, hem Rusya'nın giriştiği bîfytik hazırlıklar hakkında bilgi istediler. Kanlı bir savaşı haber veren bu hazırlıklar majestelerini endişelendiriyor. Çfinkt bunun sonuçları her iki imparatorluğun tebalan için felâket getirecektir. Zaferi hangi taraf kazanırsa kazansın, birinin ızdırahı diğerinden az olmayacak* tır. Majesteleri bana, iki tarafın arasını bulmak görevi verilirse banı şevkle yapacağını ve bn vesile ile her İki İmparatorluğun mutluluğuna ne kadar önem verdiğini göstereceğini, böyle bir dummda sonucun, majesteleri gibi gerçek ve samimî bir dostun sayesinde alınacağını Bâb-ı Âli'ye bildirmemi bayırdılar...

²⁶³ Prusya kiralı majestelerinin aşağıda imza» bulunan elçisi olarak, din foraya gelen karyeden hükümdarımın bir mektubuna aldığını Bâb-ı Âli'ye bildirmekten şeref duyarım. 9 Kasım tarihli bu mektupta majesteleri, mektup eline geçtiği zaman Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bansın bozulmuş oldağtmv, ba haberin kendisini çak üzdüğünü Bâb-ı Âli'ye bildirmemi boyardılar. Banımla beraber, majesteleri bu vesile ile samimi dostluğuna ispat etmek istiyor. İki imparatorluk arasında anlaşmazlığı giderebilirse muttu olacağım bildiriyor.

²⁶⁴ Majesteleri, kendisiyle Bâb-ı Âli arasındaki samimi dostluğa gtvenererek, ad* gecen elçinin serbest bırakılması, bütün maiyeti ile saf salım olarak memleketine gönderilmesi hususundaki talebi reddedUmezse bandan sevine ve gurur dayacaklarını bUdirmemî buyuruyorlar.

ilgili taleplerin reddedildiğini bildiren Bâb-ı Âli tercümanı onlara şu Arap atasözünü de söylemişti: -Her şeyin bir vakti vardır ve her iş saatinde yapılmalıdır»²⁶⁵.

Bâb-ı Âli tercümanı, diğer tercümanların Rusya'nın savaşı önlemekten başka bir şey yapmadığını, bu niyetle olduğu için de Prusya ve İngiltere'ye arabuluculuk teklif ettiğini söylediklerini Bâb-ı Âli'ye bildirdi. Bu savaşın tamamen Fransız elçisinin kışkırtmasıyla olduğu iddiasını da ilâve etti. Ona göre Fransa Kırım Hanı ile gizli görüşmeler yapıyor, Han'ın aracısı (temsilcisi) Fransız konsolosunun eşiyle sık sık görüşüyor, Fransız konsolosu da Kırım'a Fransız tercümanlar gönderilmesi husu-unda Han ile mutabakata varmış bulunuyordu.²⁶⁶

Sancak-ı Şerif Açılıyor

Ocak ayının sonlarından itibaren sarayda tuğlar dikilmişti (27 Ocak 1769). Yirmibeş gün sonra çeşitli birlikler merasimle yürüyüşe geçti (20 Mart 1769 - 12 Zilkade 1182), Altı gün sonra Sancak-ı Şerif çekildi ki bu, müslümanları en yüksek derecede coşturuyordu.

O akşam, Avusturya elçisi Brognard, üç genç tercümanı²⁶⁷, üç genç yardımcısı²⁶⁸, seyisi, sekreteri, uşağı, kendisinin ve tercümanı Testa'nın eşleri, dört kızı ve iki oda hizmetçisi ile, Topkapı önünde, Tekke Mahallesi'ndeki bir eve gitti. Burada ordunun geçişini görecekti. Fakat eve henüz gelmişti ki, mahalle imamı onları buradan çıkardı. İmam, mahalle halkının kâfirleri aralarında görmek istemediğini söylüyordu. Evin önünde biriken kalabalık da onlara küfrediyor» tehdit savuruyordu. Askere benzeyen (ama asker olmayan) bir genç, elinde yalınkılıç, göğsünde tabanca ile, onları mezarlığın yanından dış kapıya doğru götürdü. Elçi buraya maiyetinin ancak yarisiyle gelebilmişti. Diğer yansı Pera'ya sığındılar. Brognard o geceyi Topkapı yakınında bir Erraeni'nin evinde geçirdi. Burada yeniçeri kethüdasının gönderdiği bir salma çuhadar (yani polis görevlisi) sayesinde endişeden kurtuldu. Fakat akşam olunca Pera'ya döneceği ya da, güvenlik durumu gerektiriyorsa, Bâb-ı Âli'nin göndereceği görevlilerin koruması altında evden çıkmadan oturacağı yerde²⁶⁹, hem Brognard hem

²⁶⁵ El-Umurü merhıraetun U-vafetîha, Tercümesi Brognard'ın 3 Mart 1769 tarihli raporuna ekli dir.

²⁶⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/408-412

²⁶⁷ Tercümanlar: Bianclii, Testa, Herbert.

²⁶⁸ Yardımcıları: Zechner, Summercr, Adami.

²⁶⁹ Vâsîf ve Ahmed Resmi Erendi, burada, bizce tarih konusunda yanılıyorlar. Olayın bir gün öncesine rastlayan

de maiyeti» bir berber dükkânının önündeki parmaklıkların arkasına geçtiler. Çünkü askerin geçişini görmek için*.can atıyorlardı ve burası da bunun için elverişliydi. Üstelik güvenliğini sağlamak için, iki yeniçeri ve birkaç yamak da bulunuyordu yanlarında. Ne var ki halk onları görmüştü. Daha çok kadınlardan ve çocuklardan oluşan bir kalabalık, onlara doğru hareket ederek bağırmaya başladı. Bu sırada asker geçidi de başlamış bulunuyordu. Yeşil sarıklı, sözde Hz. Peygamber'in soyundan olduklarını iddia eden emirler, hamallar ve serseri takımı arasında bağışmalar, koşuşmalar çoğaldı. «Gâvurlar! Vurun! Yoksa kıyamet gününde yüzünüz kara çıkar!» diyorlardı. Dini taassupla coşmuşlardı. Bu taassup zaptedilmez bir hal aldı.

Az sonra, yalnız Avusturya elçisinin bulunduğu eve değil, o caddede hırıs Uyanlara ait bütün evlere ve dükkânlara hücum edildi. Dükkânlar yağmalandı. Söylentilere göre yüzden fazla insan öldürüldü, yüzlercesi yaralandı ²⁷⁰. Çılgın bir kalabalık elçinin bulunduğu evi kuşattı. Camları, kapıları kırdı. Silahları olmadığı için demir parmaklıkları elleriyle kırmaya çalıştılar. Kapısı kırılan evlere giriliyor, içerdeki kadın ve erkekler yumruk ve sopalarla dışarı çıkarılıyordu. Kadınların tülleri, bilezikleri üzerlerinden alınıp saçları çekiliyordu.

Yeniçeriler ve onları takviye için gönderilen diğer askerler, tedbirsiz yabancıları bulundukları yerden güçlkle alıp bir Ermeni'nin evine götürdüler ve oradan ancak ertesi gün ve büyük bir koruma altında Pera'ya ulaştırdılar.

Sancak-ı Şerif, akli başında her Türk'ün kınadığı o müessif olay günü açılmıştı. Müneccimler ve bizzat Ahmed Resmi Efendi bu olayı bir uğursuzluk, bir felâket haberi saydılar. Çünkü olay, yengeç burcunun Ay ve Satürn ile aynı hizada bulunduğu zamana rastlıyordu ve bu da uğursuzluk sayılıyordu.

Üçüncü Mustafa gibi ilmi seven ve bilen bir hükümdarın böyle bir yıldız falına, bu kehanete inanmasına ve bunun tesiri altında kalmış olmasına inanılmaz. Hatırlardadır ki, bu hükümdar Ahmed Resmî Efendi'yi özel elçi olarak Berlin'e gönderdiği zaman, Prusya kiralından üç müneccim göndermesini de istemişti. Kiral Frederik de ona, ordusundaki yeniliği göstermiş, böylece, iyi talim gören bir ordunun ve dolu bir hazinenin, yıldız

17 Zilkade (26 Mart) tarihi veriliyor. Ahmed Resmi Efendi'nin eserinde ise Zilkade yerine Sefer denmiştir. Buna dikkat etmeyen Diez İse yanlışlığı görmemiştir. 18 Zilkade 26 Mart'a değil, 27 Mart'a rastlıyor.

²⁷⁰ Brognard'ın raporuna, göre ölü sayısı 150'ye, yaralı sayısı 1000'e çıkmıştı.

ilminden çok daha yararlı ve Önemli olduğunu anlatmak istemişti ²⁷¹.

Yukarıda anlattığımız o hiç beklenmedik müessif olaydan sonra, Brognard sadrazama veda ziyaretinde bulundu. Bu görüşmede başına gelenlerden hiç söz etmedi ve hakkı olduğu halde gördüğü hakaret için bir tazminat istemedi. Fakat Brognard'ın veda nutkundan sonra sadrazam ona nihayet müeb-bed (sonsuz süreli) barıştan söz etti ki, Brognard'a göre bu kelimeyi telaffuz ederken sanki ona bir vücut vermek istemişti.

Üç gün sonra ve Brognard'ın hareketinde biraz önce, sadrazam ona bir mektup verdi ki bu, Prens Kaunitz'in mektubuna ve Belgrad anlaşmasını yenilerken sürekli veya müebbed kelimesinden ne kastedildiğine dair sorularına bir cevaptı. Sadrazam açıklamasında daim ve müebbed deyimlerini kullanarak, barışı sonsuza kadar uzatmayı kastettiğini bildiriyordu ²⁷².

Bab-ı Âli'yi, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki, anlaşmanın sürekli olmasına razı etmek için, daha ciddî ve başka bir diplomatik gerekçe bulunması gerekmişti. Elçi, uğradığı hakareti hiç hatırlatmadığı gibi, geçmiş tamamen unutmuş göründü ve Bâb-ı Âli'nin özür dileyerek gönderdiği armağanları geri çevirmedi. Bu armağanlar, kendisi için verilen iki bin kuruş değerinde bir samur kürkle, karısı için verilen yine iki bin kuruş değerinde süs takısı idi. Bâb-ı Âli'nin bu iltifatı, herhalde o müessif olay konusunda susmasını temin etmek içindi. Kendisine yapılan hakarete tepki göstermemesi karşısında ona «bir azize lâyük olgun hareket» gibi sözlerle iltifat edilerek te- selli edilmeye çalışıldı.

Fakat Prens Kaunitz, saray yazıcısı Thugut'un kalemiyle, Brognard'ı bu şekilde hareket edişinden ve özellikle hükümetinin gönderdiği ama gizli kalması gereken siyasî düşünce muhtırasının orijinalini vermiş olmasından dolayı sert bir şekilde azarladı..

Bundan sonra Brognard'ın diplomatik kariyerinde şansı dönmüş, başarılı olamamıştı. Kısa bir süre sonra ölünce, onun yerine elçi olarak İstanbul'a Thugut gönderildi.

Şunu da hemen söyleyelim ki, Bâb-ı Âli'nin yabancılarla ilişkilerinde Brognard'm gördüğü hakaret gibi bir olaya hiç rastlanmaz. Bu tarihi yazarken bazen tercümanların dövuıldüğünü ve asıldıklarını, elçilerin de

²⁷¹ Diez, s. 16'da şuna dikkat ediyor: «Bu münecim herhalde şifai olarak istenmişti. Çünkü Ahmed Resmi Efendi'ye verilen onifci maddelik talimatnamede münecim isteğiyle ilgili hiçbir şey yok.

²⁷² Avusturya İmparatorluk Arşiv Dairesi'nde, Brognard'ın Nisan ayındaki raporuna ilişik tercümede, daim veya müebbed deniyor.. Bununla beraber Bâb-ı Âli tercümanı bunu pax perpetna şeklinde değil, pax conttnna şeklinde tercüme etmişti.

dövülüp hapsedildiklerini gördük. Ama halkın ve askerin, Osmanlıların elçiler konusundaki bir prensiplerini bu derece açıkça ihlâl ettiklerini hiç görmedik. Bu Osmanlı ilkesi şudur.- Elçiye zeval yok!

Bu kuralın çiğnenmesi (Kanı m ere göre), mü si uman fanatizminin, sancak-ı şerifin görünmesiyle kabarıp taşmasından ileri gelmiştir. Fakat bu, maalesef, Avrupalı diplomatlara ve eşlerine halk tarafından yapılan kötü muamelenin sonuncusu olmamıştır. Zamanımızda ingiliz elçisinin eşi Lady Elgin ve Rus elçisinin eşi Madam Tomara, Süleymanîye Camii'ni görmek istedikleri zaman maruz kaldıkları tecavüz, Brognard ve maiyetinin uğradığı saldırıdan daha önemsiz bir olay değildi. Bu defa, maruz kaldıkları hakaretin tazminatı olarak bu hanımlara kürk, şal, elmas gibj kıymetli eşyalardan oluşan hediyeler verilmiş, onlar da bu hediyeleri memnuniyetle kabul etmişlerdir.

Sancak-ı Şerifin açıldığı günde böyle müessif bir olayın meydana gelmesi, o zamanın politikacı ve münecimleri için, yengeç burcunun Satürn ile Mars veya Ay hizasında bulunduğu zamana rastlamasından dolayı, kötü işaret olarak yorumlanmıştı. Bu kehanet, olayı takip eden savaşla ve savaşın Osmanlı Devleti'ni yıkıma götürmesiyle doğrulanmış oldu.²⁷³

YETMİŞÜÇÜNCÜ KİTAP

Kırım Giray in Kusya seferi ve ölümü. — Hotin'de Türklerin başarısı. — Sadrazam iu i'otocki Hantepesi nde. — Sadrazamın, Boğdan voyvodasının ve Bâb-ı Âli tercümanının idamları. — ölenler ve yeni tayinler. — Moldovan- cı'nın sadareti. — Hotin'in düşmesi. — Mddovancı'nın azli ve Halil Paşa'nın sadrazam oluşu. — geyhülislâm'ın ölü* mü. — Mora isyanı. — Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması. — İjmnı Kuşatması- — Kartal Savaşı. — İsmail ve Kilya'nın düşmesi. — Yarım tedbirler. — Bender ve İbraü'in düşmesi. — Sadrazam ve Kırım Hanı'nın azil* İcri. — Avusturya ve Prusya'nın arabuluculuk teşebbüsleri. — Padişah Avusturya'ya Polonya'nın paylaşılmasını teklif ediyor.- - Konfederasyon Jeliinc yeni bir bildiri.— Kış karargâhı ve yeniden silahlanma- — Kırım da elden gidiyor. -- Basiretsiz Osman Efendi- — Sadrazam azlediliyor ve Muhsinzâde ikinci defa sadrazam oluyor. — Karargâh Şumnu'da. — Maksud Giray Kırım Hanı oluyor. — Reis-iÜ Küttap Abdürrezzak Efendi. — Avusturya ve Prusya'nın ateşkes için

²⁷³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/413-416

gayretleri. ~ Karada ve denizde ateşkes. — Avusturya elçisi Thugut ve Şeyh Yasinci tam yetkili murahhas oluyorlar. — Fokşan Kongresi. — Vâsıf Efendi ateşkesin uzamasını sağlıyor. — Bükreş Kongresi de dağılıyor. — Sahib Giray, Ali Bey ve Şeyh Tahir. — Yeni sefer için silahlanma. — Rusçuk ve Karasu savaşları — Ruslar Silistre ve Varna'dan çekiliyor. — Kaynarca Savaşı. — Üçüncü Mustafa'nın Ölümü. — I. Abdülhamid'-in tahta çıkışı. — I- Abdülhamid'in güçsüzlüğü. — Kabine* de değişiklik. — Kont Pulavski. — Pazarcık ve Kozhıca'da bozgun. — Kaynarca barışı, — Kaynarca barışı üe ilgili düşünceler.²⁷⁴

Kırım Girayın Rusya Seferi Ve Ölümü

SULTAN Üçüncü Mustafa, iki yıldan beri tasarladığı 'Rusya ile savaş' kararını, vaktinden en az altı ay önce ilan etmişti. Sınırlarda gerekli savunma tedbirlerinin tam olarak alınmasına kadar kararın ertelenmesini tavsiye eden sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa ise bu görüşünden dolayı azledilmişti,

Osmanlı Devleti'nin otuz yıl önce Avusturya ve Rusya'ya açtığı savaşta hedefe tam olarak ulaşamamıştı ve yirmi yıl sonra sebebin 'acele karar vermek' olduğu söylenmişti. Şimdi de acele bir kararla savaş sonbaharda ilan edilmiş bulunuyordu. Oysa Osmanlı ordusunda alışılmış durumlara göre bu savaş ilkbahardan önce başlayamazdı.

Bu acele karar yalnız vakanüvis Vâsıf değil, Resmi Ahmed Efendi de haklı olarak hatalı görmüş ve kınamıştır. Resmi Ahmed Efendi'nin bu savaşı anlatan Hülâsatül İtibar²⁷⁵ adlı eseri, biraz heyecanlı yazılmış olmakla beraber bu konuda daha güvenilir bir kaynaktır.

Savaştan başka bir şey düşünmeyen padişahın bu erken kararı, sabırsız Bar Konfederasyonu'nu ve askerleri ganimet için sabırsızlanan Kırım hanını memnun etmiş, Kırım Türklerine, Balta'da yakılan han sarayının intikamını almak için Yeni Sırbistan'a saldırma fırsatı vermiştir.

²⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/417

²⁷⁵ Resmî Ahmet Efendinin bu savaşı anlatan HÜLÂSATÜL İTİBAR adlı eserini tercüme eden Diez (Berlin 1813)'in bu kitaba verdiği isim mânâyı tam olarak karşılamıyor. »ıradaki düşünceler birçok bakımdan Volnev'in «Türk Savaşları Üzerine Düşünceler» adlı eserine çağrışım yapmaktadır. Bunların bazıları Diez, bazıları da Peyssonel tarafından yorumlanmıştır. Fakat bu yazarların herbiri meseleye Osmanlı açısından bakmaktadırlar. Bununla beraber Peyssonel'in düşünceleri, incelemeleri, Diez'e göre çok daha doğrudur. Diez, Resmî Ahmet Efendi'nin kınan gururunun yankısı olan iğneli sözlerini, hicivlerini, tam gerçek olarak kabul ediyor, bu müellifin Rum asıllı olduğunu dikkate almıyor. Rumları ve Rusları Türklerin en büyük düşmanı görüyor, aynı acılıta konuştuğu Polonyalılar ve Kırımlılar ise, ona göre, Osmanlı İmparatorluğu için en korkulacak dostlardır.

Kırım Hanı, şubat sonlarında (23 Şubat 1769 - 15 Ramazan 1182) yüz bin askerle Balta'dan hareket etti. Bug (Aksu) nehrini geçtikten sonra Tugul'da ordusunu üçe ayırdı: Otuz bin kişilik birlik, nureddinin (ikinci veli ah tin) emrinde Dönek'e yürüdü ²⁷⁶. Kalgayın (birinci veliahdin) emrine verilen ikind birlik, Özi nehrinin sol kıyısını takip ederek tâ Orel yakınlarına kadar ilerledi. Üçüncü birliğe bizzat kumanda eden han, Yediseven aşiretleri ve Bucak Tatarları ile Yeni Sırbistan'a saldırdı. Han'ın bu birliği yetmişbeş-seksen fersah kadar ilerleyerek, çember içine aldığı bölgeyi karşı durulmaz bir sel gibi yıkıp geçti ve yağmaladı.

Bu akında binlerce insan kılıçtan geçirildi ²⁷⁷, bir o kadarı da esir alındı. Yüz kadar köy ve kasaba yıkıldı, anbarlar ateşe verildi. Üç yeni kalenin, yani Mikelgrad, Arkangelgrad ve Eüzabetgrad kalelerinin köyleri yıkılıp yağmalandı ²⁷⁸

Kırım Hanı, tam ondört gün, Rusya'nın güney eyâletlerinde her yönde akın yaptı ve Donek'in kıyısındaki Isum'un varoşlarına kadar ilerledi. Balta'dan hareketinden tam bir ay sonra ²⁷⁹ Kavşan'a ulaştı.

²⁷⁶ Bizzat Han'ın raporundan alınan bu bilgi, Tott'un «Memoires - Hatırat»'unda verdiği bilgiden daha doğrudur. Tott (s. 128'de), nureddinin emrinde kırk bin, kalgayın emrinde altmış bin, Han'ın emrinde ise yüz binden fazla asker olduğunu yazıyor ki, ona göre bu seferde Kırım ordusu iki yüz bin kişiden fazla oluyor.

²⁷⁷ Osmanlı tarihçilerinin notlarına göre de sayılar farklıdır ve onlar da Tott gibi, ordu sayısını iki yüz bin olarak gösterirler- Oysa bizzat Kırım Han'ın raporunda asker sayısı bunun yarısı kadar gösterilir, yani yüz bin kişiden ibarettir. Bu rapora ve VâsiC'a göre (s. 315) Kırımhlılar on bin kadar düşman öldürmüş, yedi bin esir almışlardır. Kendi kayıpları ise kırk-elli kişiyi geçmemektedir!

²⁷⁸ Bâb-ı Âli tercümanlarından birinin bir raporu (Aralık ortası 1768):

Bâb-ı Âli'nin emriyle, Yeni Sırbistan'daki Eliza'bedgrad, Arkangelgrad ve Mikaelgrad kalelerini tetkik ediyorum. Yeni Sırbistan onbeş yıl kadar önce Ruslar tarafından meskûn hale getirilmiş bir eyâlettir. Topraktan yapılmış olmasına rağmen çok muhkem bir tabya. Rampaları o kadar geniş ki, iki araba yanyana kolayca geçebilir. Bu kalelerin Osr manii sınırlarına uzaklığı, haritaların tetkikine ve buradan gelen sözüne inanılır birkaç adamın ifadesine göre şöyle: Elizabedgrad Özi'ye sadece yir-mibeş fersah mesafede. Arkangel ise otuz ve Mikaelgrad kırk fersah mesafede bulunuyorlar.

Elizabed'grad Bender'e aşağı yukarı kırk, Arkangelgrad ve Mikaelgrad ise elli fersah uzaktadırlar.

Hotin'den hareket ettikten sonra Dinyester (Turla) nehri geçiliyor ve Polonya vilâyetinden Ni-emirov kalesine otuz saatte varılıyor. Oradan on-iki saatlik bir yürüyüşle Oman kalesine ulaşıyor. Bu kale Polonya sınırındadır ve Arkangelgrad'a sekiz saatlik mesafededir. Arkangelgrad ise Hotin'e elli fersah mesafede. Eğer ordu, saydığım su yollarından birincisini tutarsa, verimli, yiyeceği bol bir ülkeye ulaşacaktır. Fakat birçok dereyi geçmek gerekecek. Eliza'bedgrad ve Mikaelgrad kalelerine gelince, bunlar Hotin'e altmış fersah mesafede bulunuyorlar. Aksu ırmağı kıyısında bulunan Balta şehri özi vilâyetinin biraz yukarısındadır ve Kırım Ha-m'nın bir hasıdır. Bu şehir Arkangelgrad'a ondört, Elizabedgrad'a yine ondört, Mikaelgrad'a ise yir-midört fersah uzaklıktadır.

Söz konusu üç Rus kalesi birbirlerinden on-on-iki fersah uzaklıkta ve Yeni Sırbistan'da yer alırlar. Burası düzlük, çok sayıda köyü olan bir yerdir. Sınırlan Polonya Ülraynas'ndan başlar, Dinyeper (Özi) nehrine kadar uzanır. Bu nehrin kıyısında Zaporog Kazakları yaşar ve sayıları çoktur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz köyleri çevreleyen fundalıklar arasında çok geniş otlaklar da vardır ve buralardan birçok dere akar. Fakat ülkede orman azdır ve o yüzden bir çöl telâkki edilir. Köylüler ancak kendilerine yetecek kadar buğday ekerler.

Eliza'bedgrad, Arkangelgrad ve Mikaelgrad, Ki-ov şehrine otuz ve kırk fersah mesafede bulunurlar

²⁷⁹ Kırım Han'ın yazdığı raporun kopyası Avusturya İmparatorluk Arşivindedir. Almancaya tercüme edilmiş nüshası Brognard'ı 17 Mart 1769 tarihli raporuna eklidir ve 3 Zilkade 1182 (11 Mart 1769) tarihini taşımaktadır. 1784'de Neuchatel'de basılan ve 1788'de Viyana'da tercümesi yayınlanan «Essais de «eosrapMe» de poHttqne et

Bu harekât başlamak üzere iken, Lezgi hükümdarının kardeşi olan bir prensle karşılaşmış ve bu prens ona otuz bin kişilik bir kuvvetle yardım teklif etmişti "(17 Şubat 1780 - 10 Şevval 1182). Bu yardıma karşılık olarak da, padişah tarafından kabul edildiği gün, yani sadrazamın cepheye hareketinden ondört gün önce, kuvvetleriyle Rusları sürüp çıkaracağı bölgenin kendisine bırakılmasını istemişti²⁸⁰.

Tott. Kırım Türklerinin hiçbir seferini bu harekât kadar ayrıntılı anlatmamıştır. Çünkü Tott bu harekâta bir general olarak Han'ın maiyetinde bulunmuş, onun çektiği zahmetlere ve yorgunluklara ortak olmuş, sofrasında oturmuş ve onun gibi giyinmiştir. Yiyeceği, Tatarların başlıca besini olan eyer altında sıkıştırılmış et, kısrak sütünden mayalanmış bir içki (kımız), füme at eti, havyar, buturga vs.dir. Fakat, bir misafir olduğu için «Tokay'm sıvı altını» denilen içkiyi içiyor, beyaz Laponya ayısının postundan yapılmış ve Sibiryâ sincabının postu ile kaplanmış bir kürk giyiyor ve Han'ın «Tatar yurdu» demekten hoşlandığı bir seyyar çadırdaki yatıp kalkıyordu.

Han'ın çadırı içerden kırmızı kumaşla kaplıydı ve altmış kişi alabiliyordu. Onun çevresinde kurulan daha küçük oniki çadırdaki hanedana mensup subaylar kalıyordu. Bu on üç çad*r çepçevre, beş ayak yüksekliğinde bir duvarla korunuyordu. Hant toprak bir tümsekten etrafa şöyle bir göz atım» bütün ordusunu görebiliyordu.

Ordu yirmi alaya bölünmüştü. Han'ın çadırı ortadaydı. Onun önünde her biri dört yüz süvariden oluşan kırk tabur vardı, süvariler dörderlik iki sıra halinde idiler. Her taburun başında yirmi sancak vardı. Han'ın büyük sancağı²⁸¹ ile iki yeşil sancak arasında ve onlarla beraber İnat Kazaklarının sancağı dalgalanıyordu. Bu kazaklar Büyük Petro (Deli Petrol zamanında, Kazak İğnas'ın başkanlığında, Rus İmparator-luğu'ndan ayrılıp Kırım Hanının hizmetine girmişlerdi ve o zamandan beri de bunlara 'İnat Kazakları' deniyordu. 'İnat' ya da 'İğnat', dikkafe, âsi, inatçı demektir.

İnat Kazaklarının tesiriyle Zaporog Kazakları da boyunduruktan kurtulmak için Elizabet²⁸² kalesinin kumandanına başkaldırmalardı.

Kırım Türkleri bu sefer sırasında elde ettikleri ganimetleri korumak ve gözetlemekte inanılmaz kabiliyetlerini gösterdiler. Hemen hemen her

d'histoire adlı eserde, bu harekâtla ilgili olarak Tott'tan sadece iki satır alınmıştır.

²⁸⁰ Brognard'ın 17 Mart tarihli raporu: 11 Mart'ta sadrazam, 14 Mart'ta ise padişah tarafından kabul edildi.

²⁸¹ Tott (s. 140'ta), Han'ın büyük sancağının Uz, Muhammed'e ait Sancakı Şerif olduğunu söylemekle yanılıyor.

²⁸² Tott, n, s. 144. Elizabet Kalesi «Türklerin İT. Katcrina Devrinde İlk Savaşları» adlı tarih kitabında «Elisavedgrad- şeklinde ifade ediliyor (Gazette de Saint-Petersburg, f. XVI, s. 4).

askere, ganimet olarak yarım düzine esir, iki düzine sığır, beş-altı düzine koyun düşüyordu. Eyer kayışına basılan torbalara çocuklar konmuştu ve bunların yalnız başlan görünüyordu. Bir genç kız süvarinin önüne, annesi arkasına geçiyor, baba ile oğul elle götürülen atlara bindiriliyor, sığırlar ve koyunlar da en önde gidiyordu. Yorulmak bilmeyen bir göz bütün ganimeti gözlüyor ve hiçbir şeyi gözden kaybetmiyordu.

Orduda sert, bir disiplin hüküm sürüyordu. Bir haç resmiyle alay eden, hakaret sayılacak hareketlerde bulunan Nogay-lara, bu hareketin yapıldığı kilisenin önünde yüzer sopa vurulmuştu ²⁸³. İzinsiz olarak bir Polonya köyünü yağmalayanlar da atlarının kuyruğuna bağlanmış, ölünceye kadar sürüklenmişlerdi.

Kırım Giray, bu seferden dönüşünden bir ay sonra öldü. Onu, Eflâk voyvodasının casusu olan Rum hekim Siropulo ze-hirlemişti. Tott, han'ı bu hekime karşı uyarmıştı ama gayreti sonuç vermemişti.

Artık ölümün iyice yaklaştığını anlayan Han, musiki çalınmasını emretti ve ilâhiler içinde uykuya dalar gibi ruhunu teslim etti.

Sadrazam, Han'ın Ölüm haberini, İstanbul'dan sonra ikinci konaklama yeri olan Silivri'de aldı. Şirinbeğlerin ve mirzaların isteğiyle, Selâmet Giray'm oğlu Devlet Giray Kırım Hanı ilân edildi. Fakat bu güçsüz bir handı. ²⁸⁴

Hotin'de Türklerin Başarısı

İmparatoriçe Katerina, sonbaharda ilân edilen savaşı ilkbaharda gereği gibi karşılayabilmek için kış boyunca hazırlanmıştı. Podolya'da, dokuz bini Kazak olmak üzere altmış bin kişilik bir ordu kuruldu, Aleksandr Mihayloviç Galiçin'in emrine verildi. İkinci ordu on bin Kazak ve yirmi bin Kalmuk'tan oluşuyordu ve Petro Aleksandroviç Romanzov'un emrine verilmişti. Bunların görevi, Özi (Dinyeper) nehrinden Azak denizine kadar olan Rus sınırlarını savunmak, Azak ve Tagan-ruk kalelerini inşa etmektir. Bu kaleler Prut ve Belgrad anlaşmalarına göre yıkılmış bulunuyordu. On-onbir bin kişiden oluşan üçüncü bir ordu ise Vaymarn'in kumandasına verilmişti ve Polonya Konfederasyonu'nu denetim altında tutacaktı.

General Medem, Zarizin'den Kabartay ve Kuban'a doğru ilerledi. General Tottleben, Erzurum ve Trabzon'a hücum etmek için Tiflis'e hareket

²⁸³ Tott'un, Han'ın ağzından söylediği «Tatarlar güzel sanatlara ve peygamber* kre saygı göstermesini öğrenmelidir» sözü aslında kendisine aittir.

²⁸⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/417-421

etti. Ona, tekrar Ruslara katılan Karteli, Mingreli, Goril ve îmiretü Gürcü prensleri de emirlerindeki kuvvetlerle yardımcı olacaktı. Öte yandan Karadağlılara para, silâh, cephane ve subay göndererek, Osmanlılara karşı savaşa girmeleri istendi.

Böylece, Osmanlı Devletine, ezici Rus kuvvetleriyle kuzeyden, doğudan ve batıdan saldıracaktı.

Osmanlı sadrazamı İstanbul'dan Tuna kıyısına hareket etmişti ve henüz yolda idi. Bu sırada Prens Galiçin, Hotin'i kuşatmak üzere Turla (Dinyeper) nehrini geçti. Hotin'i koruyan kuvvetlerin kumandanı Çeteci Yeğen Hasan²⁸⁵, Selanik mutasarrıfı Ahıskalı Hasan Paşa yirmi bin kişilik bir kuvvetle yardımına yetişmeseydi, belki kaleyi bırakmak zorunda kalacaktı.

Rumların paskalya bayramına rastlayan Pazar günü²⁸⁶ öğleden sonra general Olitz hücumu geçti. Fakat bir başarı sağlayamadı. Çünkü şimdi kaleyi koruyan Çeteci Hasan Paşa değil, Osmanlı kuvvetlerine kumanda eden Kahraman Paşa idi (19 Nisan - 30 Nisan 1769).

Hotin kalesinin yamakları²⁸⁷ isyan edip birinci paşayı öldürmüşler, kumandan olarak ikincisini seçmişlerdi. Ona, başarılarından ve yavuzluğundan dolayı «kahraman» diyorlardı²⁸⁸.

Bâb-ı Âli, Çeteci Yeğen Hasan Paşa'nın yerine Ahıskalı Hasan Paşa'yı tayin etmişti. Fakat, kaledekilerin desteğine güvenen Kahraman Paşa, vezirlik unvanı ile birlikte kumandanlığa kendisinin getirilmesini istedi. Cüretinin cezası uygun bir zamanda verilmek üzere bu isteği yerine getirildi.

Galiçin, Hotin'e saldırmısından üç gün sonra mağlup ola-rak geri çekildi ve tekrar Kalus'a döndü. Prens Porosorovski ise, Anadolu'lu birkaç bin süvari ile yardıma gelen Tekke mutasarrıfı Abaza (Mehmed) Paşa'yı²⁸⁹ Pruth'un gerisine süre-bilmişti. Ayrıca bir mikdar esir almış, elli deve ile bazı yük arabalarını, birkaç sancak ve çok sayıda silah ele geçirmişti. Bir Kazak albayı ve bir ataman, o kargaşalıkta, paşanın kumandanlık simgesi olan gümüş

²⁸⁵ Diez, Hasan'ın, hac kafilesinin öncü kuvvetlerinin kumandanı meşhur Çeteci Abdullah Paşa'nın yardımcısı olduğunu bilmediği için (s. 108), 'Çeteci' kelimesini yanlış olarak 'yeğen' (beau-frere) şeklinde tercüme ediyor.

(Hammer de 'yeğen' kelimesini 'yardımcı*' kelimesi ile karıştırıyor. Çevirenin notu)

²⁸⁶ Saint - Petersburg jurnaline göre bu tarih 19 Nisan değil, 9 Nisan'dır.

²⁸⁷ 'Yamak' kelimesi 'el iççisi*' anlamına gelir, fakat 'haydamak' kelimesinden türediği söyleniyor ki, onun da mânâsı 'akıncı, çapulcu, haydut' demektir.

(Aslında -yamak» kelimesinin Osmanlı devlet teşkilatındaki anlamı, yeniçeri, topçu ve humbaracı ocaklarındaki asker adaylarıdır. Bunlar sınır kalelerini bekler ve fethedilen yerler kendilerine yurtluk olarak verildi- Ç. N.)

²⁸⁸ ButurHn'in yazılarında ve 1755'te Petersburg'ta yayınlanan «Türkiye İle Rus* ya Arasında Savaş. 1769 Harekâtı» adlı eserde, ona, «Kahraman» yerine «Karaman» demekle yanlışla düşüyorlar. O, Karaman valisi değil, Selanik valisi İdi ve adı da Hasan'dı. •Kahraman» sıfatı ona şeref unvanı olarak verilmişti.

²⁸⁹ Yukarıda, 12 numaralı dipnotunda belirttiğimiz kitapta, yanlış olarak 'Abaza' yerine "Aban* deniyor.

asayı da alabilmişlerdi (24 Nisan - 5 Mayıs 1769).

Galiçin'in Hotin'de başarı sağlayamaması, yenilip Turla* nın ötesine çekilmesi, İstanbul'da büyük sevinç yarattı ve bu vesile ile padişaha gazi unvanı verildi. Bütün eyaletlerdeki imamlara emirnameler gönderilerek, Cuma hutbelerinde padişahın adına 'gazi' sıfatının ilâve edilmesi istendi. Bu kelime, bütün müslümanları k firlere karşı savaşa davet eden bir m nayı da taşır, fakat yaygın m nası ile o, «im nın zaferini temin eden muzaffer hükümdar» demektir. Oysa bütün hükümdarların mühründe 'daima muzaffer' ibaresi de vardır. Bu, unvanın tabii bir sıfatı telâkki edilir. Batılıların *semper Aıgu** tus' deyimine karşılıktır.

Sadrazam Edirne'de iken,  len Kırım Ham'nın kethüdası  mer Besim Efendi resmî yazılarında bazı uygunsuz cümleler kullandığı için bir hayli-sıkıntı vermiş, onun için de Bosna'dan Bihacz'a sürülmüştü. Üzerlerinde zehir bulunan karargâhtaki    duklor da, Rusya hesabına ileri gelenleri zehirleme amacı güttükleri anlaşıldığından idam edilmişlerdi.

Sadrazamın teftiş ettiğı düzenli birliklerde onbin yeniçeri, bin   y z cebeci, bir o kadar topçu ve sekiz yüz nakliyecisi asker vardı ²⁹⁰.

Edirne'deki mola sırasında, yeniçeri yazıcısı ve eski va-kanüvis Mehmed Subhi Efendi vefat etti. Mehmed Subhi, m. Ahmed'in hükümdarlığı ve ibrahim Paşanın sadrazamlığı sırasında vakan vislik yapan Halil Fehmi Efendi'nin oğludur. Halil Fehmi, İstanbul'da yayınlanan bir ciltlik eserinde, selefleri Saini ve şakir Efendilerin tarih notlarını bir araya toplamıştı. Vâsıf da. Hâkim,  eşmiz de ve Murteza'nın tarihlerini derlemiştir. İstanbul ve Kahire'de iki cilt halinde yayınlanan Vâsıf-m eserinin ilk bölümünde, Rusya savaşından Kaynarca barışına kadar geçen olaylar anlatılır. Bu bölüm, Osmanlı Devleti vakanüvisi Enveri ²⁹¹ tarafından da  zetlenmişti.

Mayıs başlarında sadrazam karargâhını Babadağ'dan Isakçı'-ya nakletti. Burada yirmi gün kalarak ihtiyaç duyulan savaş malzemelerini tamamlamaya çalıştı. Strateji konusunda hiç tecrübesi bulunmayan sadrazam, yani serdar-ı ekrem, nihayet ordunun ileri gelenlerini bir savaş meclisi halinde topladı ve onlara şöyle dedi: «Orduyu hangi noktaya sevk edelim? Benim seferle  lfetim (savaş tecrübem) yoktur. Harek tın nasıl olacağını, devletimizin yararına en uygun hareketin ne olacağını siz tespit

²⁹⁰ Vâsıf, c. II, s. 6.

²⁹¹ En veri. Bu eserin Xin. cildinde tamamlayıcı bilgiler vardır. Vâsıf (C. I., s. 367 ve C- n, s. 3*te) onun özetinden söz etlerken, anekdotları ve resmî yazıları unuttuğunu söyleyerek kendisini methediyor. Avrupalı tarihçiler onun düşüncesine uymak zorunda değiller.

edeceksiniz. Düşündüklerinizi hiç tereddüt etmeden söyleyin ve beni aydınlatın!»

Onun bu bilgisizliği ve itirafı orada bulunanları şaşkına çevirdi. Hayâl kırıklığı içinde herkes birbirinin yüzüne baktı. Nihayet Başmuhasebeci Şehdî Osman Efendi söz alarak uzun bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın özeti şu idi: «Düşmanın Hotin saldırısı başarısızlıkla sonuçlandığına göre, yakında Ben-der tarafında görünmesi ihtimali daha fazladır».

Sadrazam «Yeter!» diye onun konuşmasını kesti ve herkesin konuşacağını söyledi. Bazıları Hotin'e, Özi ve Bender'e doğru hareket edilmesine taraftar olduklarını, bir hücum halinde buralarda daha başarılı karşı konulacağını söylediler. Bazıları da her şeyden önce Tuna'yı geçmelerini, sonra da duruma göre hareket edilmesini tavsiye ettiler.

Sadrazam da bu sonuncu görüşe katıldı. Bâb-ı Âli tercümanı da ona Hotin'e gidiş gelişte tercih edilecek güzergâhı gösteren bir muhtıra vermiş bulunuyordu ²⁹².

Sadrazam Ve Potoçki Hantepest'nde

Ordu, nehir gemileriyle tsakçı karşısında kurulan bir köprüden geçerek Tuna'yı aştı ve Kartal'a (Larga'ya) geldi. Dört gün sonra da Han tepesi'nde ²⁹³ karargâh kurdu (1 Haziran 1789 - 26 Muharrem 1183).

Hantepesti'nin eski adı Ryabaya-Moghüa idi. Türkçe ismini, -Dördüncü Mehmed'in Kamanıçe seferinde buradaki yüksek tepeye karargâhını kurmasından alır. Pruth'un kıyısında Yaş şehrine beş, Hotin'e onbeş fersah (1 fersah - yaklaşık 5 km) uzaklıktadır. Dördüncü Mehmed bu tepenin iki tarafını kazdırarak depo yaptırmıştı.

Ordu Hantepesti'nde iken, Polonya Konfederasyonu elçisi olarak gelen Potoçki sadrazamı ziyaret etti. Potoçki Kıran hanına sığınmıştı ve o sırada Bender'de oturuyordu. Sadrazamın geldiğini öğrenince hemen ziyaret etmiş ve merasimle karşılanmıştı. Sonra da» kabul edildiği divanda, Polonya'nın hürriyeti ve bu hürriyeti korumak için harekete geçen sadrazama teşekkür

²⁹² Bâb-ı Âli'ye hitaben yazılmış buna benzer bir muhtıra Brognard'ın 1 Aralık 1768 tarihli raporuna eklidir. Bu yazı Fruth ile Dinyester (Turla) arasında yürünmesini, sonra Yaş ve Fala'dan geçilmesini tavsiye ediyor. Pruth kıyışım takip eden birinci yolda her tarafta batakhk, göl bulunduğunu, on fersah dal» kısa olan ikinci yolda ise bunların bulunmadığını bildiriyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/421-425

²⁹³ Vâsıf, n, s* 10. Resmî Efendi'ye göre ise 27 Muharrem.

için bir konuşma yapmıştı ²⁹⁴. Sadrazam da ona uzun ve Vâsîf'ın çok tuhaf bulduğu bir konuşma ile cevap verdi. Bu konuşmasında, konfederasyonu, ihmaldinden ve dizginleri düşmana bırakmış olmasından dolayı suçlamış ²⁹⁵, şöyle demişti: «...Bana gelince, ben, vazifemi müdrikim. Ne şimdi, ne yarın, ne yaz, ne kış, düşmanı bulunabileceği her yerde takip etmekten ve onu muzaffer kılıcımla yok etmekten vazgeçmeyeceğim. Ben, dünya dengesini elinde tutan, dünya hakimi şev-ketlû hükümdarımın damadıyım, oğlu da sayılıyım. Onun serdarıyım ve bir başka o'yum. Ben bu seferimde İkinci İskender olacağım. Hareketim şimşekten daha hızlıdır. Dostluğunuz samimi ve kesin ise, devletinize bildiriniz ki bütün Polonyalılar ve seçilmiş olanlar, asla düşmana boyun eğmesin. Sana gelince, Polonya seraskeri tayin edilen Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'yı Turla'nın (Dinyester'in) ötesine kadar takip etmeye hazır ol!»

Sadrazam tekrar topladığı danışma meclisine aynı ihtiyatsızlıkla Bender'e gitmenin uygun olup olmayacağını sordu. Erzak kıtlığı ve her türlü haşarat orduyu çok rahatsız ediyordu. Resmi Ahmed Efendi'ye göre Bender'e gidilmesine asıl bu durum sebep oldu. Toplanan mecliste sadrazam, «Sen ne dersin defterdar?» diye sordu defterdara. O da, «Bize erzak gerektiğini düşünüyorum» diye cevap verdi. Yiyecek temin etmekle görevli Tahir Ağa ²⁹⁶ birkaç yüz arabalık arpa tedarik etmişti. Bender'e doğru yürüyüşe geçildi ve Yassitepe'de karargâh kuruldu (9 Haziran 1769 - 4 Saf er 1183).

Burada da yiyecek az, haşarat ve özellikle sığır sineği ise Hantepeai'ndeki kadar çoktu. Açlık sıkıntısı çekmeye başlayan askerler her an isyan edecek durumda idiler. Bu yetmiyormuş gibi sadrazam hastaydı ve hekimler her gün ölümünü bekliyorlardı. Yüzlerdeki karamsarlığı gören sadrazam Mehmed Emin •Paşa, onları yatıştırmak için, »Korkmayın, benîm adım Emîn'dir ²⁹⁷ (yani müjdeler getiren Cebrail'in adıdır), padişahımızın parlak yıldızı onu terketmeyecektir» diyordu.

Rusya'ya bağlı kalan Polonya'nın üzerine yürümek ve bu ülkeyi artık dost değil düşman telâkki etmek kararı, dörtlü bir fetva ile onaylandı ve bu

²⁹⁴ Güftar-ı garaib-i aigâr. (Vâsîf, H, s. 11).

²⁹⁵ Düşmenin inân-ı azimetini irim (Vâsîf, H, s. 11).

²⁹⁶ «Tahir» kelimesinin anlamı «temiz, şaftır. Resmî Efendi ona ıTahir nft tahlr» yani «temiz olmayan Tahir» diyor

²⁹⁷ «Ben mübşirim». ^Sadrazamın kendi admtın mânâsı ile ilgili olarak yaptığı bu kelime oyununu' Kez anlamadığı için onu yanlış yorumluyor- «Mübsir.İn mânâsı «iyi haber veren, müjde veren» demektir. Sadrazam «ben möbşirim» derken, «hükümdara ancak mutlu, sevindirici haber verebilirim» demek İstiyor.

fetva Altınıçok ²⁹⁸ lakabı ile de tanınan kadı Abdullah Efendi tarafından okundu. Böylece Polonya topraklarına girmek ve halkını hâkimiyet altına almak kararı meşrulaştırıldı. Plân, Potoçki'ye ve karargâhta bulunan yabancı devletlerin diplomatlarına da bildirildi.

Potoçki, memleketine ihanet eden hainlerle çarpışmayı kabul ederek, konfederasyon adına, altmış bin kişiye yetecek zahireyi temin edeceğine söz verdi. Meclis dağıldıktan sonra Po-toçki başka bir yazı daha sundu ama bunun okunmasına, konusu bakımından o anda gerek yoktu ve başka bir zamana bırakıldı.

Meclisin dağılmasından sonra, babası tarafından Anbarlar Muhafızı yapılan Kırım Hanı'nın oğlu Kaplan Girayzâdefye samur kürk giydirildi, yukarıda sözünü ettiğimiz fetvaları okuyan kadı da Anadolu kazaskeri oldu,

Bâb-ı Âli'nin Polonya seferi için yayınladığı beyanname, İstanbul'da bulunan bütün yabancı elçilere dağıtıldı ²⁹⁹ Bender defterdarı Ahmed Paşa, orduya yeterli erzakı temin edemediği için görevden alındı ve hapsedildi ³⁰⁰. Osmanlı Devle-ti'nin en seçkin vezirlerinden biri olan ve Anadolu'da birçok karışıklığı yatıştıran Sarızade Mehmed Paşa, Bender muhafızı iken ölmüştü. Onun yerine Kel Ahmed Paşa'nın oğlu El-hac Ali Paşa tâyin edildi.

Sadrazam, o sırada Kavşan'da bulunan Kırım Hanı'nı, Boğ-dan'a serasker olacak kumandanı tespit için görüşmek üzere çağırdı (19 Temmuz 1769 - 5 Rebiülevvel 1183).

Bütün bunlar olurken, Rusların Turla'yı (Dinyesterli) tekrar geçtikleri ve Bukovina ormanını dolandıkları öğrenildi. Daha önce feldmareşal Münç de ormanı dolaşıp Zernoviç yoluyla Hotin'e gelmiş ve burasını kuşatmıştı, şimdi aynı yol takip edilmiş oluyordu.

Sadrazamın kethüdası Fevzi Süleyman Efendi Kavşan'daki Kırım hanına gönderildi ve ondan Hotin'e yardım etmesi istendi. Han, Yeni Sırbistan'daki Elizabetgrad'a, nureddin (yani kalgaydan sonra gelen ikinci veliaht) ise Hotin'e yürüyecekti. Han, Hantepesi yakınındaki depoların savunmasının kendisine bırakılmasını ve Rusların herhangi bir saldırısına karşı Yaş şehrinin korunmasını isteyerek kethüdayı geri gönderdi. Kendisi de Hotin'e gitmek üzere Kavşan'dan ayrıldı.

Hotin kumandanlığı «başbuğ» unvanı ile Moldovancı AU Paşa'ya verildi.

²⁹⁸ Tam olarak -Allmcıktır (Vâsıf, II, s. 56).

²⁹⁹ Kitabın aslında, «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde, Osmanlı Devleti'nin Polonya seferi ile ilgili olarak yayınladığı ve elçilere dağıttığı 'beyannamenin italyancası yer alıyor.

³⁰⁰ Her gün yüz yirmi beş kilo (?) arpa (rakamın bir sıfırı unutulmuş olsa gerek), altı bin dokuz yüz çuval un. dört yüz bin kilo peksimet (Vasıf, II, s. 17).

Sadrazam ona beş bin duka altını ile hakmeden askere dağıtılmak üzere nişanlar da göndermişti. On bin kuruş da Abaza Mehmed Paşa'ya göndermiş, Moldovancı'dan olduğu gibi ondan da bütün harekâtı Han'la birlikte yürütmesini istemişti. Abaza Mehmed Paşa Ben d er muhafızlığına, Kel Ahmed Paşa'nın oğlu ise Yeni Sırbistan seraskerliğine getirildi ve kendisine onbin kuruş verildi. Sadrazam bu görev taksiminden sonra tekrar Hantepesi'ne çekildi.

Türk süvari birliği Rus süvarisinin toplu gelişini kazıklı engeller kurarak dağıtmak istedi ama bundan pek sonuç alınamadı, öte yandan Hân, yirmibeş bin kişilik ordusu ile Prens Prosorovski'nin kuvvetlerine saldırdı. Fakat onun saldırısı da ancak Hotin kuşatmasını kaldırtacak kadar etkili olabildi (26 Temmuz 1769 - 22 Rebiülevvel 1183). Bu sırada Hotin başbuğu Moldovancı Mehmed Paşa, Maraş Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Bey, otuz bin kişilik .bir kuvvetle Han'ın ordusuna katıldılar.

Prens Galiçin, Prens Prosorovski ve General Rennenkamp'-ın kumandasında genel bir saldırıya geçmek için bütün kuvvetlerini müstahkem mevkiinde topladı. Serasker de karargahını Prosorovski'nin terkettiği yere kurduğu için olup bitenleri takip edebiliyordu (26 Temmuz - 13 Ağustos 1769). Kuvvetlerini toplayan Galiçin savaşa savaşa geri çekildi (13 Ağustos 1769).

Sadrazamın Hantepesi'ne ulaştığı gün, Hotin muhafıza Kahraman Paşa da saygılarını sunmak için buraya geldi. İyi bir kabul göreceğini, Rusların mağlup olarak çekilmesinin yaratacağı iyimserlik havasının, Hotin muhafızlığını ve vezir rütbesini nasıl bir emrivaki ile aldığını unutturacağını sanıyordu. Fakat öyle olmadı. Sadrazamın subayları tarafından sımsıkı yakalandı. Efendisini kurtarmak isteyen paşanın imrahoru tabancasını çekerek saldıranlardan peşkircibaîni öldürdü. Ama subaylar onu da sımsıkı yakaladılar ve binlerce hançer darbesiyle ikisini de öldürdüler.

Kahraman Paşa'nın mallarına el koyması için gönderilen görevli bu işi yaparken, her taraftan öldürülen paşanın zuimü-no uğrayanların şikâyetleri duyuldu. Bunlar paralarının ve mallarının zorla alındığını söylüyorlardı. Sadrazam zorla alman mal ve paraların iadesini emretti ve bu emir yerine getirildi.³⁰¹

³⁰¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/425-429

Sadrazamın, Boğdan Voyvodasının Ve Bâb-ı Âli Tercümanının İdamı

Ali Hekimzâde'nin sadrazamlığı sırasında Enderun çuhadarı olan, Sivas'ta âsî ve eşkiyanı sindirilmesinde önemli rol oynayan Abaza Mehmed Paşa, üç tuğlu vezir rütbesiyle Hotin seraskeri tâyin odıldı. Hümâyün imrahoru Mustafa Bey, karargâha verilmek üzere getirdiği parayı teslim ettikten sonra sadaret kethüdası tâyin edildiğini gösteren emr-i hümâyunu gösterdi. Ahıska'da bir kütüphane ve bir cami yaptıran meşhur Ahmed Paşa'nın oğlu ve Hotin muhafızı Ah işkalı Hasan Paşa, Rusların şehri son kuşatması sırasında bir gülle isabetiyle ölmüştü. Çelik Paşa'nın hazine-darı Ali Paşa'nın kumandasındaki kuvvetler Kanlı Köprü mevkiinde bir Rus hafif süvari müfrezesini kılıçtan geçirerek Hasan Paşa'nın intikamını almıştı. Şimdi, Kırım Hanı'nın, serasker Mehmed Paşa'nın, Başbuğ Moldovancı'nın, Abaza Mehmed Paşa ve Canikli AU Bey'in birleşen kuvvetleri Rusları bozguna uğratmış, Hotin'i kurtarmışlardı. Ama bunlar ve diğer paşalar İstanbul'a sadrazamın kabiliyetsizliği-ni, Hotin'in kurtarılmasında en büyük payı olan Moldovancı Ali Paşa'yı kıskanıp istiskal ettiğini bildirmişlerdi. Ayrıca, bugüne kadar elde edilen başarının az oluşundan, Ruslara satılmış Bâb-ı Âli tercümanını ve eski Boğdan voyvodası Galimaki'-yi de sorumlu tutuyorlardı. Bunların ihanetleri anlaşıncaya kafaları vuruldu.

Bu sırada padişahın ikinci imrahoru ve Kel Ahmed Paşa'nın oğlu Fevzi Bey karargâha geldi. Üzerinde vezirin azledildiğini ve Dimetoka'ya sürülmesini bildiren bir emr-i hümâyün vardı. Fevzi Bey, yazıcısının ve başimrahorun refakatinde, Kâh-yabey'in (Sadaret kethüdasının) çadırına indi, sadrazama emri okudu. Bunun üzerine sadrazam Diraetoka'ya sürülmek üzere Edirne'ye götürüldü ve orada idam edildi (12 Ağustos 1769 - 9 Rebiülevvel 1183).

Sadrazamın kesik buşt bir gümüş tepsiye konarak sarayın önünde teşhir edildi. Kesik başın üzerinde şöyle bir yazı bulunuyordu : «Bu baş, kibri yüzünden düşmana saldırmayan, gidip gelmelerle vakit kaybeden, ordunun yiyeceklerini çalan, Ho-tin önünde, ihtiyacı olduğu halde Kırım Hanı'nın yardımını reddeden, başı vurulmuş Bâb-ı Âli tercümanına aşın derecede itimad eden ve lâıyk olduğu cezaya çarptırılan, eski sadrazam Mehmed Emin Paşa'nın başıdır.»³⁰²,

³⁰² Diez. Mehmed Emin Paşa'nın Leipzig Kütüphanesi'nde bir benzeri bulunan tılsımlı bir gömleği olduğunu da

Boğdan voyvodasının kesik başı, cesedinin yanına ve ayakları arasına konmuştu; üzerinde Şu yazı vardı:

«Bu baş, iaŐe temini için gönderilen yüz kese parayı zimmetine geçiren ve devlete ihanet eden Bağdan voyvodası Gligo-ri Kalimakfnin başıdır».

Bâb-ı Ali tercümanının kesik başı cesedinin arkasına konmuştu ye yanında Şunlar yazılı idi ;

«Bu ifiŐe-i habis, tercüman ve re    Nikoia Drako'ya aittir, Boğdan voyvodası ile gizli tertipler kurduğu ve ihanet ettiği için kesilmiŐtir-.

Uzun zamandan beri hiçbir idam olayı sadrazamın, voyvodanın ve Bâb-ı  li tercümanının idamları kadar halkı heyecan-landırmamıŐtı. Bu heyecanı korkunç Şekilde arttıran yukarıda naklettiğimiz yazılar olmuştur.

Sadrazam Mehmed Emin Paşa, sadrazamların hayatını anlatan tezkirelerde de, Osmanlı Devleti Tarihi'nde de, «H l sa-t 'l İtibar» adlı eserinde olduğu kadar acı bir Şekilde kınanmamıŐ, aŐaėılanmamıŐtır. Devletin vakan visleri ve yabancı elcilerin raporları da onun savaş sanatında tamamen tecrübesiz olduğunu, savaşın başında kendisine teslim edilen yirmibeş milyon kuruş gibi muazzam bir parayı, ihtiyaçların karşılanması için gereken yerlere göndereceğine, kendine ait on milyon kuruşla birlikte kasalarda saklamak gibi affedilmez bir hata iŐlediėini yazmaktadırlar.

Emin Mehmed Paşa'nın muazzam serveti ona babası Yusuf Efen d i'd en kalmıştı. Babası ile beş defa Mekke ve Hindistan'a seyahat etmişti ³⁰³. Hindistan seyahati Osmanlı elçisi Salih Efendi'njn ölümünden sonra olmuş ³⁰⁴, Hint hükümdar ve temsilcilerinin Türk padiŐahına verdikleri cevabı o getirmiş, bu vesileyle oğluna devlet kapısında bir iş temin etmişti. Çok güzel bir hat ve çok güzel bir üslûpla yazılan dilekçesi işe alınmasını kolaylaŐtırmıŐtı. Prenses Şahsultan'la evlenmesi de zor olmamıştı ama,

yazıyor. Bu g mleklerden ikisinin üzerindeki yazılar edebiyat yıllıklarında ve Osmanlıların T, Viyana kuşatmasının   c nc  j bilesinde yayınlanmıŐtı. Ferari, Notizie istoriche, s- 116'da Yaradın savaşında ele geçirilen böyle bir gömleği tarif ediyor.

³⁰³ Vâsıf, ise para karıŐınca ilmf araŐtırmaların unutulduğunu anlatan bir Arap vecizesini tekrarlıyor : «İnsanın aklı maddi zenginliklere takılınca k rdan başka bir Şey düşünmez.»

Daha yukarıda işe Şu vecizeyi söylüyor :

 z& lem yekun avnn miu'attabl li'i-fet  Fe evvelit m  yecetuallahn i tla debu

Yani :

B r gence Allah yardım etmezse.

Kendi kuvveti ancak yıkımına sebep olur.

Bilgisiyle ilgili olarak da Şöyle diyor :

El-ilmn U'n-nefsi nurun, testedffll biat Ale'l hakaiki misle n r'lt-aynl.

Yani:

İlim, aklı gerçeğe götüren bir rehberdir. O, göz nuru gibi etrafı aydınlatır.

³⁰⁴ Oregabad'da öldü (Vâsıf, II, s. 45).

bunun sebebi daha çok son derece yakışıklı olmasıydı. Onun Hayalin Gül Bahçesi ³⁰⁵ adlı eseri hem nesir, hem şiir yazmadaki üstün kabiliyetini göstermeye yeter. Hayat hikâyesini yazan tezkireci Cavit, onu, tarihte yalnız gelip gitmeleri, idarenin bir parçası gibi devlet hizmetine girmeleri ve ayrılmaları yazılan sıradan vezirlerin çok üstünde tutar.

Padişaha damad olacak kadar onun güvenini kazanan Mehmed Emin Paşa, savaş konusunda bilgisizliğinin ve paraya düşkünlüğünün kurbanı olmuştur. Zaten savaş konusunda bilgisizliğini kendisi de kabul ediyordu. Bu kusurunu savaş meclisinde apaçık itiraf etmekle kalmamış, bütün başarısız sadrazamların akibetine uğramadan, birkaç defa bu makamdan ayrılmayı, yerine başkasının tâyin edilmesini istemişti ³⁰⁶.

Ölenler Ve Yeni Tâyinler

O yıl ölen meşhurlar listesine, ölümü kanlı olmayan masum bir meşhuru da ilâve etmeliyiz. Bu, Mihrimah Sultan'dır. O zaman henüz onyediy yaşındaydı ve çiçek hastalığına yakalanmıştı. Bu hastalık yirmi yıl kadar önce yine saraydan çıkmıştı ama, oradan İngiltere'ye geçmiş ve bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Bu güzel lâleyi, Lâleli Camii yakınındaki mezarlıkta toprağa verdiler (21 Şubat 1769).

Su işleri müfettişi Altıncık ³⁰⁷ Mehmed Ağa'nın oğlu olan ve Anadolu kazaskerliğine daha yeni tâyin edilen Abdullah Efendi de o günlerde öldü. Nesir ve nâzım yazılarıyla ve büyük bir ilim adamı olarak isim yapmıştı. Beydavi'nin Kur'an tefsirine şerh yazmış, Abdi ³⁰⁸ mahlasını taşıyan birçok şiir bırakmıştır, İstanbul'a gönderilen bir rapora göre, ölümüne ordu hekimi Ahmed Efendi'nin cahilliği sebep olmuştur. Ahmed Efendi hemen görevden alındı ve yerine başkası tâyin edildi ³⁰⁹. ölen kazaskerin yerine ise şair ve müderris defter emîni Süleyman Bey getirildi. Bunun ölümü de, yeni

³⁰⁵ Aslı : Gülşen-i Hayal

³⁰⁶ Vâsîf bu konuyu anlatırken Arapça bir mısraı tekrarlıyor ki, bu, Horace'ın mısraı ile tamamen aynı anlamı taşıyor :

Horace : Mors et fageem prseqnitur rlun.

Arapça mısra :

Ve men km yeraut bl's-seyfî, mâte bt gayrini Tenevveti'l-esbâbit ve'l mavta vâhidon.

Yani: Kılıçla ölmeyen başka bir şekilde ölür, Ölüm birdir ama ölüm çeşidi pek çoktur.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/429-432

³⁰⁷ Altıncık, Küçük altın dernektir; fakat halk dilinde «Altını çok, şeklini almıştır. Benim zamanımda, Fransa'nın Bağdad Konsolosluğunda görevli Ma-Uvoîre (Malivuar)'a da Türkler hep «Malı var», yani zengin diyorlardı,

³⁰⁸ Vâsîf, c. II, s. 37'de HoUn zaferine tarih düşüren mısraını tekrarlıyor.

³⁰⁹ Gurkzâde Hasan Efendi tâyin edildi. Vâsîf, II, s. 49.

sadrazamın sadaret mektupçusu Fevzi Süleyman Efendi'yi azlettiği güne rastlar.

Süleyman Bey, tıpkı ünlü Arap şairi Caiz gibi, iğneleyici bir üslûp kullanırdı. Birçok gazeli vardır ki bunlardan biri, devletin vakanüvisine göre, kafiye zarureti için en güç kelimelerin bulunup kullanılmış olmasıyla ünlüdür³¹⁰.

Varadin savaşında ölen Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın ar* kadaşı ünlü Kel Ahmed Paşa'nın oğlu olan Bender muhafızı Kel Ahmedzâde El-Hac Ali Paşa da o günlerde vefat etti. Sarayda yetişmiş, Üçüncü Osman zamanında imrahor olmuştu. Üçüncü Mustafa ise onu çok sevdiği yeğeni Nurhanun Sultan'-la evlendirmiş ti. Rumeli valisi iken gözden düşerek İstanko'ya sürülmüş, daha sonra İçel ve nihayet Cidde valiliklerinde bulunmuştur.

Cidde valisi iken, Mekke şerifi ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden, padişahın izni olmadan çekilmişti. Oradan Adana'ya, Aydın'a tâyin edilmiş, Andolu'da firari ve âsi levend-leri ortadan kaldırmış veya sindirmişti. Sadrazam Bahir Mustafa Paşa onu Diyarbekir'e göndermiş, buradan Halep valiliğine getirilmiş ve sonra İçel'e geçmişti. Sivas valisi bulunduğu sırada Rusya'ya savaş ilân edilince Yeni Sırbistan'a serasker tâyin edilmiş, sonra Bender muhafızı olmuştu. Çok yakışıklı, zeki, âlim, dürüst ve cömert bir insandı. Yönetici olarak bulunduğu her yerde dürüstlüğü ve hakseverliği ile ün yapmıştı. Onun şatafatlı maiyetine bütün meslekdaşları gıpta ederdi. Devlet vakanüvisi Vâsif üç yıl onun yanında çalışmış, birlikte sık sık İranlı Urfi'nin Farsça, Harirî'nin Arapça şiirlerini okumuşlardı. Bu da onun İran ve Arap şaheserlerini okuyup anladığını gösteriyordu.

Kel Ahmedzâde Ali Paşa'nın naşı, Bender'de, vezirler mezarlığına gömüldü.³¹¹

Moldovancı'nın Sadareti

Emin Mehmed Paşa'dan sonra sadrazamlığa Moldovancı Ali Paşa getirildi. Avrupalı tarihçiler bugüne kadar Moldovancı lâkabını 'Moldavyalı, Boğdanlı1 şeklinde anlamışlardır. Eski ve yeni paşalar, daha çok savaştıkları

³¹⁰ Gazeli şöyle başlıyor :

Hûm etti kamettim ol çin-ebrn gösterişcikler Itab eyler yüzünden vecbl ihsana giriştikler.

Yani:

Mağrur kadınların cilveleri belimi büktü.

Beni böyle gören asık suratlı kadınlar dalkavuklukla itham ediyor

³¹¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/432-433

ve zafer kazandıkları bölgenin adıyla anılırlar. Moldovancı veya Moldovanî ismi de gerçekten Moldovya ile ilgilidir, fakat buradaki anlamı «Moldavyalı esirler tüccarı» demektir. Ona Üçüncü Osman zamanında verilen bu lâkap pek şerefli sayılmaz. Üçüncü Osman zamanında henüz bostancı iken, büyük yollarda soygun yapan haydutların peşine gönderilmişti. Bu seferde Moldavyalı fahişe kadınları ve çocuklarını sattığı için ona, orada kadın tüccarlarına verilen 'moldovancı* lâkabını takmışlardı. Basit bir bostancı iken karakullukçuluğa ve bostancıbaşıluğa yükselmişti. Daha sonra vezir, Rumeli valisi ve aynı zamanda Aydın muhassıs oldu.

Ali Paşa, selefi tarafından Boğdan Başbuğu tâyin edildiği zaman durumu işte böyleydi. Hotin'de başarılı olunca, Mehmed Emin Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi.

Prens Galiçin'in Turla nehrinin ötesine çekilmesi ordunun cesaretini daha da arttırmıştı. Bundan yararlanmak isteyen Moldovancı, Hotin surları dibinde karargâh kuran orduyu Po-dolya'ya kadar ilerletmek istedi ve bu amaçla kale toplarının korunması altında Turla (Dinyester) üzerine bir köprü yaptırdı. Öbür tarafa geçen dört bin kişilik Türk askeri Galiçin ordusunun hücumuna uğrayınca çekilmek zorunda kaldı (23 Ağustos - 2 Eylül 1769).

Ruslar köprüyü yıkmak teşebbüsünde başarılı olamadılar. Köprünün üzerine geceleyin bir sandık barut, onun üzerine de bir yığın tutuşturucu koymuşlardı. Barutu tutuşturup köprüyü uçuracaklardı. Fakat cesur ve kararlı bir grup Türk askeri, barut sandığını oradan çekip uzaklaştırdılar. Bu askerlere birer başarı nişanı verildi.³¹²

Hotin'in Düşmesi

Yedi gün sonra, sadrazam, Hantepesi'nden gelen takviye kuvvetlerle seksen bin kişiye yükselen ordusunun büyük kısmını köprüden geçirdi ve beş koldan Ruslara hücum etti. Ruslar, Türklerin Anadolu, Diyarbekir ve Rumeli paşalarının kumandasında üç koldan, Kırım Ham'nın Kamanıçe yönünden, sadrazamın da orman tarafından saldırıya geçtiklerini gördüler.

İlk saldırıda Türkler sekiz yüz düşman askerini öldürdü, dört Tabya, altı top, mühimmat dolu iki sandık ele geçirdiler. Fakat Hotin üzerine ve Moldovancı'nın birliklerine karşı hücumla geçen Rus generali Türk

³¹² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/434

kuvvetlerini püskürtebildi (9 Eylül 1769 - 8 Cemazielevvel 1183).

Sadrazam, oniki bin dalkılıç³¹³ askeriyle³¹⁴ veya cesur fedailerle³¹⁵, üçüncü defa nehri geçti. Fakat geceleyin kabaran nehrin dalgaları köprüyü yıktı (17 Eylül 1769 - 16 Cemazielevvel 1183).

Osmanlı askerleri köprü'nün yıkılması yüzünden yardım alamayınca bozguna uğradılar. Bazıları düşman kılıcıyla, bazıları da dalgalarda boğularak can verdiler. Bir kısmı dağılmış, çok az bir kısmı da yüzerek beri tarafa geçebilmişti. Devlet va-kanüvisi bu olayı şöyle özetliyor: «Birçok imansız cehennem ateşinde yanarken, gerçek iman sahiplerinin bir kısmı da şe-hadet şerbetini içtiler». Şehitler arasında yeniçeri kul kâhyası ile turnacıbaşı da bulunuyordu.

Bu bozgun Hotin karargâhında paniğe yol açtı. Bir avuç insanla kaldığını gören Abaza Paşa da çekilmeye mecbur oldu.

Bunun üzerine Ruslar Hotin'i işgal ettiler (18 Eylül 1769 - 17 Cemazielevvel 1183)³¹⁶,

Osmanlı Devleti'nin Polonya tarafından en kuzeyde bulunan kalesine Rusların girişinden iki gün sonra, sadrazam, geriye doğru çekilmeye devam eden ordusunu takip etmek zorunda kaldı ve Hantepesi'nin yolunu tuttu³¹⁷ (21 Eylül 1769 -20 Cemazielevvel 1183).

İdam edilen önceki sadrazamla aynı adı taşıyan îmrahor Mehmed Emin Paşa, Han tepesi'ne Kırım hanı ve sadrazamla aynı zamanda geldi. Yanında, Turla nehrinin ilk iki geçilişi sırasında yararlılık gösterenlere dağıtılmak üzere bazı ödüller getiriyordu.

Sadrazam, eski karargâhına gelişinden bir gün sonra bir savaş meclisi topladı. Bu toplantıda Kırım Hanı Hotin'in düşmesini karşı gelinmez bir kader olarak nitelendirdi ki sadrazam da bu görüşü paylaştı.

³¹³ Vâsıf, n, s. 39. Buturljın Rusların kaybını açıklamıyor. Türklerin kaybını ise üç bin kigi olarak gösteriyor (Essais de Geographie, s. 177'de. bu harekâtla ilgili bir bölüm var). Caussin do Perceval'in, 1822'de Paris'te yayınlanan «Türklerin Ruslarla Savaşı Hakkında Bilgiler, adlı eserinde, Vâsıf tarafından bildirilen hemen hemen bütün tarihler yanlış alınmış. Meselâ 54. sayfada, 8 Cemazielevvel 9 Eylül olması gerekirken 28 Ağustos denilmiş; s. 55'te 16 Cemazielevvel 17 Eylül olması gerekirken 5 Eylül denmiş; s. 58'de 20 Cemazielevvel (21 Eylül) 9 Eylül olarak gösterilmiş; s. 61'de, 2 Ekim olması gereken 1 Cemazielahır 20 Eylül, s. 55'te 9 Kasım olması gereken 10 Receb 24 Eylül ve s. 72'de 12 Aralık olması gereken 13 Şaban, 1 Aralık olarak gösterilmiş.

³¹⁴ Vâsıf, n, s. 39. Buturün ise 'dokuz bin dalkılıç, diyor ve üç bin eksik gösteriyor. Burada Balkan deyimini de Rus bataryalarının işgal ettiği yüksek tepeler için kullanıyor.

³¹⁵ «<Dalkılıç», dal gibi ince kılıç, çok kullanışlı kılıç, demektir- Tabam ince olana da «daltaban» (yani çok yürüdüğü için aşınıp incelmış taban) diyorlar.

³¹⁶ Bu tarih Resmî Ahmet Efendi tarafından yanlış verilmiştir. «27 Cemazielevvel değil, 17 Cemazielevvel olması gerekir». Diez, Rus bültenlerindeki tarihlerle karşılaştırma yapsaydı bunu farkederdi. Ama o yahu Türk belgelerine bakmıştır.

³¹⁷ «1773'te Rusya ile Türkiye Savaşı» adlı eser. 18 Eylül'de yapılan savaşın planı burada 156. sayfada, Hotin savaşının planı ise 165. sayfadadır.

Boğdan'ı korumakla görevli olan ve o sırada Soroka'da bulunan Abaza Mehmed Paşa'ya bin kişilik bir takviye gönderildi. Moghila (Kartal) çayının korunması Bender kolağasına, Isakçı'ya sevk edilen topçu parkının korunması ise Anadolu valisi Feyzullah Paşa'ya verildi. Karamanbeylerbeyi de kuvvetlerini Abaza Paşa'nın kuvvetleriyle birleştirecek ve Boğdan'ı savunacaktı. Abaza Paşa ve Eflâk voyvodasına, düşmanla gizli tertiplere giren bütün reayanın tespit ve cezalandırma görevi de verildi (2 Eylül 1769 - 1 Cemazielevvel 1183).

Bundan sonra sadrazam İsakçı'ya hareket etti. Askerin maaşını dağıtmak ve top bataryalarının nakline nezaret etmek için dört gün Lopoşta'da kaldı. Canik muhassılı Ali Beyi, birlikleriyle birlikte Pruth kıyısında bıraktı. Ali Bey burada Boğdan ordusundan kaçanları durduracaktı. Yiyecek kıtlığı ve soğukların artması yüzünden Boğdan ordusu kalabalık gruplar halinde Tuna kıyılarına çekiliyordu.

Ordu İsakçı'ya perişan, darmadağın bir durumda geldi. Son bozguna hataları büyük olan Rumeli ve Anadolu valilerinin tuğları alındı. Böylece asker ve halk arasındaki homurdanmalar biraz yatıştırıldı ama, Yaş ve Kalas şehrinde Ruslar karşısında serasker Mehmed Paşa ve hazinekar Ali Paşa'ya üç tuğlu paşa unvanı verildiği öğrenilince tekrar hoşnutsuzluk başladı.

öte yandan, Rus ordusunda Galic'in de azledilmiş ve yerine Rus ordularının başkumandanı olarak Romanzov getirilmişti. Ona Yaş şehrinde imparatoriçe adına 'boyar'lık unvanı (yani asalet unvanı) da verildi. Bu unvanlar, Ermenistan'da, Grozni'de, Çerkezistan'da, Kabartay'da ve Küçük Abaza'da başarı kazanan general Totleben ile general Medem'e de ³¹⁸ tevcih edilmişti.

General Stoffeln'in gönderdiği albay Fabris, Kalas'ta Boğdan voyvodası Konstantin Mavrokordato (Maurocordato) *yu esir aldı ve voyvoda bir süre sonra Yaş şehrinde öldü. Ardiş başrahibinin rehberlik yaptığı ve general rütbesine yükselen Karasin, sadece dört yüz askerle voyvoda Greguar Ghika'nın bulunduğu yere gitti, tki gün saklanan Greguar Ghika sonra yakalandı ve hapsedildi. Ruslar şehri yağmaladılar, burada bulunan bütün Türkleri katlettiler. Karasin'e rehberlik eden baş-rahip şehre, boynunda bir Rus madalyası, iki elinde iki tabanca ile girdi. Bundan az sonra da bütün Bükreş, Rusların 4leri! İleri!» ³¹⁹ naralanıyla yankılandı. ³²⁰

³¹⁸ «Rusya, Polonya ve Osmanlı Devleti Arasında Bugünkü Savaş» adlı eser (Frankfurt ve Leipzig, 1771. Otuzuncu bölüm, 4, V, s> 65).

³¹⁹ Stupay! Stupay! (Eflâk Tarihi, Engel, H, s. 29).

Moldovancı'nın Azlî Ve Hail Paşamın Sadrazam Oluşu

Bu olaylar karşısında şeyhülislâm bir fetva yayınlarak, düşmanla işbirliği yapan bütün Boğdanlı ve Eflâklilerin idamlarının, mallarına el konmasının, kadın ve çocuklarının da esir alınmalarının hak olduğunu ilân etti ³²¹. Osmanlı vakanüvisi'nin söylediğine göre bu fetva, Eflâklı ve Boğdanlıların Ruslarla daha sıkı işbirliği yapmalarından başka bir işe yaramamıştır. Boğdanlılar prensliğin alâmetlerini Ruslara vermişler, imparatoriçeye sadakat yemini etmişler, Saint-Petersburg'a (Rus başkentine) temsilciler göndermişlerdir. General Bauer ise ülkenin yeni bir kadastrosunu yapmıştır ³²².

Sadrazam, kıslamak üzere îsakçı'dan ayrılıp Babadağ'a gitti. Burada, Kelpaşazâde Ali Paşa'nın ölümünden sonra, sadaret kethüdası yazıcı îbrahimpaşazâde Mustafa Bey Bender valisi tayin edildi (9 Kasım 1769 - 10 Receb 1183). Sadaret kethüdalığına da, çok iyi tanıdığımız Resmî Ahmet Efendi getirildi (21 Kasım 1769 - 22 Receb 1183).

îsakçı'da erzak temini ile görevli Dağıstanlı Ali Bey, sadrazamın İsmail şehriden hareke* ettirdiği İşkodrah Mustafa Bey kuvvetlerinin yardımı ile, karşılaştığı Rus kuvvetleriyle yaptığı bir çarpışmada, İbrail muhafızı Abdi Paşa'nın yardım kuvvetleri yetişmeden galip geldi ve Rus konvoyunu dağıttı. Abdi Bey Kalas yakınlarında düşmanla savaşırken, Ali Bey şehre girdi. Ruslar kaçmak zorunda kaldılar, fakat kaçarken şehri yaktılar. Bu başarıdan dolayı Abdi Paşa Boğdan seraskeri tayin edildi. Kendisine yirmibeş bin kuruşla, emrindeki subay ve erlere dağıtılmak üzere çok sayıda yararlılık nişanı gönderildi. Kethüdası beylerbeyliğine, yazıcısı ise divan-ı hümayun hocalığına terfi ettirildi.

Fakat, sadrazam Moldovancı Ali Paşa bu makama gelişinden dört ay sonra azledildi (12 Aralık 1769 - 13 Şaban 1183).

Moldovancı Ali Paşa'dan sonra sadrazamlığa Halil Paşa getirildi. Yeni sadrazam Halil Paşa, Belgrad anlaşmasını imzalayan sadrazam İvaz Mehmed Paşa'nın oğludur ve bu meşhur anlaşmadan oniki yıl önce dünyaya

³²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/434-437

³²¹ Vâsîf, İT, s. 50. Thugut'un raporunda tarih olarak 4 Aralık 1769 görülüyor. Prens "Kaunitz, Thugut'un böyle bir fetva çıkarıldığını bildiren ilk haberine inanmamıştı- Thugut ikinci bir raporla bunu doğruladı. Bu fetvayı vakanüvis Vâsîf da belirtiyor. Ayrıca Dürriyâde'nin H. 1237'de İstanbul'da yayınlanan fetvalar külliyyatında Polonya'ya karşı çıkarılan bu fetva da yer alıyor ve bunda Poniatowski'den «Kırata bed faal. diye söz ediliyor.

³²² «Engel, Eflak Tarihi, n, s. 30* ve «Eflâk Savaşı Tarihi, s. 71». Fetvalar, müteakip bölümde, s. 74'de.

gelmiştir, iş tecrübesi, askerlik kabiliyeti ve önemli sayılacak hiçbir Özelliği yoktu. Babasının nüfuzu ve padişahın lûtfu ile saray hizmetine girmiş, önce ikinci imrahor, sonra birinci imrahor, çavuşbaşı, sadaret kethüdası vekili olmuştur. Rumeli valisi ve Hotin seraskeri iken selefi Moldovancı taraf nidan Hotin'den alınmış ³²³, Filibe'de oturmağa memur edilmişti.

Halil Paşa'nın sadrazamlığa gelişi ile, yüksek dereceli memurlar arasında birçok değişiklik oldu. Bunların en önemlilerinden biri sadaret kethüdası Resmî Ahmet Efendi'nin azlidir ki, bu görevde henüz altı haftadan beri bulunuyordu. Diğer iki önemli olay ise Kırım Hanı Devlet Giray ile Çavuşbaşı Yesrî Ahmet Efendi'nin azilleridir.

Devlet Giray Han, hanlık tahtına geldiğinden beri, gerek mücevherlerle süslü silahlar olarak, gerekse para olarak, altı bin kese, yani üç milyon kuruş almıştı. Bunca büyük ödüllere rağmen kendisinden beklenen hizmeti verememişti. Tarla nehrinin taşması sırasında yalnız onun kumandasındaki askerlerin geçişi için yardım edilmiş, diğerlerine yardım edilemediği için boğularak ölmüşlerdi. Daha sonra Moldovancı çekilmek zorunda kalınca da, han, Boğdan ve Eflâk'ın Ruslar tarafından istilâsına karşı koyamamış, yardım edememişti. Onun bu başarısızlığını ve davranışını öğrenen padişah, hanlık makamına Selim Giray'ın oğlu Kaplan Giray'ı getirdi. Kaplan Giray hanların askerî merkezi olan Bucak bölgesindeki Kavşan'a gönderilirken, Devlet Giray da Kıbrıs'ta oturmağa memur edildi (2 Mart 1770 -5 Zilkade 1183).

Boğdan'ın yeni seraskeri Abdi Paşa, Rus kuvvetlerinin Fokşan'da toplandığını, oradan Kumla, îsmail, tbrail ve Yergöğü'nü tehdit ettiklerini öğrenmişti. Onun için Rusçuk ayanından Çelebi Süleymanağa ile ³²⁴ birlikte Bükreş'e doğru yürüdü. Fak-şan yakınlarına gelince orduya hitaben bir konuşma yaparak, düşmanı esir almayı ve baş vurmaya düşünmeden, her şeyden önce onu mağlup etmek gerektiğini, ganimetin ancak bundan sonra düşünüleceğini söyledi ³²⁵. Bundan sonra Yergöğü'nü savunmak için geriye döndü, fakat bu mevkiin yakınında general Stoffeln'in kumandasındaki düşman kuvvetlerinin hücumuna uğradı ve mağlup olarak üç bin kişi kayıp verdi. Ruslar Yergöğü'nü ateşe verdiler ve Stoffeln Bükreş'e girdi (27 Şubat 1770).

Boğdan papazlarının ihaneti yüzünden Oltu ırmağı kıyısındaki Slatina ile

³²³ Cavit Bey Tezkiresi. Vâsıf, onun tayini ile ilgili olarak Hayri ve Enverî'nin tarih düşürdüklerini söylüyor.

³²⁴ 'Sava* Tarihi* «. 77'de bu ayan, üç tuflı ve. Rusçukta başka bir, paia olarak gösteriliyor (birlik onaltı bin kilden oluşuyordu ve Rusçukla Çelebi Pasa1-Din kumandasında idi).

³²⁵ Vel ganimet, bedel hezimet. Vâsıf, n, s. 63.

K  k Eflâk'ın başkenti sayılan Krayova  ehirleri de d  t . Vidin valisi Mehmed Paşa ile birlikte hareket eden han burasını koruyamamı tı.

Bütün bu çarpışmalar kış sırasında, yeni sadrazamın kışlamak için tu larını Babada 'da dikmesinden önce oluyordu ³²⁶ (1 Nisan 1770 - 5 Zilkade 1183).

Sadrazam, yirmidört gün sonra kuvvetlerini Babada  kanalının batı kıyısına nakledebildi. Sadaret kethüdası ve karargah pa ası ³²⁷, karargâh olarak burasını se mi lerdi.

Buradan, kameri takvime göre yılın ilk gününde ³²⁸ Isak- ı'ya hareket edildi (27 Nisan 1770 -1 Muharrem 1184). ³²⁹

 eyh lisl mın  l m 

O dönemde devletin önemli mevkilerinde yapılan başlıca değişiklikler şunlar oldu: Yeni eria ası Süleyman Paşa azledildi. Süleyman Paşa'ya, İbraill'e bin yeniçeri göndermesi emredilmi ti; oysa o sadece   y z yeniçeri toplayabilmi , gerekli sayıyı Babada 'dan çok sayıda sivil toplayarak temin etmek istemişti. Onun yerine eskiden de yeniçeri a alı ı yapmış olan Aydın valisi Kapıkıran Mehmed Paşa tayin edildi ve serasker sı-fatiyle Kırım'a gitme emri verildi.

Derya Kaptanı İbrahim Paşa sancakbeyi sıfatiyle doğum yeri olan Karaköprü (Negropont)'ye gönderildi (26 Nisan 1770 -30 Zilhicce 1183). Çok önemli olan derya kaptanlığına ise meşhur Canım Hoca'nın torunu Hüsameddin Paşa getirildi. Canım Hoca, elli yıl kadar önce derya kaptanı olarak Mora'n m fethin' de çok önemli bir rol oynamı tı. Yeni derya kaptanı da bir an önce bu yarımadaya gitme emri aldı.

İlim adamları arasında ³³⁰ Kazasker Pa mak z de ve  eyh lisl m Piriz de Osman Efendi'nin ölümlerinden sonra geniş  l de tayinler gerçekleşti. Osman Efendi, meşhur ilim ve siyaset adamı P r z de'nin oğlu idi. Gerek  eyh lisl m, gerek siyaset adamı olarak o da babasının izinden ve ona lâyık bir başarı göstererek ilerledi. Nesir ve manzum yazıda usta idi, özellikle hitabet ve inceleme yazılarıyla  n yapmıştı. Şiirlerinde «Sa-hib»

³²⁶ Vâsıf bu olayın tarihini 6 Zilhicce (Pazar, 2 Nisan) olarak gösteriyor ki yanlıştır- 5 Zilhicce olması gerekiyor.

³²⁷ Karargâh Pa ası: Konakçı Paşa

³²⁸ Vâsıf burada (H, s. 77'de) Babada 'ın Hacı Kalfa tarafından tercüme edilmiş ve Enver! tarihinden alınmış topografik bir haritasını da veriyor.

³²⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/437-440

³³⁰ Menasıb-ı ilmiye (Vâsıf, n, s, 74).

mahlasını kullanırdı. Birçok gazel ve kasidesi vardır. Zamanının büyük kısmını devrin en büyük alimleriyle konuşarak, tartışarak geçirirdi. Bu büyük âlimler arasında Kişi Abdullah Molla ile, yüz kadar dinî, edebi ve ilmî esere zeyl ve açıklama yazan Gelenbevî'yi sayabiliriz³³¹. Siyasi faaliyetine gelince, son savaşın ilânında onun tesiri de büyük olmuştur.

Savaş devam ederken meydana gelen durumlar karşısında, yukarıda sözünü ettiğimiz iki fetvayı veren de Osman Efen-di'dir. Bu fetvalarda Polonya, Boğdan ve Eflâk halkına asker! kanunlara göre davranılacağı, canları ve malları alınabileceği, köle edilebilecekleri yazılıydı. Her zaman savaş yanlısı olduğu için meslekdaşları ve ulemâ tarafından kınanmıştır. Ulemâ, onun sağlığında bile, verdiği fetvaların tarihe utanç verici olarak geçeceğini söylemiştir. Şeyhülislâmın taassubundan ziyade ihtirasından, siyasi sistem anlayışından ileri geliyordu bu tutumu. Aynı sistem, Birinci Selim ve Dördüncü Murad zamanında da görülmüştü ve tebanın boğazlanması ile selâmete ulaşılacağı zannedilmişti.

Fakat bu tutum ve sözünü ettiğimiz fetvalar Rusya'da, Boğdan ve Eflâk'te kını arttırmaktan başka bir işe yaramadı. Bereket versin, benzer fetvalar bundan sonraki dönemde hiç verilmedi. Şeyhülislâm ölünce, «Sultanın şeytan suflörü öldü» anlamına gelen bir tarih düşürüldü³³². Onun ölüm tarihini belirten mısra, bütün müslümanların düşüncelerine tercüman olan meslekdaşlarının hükümlerini belli ediyordu³³³.

Ölen şeyhülislâmın yerine eski şeyhülislâmlardan Mirza Mustafa Efendi'nin oğlu Mirzazâde Seyyid Mehmed Said Efendi tayin edildi ki, bu zat daha önce üç defa Anadolu kazaskeri olmuştu (2 Mayıs 1770 - 6 Muharrem 1184).

Reâyâ düşmanlığı yapan şeyhülislâmın ölümü ilim ve kanun adamlarını ne kadar rahatlatmışsa, sadrazam da kardeşi Ali Bey'in ölümüne o kadar üzülmüş ve ağlamıştır. Defterdarlık çavuşu, tımar müfettişi ve silahdar

³³¹ Hammer buradaki dipnotunda Gelenbevî'nin ölümünden sonra yayınlanan mantık ve metafizikle ilgili eserlerinden. Mir Ebul Feth Esseyid'iri «Mîrtez-hib» diye anılan eseri için zeyl ve şerhlerinden söz ediyor ama, onun logaritma ve trigonometri konularında yazdığı önemli eserleri söylemiyor. «Burhan» adlı bir mantık kitabı bulunan Gelenbevî'nin. trigonometrinin üçgen çizimlerine uygulanmasını anlatan «Kitabu'l meraaid» ve Jogaritmayı ve logaritma cedvellerini anlatan «Cedavihi'l Ensab» adlı kitapları da vardır (Ç. N.).

³³² ölüm tarihini bildiren kelimeler «Mate'l hannas»tır. Ebced hesabına göre 1183 yılını veriyor. Hannas, Kur'an-ı Kerim'in son suresinde, kötü cin ve şeytan için kullanılan sıfatlardan biridir.

³³³ Vâsıf burada, onun meslekdaşlarına «Ölüleri rahat bırakınız» vecizesini unutturacak kadar kötülük yaptığını anlatmak istiyor. O vecize şudur :

Lâ tesnbbu'l-cmvate fe-imtehn Kad efadhm ma kaddemû.

Yani:

«Ölülere küfretmeyiniz, çünkü onlar yaptıkları kötülüğün cezasını çekmişlerdir»

ağalığı görevlerinde bulunan Ali Bey, ölümünden önce karargâhta sipahiler ağası olarak bulunuyordu. Onun yerine Kâtipzade Ahmet Ağa tayin edildi.

Aynı günlerde ordu kadısı Bahayi Veli Efendi vefat etti. Şeyhler, Halveti dervîşi Hafız Mustafa'yı onun yerini alması için Babadağ'a gönderdiler. Bu tayinle, bu din büyüğünün, askerin maneviyatını yükseltici bir rol oynayacağı da düşünülmüştü.

Evliya Saltuk Dede'nin yedi yerde mezan vardı ama, en çok önem verileni Babadağ'daki idi. «Baba» adıyla anılıyor, bir ermiş olarak saygı görüyor, ondan medet umuluyordu. Fakat Osmanlı vakanüvisinin onunla ilgili olarak bir asır önce anlattığı efsane artık unutulmuş, etkisini yitirmiş bulunuyordu. Saltuk Dede, onikinci yüzyılın altmışüçüncü yılında yüz bin Selçuklu Türkü ile buraya gelmiş ve bu bölgeye Dobruca Tataris-tanı denmişti. Evliya Saltuk Dede, müridlerine, vücudunun parçalarını altı-yedi tabuta koyarak, birbirlerinden uzak kâfir şehirlerine gömülmesini vasiyet etmişti. Müslümanlar, onun fâni vücudunun gömülü olduğu yerleri dua etmek için ziyaretgâh haline getirmiş, böylece buraların îslâm imparatorluğunun toprakları haline gelmesini hazırlamışlardı.

Yaygın inanca göre Saltuk Dede'nin mezarının bulunduğu yerler şunlardır: Trakya, Daçya, Bulgaristan, Moesie, Panonya, Sarmatya ve kuzeyde uzak bir yer (tabii, Türftler' tarafından bütün bu yerler Saltuk Dede adıyla anılıyordu). tik altı bölge, Sezarların imparatorluklarına aitti ve gerçekten müslüman Tü * ülkeleri haline geldi. Fakat yedinci makamın bulunduğu Posen, son savaşın ilânına, şeyhülislâmın Polonya ve Buğdan'la ilgili fetvalarına rağmen, Türkler tarafından ele geçirilemedi.³³⁴

Mora İsyanı

Türk şeyhülislâmı Boğdan ve Eflâk hakkında fetvalar çıkarırken, Rusya da Mayna Rumlarını isyana teşvik etmeye başladı. Papaz kılığına giren Rus casusları, Manyotlann (Manyakların) lideri olan Panayotti Benaki ile, bölgedeki halkı Türk idaresine karşı ayaklandırıdılar ve Manyotlular Rusya'dan himaye istediler. Buraya gelen Rus heyetinde Mora ordusuna kumanda edecek olan Kont Orlov, Rumelili Jorj Papasoğlu, Angeli Adamopulo³³⁵ ve Toskanalı Jan Platino vardı. Bunlar, o zaman Kalamata'da

³³⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/440-443

³³⁵ Burada, Orlov'un Piza'dan, Trieste'de bulunan Adamopulo'ya, 1760 sonlarında yazdığı mektubun İtalyanca metni yer alıyor (Ç. N.).

olan Mavmıs Mikali'ye (Mavros Mihali) bir altın madalya ve bir subaylık brövesi verdiler. Bir Rus müfrezesinin ve donanmasının yakında Manyotlara yardım için geleceğini de vaadettiler (1769).

Oniki saf gemisi, oniki firkateyn ve çok sayıda küçük gemiden oluşan bir Rus filosu, savaş birinci yılını doldururken, Kronştad'dan adalara doğru hareket etti. Filo kumandanı Amiral Spi ritov idi.

Bu haber İstanbul'da geniş yankı uyandırdı, ama vezirler ve diğer ileri gelenler buna inanmak istemediler. Battık Deni-zi'ndeki Kronştad ile Akdeniz arasında böyle bir ulaşımı mümkün görmüyorlardı. Gerçekten bu görüşte oldukları şüphe ile karşılanmışsa da, bu, vakanüvis tarafından da itiraz kabul etmez şekilde doğrulanıyor³³⁶.

İstanbul'da Rus donanmasının Akdeniz'e indiği kesin olarak öğrenilince, Bâb-ı Âli, tercüman vasıtasıyla Venedik hükûmetine başvurdu ve Rus donanmasının Balük'tan kalkıp Adri-atik'ten geçerek Akdeniz'e girmesine müsaade ettiği için sitemde bulundu.

Eski sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa o sırada Napoli yakınlarında üslenen kuvvetlerin kumandanı bulunuyordu. Kendisine bir hattı hümayunla Mora'nın savunması için birliklerini toplaması emri verildi ve gerekli harcamalar için elli bin kuruş gönderildi. Dukagin mütesellimi Hüdaverdizâde Ahmet Bey, masrafı kendisi karşılayarak bir birlik kurmuştu. O da beylerbeyi sıfatıyla, înebahtı muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın emrine verildi.

Amiral Spiritof, altmış toplu dört savaş gemisi, mühimmat ve gemi yapımı için kullanılacak malzeme dolu bir büyük, iki küçük firkateyn ile, Şubat sonunda Mora'da kıyıya yanaştı. Getirilen malzemelerle, Rus askerlerine yiyecek naklinde kullanılmak üzere dört yeni gemi yapıldı.

Kont Teodor Orlov ise beş yüz askerle karaya çıktı. Bunlar, silahlandırılmış elli bin Manyotu³³⁷ disiplin altında tutmaya yeter değildi. Silahlandırılmış Rumlar Rus subaylarının kumandası altında Mizistre'ya saldırdılar ve şehir halkını vahşice katlettiler: Dört yüz Türk boğazlandı, henüz, meme emen çocuklar minarelerden aşağıya atılıp öldürüldü.

³³⁶ Vâsıf, II, s- TO'de şöyle diyor :

«...İtical-â kibar bu keyfiyeti mugalataya hami ve ademi tasdik ile Fet-roburg'dan Akdeniz'e Maskotunun donanma ihracım Ur veçhile mttalâala-rına tatbik edemeyüb...

Buna benzer bir olaya 1800 yılında ben de şahit oldum: Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, İngiliz takviye kuvvetlerinin Hindistan'dan kalkıp Kızıl Deniz yoluyla gelebileceklerini kabul etmiyor, imkânsız görüyordu. O toplantıda kendisine tercümanlık yaptığım Sir Sidney Smith, haritaları açarak, Hint Okyanusu'nu Kızıl Deniz ile birleştiren bir boğaz bulunduğunu anlatmak için çok ter dökmüştü.

³³⁷ Vâsıf (II, s. 72'de) bu sayının 60000 olduğunu söylüyor.

Teodor Orlov Koron'u kuşattı, fakat V.uvvoti yetmediği için sonra bundan vazgeçti. Kardeşi Aleksî Orlov ise Navarin'de bir müfrezeyi karaya çıkarmış ve bu kuvvetleri Patras'a göndermişti. Fakat bunlar Kastil'den Patras'ın yardımına gelen kuvvetler karşısında yenilip kaçtılar. Buradaki Manyotlar öldürüldü.

Ruslar bundan sonra, ayaklanmış onbeş bin Rum askeriyle Tripoliçe'ye yürüdüler, Zafer kazanacaklarından çok emin olan Rumlar, karılarını da getirmişlerdi ve bu kadınlar sırtlarında boş çuval taşıyorlardı. Türkleri yenecek, mallarını yağmalayacak ve bu çuvallara doldurup götüreceklerdi. Fakat burada ayandan, Tırhalalı Nimetzâde, Larissalı Müderris Osman Bey, Çatalcalı Ali Ağa ve İzdin beyzadesi alelacele birkaç bin insan topladılar. Serasker bunları Trablus müteselliminin emrine verdi ve kendisi de birliklerini alıp yardıma koştu (19 Nisan 1770 - 23 Zilhicce 1183).

Rumlar ağır bir mağlubiyete uğradılar³³⁸ ve oraya pek uzak olmayan bir yerde (Mizistre'de) yaptıkları katliamın karşılığını aldılar. Şehirdeki Rumlar öldürüldü. Patras'ta da buna benzer olaylar oldu. Kaleyi ele geçiren dört yüz levend, âsileri kılıçtan geçirdiler. Kadınlar ve çocuklar ise esir alındı.

Öte yandan, Prens Dolgorucki ve Mavro Hannibal'ın kumandasındaki kuvvetler Navarin kalesine saldırmışlardı. Dolgoruç-ki, Leontari ile Arkadya'yı da işgal etmiş bulunuyordu. Karşı koyamayacak kadar az kuvveti olan Navarin, anlaşma ile kale kapılarını açtı. Anlaşmaya göre, Türk garnizonunun hayatı bağışlanıyordu. Bu anlaşmayı Fransız konsolosu da tanık olarak imzalamıştı. Fakat, Manyotlar anlaşmaya uymadılar, Türkleri katlederek şehri yaktılar (21 Nisan 1770).

Kısa bir süre sonra Aleksî Orlov, Türk hakimiyetindeki bütün Rumlara hitap eden bir beyanname yayınladı. Bununla onları Boğdan ve Eflâk'teki savaşlardan haberdar ediyor, onları, dindaşları olarak, din ve hürriyetleri için savaşmaya çağırıyordu³³⁹ (8 Mayıs 1770).

Orlov, Koron ve Modon'u da kuşattı. Fakat İstanbul'un fethinin yıldönümüne rastlayan gün Modon kurtarıldı. Huşlar gemilerine binip uzaklaştılar. Böylece serasker Mora'yı kurtarmış oluyordu³⁴⁰.

³³⁸ «Essais de Geographie. adlı kitaba göre savaş 8 Nisan'da olmuştu. Onun için Vâsîf'in tarihinde 23 Zilhicce olarak gösterilen günün 13 Zilhicce olması gerekir. Çünkü 23 Zilhicce Pazartesi'ne rastlıyor.

³³⁹ Bu beyanname için «L'histoire de la presente guerre» VI, s. 75'e bakınız. Orada, Bogdan'da harekete geçirilen ordunun 600 bin kişi olduğu söyleniyor.

³⁴⁰ Fâtih-î Mora (Mora Fâtîhi) olmuştu.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/443-446

Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Yakılması

Mora zaferinden dolayı başkentte fener alayı yapılmadı ve şehir meşalelerle aydınlatılmadı ama, Çeşme'de Türk donanması yakıldı.

Dokuz kalyon ve yedi firkateynden oluşan ve üçe ayrılan Rus donanmasına Spiritof, Aleksi Orlov ve Elfinston kumanda ediyorlardı. Osmanlı donanmasında iki korvet, onbeş kalyon, beş şebek ve sekiz küçük kadirga vardı. Donanmaya derya kaptanı Hüsameddin Paşa ile Cezayirli Hasan Paşa kumanda ediyorlardı.

Rus donanması saldırdı. Rus amirali Spiritof'un gemisiyle Cezayirli Hasan Paşanın gemisi karşılıklı atışa başladılar ve ikisi de aynı anda ateş aldı. Amiral Spiritof ve Teodor Orlov şa-lupalara binip henüz uzaklaşmışlardı ki, Rus amiral gemisi büyük bir patlama ve üzerinde bulunan yedi yüz askerle sulara gömüldü. Derya Kaptanı Hüsameddin Paşa, Cezayirli Hasan Paşa ve onlarla birlikte bazı askerler, yanmakta olan gemiden atlayıp yüzerek kurtulmuşlardı. Yelkenci Bekir, atlamaya fırsat bulamadan gemiden yukarıya fırlamıştı, fakat tam infilak anında amiral gemisinin serenlerinden birine tutunmuş, kurtulmuştu (5 Temmuz 1770 - 11 Rebiülevvel 1183). Bu gemici tam otuz yıl sonra, Rodos'ta, kaptan olarak bulunduğu gemide, o savaşın Özelliklerini amiral Sidney Smith'e ve bu kitabın yazarına bizzat anlatmıştır.

Ertesi gün Ruslar, Çeşme limanındaki Türk donanmasını yaktılar. Bu başarı Kont Orlov'a «Çeşmeskiy» lakabının verilmesine sebep oldu. Ayrıca Katerina onun için Çarkoselo'da bir zafer anıtı yaptırdı.

Deniz savaşları yıllıklarında bugün bile meşhur olan Çeşme Deniz Savaşı, eski Salamin deniz savaşında, Yunanlıların Pers donanmasını yaktıkları yerde, Romen Emilius Regilius'un An-tiokos donanmasını bozguna uğrattığı Myonesus'un (bugünkü Çifitkale'nin) yakınında olmuştur. Türk donanmasının înebah-tı mağlubiyetinden sonra uğradığı en büyük deniz savaşı mağlubiyeti budur. Bu iki bozgunun ortak yanı ise, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde çok acı bir dönemi başlatmış olmalarıdır. Bu iki olay, bu iki döneme açılan yolu aydınlatan fenerlerdir, înebah-tı savaşı, Sultan Süleyman ve II. Selim döneminde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamının sonunu belirler. Çeşme'deki donanmanın yakılması ise müessif Kaynarca anlaşmasının habercisi olmuştur.

Çeşme'de donanmanın yakılmasından üç ay önce İstanbul'da, biri Kasımpaşa'da, diğeri Topkapı'da olmak üzere iki büyük yangın daha

meydana gelmişti. Birincisinde, orduya ait eyerlerin bulunduğu bir bina tamamen yandı (1 Mart 1770). İkincisinde ise beşyüz kadar ev tamamen kül oldu (13 Nisan 1770). Çok daha büyük olan üçüncü bir yangın, padişahın kız kardeşine ait bir sarayın yakınında başlamış ve bin ikiyüz ev yanmıştı.

İstanbul'da, Çeşme'de donanmanın yandığı haber alınır alınmaz, bunu daha büyük bir felâketin habercisi olarak yorumladılar. Daha evvelki yangınları da Çeşme bozgununa işaret saydılar.

Çeşme yangını gerçekten korkutucu oldu. Olaydan üç gün sonra İzmir'de halk sokaklara döküldü, Rumlar ve Avrupalılar arasında ayırım gözetilmeden sekiz yüz kişi öldürüldü³⁴¹.

Tabii derya, kaptanı da azledildi ve onun yerine ihtiyar Cafer Paşa getirildi.

İstanbul halkı. Türk donanmasının yok edilmesinden sonra, Rus donanmasının şehri kuşatmasından korkmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sadrazam Moldovancı Ali Paşa ile Fransız albay Tott acele Çanakkale'ye gönderildiler. Vazifeleri, boğaz gerisinde savunmayı hazırlamaktı. Tott'a yardımcı olarak, derya ikinci kaptanı Hasan Paşa'nın kardeşini ve onun gibi ünlü Canım Hoca'nın oğlu Mustafa Bey'i verdiler.

Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa, gerek donanmasını kaybetmiş, gerek gözden düşerek azledilmiş olmanın üzüntüsüyle, az sonra öldü. Halk, daha çok azledildiğine üzüldüğünü söylüyordu. Padişah onun oğlu Abdullah'ı da kadirga kumandanlığına tayin etti.³⁴²

Limni Kuşatması

Derya Kaptanlığından hemen sonra gelen deniz paşası, yani ikinci derya kaptanı, Çeşme'de kahramanca çarpışan Cezayirli Hasan Paşa oldu.

Moldovancı Çanakkale'de surları beyaza boyatmakla işe başladı. Böylece düşmana yeni tamir edilmiş intibarı vermek istiyordu. Albay Tott daha faydalı bir çalışmaya girişti: İki Avrupa, ikisi de Asya yakasında olmak üzere dört batarya, yani top atışı yapılabilecek korunaklı yerler yaptırmaya başladı. Boğazı geçmeye kalkışacak gemiler iki kıyıdan yapılan top atışlarına hedef olacaktı³⁴³.

³⁴¹ L'histoire de la guerre presente. adlı eserde bu sayı ancak beş. yüz olarak gösteriliyor- Fakat Thugut raporunda sekiz yüzden fazla insanın öldürüldüğünü yazıyor.

³⁴² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/446-448

³⁴³ Tott, II, s. 259'da 'iki ateş arasında' anlamına polnte de barbiere et moulins diyor

Rusların dokuz gemi ile Çanakkale'ye yaptıkları ilk hücum başarısız kaldı³⁴⁴. Fakat yiyecek dolu yirmi Türk gemisi, boğazı kapamak için Bozcaada yakınında üslenen Elfinston'un eline geçti.

öte yandan Kont Orlov Limni'yi kuşatmış bulunuyordu. Kuşatmadan altmış gün sonra buradaki garnizon teslimi kabul etti. Sekiz maddeden oluşan teslim anlaşması imzalanmış, uygulanması için teminat olarak altı rehine teslim edilmişti ki, Cezayirli Hasan Paşa, yirmiüç gemiden oluşan donanmasıyla limni kıyısına yanaştı ve kuşatma altında bulunanların yardımına yetişti. Vaktiyle Kamilio'nun Roma kapılarında söylediği gibi, kendisinin rızası alınmadan yapılan teslim anlaşmasını tanımadığını bildirdi.

Bundan birkaç gün sonra, îmroz adasının limanı Modon önünde kanlı bir deniz savaşı oldu. İki donanmanın kumandanları yayınladıkları bildirilerde zafer kazandıklarını söylüyorlardı³⁴⁵, fakat daha sonra bu çarpışmada galip gelen tarafın Osmanlılar olduğu kesinlikle anlaşıldı. Rus donanmasının kumandanı, Hasan Paşa'nın daha önce talep ettiği altı rehineyi de iade ederek, yelken açıp oradan uzaklaştı (24 Ekim 1770)³⁴⁶.

Kartal Savaşı

Şimdi deniz savaşlarını burada bırakıp, Boğdan'daki kara savaşlarına dönelim.

Mayısın ilk günlerinde Kırım hanı, İsmail kalesinin muhafızı Abaza Paşa, Çorum sancakbeyi Seyyid Hasan Paşa ve Ka-pırcıbaşı Dağistanlı Ali Paşa ile birlikte, Pruth nehrinin ötesine geçmek üzere Kişenev'e gitti (Mayıs 1770 - Muharrem 1184). Hantepesi'nde, Boğdan seraskeri Abdi Paşa da Kırım hanına katıldı. Nehrin yakınına geldiler fakat bütün geçitlerin düşman bataryaları tarafından savunulduğunu gördüler. Kaplan Giray kendisine bir geçit ararken, Ruslar Falcı geçidinden Prutfa'u aştılar. Romanzov hemen hücumla geçti ve Hantepesi'nin karşısında ve Küçük Kalmasu deresinin arkasında mevzilenen Türk kuvvetlerini bozguna uğrattı (28 Haziran 1770).

Bu bozgunu öğrenen sadrazam, daha çok Yeniçeriağası Ka-pıkıran Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle Vidin'den ayrılmış, Tuna'yı geçerek Isakçı'ya

³⁴⁴ Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş alanı. Hamburg 1771, forma II, s. 7.

³⁴⁵ Bu konuda bkz: «Histoire de la presente guerre», X, s. 13. Vâsîf, ü, s- 116.

³⁴⁶ «L'Histoire de la présente guerre» adlı kitabın Rumca, Almanca ve italyanca nüshaları arasında hiç fark yok, fakat Türkçe «Cezayirli Hasan Paşa Tarihi» bu olayı. Büyük Amiral Barbaros'un savaşı gibi karışık ve dağınık anlatıyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/448-449

varmıştı. Yeni eria ası Kartal'dan CLar-ga'dan) ayrılıp g l kıyısında ilerlediği sırada, hanın ve ona yardıma giden Abdi Paşa'nın birlikleri bozulmuş, çekiliyorlardı. Bunların ka ı ı yeni eria asının birliğini de bozdu ve ilerlemelerine engel oldu. Bunun  zerine    ne de birer mektup yazan sadrazam onları korkaklıkla suçladı ³⁴⁷.

 yi g r   l  ve gerçekten liyakatli olan kul kethüdası, bu durumda ileri gitmektense Kartal'a çekilip siperleri peki tirmeyi tavsiye etti. Fakat bu tavsiyesinden dolayı azledildi ³⁴⁸. Sadrazam bu görüşün aksine hareket ederek Tuna'yı a mı ta. Kadı Nimetullah Efendi, kethüda Seyyid  brahim, defterdar  smet  smail, reis- l küttap Recai Mehmed,  avu ba ı  brahim Arap-gir, defter emini Veli Efendi, ruzn meci Resmî ve muhasebeci Yes   Ahmet Efendiler, mektupçu  brahim ve Mustafa Efendiler, sadaret mektupçusu El-hac Abdürrezzak, beylikçi Mustafa, sadaret kethüdası yazıcısı Seyyid Mehmed, te rifat ı Vahdeti Ebubekir Efendi sadrazamla beraber idiler. Sadrazamın emrinde otuz bin kişilik bir kuvvet bulunuyordu ³⁴⁹ (26 Temmuz 1770 - 3 Rebi lahır 1183).

Ertesi gün toplanan savaş meclisinde d   manın üzerine doğru ilerleme kararı alındı.  nc  kuvvetlere serasker Abdi Paşa, sa  kanada Abaza Paşa, sol kanada Adanalı Hasan Paşa kumanda edecekti. Her tarafta hazırlıklar ba ladı ve kethüda  brahim Efendi gece çalışmalarına me alelerin ı ı ı altında nezaret etti ki bu da onun «me aleci» lakabıyla anılmasına sebep oldu ³⁵⁰.

Şimdi Kont Romanzov'un önünde sadrazam, arkasında Kırım hanının kuvvetleri vardı. Kırım hanının kuvvetleri yüz bin kişiyi buluyordu, sadrazamın emrinde toplananlar ise daha çoktu.

Rus generalleri Bauer, Plemjanikof ve Bruce'in emrinde olan    tümen Türklere saldırdı ve Türk mevzilerini zaptetmeye ba ladılar. Bu arada y zkırk top, çok miktarda mal ve mühimmat ele geçirmişlerdi. Oysa Tuna'yı geçerken subaylara, yürüyüşü kolaylaştırmak için ağırlıkların azaltılması emredilmişti (1 Ağustos 1770).

Geçmişte, Birinci Selim (Yavuz), vakanüvis Kemal Pa aza-de'ye, Memlûk sultam Gavri'nin ordusunun altın ku amlı, pınl pırl olduğuna,

³⁴⁷ V s f, n, s. 87 ve 88'de, disiplin ve taktik zaruretin ne olduğunu da anlatıyor.

³⁴⁸ V s f, n, s- 90'da, konu ile ilgili olarak birkaç Arap atasözünü söylüyor Jti bizce en dikkat çekici olanı şudur :  z  lem tekun f  l meni   ner'i borretnn D at mes lih i aleyhi. Yani: «  er insan fikirlerinde h r değilse, isleri yitik demektir».

³⁴⁹ V s f, II, s. 91. Fakat Buturlin Türk ordusunun sayısını elli bin kişi olarak gösteriyor.

³⁵⁰ Me aleci: V s f, s. 91.

kendi ordusunun ise demirden başka bir şeyi bulunmadığına üzüldüğünü söylediği zaman, tarihçi ona, altının demir için bir av, bir kurban olduğunu, yalnız demiri olanları tahrik edeceğini, daha uyanık ve hareketli tutacağını söylemiş, teselli etmişti. İşte bu görüş, yukarıda sözünü ettiğimiz son savaşta da doğrulanıyordu.

Sabahleyin saat dokuz buçukta savaşı kazanan taraf belli olmuştu: Ruslar bin kişi, Türkler de bunun iki katı kayıp vermişlerdi. Ayrıca birçok değerli eşya, bu arada yararlılık göstereceklere dağıtılmak üzere getirilen iki kasa dolusu şeref madalyası, düşmanın eline geçmişti. Bu nişanların her birinde altı gümüş tüy vardı ki, artık bunlar onları ele geçiren Rus subaylarının şapkalarını süslüyordu.

Rusların Kagul Savaşı, Türklerin ise Kartal Bozgunu dedikleri bu savaş, 1 Ağustosta olmuştu ki bu, Actium, Saint-Gothard ve Abukır savaşlarının yıldönümüne rastlar.

Kartal bozgunundan sonra sadrazam savaş meclisini acele topladı. Bu toplantıda bazıları Tuna'nın gerisine çekilme fikrini ileri sürdüler. Diğer bazıları ise, nehri geçmenin, Zenta savaşındaki duruma düşmek olacağını söylediler³⁵¹ ve gerçekten de öyle oldu.³⁵²

İsmail Ve Kilya'nın Düşmesi

Sadrazam, hareketini ordudan gizleyerek, karanlıktan yararlanıp Isakçı yakınından nehri 'geçti. Abdi ve Abaza paşalarla, reis-ül küttap ve mektupçubaşı, otuz bin kişilik bir kuvvetle İsmail şehrine doğru çekildiler. Kırım Hanı İsmail'i savunmayı, buradaki kadın ve çocukları Kilya ve Akkerman'a, evvelce Huşlar tarafında iken kaçıp Osmanlılara katılan Yedisan Tatarlarının ailelerini de sadakatlerinin mükâfatı olarak Tuna ötesine göndermeye çalışacağını söyledi.

İsmail'i savunmak için tahkimat yapan Han'a elli bin kilo peksimet ve on bin kuruş gönderildi. Fakat birkaç gün sonra sadrazama bir haber geldi. İsmail'den çekilen birlikler Tuna'yı geçmek için izin istiyorlardı. Yeterince gemi ve kayık olmadığı için bu mümkün değildi³⁵³.

³⁵¹ Vâsıf, H, s. 96. Resmi Ahmet Efendi ise «Hülasatü'l İtibar» adlı eserinde bu savaşı Saint-Gothard ve Zenta savaşları ile karşılaştırıyor ki bunların ikisi de nehri, kargısında düşman bulunan noktadan geçmek istendiği için kaybedilmişti (Diez'in tercümesi, s. 147)

³⁵² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/449-451

³⁵³ Vâsıf, n, s. 96'de «üstü açık» denilen nakliye sallarının bulunmadığını söylüyor. Abaza Paşa nehri -cınmak, denilen (s. 99) bir gemi ile geçmiştir.

Romahzov, general Repnin'in kumandasında onbeş bin kişilik bir kuvvetle İsmail'i kuşattı³⁵⁴. Buradaki sivil ve asker yirmi bin Türk Kilya'ya doğru çekilmeye başladı (26 Temmuz -6 Ağustos 1770).

Az sonra, konuşmaktan başka bir şey yapmayan yeniçeri-ağası ile nakliye işlerinden sorumlu paşa işten alındı. Anadolu muhasebecisi ise Rusların tehdit ettiği Tulça'ya, tahkimat işlerini yürütmek ve oradaki, halkı yatıştırmak için gönderildi³⁵⁵ (13 Ağustos 1770 -* 20 Rebiülahir 1184).

Bu olaylar olurken Kırım'dan sevindirici bir haber geldi: Kırım seraskeri silahdar İbrahim Paşa, Yenice Boğazı ile Çun-kar'ın savunmasını üstlenen Kırım nureddini (ikinci veliahtı) ile birlikte, Urkapı'ya saldıran Rusları bozguna uğratarak püskürtmüşlerdi. Fakat az sonra bu sevincin yerini üzüntü aldı. Çünkü Isakçı köprüsünün sel sultan ile yıkıldığı³⁵⁶, Kilya'nın ise düştüğü öğrenilmişti (6 Eylül 1770 - 15 Cemazielevvel 1184).

Kilya'nın savunması beylerbeyi Mustafa Paşa'ya verilmiş ve kendisine yetmişbeş bin kuruş gönderilmişti. Mustafa Paşa, on gün süren muhasaradan sonra şehri general Pepnin'e teslim etmişti³⁵⁷ (1 Eylül 1770). Mustafa Paşa'dan Kilya savunması için verilen onbeş kese para alındı ve Abdi Paşa'ya verildi. Aynı maksatla ona daha Önce de önemli bir mikdar verilmişti.³⁵⁸

Yarım Tedbîrler

Tekrar toplanan savaş meclisinde sadrazam, bozgunların gerçek sebeplerinin ne olduğu ve telafisi için ne yapılabileceği sorusunu attı ortaya. Bazıları firar edenlerin cezalandırılmasını ve maaşlarının kısılmasını teklif ettiler. Bu tedbirin fayda yerine zarar vereceği daha önce anlaşılmıştı. Kerç savaşında böyle bir ceza uygulayan Cigalizâde (Cağaloğlu), Asya'da "bir isyana sebep olmuştu. Ondan çok daha önce Haçlatı yenen meşhur kahraman Selâhaddin Eyyubî'nin de Akkâ'da firar edenleri, ellerinden tımarlarını almak suretiyle cezalandırdığı da doğrudur³⁵⁹.

Diğer bazıları son bozgunun bütün suçunu lev^dlere, Türkmenlere ve

³⁵⁴ Vâsîf, II, s. 97. Buturlin'e göre onüç piyade taburu, iki hafif süvari müfrezesi, üç süvari alayı ve bir kazak alayı.

³⁵⁵ Vâsîf, s. 100. Fakat 20 Rebiülevvel bu tarihçinin dediği gibi Pazar'a deftl, Pazartesi'ne rastlıyor.

³⁵⁶ Vâsîf, n, s. 102'de, vakaniivis EnverT'yi bu konuda yazdığı tarihe sefoe kayıtlarını kelimesi kelimesine almakla itham ediyor.

³⁵⁷ Vâsîf, H, s. 104- Buturlin ise (Saint-Petersburg jurnalı, I, XVI. s. ZTde yine Vâsîfa atfen) Kilya'nın alınmasını 2 Eylül (11 Cemazielevvel) darak güa-teriyor.

³⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/452-453

³⁵⁹ İbn-Ül Esir. Bu konuda bkz. Naymond, Arap Tarihçilerinden Haçlı nyla 11(01 Seçmeler. 1629, s. 314.

yeni toplanmış gönüllülere yüklediler, tik kaçanlar dalma bu acemi gönüllüler oluyordu. Bu görüşte olanTsr* düzenli ve usta askerlere, kaçmayanlara, çok para verilerek diğerlerinin imrendirilmesini! tavsiye ettiler. Daha sonra özi ve Akker-man kaleleri ile Tuna ağzlarının savunulması üzerinde duruldu ve bunu herkes onayladı. Fakat, mecliste bu savunmayı üzerine alacak gönüllü olup olmadığı sorulunca hiç istekli çıkmadı. Bunun üzerine bu görev Gedikli Eyyubî Ahmed'e ³⁶⁰ verildi ve bu maksatla kendisine sadece yarım kese para tahsis edildi.

Gedikli Eyyubî Ahmet iki gün sonra karargâha gelerek, savunulacak ırmak ağzlarının büyük kum yığınları ile dolduğunu ve tabya kurmaya imkân vermediğini bildirdi. Bu durum karşısında ona, kış birlikleri gelinceye kadar Tuna ağzına yakın palankalara çekilmesi emredildi. Kış birlikleri o sırada Tul-ça'da bulunan Abdi Paşa'nın emrindeydi.

Bu sırada Ruslar altı bin kişilik bir kuvvetle Özi kalesine baskın yaptılar. Fakat Kırım hanı, Kartal ve İsmail'den kaçanları toplayarak oluşturduğu bir kuvvetle bu saldırıyı püskürttü.

Osmanlı karargâhında hüküm süren kargaşa ve disiplinsizliğe karşı ne sadrazam ciddi bir tedbir alabiliyordu ne de padişah. Bunlar işi yarım tedbirlerle idare etmeye çalışıyorlardı ki bu da güçsüzlüklerinin işaretiydi. Askerden şikâyetçi değillermiş gibi görünüyor, hakkedilmeyen ödüller dağıtıyor ve böylece son felâketleri kaçınılmaz hale getirmiş bulunuyorlardı, Isak-çı'da sadrazam son Kartal savaşında yaralanan askerlere on-bin kuruşluk ödül dağıttı ki, defter emini Resmi Ahmet Paşa bunu önemle kaydeder ³⁶¹.

Bu teşviklere rağmen ordunun safları gittikçe seyrekleşiyor-du. Kartal dolayında çoğunluğu Kürtlerden oluşan Diyarbekir birlikleri dağılmış, kaçıp evlerine dönmüşlerdi. Sadrazam, kış birlikleri yetişinceye kadar tamamen askersiz kalmasın diye, Rumeli'deki her makama bir hattı şerif gönderilerek, eli silah tutan herkesin İsakçı'ya sevk edilmesi emri verilmişti. Aynı zamanda o sırada muhasebe müfettişi bulunan eski sadaret kethüdası Ahmet İzzet Efendi, padişahın bir beyannâmesini ve ordunun ihtiyaçlarına harcanmak üzere bin keselik bir parayı karargâha götürdü. Ahmet İzzet Efendi padişahın güvenini kazanmıştı ama, bu güveni asla kendi çıkarı için değil,

³⁶⁰ Berdenine talik1 deniyor

³⁶¹ Vâstf, n, s. 107'de su vezirini kaydediyor:

Beda M-devftin mantin fi flffthi

Derftthmum beytin lil-candü merihimm

Yani: Çabuk tedavinin Ur yolu, fani yaralar üzerine konan beyaz (gümüş) paralıdır.

arkadaşlarının mağduriyetini hafifletmek için kullanıyordu. Onun götürdüğü beyannameyi, sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi, toplanan ordu erkânı huzurunda okudu. Vakanüvisin dediğine göre bu, onların kaygılarını, üzüntülerini gidermeye ve cesaretlerini arttırmaya pek yeterli olmadı³⁶².

İsakçı'daki anbarları teftişle görevli Dağıstanlı Ali Ağa, İsmail'deki talihsiz savaş sırasında, bazı vezir ve emirleri kurtararak yararlılık göstermişti. Bu başarısından dolayı ona üç tuğlu paşa ve Isakçı veziri unvanı verildi. Tuna kıyılarını işgal ederek buradaki anbarları o koruyacaktı. Rumeli valisi ve eski Isakçı seraskeri Abdi Paşa Maçin'i savunması ile, içel sancağı mu-hassûi vezir Abaza Paşa ise Hırsova'nın savunması ile görevlendirildi.

Bu sırada sadrazamın kiskandığı Süistre valisi Sarım İbrahim Paşa anjine yakalanarak vefat etti³⁶³.

Bender Ve İbrailin Düşmesi

Bir yanda bu olaylar cereyan ederken, öte yanda. Kont Pa-nîn, Temmuz sonundan beri kuşatma altında tuttuğu Bender kalesini işgal etti. Bu kaleyi savunan Türkler inatla, cesaretle karşı koyuyor ve Panin bir başarı sağlayamıyordu. Fakat ne yazık ki kalede veba salgını görüldü ve kahraman serasker vezir Meh-med Paşa vebadan öldü³⁶⁴. Onun yerini alan Abdülcélil Pa-şa'nın oğlu Mehmed Emin Paşa da o menhus salgın yüzünden askerin her gün azalması karşısında çaresiz kalıyordu. Nihayet Ruslar, iki ay süren kuşatmadan sonra, general Elemtén ve general Rennekamp'ın kumandasında karanlık bir gecede yapılan baskın sonunda kaleyi ele geçirdiler (27 Eylül 1770). Ama bu pek kolay olmadı.

Rus ordusunda, kazandıkları başarılarından dolayı Musin Puşkin ve Kamenskov sivrilmiş durumdaydılar. Protasson da Bender'in sol kapışma (İstanbul Kapısı) bir şaşırtma saldırısı düzenlemiş, sonra bunu gerçek bir hücumla dönüştürmüştü. Panin ise her zaman en tehlikeli yerde, piyadenin başında bulunuyor ve ilk saldıran oluyordu. Saldırı on saat sürdü, iki taraf da olanca gücünü kullandı. Huşlar bu saldırı sırasında çok kayıp vermişlerdi. Bunun intikamını almak için kadın ve çocukları katlettiler, evleri yakıp yağmaladılar. Bazı aile reisleri, düşmanın üzerine atılmadan önce, çoluk

³⁶² Şifam 10 antab, denuin in kornb (Gönülleri tedavi, ağrıları dindirir).

³⁶³ Vâsif.n.1. UO'dft/anJin'^ifatmak'deyioiüükullaiıyor.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/453-455

³⁶⁴ Vâsif, XX, t. 112. <Ttleau de la guerre preseni>> adlı eterde yaygm kanaatin kendisini »birleyerek intihar ettiği yazılıdır.

çocuğunu düşmana köle olmasınlar diye kendileri öldürdüler. Fakat şehir kalabalıktı. Vebaya, kılıçtan geçirmeye ve evleriyle birlikte yakılmalarına rağmen, beş bin beş yüz kişi sağ kalabilmişti. Onları esir alıp götürdüler. Bunların arasında serasker Mehmed Emin Paşa ile iki tuğlu iki paşa da bulunuyordu. Ruslar üç yüz elli top, otuz bin gülle ve yirmi bin librelik barut da ele geçirmişlerdi. Fakat bu zafer onlara çok pahalıya mal olmuştu. O kadar çok asker kaybetmişlerdi ki, tarihçi Vasıf'a göre, Rus çaricesi general Panin'e «bu kadar ölü vermektense şehri almamak daha iyi olurdu» demiştir.

Yine Vâsıf'a göre, hayatta kalanlar Turla'nın (Dinyester'in) öbür tarafına, Yedisan aşiretine mensup olanlar ise Bug nehrinin ötesine, Özi'ye götürülmüşlerdi. Bunları Kırım Tatarlarından ayrı tutuyor, kan karışımı bakımından kendilerine yakın ve dost görüyorlardı.

Bender'in düşmesinden sonra, Ruslar İsmail şehrinden sadrazamın karargâhına bir temsilci gönderdiler. Bu temsilcinin yanına Bender defterdarı Tabib Efendi ile ³⁶⁵ defterdar emini Pîrî Efendi de verilmişti. Bunların niçin geldiklerini anlamak maksadiyle yanlarına Anadolu muhasebecisi Nazif Efendi gönderildi. Pîri Efendi sözde ölen seraskerle ilgili işleri görüşecekti, fakat onları getiren Rus albay, mareşal Romanzov'dan bir mektup getiriyordu. Bu mektupta barış anlaşması teklif ediliyor, fakat bu anlaşmanın yapılmasına hiçbir yabancı devletin karıştırılmaması isteniyordu (16 Eylül 1770 - 25 Cemazielevvel 1184).

Padişah sadrazama barış görüşmesi için yetki vermemişti. Onun için sadrazam, generalin getirdiği mektubu ³⁶⁶ İstanbul'a gönderdi ve Rus generaline de, Bâb-ı Âli'nin Romanzov'a yazılı olarak cevap vereceğini söyledi ³⁶⁷.

Mesud Giray, Devlet .Giray'ın hanlığı zamanında Eflâk içine bir akın düzenlemeyi teklif etmiş ama han buna izin vermemisti. O dönemde bu teklifini Kaplan Giray'a da yaptı. Fakat az sonra gelen bir hattı hümâyun ona, Tuna'nın berisindeki Yedisan Tatarlarıyla Bükreş üzerine yürümesini emrediyordu.

Tuna'nın sol yakasında iki önemli mevki olan İsmail ve Kü-ya'nın zaptından sonra şimdi Ruslara tbraü'i ele geçirmek kalıyordu. Bu şehir Tuna

³⁶⁵ «Tableau de la presente guerre de, tabib kelimesi yanlış olarak tanıb şeklinde yazılmış.

³⁶⁶ İvan Petro (Vâsıf, n, s. 115).

³⁶⁷ Vâsıf, (II, s. 114'de) Arap tarihinden alınmış örnekleri de anlatıyor ki buna Köre, müslümanlar savaş sırasında kâfirlerin barış tekliflerini dinlemelidirler.

ve Siret kıstağında, Maçın'ın karşısında idi. Sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi'nin gayretiyle burası çok iyi korunmuştu. Huşlar İbrail'i Ekimin ilk jürilerinde kuşattılar (1 Ekim 1770 -16 Cemazielahir 1184).

Kale muhafızı Canikli Süleyman Paşa, barikat kurulmamış tek nokta olan Su Kapısı'ndan birkaç çıkış hareketi yaparak başarılı sonuçlar elde etti. Bu çıkışlarda kesilen düşman başlarını ve alınan esirleri oğlu vasıtasıyla sadrazamın karargâhına gönderdi.

öte yandan Maçın muhafızı Vezir Abdi Paşa da kaleye takviye kuvvetleri sokabilmişti. Fakat bir süre sonra, tıpkı Bender seraskeri gibi, İbrail seraskeri de vebadan öldü. Bunun üzerine tsakçı seraskeri Ali Paşa yardım için acele İbrail'e gönderildi.

Su Kapısı'nı ele geçiren düşman, Maçın'ın karşısında kurulan iki yeni tabyadan yapılan topçu ateşiyle bir hayli hırpalanmıştı. Yine o taraftan yaptıkları çok şiddetli bir hücum sırasında ağır kayıplar vererek çekilmişlerdi. Fakat bu başarılarla ve Abdürrezzak Efendi'nin tahkimat çalışmalarına rağmen, şehir onsekiz gün sonra kapılarını açmak zorunda kaldı. Abdürrezzak Efendi Tuna hattının acıklı durumunu ve sadece üç bin savaşan askerin kaldığını İstanbul'a da bildirmişti.³⁶⁸

Sadrazam Ve Kırım Hantnın Azilleri

Osmanlılar, Turla kıyısındaki Akkerman ve Bender'i, Tuna kıyısındaki İsmail, Kilya ve İbrail'i kaybetmekle, bu harekâtı mağlubiyetle bitirmiş oluyorlardı. Sadrazamın elinde pek az kuvvet kalmıştı. Onlar da İsakçı'da büyük bir yiyecek sıkıntısı içinde idiler. Onun için, elinde kalan bu kuvvetle kış karargâhı Babadağ'a hareket etmeye karar verdi (22 Kasım ,1770 - 3 Şaban 1184). İsakçı'daki anbarları korumakla görevli Dağıstanlı Ali Paşa'ya da yüz bin kuruş gönderdi (25 Kasım 1770 • 6 Şaban 1184).

Sadrazam Babadağ'daki karargah yerine gelince, bu kasabada ve çevresindeki dokuz çeşmenin onarıldığını, sularının aktığını görüp memnun oldu. Bu çeşmeler otuz yıl kadar önce matbah-ı amire emini Halil Efendi tarafından yaptırılmış, zamanla kurumuş veya suları azalmıştı. Şimdi bu çeşmeler, emir yerine getirilerek ve bu iş için ayrılan bin kuruş harcanarak onarılmış ve yeterli su akıtır durumda idiler³⁶⁹. Tabii bu durum, onun bunca

³⁶⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/455-457

³⁶⁹ Bu kitabın yazarı U06'da Babadağ'a gittiği zaman dokuz çeşmenin tekrar kurulduğunu görmüştür.

insan ve kale kaybetmiş olmasının üzüntüsünü giderecek değildi.

Babadağ'a inişlerinin ikinci günü, Silistre muhafızı Abaza Paşa, padişahın emriyle azledildi ve üç tuğlu paşa unvanı alınarak Köstendil'e sürüldü. Çünkü kendisine yeni levendler (yeni asker) toplamak için verilen paradan altı yüz keseden fazlasını, devletin başka bir ihtiyacı için de harcamayarak saklamıştı. Yeniçeriağası Mehmed Paşa da kabiliyetsiz görüldü ve onun yerine Edirne yeniçeriağası Süleyman Paşa tayin edildi.

Öte yandan Kınm Hanı Kaplan Giray da başarılı olamamıştı. Üstelik, gelecek harekât için kendisine kırk güne kadar bin kese para verilmezse han unvanını bırakacağını söylüyordu. Buna canı sıkılan padişah ne yapılabileceğini yeni görev verilmiş vezir Osman Efendi'ye sordu. O da budalaca bir tavsiyede bulunarak bundan kolay ne var, -demiş ve hemen kâğıt-kalem alarak, hana, Kefe'nin gelirinden bin kese tahsis edilmesini yazmıştı. Fakat az sonra Kefe gelirinin onyediy keseden ibaret olduğu, onun da Kalgay'a tahsis edildiği haberi geldi. Bu durum düşüncesiz müşavirin gözden düşmesine, hanın da azline sebep oldu.

Üçüncü Mustafa, Kaplan Giray'ın yerine han olarak Selim Giray'ı getirdi. Selim Giray daha önce de han olmuştu. Bundan sonra başka azil ve tayinler de oldu. Sadaret kethüdası Seyyid Mehmed Efendi görevden alındı, yerine, daha önce de adından söz ettiğimiz İzzet Mehmed Efendi getirildi.

Padişah nihayet sadrazamı da azletti (4 Aralık 1770 - 15 Şaban 1184). Fakat, paşalık unvanını almayarak onu Filibe'de oturmaya memur etti.

îvazpaşazâde Halil Paşa'nın yerine, Bosna valisi Silahdar Mehmed Paşa sadrazam oldu.³⁷⁰

Avusturya Ve Prusya'nın Arabuluculuk Teşebbüsleri

Yukarıda sözünü ettiğimiz Romanzov'un barış teklif eden mektubuna padişahın ne cevap verdiğini bildirmeden önce, o sırada İstanbul'da cereyan eden arabuluculukla ilgili diplomatik görüşmeler hakkında bilgi vermek istiyoruz. Bu konuda yapı-lan, yazışmaları herhangi bir rapordan daha ilgi çekici buluyoruz. Bunlar önce, Avrupa saraylarının çoğunun çıkarları sözkonusu olduğu için önemliydi. Hepsi arabuluculuk yapmak istiyor ama Rusya inatla ve basan ile bu teklifleri reddediyordu. Arabuluculuk yapmak isteyenler arasında iki ünlü hükümdarın faaliyeti, yani Frederik Et ile Jozef

³⁷⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/457-459

İTnin gayretleri özellikle dikkat çekicidir.       bunlardan birinin ülkesi olan Avusturya, Bâb-ı  li ile gizli bir yardım anlaşması yapmışlardı. Bu anla ma, bu ülkenin iki ünlü diplomatı olan Prens Kaunitz (Kani ) ile Baron de Thugut'un gayretleriyle ger ekle mi ti.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, İngiltere ve Prusya, i e Fransa ve Avusturya'nın da karı masından korkarak, savaş çıkar çıkmaz arabuluculuk teklif etmişler, bu iki sarayın niyetlerinin şüpheli olduğunu göstermeye  alı mı lardı. Yedikule'de tutuklu bulunan elçi Obreskov'un serbest bırakılmasını istemişler, Mehmed Emin Paşa harekatı ba latmadan bu konuda tekrar tekrar nota vermişler ³⁷¹, fakat hiçbir olumlu sonuç alamamı lardı

(Ağustos 1769). Frederik ve Jozef, Neustadt'da ikinci defa bulu up g r  t kten sonra arabuluculuk meselesini ciddi olarak tekrar ele almayı düşündüler. Prusya kiralı, Rusya'yı barı a razı edecek en iyi çare ve yolların neler olabileceğini Prens Kau-nitz'le uzun uzun g r   t .

Frederik ve Jozef arabuluculuk teklifinde mutabık idiler. Fakat bunu hen   uygulama safhasına geçirecek durumda değillerdi. İstanbul'daki elçilerine bu yolda talimat veriyor, bekliyorlardı. Nihayet iki hükümdar Bâb-ı  li'ye birlikte arabuluculuk teklifinde bulunmaya karar verdiler. Bu i in takipçileri, Prusya elçisi Zegel n ile Avusturya elçisi Brognard'm yerine önce maslahatg zar sonra ortaelçi tayin edilen Thugut (Tuigut) olacaktı.

Avusturya kiralı Jozef'in seyahati ve Prusya kiralı Erede-rik ile buluşması padişahın ilgisini çekmiş ve ku kulandırmı tı. Öte yandan, Resmî Ahmet Efendi'nin ³⁷² Prusya elçisi olarak yazdığı raporlardan, Frederik'in girişken ve savaşçı zihniyetini daha iyi tanıyordu. Resmî Ahmet Efendi'nin raporlarına göre Berlin iler, Hz. Muhammed'in peygamberli ini inkâr etmiyor, uygun bir durum olursa, m sl manh  ı kabul edeceklerini söylüyorlardı ³⁷³.

Alman (Avusturya) İmparatoru Jozef in âdetleri ve tasan-lan konusunda ise Bâb-ı  li'nin elinde Bağdat valisi tarafından hazırlanan rapordan başka bir şey yoktu. Bu rapor da Osmanlı tarih belgeleri arasına karı mı  ve bunun bir Türk raporu olduğu inkâr edilmeye  alı ılmı tı.

Bu raporda şunlar söyleniyordu:

³⁷¹ Bab-ı  li'nin verdiği cevaplardan, Obreskov meselesinde sonuç almak için en uygun zamanın sadrazamın ba kentten ayrılmasından sonra olacağım d   nm  lerdi. Sadrazamın hareket günü yakla tı ı İ ta fırsatı kaçırmak İstemediler. B  b-ı  li'nin gerçek dostlarının taleplerini reddetmeyece i kanaatinde idiler (Zegelin'in Hatıratı, Nisan 17 ).

³⁷² Türk elçisi Resmî Ahmet Efendi'nin raporları (Berlin ye Settin, 1800, s. 94).

³⁷³ V s f, I, s- 250: -       -  Mohammedtey   İnk r etmeyip, m ttmaa donu demekten  r etmezler .

«...Avusturya (Almanya) imparatoru karaciğerinden ve dalağından rahatsızdır. Bu hastalık yüzünden idarenin dizginlerini bırakmış, üzüntüsünü gizlemek için Venedik, Prusya ve Macaristan'a seyahatler yapmaktadır. Annesi olan imparatoriçe de bu durumu kabul etmektedir. Çok hareketli olan oğlunun üzüntülerini tabii bulmakta, durmadan yer değiştirmek ihtiyacının fiziki rahatsızlıktan ileri geldiğini düşünmekte, kendisinin de bu seyahatleri ızdırabını giderecek bir çare olarak gördüğünü ve seyahate teşvik ettiğini söylemektedir. Nihayet, Polonya sınırına yakın Avusturya eyâletlerinin durumu dikkate alınarak, Avusturya kuvvetlerini Polonya sınırına yığmıştır...»³⁷⁴

Padişah Avusturya'ya Polonya'nın Paylaşılmasını Teklif Ediyor

Padişah, takip edeceği politikayı, Bağdat valisinin raporunda belirtildiği duruma, yani Avusturya imparatorunun kararsız durumunun değişmediğini ve kuvvetlerini Polonya sınırında toplamış olduğunu esas kabul ederek hazırladı. Bunun sonunda da, o güne kadar hiç hissettirilmemiş şaşırtıcı bir teklif* te bulundu.

Thugut ve Zegelin, Viyana ve Berlin'den aldıkları talimata uygun olarak, ama tek tek, Bâb-ı Âli'ye hükümdarlarının arabuluculuğunu teklif ettikten sonra, reis-ül küttap İsmail Kaif Efendi, bir gece gizlice Thugut'la bir görüşme yaptı ve elçinin teklifine apayrı bir teklifle cevap verdi. Bu, Bâb-ı Âli'nin daha önce de öne sürdüğü, Avusturya'nın Silezya'yı geri almasına yardım teklifi idi. Bunun anlamı, Avusturya ile Bâb-ı Âli arasında, Rusya'ya karşı sıkı bir ittifak kurmaktı. Ama, daha önce Prusya aleyhine kurulması düşünülen bu ittifak şimdi Polonya'nın aleyhine olacaktı. «Eğer Ruslar Polonya'dan çıkarılır-larsa» diyordu Reifefendi, «Avusturya İmparatorluğu dilediği gibi hareket edebilir, dilerse Polonya tahtına kendi istediği bir kiralı oturtur, dilerse bu ülkeyi Osmanlı Devleti ile paylaşabilir»³⁷⁵.

Polonya'nın Osmanlı Devleti ile Avusturya İmparatorluğu arasında paylaşılması teklifi, Prusya Prensi Henri'nin Saint-Petersbourg'a gidişinden on ay öncesine rastlıyordu. Oysa, iki yıl sonra kararlaştırılacak olan Polonya'nın paylaşılmasıyla ilgili anlaşmanın ilk tasarısı, Prusya prensinin Rusya başkentine yaptığı işte o seyahat sırasında hazırlanmıştı.

³⁷⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/459-461

³⁷⁵ Burada Thugut'un 24 Mart 1770 tarihli raporu kelimesi kelimesine tekrarlanıyor.

Böylece Bâb-ı  li Polonya Konfederasyonu'nu bırakmış bulunuyor. Seyh lisl m bir fetva çıkararak Polonyalıların kanlarının akıtılmasına ve mallarına el konmasına izin vermiş bulunuyordu.

Polonya'nın tam olarak paylaşılmasını düşünen, bu paylaşmayı kısmi olarak gerçekleştirmek isteyen imparatoriçe Kateri-na ile Frederik H'den önce, Bâb-ı  li, daha doğrusu    nc  Mustafa olmuştur.    nc  Mustafa hemen hemen her zaman, siyasi kararlar da  nc  olmak ve ayrı hareket etmek istiyordu.

Bâb-ı  li, Polonya'yı Avusturya ile paylaşmayı umuyordu. Daha  nce İran'ın paylaşılması konusunda da Rusya ile böyle bir aniagma yapmıştı. Fakat bu parçalama politikası, gelecekte komşuları tarafından onun için de istenecekti.

Thugut, Bâb-ı  li'nin teklifine, bu kadar geniş kapsamlı bir projenin uygulanması için zamanın uygun olmadığını söyleyerek cevap verdi. Zaten böyle bir pl nın uygulanmasının yeniden çok kan akıtmaya yol a acağını, oysa teklif edilen araba-lucukta amacın, çok can kaybına yol açmış bulunan ve devam etmekte olan savaşı sona erdirmek olduğunu söyledi. Viyana hükümetinin cevabı da elçiyi doğruluyordu. Onun için, Thugut ve Zegelin, sadaret kaymakamından arabuluculuk tekliflerinin kabul edildiğini bildiren bir mektup almaya gayret ettiler. Yine birlikte hareket ederek, İngilizlere ve Ruslara satılmış olan, ingiltere'den başka her devletin arabuluculuğuna karşı çıkan Bâb-ı  li tercümanı Nikola Karaca'yı da yola getirdiler.

Reisefendi ve o sırada nişancı olan selefi Osman Efendi, Thugut ve Zegelin'le yaptıkları gizli gece görüşmelerinde, sadaret kaymakamının kendilerine diledikleri mektubu vereceğini vaadettiler, ama bunun için, iki diplomatın Bâb-ı  li'ye bu konuda yazılı bir nota vermelerini de şart koştular. Zegelin bu şartı hemen kabul etti. Fakat Thugut uzun zaman tereddüt gösterdi, ama sonunda o da Bâb-ı  li'nin bu şartını kabul ettiğini bildirdi. Uzun zaman diretirse, arabuluculuk teklifi kabul edilmediği için çılgına dönen İngiliz elçisi Murray'ın bu teklifinin dikkate alınabileceğini düşünmüştü.

Bâb-ı  li politikası yazılı nota isteğinden vazge emezdi. Kaymakamın Kaunitz ve Finkenstein'a hitaben yazacağı mektup bu notaya dayandırılacaktı. Mektupta, Prusya ve Avusturya elçilerinin Bâb-ı  li'ye yaptıkları arabuluculuk teklifinin kabul edildiği yazılıydı ³⁷⁶. Eğer Türk

³⁷⁶ Kaymakamın Avusturya İmparatorluk Arşivi'nde bulunan mektubunun tercümesi Thugutun 15 Ağustos 1770

donanması yakılmamış olsaydı, Bâb-ı Âli böyle bir mektubu belki hiç vermeyecekti.

Bender'in düşmesinden sonra, Romanzov'un yukarıda sözünü ettiğimiz barış teklifi Bâb-ı Âli'ye geldiği zaman, nişana ile Prusya ve Avusturya elçileri arasında gece görüşmeleri devam etmiş, Bâb-ı Âli, Prusya ve Avusturya'nın arabuluculuk tekliflerini kesin olarak kabul ettiğini bildiren cevabını yazmış, Rusya bu iki devletin arabuluculuğunu kabul ettiği takdirde Obreskov'un serbest bırakılacağı da kabul etmişti ³⁷⁷. Bu cevabın verilmesi, olağanüstü bir divan toplantısında, şeyhülislâmın fetvasına da dayandırılarak kabulleştirilmişti.

Arabuluculuk meselesi, Bâb-ı Âli, Prusya ve Avusturya arasında böylece bir karara bağlanırken, ingiliz elçisi, Prusya ve Avusturya elçilerinin itibarlarını sarsmak için her türlü siyasî iftira yağıdırıyor, Bâb-ı Âli'ye de Obreskov'un serbest bırakılma-sıyla ilgili olarak nota üstüne nota veriyordu.

tarihli raporuna eklidir.

³⁷⁷ Reisefendi ve Nişancı'nın, sadrazamın emriyle Majesteleri Avusturya İmparatoru'nun ve Majesteleri Prusya Kırâlı'nın elçilerine 1/2 Aralık 1770 gecesi okudukları beyannamedir. Fransızca olarak kaleme alınmıştır:

Bâb-ı Âli, Rus sarayının Petersbourg'da, majesteleri Prusya kiralının elçisine, arabuluculukla ilgili olarak, asıl gayesi iki devlet arasında özel görüşmelerle barışı sağlamak olan cevabi yazısının muhtevasından haberdardır. Bâb-ı Âli, konuyu içine düşünüp müzakere ettikten sonra, Viyana ve Berlin saraylarının elçilerinden» Osmanlı Devleti'nin savaş halinde bulunduğu hristiyan bir devletle özel görüşme yapmasına anayasasının hiçbir şekilde cevaz vermediğini bildirmelerini istemiştir. Bunun için, hem Osmanlı Devleti'nin hem de Rusya'nın dostları olan iki devleti arabulucu olarak seçmiştir. Divan-ı Hümâyûn'da oybirliği ile alınan ve Yüce Sultan'ın onayladığı bir kararı değiştirmesine imkân olmadığı için, Bâb-ı Âli şu hususlarda ısrar ediyor:

• Bâb-ı Âli, sadrazam tarafından evvelce de General Kont Romanzov'a bildirdiği gibi, Rusya ile özel müzakerelere hiçbir suretle girişmez.

• Rusya ile ancak, Majesteleri Avusturya paratoru'nun ve Majesteleri Prusya Kırâlı'nın arabuluculuğu ile ve başka herhangi bir devletin katılmaması şartıyla müzakerelere girişebilir.

• Bâb-ı Âli, arabulucu iki sarayın, kendi duygu ve düşüncelerini Kus sarayına anlatacaklarını ve Rusya'ya bunu kabul ettirmek için ellerinden geleni yapacaklarını ümit eder.

• Bab-ı Âli samimi olarak baş istemektedir. Rusya da aynı düşüncede olduğunu bildirdiğine göre, bu devletin, iki sarayın arabuluculuklarını kabul etmede hiçbir güçlük çıkarmayacağını da ümit eder. Bütün beklentilere rağmen Rusya teklif edilen iki devletin arabuluculuklarını kabul etmemekte ısrar ederse, bu iki devletin, hangi tarafın engel çıkardığını ve hangi tarafın dostluğuna daha çok güvenmeleri gerektiğini anlayacaklarını da ümit eder.

• Rusya'nın görüşmelerde ilk madde olarak öne sürdüğü Rus elçisi Obreskov'un serbest bırakılması meselesine gelince, Bab-ı Âli bunu reddetmemiştir. Bu maddenin şimdiye kadar niçin yerine getirilmediği de Majesteleri Prusya Kırâlı'nı defalarca anlatılmıştır. Bâb-ı Âli yine de beyan eder ki: Rusya Devleti barışın tesisi için harekete geçer ve iki devletin arabuluculuğunu kabul ederse, Rus elçisi derhal serbest bırakılacaktır.

• Bâb-ı Âli, arabulucu iki devletin, majesteleri Rus imparatorundan, adı geçen elçi Obreskov'u tam yetkili murahhas tayin etmesini istemelerini de rica eder. Böylece, Obreskov ve arabulucular, İstanbul'da, müzakerelere kısa zamanda başlayabilirler. Ama Rusya bir kongre toplanmasında ısrar ediyorsa, Bâb-ı Âli, Obreskov'u, sınıra kadar, şeref ve haysiyetine halel gelmeden ulaştırmayı ve serbest bırakmayı vaadedir. Bununla beraber, savaşa sebep olan meseleleri kimse ondan daha iyi bilmediği için, Rus hükümeti onu yetkili murahhaslarından biri tayin ederse, Bab-ı Âli memnun olacaktır.

Yukarıda zikrolunan Bab-ı Âli'nin iki veziri (Reisefendi ve Nişancı), arabulucu İki devletin elçilerinden, bu deklarasyonu özel bir kurye ile mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda Rus sarayına göndermelerini, kısa zamanda kesin bir cevap verilmesi için ısrar etmelerini rica eder. Böylece, Bab-ı Âli de, barış çalışmalarını mı yoksa savaşı mı devam ettireceği yolunda bir karara varacaktır.

Rusların Hotin'-den hareketlerinden sonra (Haziran 1770), Murray Bâb-ı Âli'ye yeni bir arabuluculuk plânı sundu. Dalkavukça sunulan formüller Reisefendi'nin o kadar canını sıkıyordu ki, İngiliz elçisine verdiği cevabı elçi Thugut'a da bildirdi. Bu, Thugut için beklenmedik bir güven gösterisi idi ama, aynı zamanda, Bâb-ı Âli ile yapılacak uzlaşma müzakerelerinde, başarıyı asla dalkavuklukta aramamak gerektiğini anlatmış, onu uyarmış bulunuyordu.

Reisefendi'nin İngiliz elçisine verdiği cevapta özetle şunlar yer alıyordu: «İngiltere'nin Rus savaş donanmasında görev alan gemileri varken böyle bir teklif yapması çok tuhaf! Korkarız ki bu teklif düşmanın niyetini gizleyen bir maskeden başka bir şey değildir. Bâb-ı Âli onun hangi dâvaya hizmet ettiğini anlayabilmesi için, İngiltere asıl niyetini apaçık söylemelidir.»

Alçakça ve pohpohlanmaya dayanan bir sistemle Reisefendi'yi kandırmaya çalışan İngiliz elçisine, hakettiği işte bu sert cevap verilmişti.

Avusturya'ya Polonya'nın paylaşılmasını teklif eden padişah, öte yandan da Fransa'ya bir ittifak teklif ediyordu. Fransa da Bâb-ı Âli'ye oniki veya onbeş savaş gemisini emrine verebileceğini söylüyor, bunun için yılda üç-dört milyonluk bir yardım istiyordu. Aynı zamanda, İspanya ile bir dostluk anlaşması imzalanırsa, bu devletin de yardım edebileceğini bildiriyordu.

Bâb-ı Âli, deniz ittifakı şeklinde sunulan bu anlaşma plânını benimsemedi ve bu konuda Thugut'un fikrine de başvurdu. Fakat yine de sadaret kaymakamı Dük Choiseul (Şuazöl) 'e yazarak, ondan onbeş savaş gemisi, yeterince "barut ve topçu istedi. Karşılığını para olarak ödeyeceğini bildirdi. Fransız elçisi Saint-Priest bunu uygun gördü ve hükümeti nezdinde var gücüyle destek vaadetti.

Bu büyük siyasi çıkar müzakereleri devam ederken, çok daha önemsiz olan Fransız tercüman ve tüccarlarının durumu geri plâna atılmıştı. O günlerde Sayda'da yüzer sopa vurulan iki Fransız tercümanına, uğradıkları mağduriyet için hiçbir şey yapılmamıştı. Yalnız Fransız hükümeti onlara ömür boyu beş-yüz lira maaş bağlamak suretiyle tazminat vermiş oldu³⁷⁸. Türk hükümeti bu konuda bir tazminat vermedi ama, Türk mallarını taşıdığı için Huşların saldırısına uğrayacak Fransız gemileri için de tazminat

³⁷⁸ Voiney'in cConsiderations sur la guerre actuelle des Turcs> ve PeyssoneTin •Considerations> adlı incelemesi. Amsterdam, 1788, s. 165. Voiney'in düşünceleri ve Peyssonel'in incelemesi, yarım asırdan beri Bâb-ı ÂH hakkında yazılmış en iyi eserlerdir. Aslında Volney'in 1787 savaşı ve ondan sonra meydana gelen Türk-Rus savaşlarında tahminleri doğru çıkmadı. Ama bazı iddiaları ve tarifleri doğru idi ve Peyssonel'in görüşleri ile geliyordu.

vaadinde bulunmadı.

Reisefendi, Türklerin para desteğiyle kurulacak bir deniz ittifakı teklifinden Avusturya elçisi Thugut'u da haberdar etmiş, Thugut bunu Prens Kaunitz'e bildirmişti. Prens Kaunitz'de Bâb-ı Âli ile benzer bir ittifak kurma fikri bundan sonra doğmuş veya bu fikir olgunlaşmıştı ³⁷⁹.

Bu teklif, eski Reisefendi ³⁸⁰ ve şimdiki nişancı ile, şimdiki Reisefendi ve Thugut arasında yapılan gizli gece görüşmelerinde tartışıldı. Nihayet teklif, beş maddelik bir konvansiyon haline dönüştü. Bu anlaşma, sözünü ettiğimiz nişancı ve Reisefendi Ue, elçi Thugut, Anadolu Kazaskeri ve sadaret kaymakamı arasında olmuştu (6 Temmuz 1771). Bu konvansiyondaki bazı tedbirler padişahın hattı şerifi ile yürürlüğe konacaktı. Bundan üç gün sonra konvansiyon imzalandı ve padişahın saraylarından biri olan Çırağan Yalısı'ntfa taraflar arasında teati edildi ³⁸¹

³⁷⁹ Bâb-ı Âli'nin önce onsekiz bin kese akçe teklif ettiği muhtıranın tercümesi Thugut'un 17 Nisan 1771 tarihli raporuna ekliydi. Aslı da Avusturya imparatorluk Arşiv'i'ndedir.

³⁸⁰ Avusturya elçisine verilen bilgilere göre ilk tasarı, onar bin kişiden oluşacak iki ordu kurmak idi. Bunların yıllık harcamaları elli milyon olacaktı, ayrıca olağanüstü harcamalar da otuzdört milyon olarak hesaplanmıştı. (Prens Ka-unitz'in Talimatı, 17 Ocak 1771. İmparatorluk: Arşivi).

³⁸¹ Avusturya imparatorluk sarayı ve Osmanlı Devleti, iyi komşuluk bağlarının ve sürekli barışın sağlanması için samimiyetle çalışmayı her zaman görev bildiklerinden, karşılıklı menfaatlerin korunması, dostluk bağlarının güçlenmesi için her çareye başvurmaktan geri kalmamışlardır. Ama tam bu sırada Bâb-i Âli ile Rusya arasında meydana gelen bazı olaylar yüzünden çıkan ve devam eden savaş, milletlerin huzur ve refahım sekteye uğratmış bulunmaktadır. Bunun üzerine iki saray (Osmanlı ve Avusturya sarayları), anlayış birliği içinde olduklarından, genel huzur için son derece zararlı olacak bir âfeti, Osmanlı Devleti'nin haysiyetli tutumuna uygun bir şekilde, barışı tesis etmek suretiyle önlemeye karar vermişlerdir.

Bu maksatla, en kısa zamanda uygulanacak, hayırlı ve mutlu sonuçlar getirecek bir anlaşma imzalamayı uygun görmüşlerdir. Bu anlaşmanın bir an önce gerçekleşmesi için, Bâb-ı Âli, halen Anadolu kazaskeri ekselans Atıf Mehmed Emin Efendi ile Reis-ul Küttap'a vekâlet eden Raif ismail Bey ve Nişancı Seyyid Osman Efendi'den oluşan bir murahhas heyet kurmuş. Majeste Avusturya imparatoru da bu görevi Bâb-ı Âli nezdindeki elçisi Francois Thugut Chevalier'ye vermiştir, iki tarafın murahhasları teamüle uygun olarak yetki belgelerini teati ettikten sonra müzakereler başlamış, birbirini takip eden toplantılar sonunda, Ce-nab-ı Hak'ın izniyle, aşağıdaki beş madde üzerinde anlaşmışlardır:

Birinci madde: Osmanlı Devleti, Avusturya tm-paratorluğu'na, savaş hazırlıklarını karşılamak üzere, her biri beş yüz kuruşluk yirmibinkese para verecektir. Bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra dört bin kese sınırı gönderilecek, geriye kalan onaltı bin kese de, gizlice aynı yoldan aynı yere, taksitler halinde ulaştırılacaktır. Paranın tamamı sekiz bin keselik iki taksitte ve sekiz ay içinde ödenmiş olacaktır. Gizliliğe riayet yüzünden meydana gelecek bir aylık gecikme için herhangi bir tazminat söz konusu olmayacaktır. Avusturya sarayı ve murahhaslar, yapacakları müzakerelerde uygun görürlerse, gizli bazı meselelerin halli için, Bâb-ı Âli tarafından kendilerine iki-üç bin kese para verilecektir.

İkinci madde: Bâb-ı Âli, cömert davranışının ve İmparator tarafından da çok iyi bilinen iyi niyetinin bir delili olarak, kendi arzusuyla, Eflâk'ın, Erdel, Banat ve Temeşvar sınırları içinde kalan, bir taraftan Tuna, öbür taraftan Oltu nehirlerine ulaşan bölgeyi Avusturya'ya armağan edecektir.

Üçüncü madde: Yıllardan beri sınırda olay çıkardıkları ve Avusturya topraklarına tecavüzde bulundukları ve gelecekte de böyle olaylara sebep vermemeleri için, barıştan sonra şuurlar Avusturya lehine yeniden tespit edilecektir.

Dördüncü madde* Avusturya tebaaluar, bütün Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapacak ve her bakımdan himaye göreceklerdir. Özellikle, bundan böyle, müşteri (gümrük) vergisinden kurtulacaklardır. Gelecekte Avusturya sarayı, Bâb-ı Âli nezdindeki elçileriyle, ticareti arttırmak ve kolaylaştırmak konusunda yeni tekliflerde bulunursa, bu teklifler dikkate alınacak; iki devlet arasındaki sıkı dostluk çerçevesi içinde, karşılıklı menfaatlere

Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Avusturya'ya bir yıl içinde yirmi bin kese para verecekti ki bu, kuruşun o y.fl.Tn«iiri değerine göre on«bir milyon iki yüz elli bin florin demekti ³⁸². Ayrıca Küçük Eflâk Avusturya'ya bırakılacak, Avusturya hükümetini o güne kadar yükümlü olduğu ağır vergilerden muaf tutacak, onu korsan saldırılarından koruyacaktı, öte yandan Avusturya İmparatorluğu'nun Ruslarla yapacağı anlaşmada, şart olarak, Rusların eline geçmiş Osmanlılara ait yerlerin yine Osmanlılara iade edilmesi istenecek, sağlanacaktı. Bundan başka, Polonyalıların bağımsızlığı da desteklenecekti ³⁸³

uygun olarak kabul edilecektir. Bundan başka Bâb-ı Âli, karşılıklı menfaat gereği, Cezayir, Tunus, Trablus, Berberi 'beylerine de kefil olacak, Avusturya bayrağı taşıyan gemilerin serbest ticaretine engel olunması halinde müdahale edecek ve gemileri: saldırılardan koruyacaktır.

Mukabil taahhüdü bildiren beşinci madde: Majesteleri Avusturya imparatoru, yukarıda dört maddede zikrolunan hususlara, iyi komşuluk duygularıyla karşılık olarak, gerek görüşme yoluyla gerekse silaha başvurarak, Osmanlı Devleti'ne ait iken Rusya tarafından işgal edilen kaleleri, eyâletleri, toprakları iade ettirmeye çalışacaktır. Bu savaşın çıkmasına sebep olan Polonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve hürriyetlerine hiçbir hâlel getirmeden imzalanacak barışın, 1739 Belgrad barışında-ki esaslara uygun olmasına çalışacaktır. Zamanın şartları elverdiği ölçüde, Bâb-ı Âli'nin de kabul edebileceği şartlarla, onun aleyhine mahzurların ortadan kaldırılmasıyla tesis edilecektir. Ayrıca, Majesteleri Avusturya imparatoru, Rusya'nın oyalama bahanelerine müsaade etmeyecektir. Barışı engelleyen bütün sebepleri mümkün olduğu kadar çabuk ortadan kaldıracak, genel huzuru sağlayacak bir barış için çalışacaktır. Bu inançla ve yukarıdaki maddelerde belirtilen hükümlerin yerine getirilmesi için, Türkçe yazılmış ve yetkili Kaymakam Vezir Mehmed Paşa tarafından imzalanmış nüshası ile teati etmek üzere, biz, majestelerinin verdiği yetkiye dayanarak, bu anlaşmayı imzaladık, armamızın mührünü bastık.

İstanbul, 16 Temmuz 1771 (L.S.) François de Thugut

³⁸² Bir kuruş, bir florin yedi krevzer düşmüş, yani defterinden yüzde yirmibeş kaybetmişti 1743-1752 yılları, arasında sefaret muhasebelerinden alınan ban rakamlar, o tarihlerde 1 kuruşun, 1 florin ve 50 krevzer ettiğini göstermektedir.

³⁸³ Ferrand'ın «Polonya'nın Üç Defa Paylaşılması» adlı tarih kitabı ne kadar değerli olursa olsun, birçok hataları vardır. Bu hatalar daha çok, yalnız Fransız kaynaklarından yararlanarak yazdığı Avusturya'nın politikası ile ilgili konulardadır. Üstelik, Fransız kaynaklarında da mevcut olan bazı olayları sessizce geçiştirmiştir. Meselâ, Choiseul dükü Osmanlı Devleti ile bir deniz ittifakı kurmak için sürekli çaba harcamış, Aiguillon dükü de, dışarıdan bu ittifaka Prusya kralı II. Frederik'i dahil etmek için çalışmış, ama reddedilmiştir. Bu konuda Ferrand (C.I., s. 97'de) şöyle diyor:

«...O tarihten (1770) itibaren, Türkçe konuşan ve İstanbul'u çok iyi bilen, hükümeti tarafından da çok becerikli olarak kabul edilen Thugut, divanın karşısına büyük bir ustalıkla iki ayrı konuda anlaşmayı birden çıkardı: Bunun birincisi, gerekirse arabuluculuğa Prusya kralını da katmak; diğeri de, eğer Avusturya Türklerle bir ittifak kurarsa, Fransa'yı ittifaktan uzaklaştırmak...»

Burada üç büyük hata birden yapıyor: Gerçekte Thugut, Fransa'nın arzu ettiği deniz ittifakını engellemek için hiçbir teşebbüste bulunmamıştır. İkincisi. Prens Kaunitz, 1770'de, Türkiye ile bir ittifak kurmayı henüz düşünmüyordu. Bundan dolayı da Thugut bu konuda herhangi bir talimat almış olamazdı. Çünkü, yardım anlaşmasıyla ilgili olarak aldığı talimat 27 Ocak 1771 tarihini taşıyordu. Ve nihayet üçüncü hata, Thugut'un, Prusya elçisinin arabulucu olarak katılması hususunda, Bâb-ı Âh" yetkilileriyle hiçbir müzakerede bulunmamış olmasıdır. Neisse'de imparator Joseph ve kral Frederik II ile yaptığı görüşmeden sonra aldığı talimata sadık kalarak, onun katılmaması için de hiçbir teşebbüste bulunmamıştır.

Ferrand 104. sayfada şöyle diyor:

«..Obreskov, yaklaşık kırk yıldan beri oturduğu Türkiye'yi çok iyi biliyordu..»

Obreskov, Yedikule'de iken yazdığı hatıratında bu ülkede onsekiz yıl kaldığını belirtmektedir. Ferrand, kitabının 155. sayfasında da şunları yazıyor: «Kuanitz, Türklerle yapacağı ittifakın Huşlarla yapacağı ittifaktan daha avantajlı olacağına inanıyordu.» Oysa söz konusu olan bir ittifak değil bir yardım anlaşması idi ve gayesi Rusya'yı barış yapmaya ve Avusturya'nın arabuluculuğunu kabul etmeye zorlamaktı. 233. sayfada ise şöyle diyor: «..Obreskov serbestti. Semlin'e götürülmüş olması bile •bu meselede Avusturya'nın tesirini gösteriyordu.»

Prusya ve İngiltere sefirlerinin ısrarlı taleplerine rağmen Obreskov'u serbest bıraktıranın Thugut olduğu çok doğru.

Bu konvansiyon, kaymakam ve Prens Kaunitz arasında teati edilen mektuplarla da teyid edildi ³⁸⁴. Thugut, maslahatgüzar iken ortaelçi unvanını aldı ³⁸⁵ (15 Ağustos 1771).

Avusturya elçisi Thugut sözünü ettiğimiz yardım anlaşmasını gerçekleştirdikten sonra, Prusya ile birlikte arabuluculuk teklifi yapmaktan vazgeçmişti ³⁸⁶ Bu yeni anlaşmanın konusuna, sırrına vâkıf olamayan Prusya elçisi, daha başka projelerin de ortaya atılmış olmasından şüpheleniyordu ve verilen söze sadık kalınmasında ısrar ediyordu. Bâb-ı Âli'ye, Rusların

Fakat, Obreskov'un Semlin'e gönderilmesi Bâb-ı Âli'nin isteği üzerine olmuştur. Çünkü Bâb-ı Âli, Obreskov'un Türk karargâhından geçmesi halinde, onun serbest bırakıldığını gören askerler arasında hoşnutsuzluk yaratacağından ve bazı homurdanmalara sebep olacağından çekiniyordu. 286. sayfada şunları yazıyor: «Divan, 6 Temmuz anlaşmasında oyuna geldiğini, yirmi bin kese paranın boşa gittiğini gizlemedi.» Sonra şu notu var: «Dört bin keseden başka para ödendiğini gösteren hiçbir ize rastlamadım.» İki cümledeki hüküm de yanlıştır. Çünkü Bâb-ı Âli bir süre sonra iki bin kese daha ödedi. Daha ilerde ise «Basarabya'daki Yedisan aşireti» diyeceği yerde, «Basse Arabia'daki Diedsan aşireti» diyor t*).

Ferrand, çok Önemli bir hata da, 474. sayfada şöyle demekle yapıyor: «Bâb-ı Ali, Sadrazam Osman Efendi ile Abdülkerim'i göndermişti ki bunlar ateşkesi görüştüler.» Osman Efendi sadrazam değil nişancıbaşı idi, İstanbul'dan onunla birlikte gönderilen meslekdaşı ise Abdülkerim değil, Ayasof-ya şeyhi Yasincizâde idi. O zaman sadrazamlık makamında Muhsinzâde Mehmed Paşa bulunuyordu.

«Şahin Giray (bu rakibin adı)...» diyor. Fakat Bâb-ı Âli tarafından tayin edilen Devlet Giray'ın rakibi, «Şahin» değil, «Şahib» idi. Şahin onun kavgayı idi ve Ruslar tarafından Petersbourg'a götürülmüştü.

250. sayfada ise pragmatik görüşünü ileri sürüyor: «Kendisine bu kadar pahalıya mal olan, hiçbir fayda sağlamayacağı bilinen, uygulama zamanını ve şeklini tamamen Avusturya'ya bırakan bir anlaşmanın hiçbir işe yaramayacağını nasıl görmedi? Hiç olmazsa gizlice Fransa'yı bundan niçin haberdar etmedi? Petersbourg'u biraz şüphelendirdiği takdirde, Rusya'yı barış şartlarına daha kolay razı edebileceğini nasıl hissetmedi?..»

Bu soruların cevabını. Sultan'ın bizzat yönetme, müzakereye katılacakları bizzat seçme tutkusunda aramak gerekir. İstanbul'da Reisefendi'ye vekâlet eden İsmail Raif ve Osman Efendi, çok gayretli insanlardı. Fakat bunlardan birincisi bir айфонkesi idi. ikincisi ise kendisini çok bilgili ve büyük görüyordu. Ulemânın dahi bilmediği bu konuda tam bir gizlilik gerekiyordu. Böyle bir yardım anlaşmasının varlığını hissettirecek en ufak gevezelik, mev-kilerini kaybetmelerine sebep olacaktı. Daha sonra Avusturyalıları üç milyon verildiği duyulursa, kelleleri de giderdi.

Bu savaş için Bâb-ı Âli'yi tahrik etmiş olan Fransa bu yüzden itimad uyandırmıyordu. İngiliz sefiri Murray'ın siyasi ifıraları da bu şüpheyi arttırmıştı. Meseleleri ve Türkçe'yi iyi bilen Thugut

(•) Bane Arabia, Asa& Arabistan anlamma «diyor. (Ç.N.)

ise Bâb-ı Âli'nin tam güvenini kazanmıştı. Saint-Priest de bunu şu sözleriyle doğrulamaktadır: «Onları, güvenilir bir insan olduğuna inandırmıştı..»

³⁸⁴ 1775'te Bukovina Konvansiyonu'ndan sonra kaymakamın mektubu geri gönderildi. Bu konvansiyon, henüz verilmemiş yardım bakiyesini ve Küçük Ef' lâk'ın alınamayışını telâfi için bir formül getiriyordu-

³⁸⁵ 1 Temmuz 1771 tarihli alındı mektupları. 1770'te Avusturya sefaretinde personelle ilgili ban olaylar oldu: Baştercüman Bianki ve otuz yıldır başyardımcı olarak çalışan Roboli, aynı yıl içinde öldüler. Üçüncü tercüman Büm saray tercümanı olarak atandı* Tameşvar tercümanı Jenisch saray sekreteri sıfatı ile atase oldu, onun yerine Tameşvar tercümanlığına memurların en genci olan Zechner Thalhofen getirildi-

³⁸⁶ İki tarafın da gerçek dostu olan Efendim Kıral Hazretleri, mevcut anlaşmazlık ve huzursuzluk başlar başlamaz Rusya'nın teklif ettiği arabuluculuk görevini kabul etmiş, Bâb-ı Âli de, kiralımın arabuluculuğunu kabul etmekle, genel huzuru ve barışı istediğini göstermiştir. Kıral Efendimiz, en uygun ve en emin çarelere başvurarak, her çeşit iyi temkinlerle, barıştırmacı görevini yerine getirmek için bütün gayretini göstermektedir. Bâb-ı Âli, çok dürüst ve bu konuda iyice aydınlanmış olduğundan, kiralımın böyle kararlı bir gayret içinde olduğunu kabul edecektir.

Kıral Hazretleri, bugüne kadar Rusya'dan beklenmeyen bir ügi görmüştür. Çünkü, hükümdarının büyük başarıları bu sarayın gözlerini kamaş-tırmıştır ve ona tam olarak itimad edilmektedir. Fakat hükümdarım, mevcut şartlar altında, en makul yolu bularak bilgelikle hareket etmeyi tercih ediyor; bu güzel işi, Bâb-ı Âli'nin şerefine halel getirmeyi Önleyecek bütün tedbirleri alarak yürütmek istiyor ve bu niyetle hareket ediyor.

(Prusya elçisinin Bâb-ı Âli'ye verdiği bir muhtıranın tercümesi, Mart 1771)

savaş başlarken Prusya'dan arabuluculuk istediklerini de açıklıyordu ³⁸⁷ Hatta, Rusya varılacak anlaşmaya sadık kalmazsa, Bâb-ı  li'nin haklarını korumak için kiralının silaha sarılacağını, bu hususta Avusturya imparatoru ile birlikte hareket edeceklerini de bildiriyordu.

Kampanyanın açılışında (Nisan 1771) sadrazamın son bir yazısını alan Rus sarayı, bütün arabuluculuk tekliflerini reddetmiş ve Obreskov'un serbest bırakılmasını istemişti. Bu, Rusya'nın ileri sürdüğü ilk şart olduğu için, elçi Thugut da, gizli anlaşma ile ilgili müzakereler devam ederken, bu şartın kabulünde ısrar etmişti. Bunun sonucu olarak da Rus elçisi Obreskov serbest bırakıldı ve Dimetoka yoluyla Belgrad'a gönderildi ³⁸⁸. Daha kısa yoldan giderse Osmanlı ordusunun hatlarından geçmesi gerekirdi, bu ise ordunun hoşuna gitmeyebilirdi (3 Mayıs 1771).

Kampanyanın sonunda, şimdi Reisefendi olan ve daha önce Ruslara esir düşen V sif Efendi İstanbul'a geldiğinde, imparatoriçenin bir mektubunu da getirmişti. Fakat mektupta imparatoriçenin imzası yoktu. İmparatoriçe bu mektupta Osmanlı devletine aracısız bir barış anlaşması teklif ediyordu: Barış müzakerelerinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasına nifak tohumları eken düşmanların, savaşın uzamasından doğrudan doğruya yarar sağlayacaklarını, iki devletin barış yaparak kazanacakları avantajlara bunların engel olmaya çalışacaklarını söylüyordu.

Sadrazamın bu mektubun kenarına el yazisiyle yazdığı nota göre ³⁸⁹, imparatoriçe mektubun Fransızların eline geçmesinden endişe duyduğu için ne mühür basmıştı ne de imzalamıştı. Savaşı kışkırtanın Fransa olduğunu ve bu devletin buna, Rusya'yı kızdıracak bir anlam verebileceğini söylemişti ³⁹⁰.

Fakat daha o zaman Rusya, Avusturya'ya şifahi olarak, Kırım'ı aşacağını, Boğdan ve Eflak'te bağımsız bir hükümdarı tahta çıkarmak niyetinde

³⁸⁷ İki tarafın da gerçek dostu olan Efendim Kır l Hazretleri, mevcut anlaşmazlık ve huzursuzluk başlar başlamaz Rusya'nın teklif ettiği arabuluculuk görevini kabul etmiş, Bâb-ı  li de, kiralının arabuluculuğunu kabul etmekle, genel huzuru ve barışı istediğini göstermiştir. Kır l Efendimiz, en uygun ve en emin çarelere başvurarak, her çeşit iyi temkinlerle, barıştırıcı görevini yerine getirmek için bütün gayretini göstermektedir. Bâb-ı  li, çok d rist ve bu konuda i yce aydınlanmış olduğundan, kiralının böyle kararlı bir gayret içinde olduğunu kabul edecektir.

Kır l Hazretleri, bugüne kadar Rusya'dan beklenmeyen bir  gi görmüştür. Çünkü, hükümdarının büyük başarıları bu sarayın gözlerini kamaş-tırmıştır ve ona tam olarak itimad edilmektedir. Fakat hükümdarım, mevcut şartlar altında, en makul yolu bularak bilgelikle hareket etmeyi tercih ediyor; bu güzel işi, Bâb-ı  li'nin şerefine halel getirmeyi önleyecek bütün tedbirleri alarak yürütmek istiyor ve bu niyetle hareket ediyor.

(Prusya elçisinin Bâb-ı  li'ye verdiği bir muhtıranın tercümesi, Mart 1771)

³⁸⁸ Obreskov'un Thugut'a yazdığı teşekkür mektubu, Thugut'un raporuna ekliydi.

³⁸⁹ Bu yazının tercümesi, Thugut'un 17 Aralık tarihli raporuna ekliydi. Orijinali Avusturya İmparatorluk Arşivi'ndedir.

³⁹⁰ Vasıf, n. s. 177: Fran s devleti yedine ge fip teşnfi ve ih l l edeeUtl  binaen.

olduğunu³⁹¹ bildirmişti (Eylül 1771).

Prusya, Avusturya'ya Polonya topraklarından bir kısmını, özellikle Pomerelya bölgesini istediğini bildirdi ve onu aynı miktarda bir bölgeyi almaya davet etti³⁹². Aynı dönemde Rusya, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasıyla ilgili bir projeyi el altından Viyana hükümetine bildiriyor, Boğdan ve Eflâk'ın Rusya'ya bağlanacağını, Avusturya'nın da kendisine Bosna ve Dal-maçya verildiği takdirde herhalde bunu reddetmeyeceğini söylüyordu.³⁹³

Konfederasyon Lehine Yeni Bir Bildiri

Bâb-ı Âli Avusturya'ya Polonya'nın paylaşılmasını kabul ettirmeye çalışırken, konfederasyonun temsilcileri Potocki ve Krasinski sadrazamla görüşmek üzere Hantepesi'ne gelmiş ve burada epeyce istiskal edilmişlerdi³⁹⁴. Bu temsilcilerin burada zaruri ihtiyaçları da karşılanmadığı için, Fransız elçisi Bâb-ı Âli'ye bir muhtıra yazarak konfederasyon temsilcilerine yardım edilmesini istemiş ve Fransa'nın kendisi de bunlara ayda altı bin dukalık bir yardım yapmaya karar vermişti. Fransız elçisi Saint-Priest aynı zamanda Polonya aleyhine çıkarılan bir beyannamenin değiştirilmesini, kelimelerin yumuşatılmasını da istemişti. Fransız elçisi ayrıca, Şeyhülislâm'ın Lipkan Tatarları için bir fetva çıkararak, bunların Rusya'ya karşı Polonya'daki konfederasyonla işbirliği yapmak suretiyle hareket etmelerine izin verilmesini de talep etmişti.

Bu muhtıra sonunda Bab-ı Âli gerçekten yumuşak kelimelerin kullanıldığı bir beyanname hazırlamış, evvelki davranışın bütün suçunu ve sorumluluğunu, padişahın emriyle idam edilen sadrazamın üzerine atmıştı (3 Mayıs 1771)³⁹⁵

³⁹¹ Prens Galiçin'in şifahî notu. Nisan 1771

³⁹² Prens Kaunitz'in 4 Ekim 1771'de Thugut'a verdiği talimat

³⁹³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/461-467

³⁹⁴ Avusturya tercümanı Bianki'nin Hantepes'i'nde 10 Temmuz İTO'da yazılan raporu, Thugut'un 18 Aralık 1769 tarihli raporuna ekliydi.

³⁹⁵ Bâb-ı Âli'nin Polonya ile ilgili bir deklarasyonu (Avusturya elçiliğinin baştercümanı tarafından yapılan tercümenin özeti) :

Osmanlı Devleti ile Polonya arasında aktedilen Karlofça Barış'ının maddelerine tam olarak uyulmakta, bütün Polonyalılar kendilerine gösterilen ilgi ve saygı ile tam bir güven ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Fakat, gelişen olaylar ve şartlarla kaçınılmaz şekilde meydana gelen bu müessif savaş, Polonyalılar için de felâket sebebi oldu. Polonya kî-rallığının bazı senyörlerinden (ki bunlar ülkenin en dürüst, en güvenilir kişileridir ve devletin selâmeti için fikir birliği içindedirler) aldığımız bilgilerden, bazı cumhuriyetçilerin kendi vatanlarının aleyhine hareket ettiklerini, savaşı ve yıkımı körüklediklerini öğrenmiş bulunuyoruz. Bu kişilerin yanlış tutumlarını belirtmek için Bâb-ı Âli bir manifesto yayınlamış, bununla hem onlar hem de bütün Polonya ikaz edilmiştir.

Bu beyanname Polonya asillerinden Lasoçki'ye verildi. La-soçki, konfederasyonun diğer bir temsilcisi olan Morosoviçki ile birlikte, Bab-ı Âli'ye o sırada Polonya'nın içinde bulunduğu acıklı durumu açıklamıştı. Yıl sonunda Potoçki ve Krasinski, sadaret kaymakamından bir mektubu konfederasyon şeflerine, diğer bir mektubu da Litvanya batmanına (Litvanya Prens'i-ne) ³⁹⁶ götürdüler (29 Ekim 1771 - 20 Receb 1185).

Diğer devletlerin İstanbul'daki elçilerine gelince, bunlar arasında da bazı değişikliklerin olduğunu söylemekle yetineceğiz: Maslahatgüzar Giustiniani'nin yerine Venier getirildi. Danimarka elcisi Goesen dört yıl sonra huzura nihayet kabul edildi. Bu gecikme, elçinin Maliano adındaki bir Yahudi ile olan dâvasından ileri geliyordu. O günlerde Hollanda maslahatgüzarı Veiller de Bab-ı Âli'ye arabuluculuk teklif etti. ³⁹⁷

Kış Karargâhı Ve Yeniden Silahlanma

Altmışiki yaşındaki yeni sadrazam Silahdar Mehmed Paşa, donanma kaptanlarından birinin oğlu idi. Genç yaşta saray hizmetine girmiş, terfi ederek sırasıyla peşkircibaşüğe, rikâbdar-lığa, çuhadarlığa ve silahdarlığa yükselmişti. Üçüncü Mustafa'nın tahta çıkışından az önce Ayşe Sultanla evlenmiş, sonra vezir olmuş, Silistre, Özi, Rumeli, Anadolu, Sivas, Kütahya, Selanik, Maraş ve Bosna valiliklerinde bulunmuştu. Karadağ'da isyanı bastırınca ordu karargâhına gitmiş ve padişah kendisini sadrazamlığa tayin etmişti.

Yeni sadrazam, Kırım Hanı ile birlikte yaptığı ilk savaş meclisinde, kış

Bu manifesto, onun nefretle karşılanması için çok yanlış yorumlandı. İyi kötüden, yararlıyı zararlıdan ayıracak idrake sahip olmayan kimselerde şüphe uyandırmaya çalıştılar. Zayıf insanların bu manifestodaki inceliği ve gerçekleri anlamasına engel oldular. Oysa bu manifesto, insaniyetin ve politikanın gerçek ilkelerine göre bir kısım insanları sakinleştirmek, bir kısmını da başkalarının yanlış telkinlerine karşı uyararak gayesini güdüyor, barış ve huzurdan başka hiçbir şey amaçlamıyor, bütün bu felâketlerin, çok tehlikeli sonuçlara ulaştıracağı malum olan yanlış yollara sapmaktan ileri geldiğini gösteriyordu..

İyi niyet ve dürüstlüklerinden şüphe edilmeyen, vatanlarının selâmetinden başka bir şey düşünmeyen saygıdeğer kişiler, kendilerini Osmanlı Devleti-ti'nin şefkatli kucağına attılar. Amme huzurunun da onlara duyulan merhamet hislerinden dolayı feda edildiğini söylemek gerekmez.

...Bütün Polonya Cumhuriyeti'nin ve bu cumhuriyetin bütün fertlerinin, Bâb-ı Âli'nin merhameti ve himayesi altında olduklarını bütün dünyaya bildirmek zaruret olmuştur... Onları korkutan, içlerine kuşku dolduran yanlış telkinlere rağmen, bü-yük-küçük ama iyi niyetli her Polonyalının, Yüce Padişah'ın en samimi, en ciddi desteğine inanması gerekir. Şevketlü padişah bugün bütün gücü ile Polonyalıların iyiliği için harekete geçmiştir. Gelecekte de kesin şekilde onlarla beraber olacaktır.

Bu deklarasyonla, Bâb-ı Âli'nin duygu ve düşüncelerini belirtmesinin, herkesin gözüne tutmasının bir görev olduğuna inanıyoruz.

Muharrem ayının ortası ve Hicrî 1185 yılı. Herbert'in tercümesi: 24 Haziran 1771.

³⁹⁶ Bu iki yazının tercümesi Thugut'un 18 Kasım 1771 tarihli raporuna ekliydi.

³⁹⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/467-468

mevsimini Pazarcık yerine Babadağ'da geçirmeye karar vermişti (24 Aralık 1770 - 6 Ramazan 1184).

Kırım Hanı, karargâhını Babadağ'ın iki fersah (yaklaşık 10 km) yakınındaki Kambur köyünde kurdu. Kendisine İstanbul'da verilen altı ya da yedi yüz akçeden başka, masraflar için, ordu hazinesinden her gün yedi kese akçe alıyordu.

Sadaret mektupçusu Abdürrezzak Efendi, Bâb-ı Ali'nin çalışkan ve sadık bir memuru idi. Bu memur karargaha gelmiş, iki de halttı hümayun getirmişti. Bunlarda topların kalibre ayarının yapılması, sipahiler arasında bozulan düzen ve disiplinin yeniden kurulması isteniyordu. Bu hattı hümayunlar paşaların ve üç yüksek memurun katıldığı divanda okunmuştu. Üç büyük memur, büyük-ruznâmecî, başmuhasebecî ve Anadolu muhasebecîsi idiler. Toplantıya katılanların hepsi, vatan savunmasında sadakat ve cesaretle çalışacaklarını tekrarladılar.

Tuna, Sbuna ve Portic nehirlerinin ağzlarını savunacak bin yeniçerinin taşınmaları için kırk gemi tahsis edildi. Serasker tarafından Eflâk prensliğini savunması görevi verilen ve bugüne kadar Krayevo'da, sadakatinde şüphe ettirecek hiçbir hareketi görülmeyen Manolaki'ye de takviye birlikleri sevk edildi. Vi-din muhafızı vezir Mehmed Paşa'ya onbeş bin kese, oradaki tahkimatın bitirilmesi için defterdara on bin kese akçe gönderildi.

Eski sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa son harekatta Mora'daki Rum ayaklanmasını bastırmıştı. Ona, Vidin'e gitmesi emredildi. Topçu paşası da İstanbul'a çağrılarak, ondan ve Baron Tott'tan, top ve gülle çaplarının yeniden ayarlanması, top kundaklarının sağlamlıklarını yitirmeden nasıl daha hafif yapılabilecekleri konusunda fikirleri alındı.

Arabacıbaşı, sekiz yüz askerin kullandığı yeni topları sadrazamın bulunduğu yere getirdi ve bundan dolayı kendisine bir kaftan giydirildi. Bu toplardan kalibresi yüz dirhem olan on tanesi, sancak-ı şerifin de dalgalandığı çadırın yanında denendi.

Yeni harekât için karargâhta bu hazırlıklar devam ederken, İstanbul'da padişahın kardeşi Şehzade Bayezid beyin kanamasından vefat etti. Bu olay, veliahtların ölümlerinde sık sık görülen zehirlenme ihtimalini akla getirdi ve yaygın söylentilere yol açtı. Ölen şehzadeyi padişahın çok kıskanması bu söylentileri daha da arttırıyor veya doğrular görünüyordu³⁹⁸ Padişah, bir süre Önce sarayda bir bostancı görmüştü. Bu bostancı, padişahın izin

³⁹⁸ Modern (19. yy başlarında) bir Bum yazarı zehirlendiğini iddia ediyor -.

almadan dışarıda olup bitenler hakkında şehzadeye bilgi vermek için gelmişti. Kardeşini çok kıskandığı ve *ondan şüphelendiği için, derhal bostancının 'başını vurdurmuş-4u (24 Ocak 1771).

Bu sırada, Eflâk seraskeri Silahdar Mehmed Paşa, Yergö-ğü'nde ayaklanan yeniçeriler tarafından kılıçla öldürülmüştü. Hotin'den çekilmesi, çok sert davranması, kendisine duyulan kini arttırmıştı. Yergöğü ve karargâh ağaları koşup yardımına gittiler ama onlar da öldürüldüler. Daha sonra karargâh Şum-nu'ya nakledilince, Yeniçeriağası Süleyman Bey âsilerin elebaşılarını aramış, yakaladıklarını bir kuyuya attırmıştı. Bundan dolayı da adı Kuyucu kaldı. Çok daha evvel zalimliği ile ünlü bir vezire de bu lâkap verilmişti.

Uzun zamandan beri, Osmanlı ordu teşkilatındaki eski kuvvetli bağ ve dayanışma artık yoktu. İki bin kişilik düzenli bir sipahi birliği kurmakla ve asker toplamakla görevli berat sahipleri ³⁹⁹, düzenli orduya yazılmak için ancak iki yüz kişi bulabiliyorlardı. Oysa levendler için, yani gönüllü acemiler için yüksek ücret ödeniyordu. Ama artık Osmanlı tebası muvazzaf sipahi olmak istemiyordu. Asker toplamayı güçleştiren sebeplerden biri de, hazinenin yararına olarak, Türk parasında bir devalüasyona gidilmesi idi. Altın paradaki altının değeri artmadığı halde nominal değerinin yükselmesi, yani gerçek değerinin düşmesi şeklinde olmuştu bu devalüasyon. En çok tutulan mah-bu)b dukasının değeri ⁴⁰⁰ yüzon aspre'den 120 aspre'ye, fındık dukası yüzellibeş aspre'den yüzaltınuş aspre'ye çıkmıştı. Karargâha altın paraları yeni birimlere göre saymak için gelen görevliler, orduya ait kasalarda çok miktarda altın bulacaklarını sanıyorlardı. Fakat ölçü ve tartı ağası onların geleceğini önceden öğrendiği için altınları elden çıkarmış, ancak birkaç dukalık altın bırakmıştı. Altın paranın fiyatını arttırmakla elde edilecek kâr bu yüzden pek sağlanamamış, aradaki açığı kapatmak için karargâha dört yüz kese daha para gönderilmişti (22 Şubat 1771 - 7 Zilkade 1184).

Sadrazam, Yergöğü'nde yeniçeriler tarafından katledilen padişahın damadı Silahdar Mehmed Paşa'nın yerine kethüdasını gönderdi ve bu vesile ile ona üç tuğlu paşa payesi verildi. Kethüdanın yerine ise Resmî Ahmet Efendi getirildi. Daha evvel de sözünü ettiğimiz gibi, Resmî Ahmet Efendi bu savaştaki olayları özetleyen bir eserin müellifidir. O bu makama ikinci defa

³⁹⁹ Vâsıf, n. s. 157: Ruus

⁴⁰⁰ Sermal&ub.

geliyordu.

Bu sırada silahdarlar ağası ile başteşrifatçı azledildiler. Teşrifatçılığa devletin vakanüvisi Enverî tayin edildi.

Vakanüvislikle teşrifatçılığın bir kişiye verilmesi oldukça güçlük çıkarıyordu. Teşrifatçılık, vakanüvisin kaydedeceği önemli noktalardan biriydi. «Teşrifat» deyimi ile bazen, padişahın teamüle uyarak sadrazam ve ordudaki diğer paşalara, maaşların ödenmesinden sonra gönderilen hediyeler de kastedilirdi. Padişah bu hediyeleri onlara, askerin maaşını kusursuz dağıttıkları için vermiş olurdu. Bu defa bu hediyeleri karargâha padişahın kayınbiraderi götürdü. Onu da kethüda ile çavuşbaşı karşıladılar. Sadrazam kendisine gönderilen hattı şerif ile değerli taşlarla süslü bir hançeri ondan teslim aldı.

Bükreş'in ileri karakolu sayılan Yergöğü'ne Ulahlar Giur-gevo, Ruslar ise Şurşa derler. Son harekâtta Ruslar burasını zaptetmiş, sonra terketmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra yeniçeri ayaklanmasının burasının işgalini kolaylaştıracağını düşündüler ve general Olitz'e Yergöğü'nü zaptetme emri verildi.

Burasını, eski kethüda, yeni serasker îzzet Mehmed Paşa'nın kumandasında yedi bin kişilik bir kuvvet koruyordu. Bir hücumla siperler bozuldu ve kale teslim oldu. Öte yandan general "Vveissman, yedi bin yüz elli kişilik bir kuvvetle, Tulça'nın bir fersah yakınında bulunan ve Değirmen Boğazı ⁴⁰¹ denilen yere saldırdı (1 Mart 1771 - 14 Zilkade 1184). Burasının savunması Beylerbeyi Firaşelizâde Mehmed Paşa ile Samsuncubaşı Halil Ağa'ya tevdi edilmişti. Çarpışmada «üç yüz imansız ce? henneme, İki yüz gerçek müslüman ise şehitlik simgesi olan pembe kaftanlara sarılarak Cennet'e gittiler», sonra da kale kapıları düşmana açıldı (4 Nisan 1771 - 18 Zilhicce 1184).

General Weissman bundan sonra bin altiyüz adamı ile îsak-çı'ya yürüdü. Bu şehirdeki antoarlan yaktı, kaleyi zaptetti ve patlayıcı madde kullanarak yıktı. Bundan sonra da İsmail kalesine doğru hareket etti (25 Nisan 1771 - 10 Muharrem 1185).

Yergöğü ve Tulça düşmanın eline geçmiş, tsakçı'daki anfoar-lar yakılmıştı. Sadrazam harekete bile geçecek zaman bulamamıştı. Çünkü Babadağ'daki tuğlar ancak Nisan sonlarında diki-lebilmişti (27 Nisan 1771 - 12 Muharrem 1185). Birliklerin parası da karargâha yerleşmelerinden

⁴⁰¹ Değirmen Boğazı: Vâsıf, H, s. İM.

birkaç gün evvel, başmabeyn-ci Salih Ağa'nın getirdiği beş yüz kese sayesinde verilebilmişti. Salih Ağa, teşrifat denilen hediyelerle üç tane de hattı hümayun getirmiş bulunuyordu. Bu yazılarıyla padişah, Yergöğü ve Tulça'nın kaybı ile yeniçeri isyanından duyduğu üzüntü ve hoşnutsuzluğu bildirmekteydi.

Sadrazam, orduda disiplini tam olarak sağlamak için, sert bir emirname çıkararak disiplinsizliğe sebep olanları ordudan kovdu. Bunlar daha çok sevimli yüzlü gençlerdi. Bu tedbir divanda bir skandala yol açtı ki vakanüvis bunu «çok garip hikâyeler anlatıldı» şeklinde ifade ediyor ⁴⁰². Bunu böyle bir adam söylediği için, o dönemde yeniçerilerde ahlâkın ne kadar bozulduğunu ve Osmanlı ordusunda disiplin diye bir şeyin kalmadığını bundan da anlıyoruz.

Sadrazamın yeni harekâtında ilk teşebbüsü çok başarılı oldu. Oniki bin kişilik bir kuvvetle Yergöğü kalesine yürüdü. Prens Repnin Turna'dan buradaki Rus kuvvetlerinin yardımına gelinceye kadar kaleyi zaptetti (14 Nisan 1771 - 28 Zilhicce 1184) ⁴⁰³. Garnizonu buradan kaldırıp, beş gün önce Rusları bozdukları ama işgal edemedikleri bir kaleye götürdüler. General VVeissman, yedi tabur ve altı büyük topla Tulça şehrine hücum etmişti. Burasını o zaman sekiz bin kişi koruyordu. Tulça'ya üç fersah uzaklıkta da Beştepe denilen yüksek bir mevki vardı ve burada yüz kadar Don Kazağı oturuyordu. Bu kazaklar Osmanlı devletine tâbi idiler. Ruslar hücum ederek onları dağıtmış, Tulça'daki topları işlemez hale getirerek Kazakların evlerine çekilmişlerdi. O zaman Ruslara karşı sağlanan bu üstünlüğe rağmen sadrazam bundan pek yararlanamamıştı. Pek gayretli ve yorulmak bilmeyen Yeniçeriağası Süleyman Bey, çevrede teftiş yaparak kaçakları toplamaya çalıştı ama sonuç alamadı.

Sadrazam Karadeniz'deki 'bütün limanlara emirler gönderdi. Gemilerden karaya çıkan herkesin tutuklanmasını, yalnız kethüdanın izin belgesini taşıyanların serbest bırakılmasını istedi. Fakat liman memurları arasında da disiplin kalmamış, onlar da tefessüh etmişlerdi. Onun için emrin bir faydası olmadı. Bu olaylar yüzünden turnacıbaşı görevden alınarak Platamona kalesine hapsedildi.

Eski sadrazam ve yeni Vidin muhafızı Muhsinzâde Mehmed Paşa, bir yıl önce Mora isyanını bastırdığı zaman gösterdiği akıllı hareket ve kararlılıkla

⁴⁰² Kıssayı garibe. Vâsıf, II. s. 154

⁴⁰³ Vakanüvis bu dayı ayrıntılı olarak anlatıyor, s. 156-159.

Tuna'ya doğru ilerledi. Tuna'yı geçtikten sonra Kalafat'ta karargâh kurdu. Ama burada da faz-. la vakit geçirmeden önce Krayevo'ya, sonra Kale'ye ilerledi.

öte yandan general Essen, Ruslardan ve Boğdanlılardan oluşan yirmi iki bin kişilik bir kuvvetle Yergöğü'ne saldırıya geçti. Karargâhını bu şehre hâkim durumda olan Bağlartepesi'-ne kurmuştu. Türkler hücumu başarıyla püskürttüler ve Ruslar beşyüz ölü verdiler. Binlercesi de yaralandı. Türkler ayrıca yedi top ve mühimmat dolu üç arabayı ele geçirdiler.

Serasker Muhsinzâde'nin kuvvetleri, Silistre Valisi Hasan Paşa'nın, Kaymakam Ahmet Paşa'nın kumandasında gönderdiği yardımcı kuvvetlerle takviye edilmişti. Otuz bin kişilik bir ordu da Niğbolu'dan gelmişti. Fakat maalesef bu kuvvetler sadece süvarilerden oluşuyordu. Oysa, Bükreş'e yapılacak saldırıda çok sayıda piyadeye ihtiyaç vardı. Süvari birliği Yergöğü'-nde hiçbir şey yapamadan piyadelerin gelmesini beklerken sabırsızlanmaya, homurdanmaya başladı. Karargâh kumandanına şikâyetlerini bildirdiler. Karargâh ağası onlara, -Hemen hemen hepiniz süvarisiniz, bizim piyadeye ihtiyacımız var, atlarınızdan vazgeçerseniz derhal düşman karşısına çıkarız* dedi. Ama askerler buna razı olmadılar. Fakat, durmadan savaşmak istediklerini tekrarladıkları için serasker Muhsinzâde bu isteklerine boyun eğdi.

Muhsinzâde, süvari birliğini, serasker İzzet Pasa ve El-Hac Ahmet Paşa kumandasında Bükreş'e doğru harekete geçirdi. Fakat, kumandanlar arasındaki fikir ayrılığı ve piyadelerin bulunmayışı yüzünden şehri zaptedemediler. "Dumbovitça kıyılarında bozguna uğrayarak, general Gudoviç tarafından Yergö-ğü'ne kadar sürüldüler⁴⁰⁴ (30 Ekim 1771).

Türklerin bu harekâtındaki kaybı birkaç bin insan ve onbeş top oldu* öte yandan general Miloradoviç, Maçin'de yedi bin kişilik Türk birliğini, General Weissman (Vaysman) ise Tulça'-da iki bin kişilik başka bir birliği bozguna uğrattı.

Böylece Tuna harekâtı başarısızlıkla son bulmuş oluyordu.⁴⁰⁵

Kırım Da Elden Gidiyor

Fakat Türkler için asıl kayıp Kırım cephesinde oldu. Çünkü oradaki

⁴⁰⁴ Vftısıf(s.lB4veButurUnTarİhİ5.135

⁴⁰⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/468-474

savaşlardan sonra Kırım Hanlığı Osmanlı Devletinden kopmuş olacaktı.

Selim Giray Han, Babadağ karargâhından ayrılıp ayrılmama hususunda epeyce düşünmüştü. Sonunda, paşalar meclisinde, orada kalmasının yararsız olduğuna karar verildi. Bunun üzerine Selim Giray, Kırım'a dönmeye ve Ruslar tarafından tehdit edilen Orkapı'daki kuvvetlere yardıma koşmaya karar verdi.

Selim Giray deniz yoluyla önce Bahçesaray'a gitti. Burası eski hanların, yani atalarının başkenti idi. Fakat daha yol yorgunluğunu üzerinden atmadan, Prens Dolgoruçki'nin kumandasındaki otuz bin kişilik Rus kuvveti Orkapı önlerinde görünüyordu⁴⁰⁶. Altmış bin kişilik Nogay kuvveti de Ruslara katılmıştı.

Bu haber Selim Giray'ı gevşeklikten sıyırdı, ama, geç kalmıştı. Elli bin Kırımlı ve yedi bin Anadolu askerden oluşan bir ordu ile, Orkapı kıstağına doğru yürüyüşe geçti. Fakat hatları yarıldı ve oniki bin ölü vererek çekilmek zorunda kaldı. Daha sonra Prens Prosorovski kumandasındaki Rus tümenini Suvaş'a sürmeye çalıştı ama yine bozguna uğradı ve Orkapı düştü.

Ruslar Orkapı'yı kuşatma altında tutarken, onbin kişilik başka bir kuvvetle de Taman kalesine saldırmış ve bu kaleyi almışlardı. Burası Kırım'la Asya'dan ayıran boğazın girişinde çok Önemli bir yerdi ve Azak Denizi'ni kapalı tutuyordu. Selim Giray, düşmanın iki ayrı istikametten ülkesine girmekte olduğunu görerek çılgına dönmüştü, Rusların Kefe'ye doğru ilerlediğini öğrenince, Orkapı'nın altı fersah yakınında bulunan Tuzla'daki karargâhını geri çekerek Bahçesaray'ın yolunu tuttu. Ama buraya geldiği zaman hemen hemen yalnız kalmıştı. Üzüntüsünden ne yapacağını bilemiyor, düşünemiyordu. Ruslar Bah-çesaray'ın surlarına yaklaşıncı buradan Karadağ'a geçti. Ailesinden bazıları da bu dağa çekilmişlerdi. Az sonra, düşman eli* ne düşmek korkusu ile oradan da ayrıldı ve birkaç adamıyla bir gemiye atlayarak İstanbul'a geldi.

Onun bu kaçıışı Kırımlıların son ümidini de yitirmelerine sebep oldu. Ülkede büyük bir kargaşa hüküm sürüyor, halk gemilerle Anadolu kıyılarına kaçmaya başlamış bulunuyordu⁴⁰⁷.

İstanbul'dan Kırım'a yardım kuvveti getiren Abaza Paşa o derece basiretini kaybetmişti ki, getirdiği yardım kuvvetlerini karaya çıkarmadan gerisin geriye Sinop'a döndü. Bu ihanetinden dolayı başı uçuruldu. Bu

⁴⁰⁶ Vâsîf, s. 167

⁴⁰⁷ «TMatre de la guerre actuelle», s. 188.

cezayı hakketmişti.

Öte yandan Kırım 'seraskeri İbrahim Paşa, Karasu kıyısında mevzilenen garnizonunu harekete geçirerek, Rusların şiddetli saldırısı altında bulunan kefe'nin yardımına koştu ama, orada çok acı bir haberle karşılaştı: Kırımlılar, işgal kuvvetleri kumandanı Prens Dolgoruçki'ye boyun eğmişler ve Dolgoruçki onlara, imparatoriçe adına bağımsızlık vaadederek sadakat yemini yaptırmıştı.

Artık Kırım Rusya'nın hakimiyetindeydi ve Dolgoruçki muzaffer bir kumandan olarak sırasıyla Kefe, Kerç ve Yenikale'ye girmişti (13 Temmuz 1771).

Az sonra Gözleve ve Sudak da düştü. Son bir çarpışmada serasker İbrahim Paşa da mağlup oldu ve esir edilerek Saint-Petersburg'a götürüldü. Edige ve Yedisán Türkleri bir yıl evvel Rus hâkimiyetini tanımış, fakat daha sonra bir kısmı kaçarak ayrılmıştı. Ama onların kopmaları Rusların süratli bir zafer kazanmalarına sebep oldu. Daha sonra İstanbul'a sığınmış kırk-sekiz millet temsilcisi ve Selim Giray'ın iki oğlu da Saint-Petersbourg'a geçerek, bağımsızlık vaadeden II. Katerina'ya sadakat yemini etmişlerdi. Bu arada Dolgoruçki onların gelmelerini ve imparatoriçenin talimatını (beklerken, alıncaya, Şirinbeylerden Şahin Giray'ı Kırım Hanı ilân ederek tahta çıkarmıştı ⁴⁰⁸. Galip Rus kumandanının bu uygulamasından sonra Cengiz Han soyundan olan hanlar artık Osmanlı Prensi unvanını taşıyamayacaktı ve Rusya, Kırım'a bağımsızlık vaadetmekle, kendi çıkarı için isabetli bir karar vermiş bulunuyordu ⁴⁰⁹.

Öte yanda, Kırım'ın Özi ve Kılburnu kalelerinin düşman tarafından zaptı, yarımadanın zaptı kadar kolay olmadı, özi'nin kahraman muhafızı hazinedar Vezir Ali Paşa, kuşatmayı sürdüren düşmanı, kaçır gibi yaparak surların dibine kadar çekmiş, sonra da çok şiddetli bir top ateşine tutarak onlara büyük kayıp verdirmiş ve Ruslar kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardı. Kılburnu muhafızı Abdullah Paşa da aynı başarıyı göstererek Rusları püskürtmüştü (31 Ağustos 1771 - 20 Cemazi-levvel 1185).

Varna'da bulunan sadrazam, bu başarısından dolayı özi muhafızına on bin duka mükafat vermiş, ihtiyaçlarını karşılaması için de üç yüz elli kese akçe göndermişti. Kılfourun'u başarıyla savunan Abdullah Paşa'yı da üç bin

⁴⁰⁸ Theatre de la guerre actuelle», II, s. 193. Sietzencewiz'in «Histoire de la Tauride*nde 'Sahib' ismi, 'Sahim' şeklini almış.

⁴⁰⁹ Türkçe'de 'serbestiyet' hürriyet anlamına gelir. Kez (s. 9Tde) bu deyim yalnız o günlerde söylendiğini yazıyor. Türkçe'de 'bağımsızlık' anlamını (fa dependance anlamını) veren kelime 'istifclâl'dir. «Vekâleti Mutlaka* deyimini ile 'mutlak hâkimiyet' anlatılmış dur,

duka altını ile ödüllendirmişti.⁴¹⁰

Basiretsiz Osman Efendi

Kırım Hanı İstanbul'a gelince, Büyükdere'de Murad Efen-di'nin evine indi. Padişah, daha önce de vezirlerden biri olarak adı geçen, Thugut ve Zegelin ile yapılan müzakerelere katılan nişancı Osman Efendi'yi, Kırım meselesi hakkında tam bir bilgi almak için Han'a gönderdi. Osman Efendi akıl bakımından zayıftı, ama o kendini çok iyi bir hatip, çok iyi bir diplomat sanıyordu. Oysa, anlaşılmaz uzun cümleleri gibi, fikirleri de pek karışıktı. Herhalde Allah, yıkılmasını istediği bir devletin hükümdarına böyle müşavirler verir, bu aptallara hükümdarın güvenini kazandırırdı⁴¹¹.

Han ve onu himaye eden Osman Efendi, Kırım'ın düşman tarafından işgalini «sadece kaderin bir oyunu»⁴¹² şeklinde izah ettiler.

Han'ın gelişinden az sonra, Yenikale'nin hain kumandanı Abaza Paşa'nın kesik başı da, padişahın adaletinin bir delili olarak saraya getirildi ve orduya ibret olsun diye teşhir edildi. Öte yandan padişah, kahramanca çarpışmasına rağmen Ruslara esir düşmekten kurtulamayan Diyarbekir valisi Abdülcelilza-de Mehmed Paşa'ya- ulaştırılmak üzere, giyecek ve bir miktar para gönderdi. Bu suretle onu teselli etmek istiyordu⁴¹³.

Osman Efendi, padişaha Kırım Han'ın akıbetinden dolayı üzüntüsünü biraz olsun hafifletecek bir haber de vermişti ki bu, Volga kıyısındaki Ayuka'da Kalmukların ayaklanmış olma» larıydı. Bunlar Senbar'da Jeyk suyunu aşmış, kuvvete başvurarak, Karakalpakfların yaşadığı bölgeden geçen yolda ilerleyerek, kendilerine yeni bir yer arıyorlardı.

O sırada înat Kazaklarından yirmi temsilci ile Yedisan boyundan bir mirza İstanbul'a geldiler ve padişahı, Baht Gi-ray'ın Kıpçak Türklerine Han olmasını istediler. Bu, padişaha gelecek için biraz ümit verdi. Kırım hanlığı Osmanlı hâkimiyetinden çıkarken, şimdi Padişah, Kıpçak steplerine, Kırbân, Kafoar-tay, Çerkeş, Lezgi, Kalmuk, Kaytak ve bütün Dağıstanlılara hük-

⁴¹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/474-476

⁴¹¹ Vâsıf ve Resmî Ahmet Efendi onun hakkındaki hükümlerinde Thugut'la birleşiyorlar. Resmî Ahmet Efendi şöyle diyor: tFenn-i mugalata w nndiaTC-rede nadir-öl vttdnc asbabi laklak» ve saksakan çenesine nılr»r bir sat* nt mesnd*.* Vâsıf ise (s. 167) onun, seferin başlamasından önce sadnuama sah» te kahraman edasıyle yazdığı mektuplarla alay ediyor. Kendisini Han'ın hamisi gibi gösterdiği bir mektupta şöyle bir cümle var: -Tarak» tarak» ki han reil!* (Yer açın, yer açın, han geliyor!)* Osman Efendi ile alay edenler, onun bu sözünü kendisine yönelterek su sekle sokmuşlardır: «Firaka farmkn, kelle reeid- (Dağılın. dağün, düşman geliyor!).

⁴¹² Şive4 kader. Vâsıf, H, s. 160.

⁴¹³ Thugut'tın raporuna göre yirmi üç bin iki yüz kırk dört kuruş..

medecek yeni bir han tayinini hayal ediyordu.

Çıldır valisi Süleyman Paşa, damadının aracılığı ile, Gürcistan kralı Heraklius ile temasa geçti. Heraklius Osmanlılardan ayrıldığına pişman görünüyor, tekrar onun hâkimiyetini kabul etmekte gecikmeyeceğini söylüyor, daha doğrusu bu intibai ver-mek istiyordu.

Suriye tarafında ise olaylar Osmanlı Devleti lehine bir gelişme gösteriyordu. Memlûklerin güçlü beylerinden Ali Bey, Suriye'nin büyük bir bölümünü işgal etmişti ama, çok güvendiği kayınbiraderi Ebuzzeheb'in ihanetine uğramış, Şam'dan Kahi-re'ye kaçmak zorunda kalmıştı ⁴¹⁴. Şam valisi Osman Paşa, böyle tehlikeli bir adamın kaçmasını önleyemediği, onu yakalaması kolay olduğu halde ihmal gösterdiği için azledildi. Onun yerine eski Hotin valisi Vezir Numan Paşa tayin edildi. ⁴¹⁵

Sadrazam Azlediliyor Ve Muhsînzâde İkinci Defa Sadrazam Oluyor

İşte bu sıralarda, sadaret mektupçusu yiğit insan Atodür-rezzak Efendi ile Vasıf Efendi ⁴¹⁶ birlikte İstanbul'a geldiler. Vasıf Efendi, daha önce de söylediğimiz gibi, Ruslara esir düştükten sonra, imparatoriçeden bir barış teklifi getirmişti ama bu teklifte imparatoriçenin imzası yoktu.

Divana davet edilen Abdürrezzak Efendi, cesaretle, ordunun ne halde olduğunu, birliklerin kaçışını hiç saklamadan, gerçekleri olduğu gibi anlatmaya başladı. Fakat, Osman Efendi birden sözünü keserek, onu, padişaha saygılarını sunmayı unutmakla itham etti.

Aynı akşam, padişah, Abdürrezzak Efendi'yi huzuruna çağırarak ona şöyle dedi:

'«...Efendi, bu sabah olacağını söylediğin şeyler oldu, o sefiller İstanbul'a doğru kaçıyorlar. Şimdi, isi düzeltmek için sana göre ne yapılması gerektiğini de söyle».

Kaçanlar, Rusların Tulça'yı almalarından sonra, sadrazamın Babadağ'dan Hacıpazaroğlu'na çekmek istediği birliklerdi, oradan da Edirne'deki kış karargâhına geçmeyi düşünüyordu. Fakat Hacıpazaroğlu'nda halk ve gönüllüler sadrazamın niyetini anlamış, itiraz ederek söylenmeye başlamışlardı. Bunlar, paşaların toplandığı ovin önüne geldiler. Elllerinde

⁴¹⁴ Volney, Ali Beg Tarihi risalesi, bölüm VII.

⁴¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/476-478

⁴¹⁶ Vâsıf burada kendisi için 'felâketzede' deyimini kullanıyor. Bu, Osmanlılarda kullanılan 'faür-ü hakir' deyiminden daha iyidir.

tüfek ve kılıçlarla ve hı ımla, toplantının yapıldığı salona daldılar, sadrazama   ye bağırdılar: «Kırım'ı d  şmana teslim ettin, şimdi de buralarını mı, bizim, ülkemizi mi teslim edeceksin?»

Padişah işte bu olayı haber almıştı ve Abd rre  ak Efen-di'ye bu durumda ne yapılması gerektiğini soruyordu. Abdürrezzak Efendi, sadrazama, Hacıpazarog lu'ndan ayrılmamasının emredilmesini tavsiye etti.    nc  Mustafa da bu tavsiyeye uydu. Serasker Abdi Paşa'ya bir emir göndererek kuvvetlerini Karasu'ya geçirmesini, Dağıstanlı Ali Paşa'ya gönderdiği emirle de Köstence'ye geçmesini istedi.

Aynı gün, uzun zamandır ihmalk rlığı ve kabiliyetsizliği anlaşılan eski silahdar Sadrazam Mehmed Paşa'yı da azletti ⁴¹⁷ (11 Aralık 1771 - 4 Ramazan 1185).

Yeni sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa idi ve bu mevkie ikinci defa getiriliyordu. Birinci sadrazamlığı sırasında, Rusya'ya savaş il nının, hazırlıkların tam olarak bitirilmesine kadar ertelenmesini tavsiye etmiş ve bu yüzden azledilmi ti. Şimdi tehlikeli bir duruma giren i leri düzeltmek için padişah yine onu se mi  bulunuyordu. Uzak g r   l  olması, Mora ayaklanması bastırması ve orada asayii yeniden kurması onun itibarını arttırmı tı. Onun itirazına rağımen ilân edilen bu savaştan yine ve ancak onun yönetimi ile daha az zararlı  ık abinrdi. Muhsinzade ikinci sadrazamlığında i e, bazı yararlı reformlara el atarak ba ladı. Her şeyden önce, bozulan askerî disiplini yeniden kurmak gerektiğini düşündü. Soygun ve suiistimalleri en sert şekilde cezalandırdı. Babadağı kararg hım basan Ruslar karşısında utanç verecek şekilde kaçan subayları idam ettirdi ⁴¹⁸.

V sif Efendi, esaretten kurtulduktan kısa bir süre sonra Rusçuk'tan  umnu'ya geçerek Muhsinzade'yi tebrik etti. Muhsinzade onun yüksek kültürlü, zarif ve akıcı bir   l p sahibi olduğunu çok iyi biliyordu. Onu divan-ı hümâyun hocalığına tayin etti. Bu tayinle ilgili beratı verirken, usule göre «seni hoca tayin ettik» demesi gerekirken, böyle dememi , «seni yazar olarak tayin ettik» demiştir ⁴¹⁹. Böylece,  imdi hoca-yı cihan denen ve divan efendisi olan hocaların, başlangıçta sadece birer yazar, ama usta yazar

⁴¹⁷ V sif, H, s. 186'da, Silahdar Mehmed Paşa'nın azli dolayısıyla kendi kanaatini de belirterek tarihten hatırlatmalar yapıyor. Değerini daha önce ispat et- ni  bir kumandanın herhangi bir çarpışmada yenilmiş olmasını, adi için yeterli sebep saymıyor. Eski devirde Frankların Gotlara yedi defa yenildiklerini ye yedi ordu kaybettiklerini, ama Frank kiralının ba kumandanı yine değı tirmediğini, bu sebat sonunda tecrübe edinmiş kumandanın savaşın  e-kizinci yılında kesin bir zafer kazandığını söylüyor.

⁴¹⁸ V sif, C. H, s. 190 ve Thugut'un 16 Ocak 1772 tarihli raporu.

⁴¹⁹ V sif, C. II, s. 188e göre cümle aynen şöyledir: 'Seni ketebeden etti

olduklarını da hatırlatmış oluyordu. Hocalık, elçilik gibi görevleri yapanlara rical, idare işlerini yürüten yüksek memurlara ise genel olarak vezir denirdi. Birincilerin çok geniş kültürlü, büyük âlim olmaları, ikincilerin ise devlet yükünü taşıyacak güçte olmaları, diğer bir deyişle devlet hamalı olmaları gerekirdi ve öyle anılırlardı.⁴²⁰

Karargâh Şumnu'da

Muhsinzade, onbeş gün içinde, Osmanpazarı, Şumnu⁴²¹, Selva ve Eskicuma dolaylarından onbin kişilik yeni bir kuvvet topladı. Bunları Tuna boylarına yerleştirdi. Ordu saflarını sıklaştırmak gereğini duyduğu için de Hacıpazaroğlu'nda bulunan karargâhı Şumnu'ya nakletmeye karar verdi. Birinci derecede önem verdiği husus, birliklerin iâşesini temin etmek oldu. Bu maksatla Şumnu âyânma, yiyecek satın alması için yirmibeş bin kuruş gönderdi. Bundan sonra Bosnalılardan oluşan ve kendi yanında bulunan bin kişilik bir kuvveti, Rusçuk seraskeri izzet Mehmed Paşa'nın emrine verdi. Daha sonra Karasu'ya gelmesi emredilen Abdi Paşa'ya da, emrindeki tümenle Hacıpazaroğlu'nda (Hacıoğlu Pazarı) kalmasını emretti. Böylece bu şehir halkının kuşku ve hiddetlerini de yatıştırmış oluyordu. Kendisi de Şumnu'ya hareket etti (19 Aralık 1771 - 12 Ramazan 1185).

Genel olarak «Sumla» adıyla anılan Şumnu şehri, denize uzanan Hemus dağının orta yerlerinde, yüksek bir tepenin eteğinde bulunduğu için. önemli ve bu konumu ile meşhurdur. Burası Balkanların savunması için en önemli mevki sayılıyordu. Bu şehir tâ ondördüncü yüzyılın başında Hayreddin Cendere-li'nin oğlu vezir-i âzam Ali Ağa tarafından işgal edilmişti. Fakat bu işgal kuvvet zoruyla değil, bu şehir halkı ile yapılan bir anlaşma ile olmuştu⁴²². Onyedinci yüzyılda Kethüda Halil Bey, eski surları genişleterek şehri büyüttmüş ve buraya bir cami yaptırmıştı⁴²³. Zamanımızda, önce Kaptan-ı Derya, sonra sadrazam olan Cezayirli Hasan Paşa da buraya bir cami yaptırmıştır. Cezayirli Hasan Paşa'nın türbesi, Şumnu'nun başlıca âbidelerinden biridir⁴²⁴.

⁴²⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/478-480

⁴²¹ Bu şehrin asıl adı Şumna'dır- Fakat ban eski haritalarda ve gazetelerde yan-ış olarak Eski-Şumla şeklinde yazılmaktadır.

⁴²² Hicrî 789. milâdî 1387 yılında.

⁴²³ Hicrî 1059 (m-1649). Bkz: Hacı Kalfâ, Rumeli, s. 36.

⁴²⁴ Şehrin, Weimar Coğrafya Enstitüsü tarafından yayınlanan plânında (t. 27, No. 55'te) «Cezayirli Hasan Paşa Tekkesi» adıyla bu âbide de yer alıyor. Bu haritada, coğrafya yıllıklarından ve Vals'tan alınarak aynen verilen tarifler en iyisidir. Fakat *Le dicUonnaire universel de geographie = Evrensel Coğrafya Sözlüğü* adlı eserde önemli

Muhsinzade Şumnu'ya gelişinden az sonra, son harekâтта tamamen harap olan karargâhın görevlilerine, ikramiye kabilinden yetmiş bin kuruş dağıttı.⁴²⁵

Maksud Giray Kırım Hanı Oluyor

Kırım'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra «Han» unvanı sadece isim olarak, itibarî olarak vardı. Fakat yine de Bâb-ı Âh", Tuna'nın berisinde kalan Kırım Tatarlarına bir baş tayin etmeyi gerekli gördü. Kırım Türkleri 'Han' olarak Kırım Giray'm oğlu Baht Giray'ı tercih ediyorlardı. Fakat padişah, hanlığa Maksud Giray'ı, kalgaylığa Baht Giray'ı⁴²⁶, nured-dinliğe ise Mehmed Giray'ı getirdi.

Yeni Han, Şumnu'ya giderek sadrazamı ziyaret etti. Sadrazam onu her zaman olduğu gibi törenle karşıladı ve ona onbeş bin kuruş armağan etti. Maksud Giray az sonra onbin Kırım Türkünü toplayarak bir birlik kurdu. Fakat bunlara her ay otuzbeş bin kuruş ödendiği halde, bazıları birlikten ayrılp şurada burada soygun yapmaya başladılar.⁴²⁷

Reis-ül Küttap Abdürrezzak Efendi

Reis-ül Küttap Mehmed Recai Efendi ihtiyar ve hasta olduğu için, uzun zamandan beri görevini tam olarak yapamıyordu. Onun için emekliye sevk edildi ve yerine Abdürrezzak Kendi tayin edildi. Abdürrezzak Efendi bilgili olduğu kadar yiğit, açık sözlü, sadık ve çalışkan bir insandı. Karargâhtan birkaç defa çok önemli görevlerle başkente gitmiş, padişahla görüşmüştü. Son gidişinle, padişaha, hiç çekinmeden ordunun acıklı durumunu olduğu gibi açıklamıştı. Meşhur reis-ül küttaplardan Mustafa Efendi'nin oğlu idi. Mustafa Efendi, Râgıp Paşa gibi sadaret mektupçusu iken Belgrad barışını imzalamış yetkililerden biri olmuştu. Râgıp Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, Kethüda Kaşif Mehmed Efendi, meslekdaşının oğlu Abdürrezzak'ı tez-kireci olarak teklif ettiği zaman Râgıp Paşa şu cevabı

bir tarih hatası ile, Sadrazam Ali Cendereli I. Murad'ın sadrazamı değil de H. Murad'm sadrazamı olarak, bu şehrin fethini ise yine yanlış olarak 1385 yerine 1442 şeklinde göstermektedir. 1442'de sadrazam olan AH Faşa değil, Halil Paşa idi.

⁴²⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/480-481

⁴²⁶ Ferran'ın «Polonya'nın Üç Defa Paylaşılması» adlı tarih kitabında Bukht-Giray şeklinde yazılan ismin aslında Baht-Giray olman gerekir. Bu yazar ve «Histoire de la Cherosenes taurique = Kırım Tarihi.ni yazan Siestrenzce-wi2, Maksud-Giray'ın han oluşunu da bilmiyordu.

⁴²⁷ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/481-482

vermişti: «Babasına karşı dostluk vecibelerimi yerine getirmem gerektiğini unutmüş değilim. Himaye ettiğiniz bu gencin çok kabiliyetli ve çalışkan olduğunu da biliyorum. Fakat, boyu-bosu çok küçük. İnsanların en az yarısı buna önem verirler. Bu durumu ile Ur otorite sağlayamaz, itibar kazanamaz⁴²⁸. Divan'ı aleme hizmet için böyle bodur, dört köşe, kısa bacaklı bir adamı geti-rirsem gülünç olurum. Bu görev oturaklı, boy-bos sahibi olmayı gerektirir⁴²⁹.»

Türklerin uzun boya ne kadar önem verdiğini de gösteren sadrazamın bu sözleri, eski meslekdaşının oğluna memuriyet kapısını kapamıştı. Fakat Râgıp Paşa'nın ölümünden hemen sonra, Abdürrezzak Efendi sırasıyla tezkireci, sadaret mektupçusu ve nihayet Reisefendi, yani Reis-ül Küttap olmuştu.

Belgrad valisi Halil Paşa, Karadeniz kıyılarını koruyacak ve Rusları Kırım'dan çıkaracak kuvvetler için serasker tayin edildi. Niğbolu muhafızı Kaymakam Ahmet Paşa ise Vidin seraskeri oldu. 'Vidin'in eski valisi Mehmed Paşa da Belgrad'a tayin edildi.

Bir süre önce kasaları tamtakır görerek üzüntüsünden vefat eden defterdar El-hac İsmail Efendi'den boş kalan bu göreve maliye tezkirecisi getirildi, öte yandan, Kaymakam Ahmet Paşa Niğbolu'dan Vidin'e giderken yolda öldü. Dindar bir adam olarak bilinirdi ama içkiye de düşküncü. Onun için orduda hem evliya hem de serhoş lâkaplarıyla anılırdı. Sadrazam onun yerine Rusçuk seraskeri İzzet Mehmet Paşa'yı tayin etti. İzzet Mehmed Paşa'nın yerine de Vezir Dağıstanlı Ali Pasa getirildi. Dağıstanlı, Rusçuk seraskerliği ile birlikte Silistre valiliği unvanını da aldı⁴³⁰.

Ziştov beylerbeyi Arnavut asıllı Süleyman Paşa kendi kesesinden yaptığı harcamalarla bin kişilik piyade ve altıyüz kişilik süvari birliği kurmuştu. Bu hizmetinin mükafatı olarak kendisine üç tuğlu vezir beratı verildi. Anadolu'da soygun hareketine girişen ayaklanmış levendleri yola getirdiği için Kütahya mütesellimi de aynı şekilde ödüllendirildi, ayrıca Emir-ül hacc'ın ve Mekke şerifinin ricasiyle Cidde beylerbeyliğine getirildi. Eski sadrazamlardan Topal Osman'ın oğlu, iki tuğlu beylerbeyi oldu.⁴³¹

⁴²⁸ Vâsîf şöyle diyor : -Ancak İnsana nuzf-u devletten mândn olan cesamet-l vücuttan mahram... (C. II, s. 195).

⁴²⁹ Kendisi de kısa boylu bir insan olan Vâsîf, insanları akıllarına, kabiliyetlerine göre değil de boylarına boşlarına göre değerlendirmenin yanlışlığına işaret ediyor ve Kuran-ı Kerim'den bir âyete çağrışım yaparak, Hz. Süleyman'ın çok küçük olmasına rağmen karıncayı eline alması olayını hatırlatıyor.

⁴³⁰ Yer değiştirme ve diğer tayinlerle ilgili listeyi Vâsîf Tarihî'nin 200, 204, 233 ve 234. sayfalarında görebilirsiniz.

⁴³¹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/482-483

Avusturya Ve Prusya'nın Ateşkes İçin Gayretleri

Şimdi burada, Avusturya ve Prusya'nın Bâb-i Ali Üe diplomatik müzakerelerini anlatmaya devam edeceğiz. Hatırlayacağınız gibi bu konuyu, Bâb-i Ali ile Avusturya arasında gizli yardım anlaşmasının imzalanmasından sonra kesmiştik. Bu konuyu, savaşın iki devlet arasında kesin bir barış için ilk ateşkesin imzalanmasına kadar kesintisiz olarak anlatmak istiyoruz.

Söz konusu gizli yardım anlaşmasını ilk defa İngiliz elçisi Lord Murray öğrendi. Bunu, Belgrad'a gönderdiği çok miktarda para sayesinde başarmıştı. Bu elçi, idarenin çok bozulmuş olmasından yararlanarak, anlaşmanın bir kopyasını da elde etmişti. Ele geçirdiği belgenin çok önemli olduğunu anlayınca, bunu, Berlin ve Saint-Petersbourg saraylarına da bildirdi.

İkinci Frederik, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşın sona ermesini çok istiyordu. Çünkü, yapılan bir anlaşmaya göre Rusya'ya her yıl bir milyon ekü ödemek zorundaydı ve bu ödeme ona ağır gelmeye başlamıştı. Onun için, Bab-ı Ali ile Viyana arasındaki anlaşma, onu, împaratoriçe Katerina'dan daha az endişelendirdi. Frederik bu anlaşmanın Rusya'yı barışa mecbur edeceğini düşünüyor, Katerina ise, aynı anlaşmayı, kendisinin Frederik ile yaptığı yardım anlaşmasını yenilemek için bir gerekçe olarak görüyordu.

Kont Panin, Viyana elçisine verdiği bir nota ile, hükümdarının, barış için daha önce ileri sürdüğü ilk iki şarttan vazgeçtiğini bildirdi. Bu şartlar, Eflâk ve Boğdan prenslikleri ile Kirim Türklerinin bağımsızlığı şartları idi ⁴³² (17 Aralık 1771).

Aynı günlerde Prusya elçisi Zegelin de sadaret kaymakamına uzun bir muhtıra verdi. Bununla, tam yetkili bir Rus murahhası ile tam yetkili bir Türk murahhasının Boğdan'ın bir şehrinde buluşarak gelecekteki barışın esaslarını tartışmalarını Bab-ı Ali'nin kabul etmesi, buna rıza göstermesi isteniyordu ⁴³³.

Bâb-ı Ali bu muhtıraya şu kısa cevabı verdi: «Eğer murahhas, çarichenin iki prenslik ile Kırım Hanlığının bağımsızlığını istemekten vazgeçtiğini bildirecekse ve bu murahhas iki arabulucu devletin elçilerinin de katılacağı

⁴³² Bunu açıklayan belge Ferrand Tarihi"ndedir: C. I, s. 264-

⁴³³ Traduzione della memoria presentata dal Sig. İnvitato di Prussia a S.E. Calımacam, novembre 1771.

müzakerelerde tam yetki ile bulunacaksa, buyursun gelsin»⁴³⁴.

Rusya ve Prusya tarafından yapılan Polonya'nın paylaşıl-masıyla ilgili tekliflere Avusturya'nın da kabul edilmesi, Viyana hükümetinin durumunu hem Rusya ve Prusya'ya karşı, hem de Bâb-ı Ali'ye-karşı tamamen değiştirmiş bulunuyordu. Prens Kaunitz (Kaniç) Avusturya'nın İstanbul'daki elçisine gizli yardım anlaşmasıyla ilgili talimatını verdiği günlerde, Prusyalı Prens Henri Saint-Petersbourg'da idi ve II. Katerîna'nın meşhur «Polonya koparılmaya hazırdır, el uzatıp almaktan başka yapılacak bir şey yoktur»⁴³⁵ sözü, Avrupa'nın bütün saraylarında yankılanıyordu. Bu söz, Polonya'nın paylaşılması fikri* ni kuvvetlendiren ilk açıklama olmuştur. Zaten çok Önce Zips⁴³⁶ sınır belirleme komisyonu toplandığı zaman, Avusturya Polonya'dan Zips bölgesindeki onüç köyü istemişti. Komisyona başka ülkelerden temsilci katılmamıştı.

Bir süre sonra Prusya ile Rusya arasında gizli bir anlaşma imzalandı. Buna göre, kendisine Polonya topraklarının bir bölümü vaadedilen II. Frederik, Avusturya Rusya'ya saldırdığı tak-» dirde, bu ülke ile savaşmayı kabul ediyordu⁴³⁷. Daha sonra, Rusya ve Prusya, Polonya'nın paylaşılmasına Avusturya'yı da davet edince, Viyana bu teklifi kabul etti. Bu yeni durum karşısında da İstanbul'daki Avusturya elçisine yeni talimat verildi. Buna göre, Avusturya elçisi Bâb-ı Ali'yi bir kongrenin ve ateşkesin zarureti ile ikna etmeye çalışacaktı,⁴³⁸

Karada Ve Denizde Ateşkes

Elçi Thugut ve elçi Zegelin⁴³⁹, Bâb-ı Ali'ye bir nota vererek, hükümdarları adına karada ve denizde ateşkes teklif ettiler. Böylece, Allah'ın yardımı ve kendi hükümdarlarının da gayreti ile barışın sağlanacağını bildirdiler⁴⁴⁰.

⁴³⁴ Traduzione della memoria data della fùgida Porta al S. inviato di Russia questo dì 3 dec- 1771. İluğut'un 3

Aralık tarihli raporu. Orijinalinin Türkçe kopyası Viyana Arşivi'ndedi

⁴³⁵ Ferrand, C. I, s. 142: Prens Henri Saint-Petersbourg'tan 30 Ocak'ta hareket etti. Prens Kaunitz'in talimatının ve yardım anlaşmasının tarihi İse 27 Ocaktır. Prens Kaunitz'e Ferrand ve Schoell tarafından yöneltilen "kötü niyetH olma" suçlamasının bu tarihler karşısında haksızlığı anlaşılıyor.

⁴³⁶ Pressburg Sarayı'ndan Zips valisin© gönderilen bir ihtarnamenin Lâtince metni, kitabın aslında, «Notlar ve Açıklamalar» bölümünde yer alıyor.

⁴³⁷ Widunann ve Schoell'de bu konvansiyonla ilgili en küçük bir belirti ve keH-me yok. Prens Kaunitz'in 22 Ocak 1772 tarihli talimatında bu konu üzerinde uzun uzun duruluyor. 17 Şubat 1772 tarihli konvansiyondan önce Polonya'nın paylaşılması üzerinde mutabık kaldıkları anlatılıyor.

⁴³⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/483-485

⁴³⁹ Kaunitz'in 22 Ocak 1772 tarihli talimatı.

⁴⁴⁰ TThugut'un 17 Şubat 1772 tarihli raporu

O güne kadar dost ülkelerin bütün arabuluculuk tekliflerini reddeden Katerina, Viyana'daki elçisinin aracılığı ile, Avusturya imparatorunun arabuluculuk hizmetini kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi ⁴⁴¹. Avusturya ve Prusya elçilerinin sözünü ettiğimiz notayı vermeleri bundan sonra olmuştur. Birkaç gün sonra bu elçiler feld-mareşal Romanzov'a, Bâb-i Âli'nin ateşkes şartlarıyla ilgili isteğini bildirdiler ⁴⁴². Aynı zamanda sadrazam, Rus generaline bir yazı ile, ateşkesle ilgili kararı almak için yetkili kılındığını haber verdi ⁴⁴³.

Bâb-ı Ali, feld-mareşalin teklifini, yalnız bir noktayı istisna tutarak kabul ediyordu. Romanzov ateşkes süresini kongre süresi ile sınırlıyordu. Sadrazam ise, kongre bir anlaşmaya varmadan dağılsa bile ateşkesin dağılma tarihinden itibaren üç ay daha devam etmesini istiyordu ⁴⁴⁴. Sonunda, sadrazamla Romanzov, Bükreş'in hemen yakınında bulunan Yergöğü'ne birer murahhas göndermeye karar verdiler. Bâb-ı Âli bu görev için divan hocası Abdülkerim Efendi'yi, Romanzov ise Simolin'i seçti ⁴⁴⁵. Karadeniz trafiği ve ateşkesin süresi ile ilgili bazı anlaşmazlıkların halli murahhaslara bırakılmıştı. Sadrazam ve feld-mareşal bu hususlarda mutabık olduklarını yazılı olarak bildirdiler (10 Haziran 1771).

Ateşkes anlaşması on maddeden ibaretti ⁴⁴⁶ ve bütün Boğdan, Efiâk, Basarabya, Kırım, Kuban, Karadeniz, Akdeniz ve Adalar'cfa uygulanacaktı.

Rus donanmasının üslendiği Paros'ta (Nakşepare'de), Mart ayında, amiral Spiritov bir manifesto yayınlamıştı. Buna göre tarafsız ülkelere ait gemiler, Çanakkale Boğazı abluka altında bulunmasına rağmen erzak, mühimmat ve silah dışında her türlü eşya nakledebileceklerdi ⁴⁴⁷.

Denizlerde ateşkes, Yergöğü'nde kabul edilen kara ateşkesinden altı hafta sonra, ünlü deniz paşası Canım Hoca'nın oğlu olan Türk murahhası Mustafa Bey ile Rus amirali Spiritov arasında imzalandı. Yergöğü'ndeki

⁴⁴¹ Kaunitz'in Thugut'a talimatı ve Ferrand, I. s. 251.

⁴⁴² Baron Thugut'un Kont Romanzov'a yazdığı ve Bâb-ı Âli'nin ateşkes isteğiyle ilgili 6 Mart 1772 tarihli mektubunun kopyası; feld-mareşal Kont Roman-zov'un ortalçıye yazdığı 'Yaş, 13 Mart 1772' tarihli ve ateşkes şartlarını bildiren mektubun kopyası.

⁴⁴³ Thugut'un 17 Nisan 1772 tarihli raporu; sadrazamın 5 Zilhicce 1185 (10 Mart 1772) tarihli feld-mareşale yazdığı mektubun tercümesi.

⁴⁴⁴ Ortaelçinin feld-mareşale yazdığı 11 Nisan 1772 tarihli mektubun kopyası

⁴⁴⁵ Mareşal Romanzov'un sadrazama yazdığı mektubun İtalyanca tercümesi: Thugut'un 4 Mayıs tarihli raporu ve feld-mareşal Romanzov'un ortalçıye yazdığı 28 Nisan tarihli mektup. Thugut'un 21 Mayıs 1772 tarihli raporuna da bakınız.

⁴⁴⁶ Feldmareşal Kont Romanzov'un sadrazama yazdığı mektubun İtalyanca tercümesi ve Thugut'un 3 Haziran 1772 tarihli raporu.

⁴⁴⁷ Ateşkes anlaşması, Vâsîf Tarihi, O, s- 208 ve 209'da aynen vardır. Fakat imza tarihini yanlış olarak 7 Safer (22 Mayıs) olarak gösteriyor. Doğrusu 25 Safer olacaktır.

anlaşma gibi bu da on maddeden oluşuyordu ⁴⁴⁸ (13 Temmuz).

Yergöğü müzakereleri sırasında Fransız elçisi Saint-Priest, ateşkesin Polonya'da da uygulanması için çok gayret etti ⁴⁴⁹. Fakat Bâb-ı Âli bu konuda çok soğuk davrandı. Elçi Thu-gut ⁴⁵⁰, Reisefendi ve Osman Efendi ile yaptığı gizli bir görüşmede, Divan'ın Polonya'ya ve gizli yardım anlaşmasına karşı tutumunu anlamak istemiş ve Türk hükümetinin yeni durumlardan sonra Polonya'nın kaderiyle ilgilenmekten tamamen vazgeçtiğini anlamıştı. Padişahın murahasları ⁴⁵¹, ortaelçiye, Bâb-ı Âli'nin anlaşma gereği Avusturya'ya verdiği üç milyon kuruşluk yardımı geri istemeyeceğini, hattâ Busya Ue yapılacak barış anlaşmasında Boğdan ve Kırım Osmanlı hâkimiyetinde kalırsa, gizli anlaşmanın beşinci maddesine de uyacaklarını, yani Avusturya'ya Küçük Eflâk'ı terkedeceklerini, geri kalan yedi milyon kuruşu ödeyeceklerini ve Avusturya gemilerini

korsan saldırılardan koruyacaklarını bildirmişlerdi ⁴⁵². Bu o konferans ve bu konferansta konuşulanlar o kadar gizliydi ki, Bâb-ı Ali'nin temsilcileri İsmail Raif ve Osman Efendiler, ulemaya bu anlaşmadan ve verilen üç milyon kuruştan hiç söz et* meyecek, ser verip sır vermeyeceklerdi. Onun içindir ki Osmanlı tarihinde bu anlaşma ile ilgili hiçbir belge yoktur.

Önemli devlet işlerinde bu şekilde hareket çok yeni idi ve bu usulü Pera'ya (İstanbul'da sefaretlerin bulunduğu bugünkü Beyöğlü'na) ilk getiren Thugut olmuştur. Maslahatgüzar olarak gelişinden az sonra, Türk yetkililerle birçok gizli görüşme talep etmiş ve yapmıştı. Bu görüşmeler geceleri bazen Osman Efendi'nin evinde, bazen padişahın Kuzguncuk veya Tarabya*-daki yazlık saraylarında oluyordu ⁴⁵³. Görüşmeler genel olarak güneşin

⁴⁴⁸ Thugut'un 4 Mayıs 1772 tarihli raporu; Martens Rec. IV, 70'te: Prens Alek-sandre Orlov'un manifestosu, 1 Mayıs 1772. Rus amirali Spiritov'un manifestosu (İtalyancası).

⁴⁴⁹ Martens ve Wichmann tarihlerinde deniz savaşlarındaki ateşkesken söz edilmiyor, fakat maslahatgüzar Jenisch'in 3 Eylül 1772 tarihli raporuna bu anlaşma da eklidir

⁴⁵⁰ Thugut'un 23 ve 26 Mart tarihlerinde yapılan gizli görüşmelerle ilgili raporu.

⁴⁵¹ Bir kere daha anlaşıyordu ki, Bâb-ı Âli artık Polonya meselesiyle pek a* ilgilenmektedir ve Polonya ile ilgili olarak alınacak tedbirlere veya taleplere kolayca rıza gösterebilecektir. Thugut'un 8 ve 11 Mayıs'ta yapılan gizli görüşmelerle ilgili raporu.

⁴⁵² Ferrand ve Schoell, gizli yardım anlaşmasından önceki müzakereler hakkın* da bir bilgiye sahip değillerdi. Schoel (XIV, s. 417'de) şöyle diyor: «Avusturya Sarayı 6 Temmuz anlaşmasını onaylamadı». Oysa bu anlaşma geçi* el olarak askıda bırakılmış, ama mutabık kalındıktan altı hafta sonra Prens Kauntz ve sadaret kaymakamının karşılıklı mektupları ile onaylanmıştır.

⁴⁵³ Thugut, 17 Şubat 1772 tarihli raporunda bu konuda şunları söylüyor: «..Olağanüstü olaylar bugüne kadar görülmeyen şekilde, görüşmelerin gizli yapılması usulünü getirdi ve benim durumunda büyük değişikliklere sebep oldu- özellikle şu son yıllarda, yağmurlu, fırtınalı gecelerde Boğaz'ı geçmek zorunda kaldım. Kılık değiştirerek, katillerin kol gezdiği karanlık sokaklarda dolaştım. Çevremi saran bütün tehlikeleri unutmak, Türkleri ziyaret ettiğim için başıma gelecek beklenmedik sıkıntıları göze almak, meseleleri onların usulünce tartışmak, sınırsız bir sabır göstermek suretiyle çalıştım. Çünkü âdet ve usulleri bire uymayan bu milletle az bir şey yapabilmek ancak bu şekilde mümkün olabiliyor-».

batışından birkaç saat evvel başlıyor, sabahın üçüne, dördüne kadar devam ediyordu. Daha da uzarsa, bir afyonkeş olan Reis-ül kütta İsmail Raif Efendi buna dayanamıyordu. Bu durumda afyonun dozunu arttırıyor ve onunla daha uzun zaman konuşmaları sürdürmek imkânsız oluyordu. Buna karşılık, meslekdaşı Osman Efendi yorulmak bilmeyen çok gayretli bir insandı ve çok konuşuyordu. Fakat kongrede murahhas olması söz konusu edilince, bu işi tek başına kabul edemeyeceğini söylemiş, şimdiye kadar müzakerelerde bulunan İsmail Raif Efendi'nin de kendisine refakat etmesini şart koşmuştu. İsmail Raif tayinini kabul etmiş, onunla gitmeyi istiyor görünmüş, ama yine de İstanbul'da kalmıştı ⁴⁵⁴.

Avusturya Elçisi Thugut Ve Şeyh Yasinci Tam Yetkili Murahhas Oluyorlar

Bâb-ı Âli, Rus murahhasları Kont Greguar Orlov ⁴⁵⁵ ve onun müşaviri Aleksi Mihayloviç Obreskov'un Yaş şehrine geldiklerini öğrenince, kendi murahhaslarını da göndermek üzere harekete geçti. Birinci Türk murahhası yukarıda sözünü ettiğimiz Nişancı Osman Efendi, ikincisi ise Ayasofya Camii Kürsü Şeyhi ve İstanbul kadılığı payesi de verilmiş olan Yasincîzâ-de Osman Efendi idi. Yasincîzâde, özellikle dinî konuların tartışmasını üstlenecekti. Divan-ı Hümâyûn hocalarından Küçük İbrahim Efendi de, bütün harcamaları karşılamak üzere defterdar olarak onlara katılmıştı.

Thugut, daha önce de ortaelçi olarak, bu unvanı taşıyanlara mahsus bir törenle huzura kabul edilmişti. Şimdi, gereksiz masraf olmasın diye törensiz kabulünü istemişti. Aslında, şatafat ve gösterişin düşmanı olduğu için istiyordu merasimsiz kabul edilmeyi. Onun için temaslarını sadaret kaymakamı ile yapıyor, onun tarafından kabul ediliyordu. Prusya elçisi Zegelin de başlayacak kongre için tam yetkili murahhas seçilmişti. Bu elçilerin ikisi de arabulucu olarak görüşmelere katılacaklarını umuyorlardı. İkisine de birer samur kürkten başka, yol masraflarını karşılamak üzere yirmibeş biner

Thugut'un aynı raporunda, kongreye murahhas seçildiği için Prens Ka-unitz'e teşekkür ettikten sonra, onun bazı sorularına cevap veriliyordu. Prens ona Baron Rlvizki'nin bir meslekdaş olarak, Jenisch'in de maslahatgûzar olarak atanmalarından memnun olup olmayacağını sormuş, Thugut ise, Bi-vizki'ye övgüler yağdırmasına rağmen rızasını belirtmemiştir. Çünkü onun «becerikli olduğu kadar da korkak olduğunu, kötü havalarda Boğaz'ı geçmeye cesaret edemeyeceğini» söylemiştir. Ama Jenisch'in tayinini hiç itirazsız kabul etmiştir.

⁴⁵⁴ Vâsîf, n, s. 319da «Acayıplık» başlığı altında. Feldmareşal Romanzov'un Sadrazam'a yazdığı 14 Mayıs 1772 tarihli mektubunun İtalyanca tercümesi'

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/485-489

⁴⁵⁵ Capo supremo della Artiglieria di S.M.F.I. ajutante Generale. Capo del Cor-po dei Cavallieri di guardia, ecr.

kuruş verilmişti ⁴⁵⁶ (2 Haziran 1772).

Üçüncü Mustafa'nın tasarruf maksadiyle çıkardığı yeni talimatnameye göre, Avrupalı elçilerin olağanüstü kabullerinde, ancak birer kaftan giydirilecekti. Ama Avusturya ve Prusya elçileri için bu kural bozulmuştu. Thugut'a da, Zegelin'e de birer samur kürk giydirildi. Benzer hallerde aynı karşılığın gösterilmesi istenmişti. Kısa bir süre sonra Bâb-ı Âli iki îsveç elçisine de aynı itibarı gösterdi. Biri ülkesine çağrıldığı için, veda ziyareti yapmak üzere huzura kabul edilmiş ve kendisine samur kürk giydirilmişti. Diğeri ise, aynı hediye için itimadnâmesini takdim için geldiği zaman almıştı. O zamanlar samur kürk giydirmenin Bâb-ı Âli için özel bir anlamı vardı: Samur kürk giydirmek, Avrupalı yüksek rütbeli diplomatların Bâib-ı Âli tarafından kesin olarak akredite edildiğini, itimadnâmesinin kabul edildiğini gösteriyordu.

Yakında başlayacak olan müzakerelerde arabulucu olarak hizmet vermeye çalışacak olan iki elçi, Şumnu'da, sadrazam tarafından merasimle karşılandılar ve hükümdarlarının mektuplarını takdim ettiler. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa iki elçinin herbirine kırmızı bir ipek kese içinde otuz mis-kal ⁴⁵⁷ amber, yüz dirhem ağırlığında sarısabır, üzerleri meyve dolu kıymetli siniler, şerbet dolu kıymetli vazolar hediye etti. Birkaç gün sonra da onları müzakerelerin yapılacağı yere gitmeye davet etti.

Zegelin iki Türk murahhası ile birlikte hareket etti. Thugut ise birkaç gün daha bekleyerek, meslekdaşına Tuna kıyısında yetişti. Jenisch, İstanbul'da maslahatgüzar olarak kalmıştı.

Türk murahhası Osman Efendi'nin karakteri hakkında yukarıda biraz bilgi vermiştik. Avusturya elçisinin bu kitabın yazarına sık sık anlattığı bir olay, meslekdaşı Yasincizâde'nin kapasitesi hakkında bir fikir verecek ve onun, Orlov, Obreskov gibi kurt Rus diplomatları ile mücadelede ne kadar zayıf kalacağını gösterecektir: Tuna boylarından Yaş şehrine kadar süren yolculuk sırasında, vaktini, elinden hiç bırakmadığı bir kitabı okuyarak geçirmişti. Thugut ise Türkçe ve Arapça'yı çok iyi biliyor, çok kuvvetli bir hafızaya sahip bulunuyordu. Doğu müelliflerinin eserlerini incelemeyi elli yıl önce bırakmış olmasına rağmen, Kur'an-ı Kerim'in bütün surelerini eztoere söyleyebili-yordu. Kürsü şeyhi Yasincizâde'nin dikkatle okuduğu kitabın ne olduğunu merak etmiş, sormuş. Yasincizâde cevabında, Bâb-ı Ali'nin

⁴⁵⁶ Vâsîf (II, s. 218 ve 219'da): Yaklaşık olarak altmış fîd bin beş yüz frank, diyor. Ayrıca Thugut'un raporu.

⁴⁵⁷ Bir mislcal, blrbuçok dirhem ağırlığında

kendisini murahhas seçtiğine göre, böylesine önemli bir işde, sultanın 'güvenine lâıyk olmak için hiçbir şeyi ihmal etmemesi gerektiğini, onun için, Avrupalıların hak ve hukuk anlayışını oluşturan prensipleri öğrenmeye çalıştığını, böylece Kus murahhaslarının kurnazlıklarına ve inceliklerine aldanmadan daha başarılı bir mücadele verebileceğini söylemiş. Bu cevabı alınca, Thugut, şeyhin okuduğu kitabın Hugues Grotius'-un ya da Makyavel'in bir tercümesi olacağını zannetmiş. Fakat şeyhin okuduğu kitabın Yeni Ahit'in bir tercümesi olduğunu hayretle görmüş.

Bir süre önce, padişahın hekimibaşısı Subhi Efendi, maslahatgüzar Jenisch'ten tercüman Herbert'e, II. Frederik'in «Askerlik Sanatı» adlı eserini tercüme etmesine izin vermesini padişah adına rica etmişti. Herbert daha önce Boerhave'nin Afo-rizmalar'mı da tercüme etmişti. Padişahın bu isteği, onun milleti için hangi eseri okumasının faydalı olacağını çok daha iyi bildiğini, murahhasının ise diplomasi konusunda hangi eseri okuması gerektiğini bile bilmediğini çok iyi gösteriyor. Fakat Herbert, şimdilik işlerinin pek çok olduğunu bahane ederek, «Askerlik Sanatı»nı Türkçe'ye tercüme etmesi teklifini reddetmişti.⁴⁵⁸

Fokşan Kongresi

Avusturya ve Prusya elçileri Rusçuk'a 26 Temmuz'da geldiler. Burada onları serasker 'Ali Paşa derecelerine lâıyk bir merasimle karşıladı. Bu karşılama töreninden sonra da hep birlikte müzakerelerin yapılacağı yer olan Fokşan şehrine hareket ettiler.

Az sonra, Türk ve Rus murahhasları arasında ilk görüşme oldu (19 Ağustos 1772 - 9 Cemazielevvel 1186)⁴⁵⁹. Rus murahhasları çadırlarına, galip durumda olmanın verdiği bir gururla, büyük şatafat ve tantana ile geldiler. Bindikleri arabanın önünde bir hafif süvari bölüğü ve kıyafetleri çok süslü yüzeli-üşak yürüyordu. Arabanın gerisinde dört hizmet ekibi daha vardı.

Osman Efendi at üstünde ve sadece altmış kişilik hizmet ekibinin refakatinde geldi. Giyünü sade idi. Üzerinde kakum kürkle kaph yeşil bir üstlük vardı. Ayırıcı özelliği ise altın bastonundan ibaretti.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/489-491

⁴⁵⁹ Vasıf yamılarak 7 Cemazielevvel diyor, doğrusu 9 Cemazielevvel'dir.

⁴⁶⁰ Bu bilgiler belki fazla ayrıntı sayılır ama o andaki durumu, tarafların menfaatlerini savunacakları zaman hangi haleti ruhiyede olduklarını veya olacaklarını göstermekte idi. Essais de GeograpUe, Neufchatel, 1784.

İlk görüşmede Prusya ve Avusturya murahhasları davet edilmediler ve bu murahhaslar şaşkına döndü. Thugut, Kus murahhaslarından bu konuda bir açfciama isteyince, Ruslar hiçbir şey anlamamış göründüler. Rusya'nın bu iki devletten arabuluculuk talep etmediğini, kendi tekliflerinin de kabul edilmediğini, böyle bir yardım istemediklerini kesin olarak açıklamış bulunduğunu söylediler. Bu, hiç beklenmedik, çok can sıkıcı bir durumdu. Çünkü iki elçi İstanbul'dan Fokşan'a tantana ile gelmiş, arabulucu olduklarını cümle âleme duyurmuşlardı. Şimdi ise onları konferans salonuna bile almıyorlardı. Bu durum Türk murahhasları da çok şaşırttı. Ama onlar iki elçiyi bırakmadılar. Onların fikirlerini almak için sık sık yanlarına geldiler.

İlk toplantıda ateşkesin 21 Eylül'e kadar uzatılması kararlaştırıldı. İkinci görüşmede Rus murahhaslar, müzakerelerde üç hususun esas olarak kabul edilmesini ileri sürdüler: Birincisi, iki devlet arasında yeni anlaşmazlıklara yol açmamak için karşılıklı olarak bütün çabaların gösterilmesi idi. İkincisi, Türklerin anlaşmaları bozup savaşı başlattıklarına göre tazminat ödemeyi peşinen kabul etmeleri; üçüncüsü ise, her iki taraf için önemli sayılacak avantajlar sağlayacak şekilde sonuçlandırılmasına çalışmaktı.

Ruslar, birinci hususun tabii sonucu olarak Kırımlılara bağımsızlık verilmesini istediler. İkinci şartları, Türkiye'de kıyısı olan bütün denizlerde ticaret serbestisi ve Rus tüccarların en imtiyazlı devletlerin tüccarları gibi himaye görmesi idi.

Türk murahhaslar, Kırımlıların Osmanlı devletinden koparılması şartına şiddetle karşı çıktılar. Bunun, müslüman dininin esasına da aykırı bir istek olduğunu söylediler. Çünkü padişahın halife sıfatıyla bütün sünnilerin ruhani reisi olduğunu; Hindistan, Buhara ve Fas gibi sünnî ülkelerde idarenin başka sünnî prenslere verilmiş olmasının tek sebebinin, buraların uzaklığı olduğunu ileri sürdüler. Eğer padişah Kırımlıları yönetmekten vazgeçerse, halifelik sıfatının ona yüklediği sorumluluğu ihlal etmiş olacağını bildirdiler.

Murahhasların çok saygı gösterdiği ama Kont Orlov'un arabulucu, olarak kabul etmediği Avusturya temsilcisi Thugut, red-dedilişi dolayısıyla mâruz kaldığı istiskal durumundan usta bir diplomat olarak sıyrılmasını bildi: Ancak kendisiyle aynı derecede ve aynı yetkilere sahip murahhaslarla müzakere masasına oturabileceğini ⁴⁶¹ açıkladı. Fakat, murahhasları, Avusturya ve Prusya saraylarının müzakerelere dostça katılmaları teklifine

⁴⁶¹ Thugut'un yetki belgeleri, saraydan aldığı talimatlara ilişiktir.

⁴⁶² tam bir sükûtle karşılık vermeye devam ettiler.

Bu anlayışla hareket eden Thugut, Kont Orlov'un kendisine arabulucu olarak kabul edilmeyişinin sebeplerini açıklayan bir deklarasyon sunma teklifini, reddetti. Osman Efendi ise, elçinin hükümdarı tarafından müzakerelere katılmak için gerekli gayreti göstermemekle itham edilmesi ihtimaline karşı bir savunma gerekçesi ve himaye olması için bir sertifika vermesi teklifini de kabul etmedi. Fakat Osman Efendi Thugut'a bir nota göndererek, iki elçinin konferansa alınmama sebeplerini büyük bir samimiyetle ve ayrıntılı olarak anlattı. Osman Efendi bu notasında şöyle diyordu:

«...Rus murahhaslar, kendilerine verilen görev ve yetki belgesinde, Avusturya ve Prusya saraylarının arabuluculuğu ve aktif olarak katılmaları konusunda tek bir kelime bulunmadığını ⁴⁶³, iki elçinin konferansa yardımcı olarak katılmalarını kendi murahhaslık haklarına ve amme hukukuna aykırı bulduklarını söylüyorlar ⁴⁶⁴...»

Osman Efendi Kırımlıların bağımsızlık meselesini cansiperane ve bıktıncaya kadar çekti. Bazen etkili konuşması ile Rus murahhaslarını susturdu ⁴⁶⁵, bazen de çok aşağıdan aldı. Ruslar ona dahi ya da deli demek için şöyle bir ifade kullandılar: «Osman Efendi şüphesiz çok zeki bir insan, ama bu zekâ ve düşünceleri pek anlaşılıyor.»

Rus murahhaslar Kırım Türklerinin bağımsızlığı konusunda son düşüncelerini Türk murahhasından yazılı olarak bildirmesini istediler. Bunun üzerine Osman Efendi onlara bir ultiमतla cevap verdi ki, bu yazı onun tumturaklı ama dağınık üslûbuna bir örnektir ⁴⁶⁶.

Osman Efendi ve meslekdaşı Bâb-ı Âli adına verdikleri yazılı cevapta, Kırımlıların bağımsızlığına razı oluyor, idarelerine karışılmayacağını, fakat Kırım Hanı'nın ve kadıların tayinlerinin padişah tarafından yapılmasını istiyorlardı. O ana kadar harp tazminatı ödemeye hiç yanaşmadıkları halde, bu cevapla Rusya'nın zararlarını karşılamak için Basarabya'dan bir kısım

⁴⁶² Rus yetid belgelerinin kopyası. Thugut'un 16 Ağustos 1772 tarihli raporu.

⁴⁶³ Bu deyim Türkçe'ye «inzimam-ı himmet» şeklinde tercüme edümiğÜ.

⁴⁶⁴ Söyle ifade edilmişti: «Beyn'ed düvel mntearf ve mütedavil olan kavui» mhallf...» Bu notanın tercümesi Thugut'un 18 Ağustos 1772 tarihli raporuna eklidir. Burada Osmanlı diplomatik lisanında ilk defa rastlanan bazı deyimler de yer alıyor: İstikşafı ma fi-z-zami; beri-z-zimmet; hiraem-i bak- kaniye... gibi.

⁴⁶⁵ Vâsıf da onu Ahmet Resmî Efendi gibi tarif ediyor: Fenn-1 mugalata ve m* haverede yekta ve semt-1 cedl-ttmnarazadâMrdahiye-! deha...

⁴⁶⁶ Thugut raporunda şöyle diyor: «...Rus murahhaslar Osman Efendi'nin karı-gık üslûbunu anlamakta güçlük çektikleri bahanesiyle, ciddi bir incelemeden sonra cevap vermeleri için birkaç gön müsaade istediler. Bu notanın tercümesi Thugut'un 5 Eylül 1772 tarihli raporuna eklidir.

toprağın Ruslara bırakılabileceğini söylüyor, ama buradaki Tatarların da Kırımdakiler gibi hür ve bağımsız olmaları şartını ileri sürüyorlardı. Bütün bunların kabulü için de padişahın onayı gerektiğini bildiriyorlardı.

Rus murahhaslar, buna, Avusturya ve Prusya murahhaslarına hitaben yazılmış bir nota ile cevap verdiler. Kırım'ın bağımsızlığını Türk ultimatomundaki kısıtlamalara göre kabul edemeyeceklerini, çünkü bir toplumu yönetecek hükümdarı yabancı bir devletin tayin etmesi halinde o toplumun bağımsız sayılamayacağını bildirdiler ⁴⁶⁷. Bu notaya başka bir nota daha eklenmişti ki, bunda Osmanlı murahhaslarının Kırımlıların bağımsızlığını nasıl kısıtlamak istedikleri anlatılıyor ve impara-toriçenin "barışın ilk şartı olarak Kırım'ın tam bağımsızlığını istediğini, bu şart kabul edilmediği takdirde diğer konuları görüşmemek emrini aldıklarını belirtiyorlardı. Yine bu notaya, Kırımlıların hürriyet ve bağımsızlığını tespit edecek maddenin tasarısı eklenmiş bulunuyordu ⁴⁶⁸.

Türk murahhasları geri çağrılınca ve Kont Orlov da Yaş şehrine dönünce, feld-mareşal Romanzov sadrazama bir mektup yazarak müzakerelerin kesilmesinden duyduğu üzüntüyü belirtti. Bu mektubunda, Kont Orlov'un Kırım meselesinde özellikle onun müslüman dininin kabul etmeyeceği şartlar ileri sürmüş olmasını kınıyordu.

Gerçekten feld-mareşal Romanzov, Kont Orlov'a göre çok daha makul bir insandı. Orlov ise barış değil savaş istiyordu. Çünkü yeni bir sefer başlarsa kardeşi Aleksi Orlov Adalardaki Rus filosuna kumanda edecek, küçük kardeşi Teodor Karadeniz filosunun amiralliğine tayin edilecek, kendisi de Kırım kumandanlığına getirilecekti. Osmanlı Devleti'ne üç ayrı cepheden saldırmak, yüzyıllardan beri Avrupa'ya dilediğini yaptıran bu devleti dize getirmenin gururunu kardeşleriyle paylaşmak istiyordu. Bu onun ihtirasla istediği bir şeydi. Romanzov, Prusya murahhası Zegelin'in ateşkesin uzatılmasıyla ilgili teklifini kabul etmeyip böyle bir talebi imzalamadığı için Osman Efendiden de şikâyetçi idi. ⁴⁶⁹

Vâsıf Efendi Ateşkesin Uzamasını Sağlıyor

Sadrazam, Romanzov'un bu mektubunu aldıktan sonra, yakın gelecekte

⁴⁶⁷ Söyle demişti: -Şu hususu kesin olarak bildirmeyi görev sayarız ki, nasri adlandırılma adlandırılın, bu şekil, Kırımlıların bağımsızlığına bağdaşmaz. Eğer bir milletin hükümdarı başka bir devletin tebası ise ve hükümdar olabilmesi o devletin tayini ve onayı ile oluyorsa, o milletin bajunsu-lıftından söz edilebilir mi?»

⁴⁶⁸ 5 Eylül 1772 tarihli rapor.

⁴⁶⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/491-495

vakanüvis ve reis-ül küttap olacak divan hocalarından Vâsıf Efendi'yi feld-mareşal Romanzov'a gönderdi ve ondan ateşkesin altı ay daha uzatılmasını istedi. Vâsıf Efendi sadrazama veda edip yola koyulacağı zaman, çadırın önünde bekleyen Kethüda Resmi Ahmed Efendi, ona, ateşkesi uzatmak için her türlü fedakarlığı yapmasını, sadece on günlük bir uzatma için bile fedakârlıktan çekinmemesini söyledi. Ne pahasına olursa olsun bu zamana ihtiyaç vardı. Osman Efendi'nin karargâha dönüşünden beri ordunun üçte ikisi firar etmişti, üçte biri ise firar etmek için fırsat kolluyordu.

Vâsıf Efendi Şumnu'dan Rusçuk'a yedi saatte ulaştı. Burada Dağıstanlı Ali Paşa'nın temin ettiği bir salla Tuna'nın karşı sahiline geçti. Vasıf Efendi bu paşadan, askerlerinin Rusları tahrik edecek bir harekette bulunmamalarını istemiş, paşa da ona, sadrazamın bu emrinden hoşlanmadığını söyleyerek ve Resmî Ahmet Efendi'nin görüşünün aksini ileri sürerek şöyle demişti: «Askerlerimin sayısı çok, onların savaş isteklerini frenleyemiyorum, sadrazam Tuna'yı geçmeme izin verirse, bu nehirden Ki-ov'a kadar bütün toprakları ele geçiririm.»

Yergöğü ⁴⁷⁰nde Vâsıf Efendi, Rus kumandanının emrine verdiği bir kaleşe ⁴⁷¹bindi ve Yaş şehrine hareket etti. Yergöğü'ne üç fersah mesafede, İstanbul'a dönmekte olan Türk Murahhaslarıyla karşılaştı. Yolda, Osman Efendi'nin bindiği arabaya sokularak, ona görevinin ne olduğunu özetledi. Osman Efendi de şöyle dedi: «Feld-mareşalin ateşkesi uzatmaya niyeti yok, bu teşebbüs müslümanın şerefine zedelemekten başka bir işe yaramaz, imkânsız bir şeyi istemek, aşağılayıcı bir şekilde reddedilmeyi göze almaktır.»

Vâsıf, Osman Efendi'nin kendi görüşüne aykırı olanları 'hiç bağışlamadığını, nüfuzunun da geniş olduğunu bildiği için, onun görüşlerine uyacağını söyledi. Gerekli görüyorsa görevini yapmak için yoluna devam edeceğini, gereksiz görüyorsa kendisiyle birlikte karargâha döneceğini bildirdi. Vâsıf Efendi'nin kendisine tâbi olmasından memnun kalan Osman Efendi, ona, birlikte karargâha dönmelerini söyledi.

Dönüş yolunda Osman Efendi, meslekdaşı Yasincizâde'den dert yandı: «Müzakereler sırasında bana hiç yardımcı olmadı,» diyordu, «sadece kümes hayvanı tedarikinde işe yarıyor.» Bu şekilde konuşa konuşa Yergöğü yakınına gelmişlerdi. Osman Efendi, işaret parmağını ileri doğru uzatarak,

⁴⁷⁰ Diğer adları Giurgevo ve Surska olan 'Yergöğü'nü Hammer "Yerköy" şeklinde yazıyor ve *yer-feök* şeklinde izah ediyor (Ç.N.).

⁴⁷¹ Vâsıf, bindiği arabaya 'kaleska' diyor- Bu, yarım karoserli küçük bir faytondur.

«İnanmazsan şuraya bak» dedi. İşaret ettiği yerde, piliç dolu çok sayıda kafes vardı ve Yasincizâde bunları barış müzakereleri sırasında toplamıştı. Vâsıf, bir murahhasın bu basitlikte oluşundan utanç duydu.

Bir saat kadar sonra Yergöğü ovasına gelmişlerdi. Osman Efendi, çadırında onu, Avusturya ve Prusya elçilerine, sadrazam tarafından Ruslara ateşkesi uzatma teklif etmekle görevlendirilen hoca-yı divan olarak takdim etti. Sonra da Avusturya elçisine, Romanzov'un bu uzatmayı kabule yetkisi olup olmadığını ve bunu isteyeceğine inanıp inanmadığını sordu. Thugut kaçamak bir cevap verdi: «Bomanzov hükümdarından gerekli yetkiyi aldığına göre, ateşkesi uzatmaya yetkisi olmadığını söyleyemem». Prusya elçisi ise dobra dobra konuştu: «Efendi, gerçekleri görmenize engel olan ve sadece tahminlere dayanan inadinız daha ne kadar devam edecek? Bâb-ı Âli'nin gönderdiği bir adamı görevini yapmaktan nasıl alıkoyarsunuz? Bu teşebbüsün başarılı olmayacağına sizi kim temin edebilir? Başarılı olursa, amaca ulaşılmış demektir. Başarılı olmazsa yine d» bir faydası olur, düşmanın tavrını ve ordusunun durumunu anlamış olursunuz. Bunu bilmenin hükümetinize sağlayacağı avantaja niçin mani oluyorsunuz?»

Bu sözler karşısında Osman Efendi epeyce rahatsız oldu ve yüzünün reöği değişti. Sonra Vâsıf Efendi'ye dönerek şöyle dedi: «Efendi, mademki böyle, gitmelisin, elçiler de böyle istiyor. Giltmezsen beni kaybedersin.»

Vâsıf Efendi gitti ve feld-mareşal tarafından iyi karşılandı. Hemen o akşam, Obreskov'un⁴⁷² da katıldığı toplantıda ilk konuşmayı yaptılar.

Romanzov, sadrazamın mektubundaki barışçı ifadenin samimiyetini biraz şüphe ile karşıladı ve onun için de ateşkesin uzama süresinin yedi ay olmasını kabul etmedi. Sadece kırk gün uzatılmasını, bu süre içinde ateşkesin yedi veya sekiz ay uzatılması konusunda Petersbourg'tan, yani kendi hükümdarından bir cevap alınacağını söyledi. Hattâ bu hususta yazılı bir taahhütname verebileceğini de bildirdi ve kendisinin de böyle bir taahhütname vermeye yetkili olup olmadığını sordu. Vâsıf Efendi önce, sadrazamın bu kadar kısa bir süreye razı olmayacağını sandığını söyledi, daha doğrusu o kanaatte imiş gibi göründü. Sonra da feld-mareşale bu konuda on gün içinde kesin cevap verebileceğini söyledi. Obreskov, on günün az olacağına dikkati çekti ve oniki gün olmasını tavsiye etti. Vâsıf bu tedbiri uygun buldu.

⁴⁷² Vâsıf burada Obreskov'u şöyle tarif ediyor: «Obreskov, cihandide bir maslahata nazar eden peyftn Ur v&ns oh*,...»

Vâsîf Efendi, söz verdiği cevabı getirmek için ikinci gün Yaş şehrinden ayrıldı. Tekrar Rusçuk'tan geçerken, serasker Dağıstanlı Ali Paşa ona, huzursuz bir çehre ile, teşebbüsünün sonucunu sordu. Vâsîf Efendi de «Dört-beş gün içinde Tuna'yı aşmaya hazır olun» cevabını verince, Dağıstanlı'nın yüzü sapsarı oldu ve adetâ titreyerek şöyle dedi: «Efendi, bu imkânsız, Bosna birliklerinde dizanteri salgını var, asker sinek gibi ölüyor, geri kalanlar da göçmen kuşlar gibi yuvalarına dönüyorlar. Kasalar boş ve erzak yok. Allah aşkına sadrazama söyle, bana asker, para ve mühimmat göndersin. Yoksa Rusçuk'u ancak bir mucize kurtarabilir!»

«Peki ama, birkaç gün Önceki asil gururunuz ne oldu? Hasmetmeaplaruun tavnndaki bu değişikliğin sebebi ne?» dedi Vâsîf Efendi.

«Heyhat,» diye cevap verdi serasker, «buradan Önceki geçişinizde durumum bugünkünden farklı değildi. Fakat herkesin arasında başka türlü konuşamazdım, Osman Efendi'yi kızdıracak şekilde hareket edemezdim. Çünkü o her tarafta feldmareşalin ateşkesi beş gün bile uzatamayacağını, Rus ordusunun hastalıktan kırıldığını, çıkacak ilk çatışmada bizim Hotin surlarına kadar kolayca ilerleyebileceğimizi söylüyor.»

Osman Efendi o sırada istanbul yolunda idi ve padişah nez-dindeki itibarı yüzünden herkes, ondan çekiniyordu. Razgrad'a gelince, Vâsîf Efendi'yi Nail Paşa'nın kardeşi Bekir Bey karşıladı ve teşebbüsünün sonucunu öğrenmek istedi. Çünkü o da Osman Efendi'nin her yerde, ateşkesin uzatılamayacağı yolundaki nutuklarını, gerek Rusçuk'u savunmak için, gerekse Tuna'yı aşmak için bu şehre gitmek gerektiğini durmadan tekrarladığını duymuştu.

Vâsîf Efendi sadrazamın karargâhına geceleyin ulaştı. Gün doğarken de sancak çadırına gitti ve orada sadaret kaymakamı ile reis-ül kuttaki buldu. Oradan sadrazamın çadırına geçerek görevini başarı ile yaptığını ve bu arada Bekir Bey'in endişesini gidermek için de bir hayli güçlük çektiğini anlattı.

Sadrazam, Osman Efendi'nin düşüncesiz telkinlerine rağmen Vâsîf Efendi'nin yoluna devam etmesine, görevini başarı ile yapmasına o kadar memnun oldu ki ona nasıl teşekkür edeceğini bilemedi. Hemen üzerindeki bütün altınları ona verdi. Ayrıca onu amedciliğe, yani mektupçubaşı yardımcılığına terfi ettirdi. Fakat Vâsîf, bu görevi uzun zamandır basan ile yürüten, yaşı ilerlemiş olmasına rağmen devlete en iyi şekilde hizmet vermekte olan Nuri Efendi'yi kırmamak için amedciliği kabul etmedi. Sadrazamdan bu lûtfunu fırsat olursa daha başka şekilde kullanmasını rica

etti.

Vâsîf Efendi sadrazamın yanından henüz ayrılmıştı ki, Muh-sinzâde maiyetindeki subaylardan birini göndererek ona Anadolu'da Karahisar yakınlarında büyük bir zeamet⁴⁷³ verdiğini bildirdi⁴⁷⁴.

Feld-mareşal Homanzov'un sadrazama kırk günlük ateşkes için mutabakatını bildiren mektubu divanda okundu. Ateşkes, divanda bulunan herkes tarafından sevinçle kabul edildi. Sadrazam tarafından imzalanmış ateşkes anlaşmasının bir an önce Rus karargâhına gönderilmesi kararlaştırıldı. Çünkü o sırada firar eden beş yüz yeniçerinin Çaûk-Kavak muhafızını öldürdükleri haberi alınmıştı. Bunu duyan Osman Efendi, kendini tutamayarak, «Böyle bir şey olacağına hiç inanmazdım» dedi. O zaman, onunla hiç geçinemeyen Yasinci Efendi ayağa kalkarak cevap verdi: «Sen zaten her zaman yanılırsın, senin saçma, kestirip atan her zaman menfi tavırlarına rağmen, Allah'ın seni haklı çıkardığı bir tek olay yoktur!-

Bundan sonra divan dağıldı.

Üç hafta sonra, sadrazam Rus karargâhından yeni mektuplar aldı. Romanzov bu mektuplarında imparatoriçenin istenen ateşkese razı olduğunu, Obreskov'un müzakereleri başlatmakla görevlendirildiğini, kongrenin yapılacağı şehrin Fokşan yerine Bükreş olmasına karar verildiğini bildiriyordu (17 Ekim 1772 -OReceblI85).⁴⁷⁵

Bükreş Kongresi De Dağılıyor

Osmanlı karargâhında ateşkes ilân edildikten sonra Muh-sinzâde barış görüşmeleri için yeni murahhaslar seçti. Başmu-rahhas olarak bu işlerde oldukça tecrübeli ve padişahın da güvenini kazanmış bulunan reis-ül küttap Abdürrezzak Efendi'yi görevlendirdi. Başmuhasebeci Süleyman Penan Efendi ile si-lâhdar kâtibi Ataullah Bey de ona yardımcı tayin edildiler. Beylikçi (yani Reîsefendi'nin muavini) Seyyid Mehmed Hayrı Efendi murahhas kâtibi, Vâsîf Efendi ise konferans kâtibi olarak görev aldılar. Bunlara da sadaret kâtiplerinden iki kişi yardımcı olacaktı. Abdürrezzak Efendi'nin toplantıya, katılamadığı zamanlarda ona, birinci tezkireci İbrahim Münib Efendi vekalet edecekti.

⁴⁷³ Zeamet, yılda 20.000 aspros (çok küçük değerde akçe)'den fazla bir gelir temin ediyordu. Zeamet sahibi buna karşılık savaş zamanında İstenilen sayıda bir süvari birliği çıkarır ve donardı.

⁴⁷⁴ Vâsîf, I. AbdüHamîd'in padişahlığında ve sadrazam Muhsinzâde'nin Ölümünden sonra, Esmâ Sultan'ın tahriki ile zeametın ondan alındığını esefle anlatıyor.

⁴⁷⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/495-500

Bu defa, Avusturya ve Prusya elçileri kongre veya konferansa davet edilmediler. Bunların Fokşan kongresine davetleri Bâb-ı Âli'ye üçyüz bin kuruşa mal olmuştu. Bu elçiler İstanbul'da kaldılar.

Padişahın da onayı ile tam yetkili murahhas olan Abdürrezzak Efendi, Şumnu'dan hareket ederek Rusçuk ve Yergöğü yoluyla Bükreş'e geldi (2 Kasım 1772 - 25 Receb 1185). Önce, başmurahhaslar tercümanlar vasıtasıyla birbirlerine iltifatlarını sundular. Sonra Obreskov Abdürrezzak Efendi'yi bizzat ziyaret etti ve 'hoşgeldiniz' dedi. Reisefendi, Obreskov'u ziyaret edeceği günün arifesinde, ona, çok zengin koşumu ile güzel bir at hediye etti. Onunla gelen oğlu Ahmed Hamid Efendi de, Rus el-çisiyle Bükreş'e gelen Romanzov'un oğluna güzel bir at gönderdi. Romanzov'un oğlu ise atı getiren görevliyle Ahmed Hamid Efendi'ye kakum ve samur kürkler yolladı.

Murahhaslar ilk toplantıyı 20 Kasım (13 Şubat) günü yaptılar. Hayri ve Vasıf Efendiler aralarında işbölümü yapmışlardı: Hayri Efendi Rus konuşmacıların, Vâsıf Efendi ise Osman-, lı murahhaslarının konuşmalarını kaleme alacaklardı.

Yetki belgelerini teati eden murahhaslar önce ateşkesin uzaması konusunu ele aldılar. Abdürrezzak Efendi ateşkes süresinin yedi veya sekiz ay olmasını istiyor, Ruslar ise ancak bunun yansı kadar bir süreye razı oluyorlardı. Sonunda, bu süreyi yakın yerler için dört ay, Gürcistan, Çerkezistan gibi uzak bölgeler için beş ay olarak tespit ettiler. Abdülkerim Efendi ile Sî-molin arasında imzalanan birinci ateşkesin bütün şartları bu ikinci anlaşma için de geçerliydi ve ateşkes 21 Mart'a kadar uzatılmış oluyordu: Bu yeni anlaşma da yazıldı, imzalandı, teati edildi.

Bu anlaşmanın bir kopyası kendisine ulaştırılan sadrazam o kadar memnun oldu ki, sevincinden, Vâsıf m deyimi ile ⁴⁷⁶ «silahlarını unutma çivisine astı ve bıraktı».

İkinci görüşmede Obreskov, konuya Kırım'ın bağımsızlığı meselesi ile başlamadı. Çünkü, Fokşan görüşmesinde kendisi ve Orlov müzakereye bu konu ile başlamışlardı ve bu konuya takılıp kaldıkları için müzakereler kesilmişti. Obreskov, Kırım'ın bağımsızlığından tek söz etmeden, harbi başlatanın Bâb-ı Ali olduğunu söyleyerek harp tazminatı taleplerini ortaya getirdi. Abdürrezzak Efendi bu suçlamaya, Rusya'nın tehdit eden tutum ve hareketlerini hatırlatarak cevap verdi. Rus birlikleri barış halinde iken

⁴⁷⁶ Cümle forte: «Attt-ı harbiyeyi avfttd miamar-i nişyan,,».

Balta'da Türklere saldırdığı ve birçok zarara sebep oldukları için, Bâb-ı Âli'nin de tazminat istemek hakkı olduğunu söyledi ve sözlerine şöyle devam etti: «Harbe karar veren hükümetlerin en az üç yıl hazırlık yapmaları âdettir. Fakat Bâb-ı Âli bu savaşa sebep olan Polonya meselesinde baskına uğradı. Üstelik, Rus sefaretı bütün bu durumların barış yoluyla çözüme ulaştırılacağı teminatını verdiği için Osmanlı devleti buna güvenerek harp hazırlığını ihmal etti. Öyle, ki, ordusunun yiyeceğini bile hazırlamadı. Müslüman ordusunun Bender'e geldiği zaman yiyecek sıkıntısı çektiğini siz de biliyorsunuz. Bu şehrin halkı 'bizi, mademki Bâb-ı Ali hükümeti harbe karar verecekti, uzun zamandan beri erzak anbarlarını niçin doldur-madı, diye itham etti. Bunu herkes biliyor. Bizim bu ihmalimizin sebebi, Rusya'nın mütemadiyen tekrarladığı barış ümMinfl kapdmamızdır. Demek ki, harp tazminatı istemek Ruslardan çok bizim hakkımızdır.»'

Bu konuda uzun ve hararetili bir çekişmeden sonra Obreskov, Fokşan'daki görüşmede olduğu gibi, konuyu sonuca bağlamadan başka bir maddeye geçti.

Murahhaslar bir süre, haftada iki gün düzenli olarak toplantılara devam ettiler. Düzenli toplantılardan başka, hararetili ama sonuçsuz tartışmalarla geçen olağanüstü toplantılar da yapıldı. Nihayet Obreskov Türk murahhaslara on maddelik bir nota verdi ki bunda Rusların bütün istekleri yer alıyordu.

Bu on maddede özetle şunlar vardı:

1- Bâb-ı Ali, kendisine karşı silahlı olarak harekete geçen Boğdan ve Eflâk halkına yumuşak davranacak ve tam bir genel af ilan edecektir;

2- Gürcistan'ın bütün kaleleri Osmanlılara geri verilecek, fakat Osmanlılar bundan böyle Gürcistan'dan köle almayacak, köle ticareti yapmayacaklardır.

3- Bâb-ı Âli nezdindeki Rus elçileri huzura kabul edilişlerinde, en yüksek derecede itibar göreceklendir;

4- Elçilerin servislerindeki bütün personel ve bunların tercümanları her türlü vergiden muaf tutulacaklardır;

5- Dinini değiştirip müslüman olanlar, tercümanların huzurunda kendilerine tekrar sorulduğunda, müslüman kalmakta ısrar ederlerse, Rusya elçileri bunları isteyemeyecek-

lerdir;

6- Hırsızlık yapmış olan herhangi bir dönme, çaldığı şeyi iade etmek veya ödemek zorunda olacaktır;

7- Büyük ve Küçük Kabartaylar Bâb-ı Âli tarafından Ruslara bırakılacaktır;

8- Karım Hanı'nı gelecekte Kırımlılar seçecektir;

9- Esirler karşılıklı olarak, fidye ödenmeden, mübadele esasına dayanmadan, teşekkür eder tarzda iade edileceklerdir ⁴⁷⁷;

10- Sön barış anlaşması (1843'te imzalanan), geleceği olmadığı için, yürürlükten kaldırılacaktır.

Uzun ve hararetli çekişmelerden sonra Türk murahhaslar, on maddelik bu mutabakat belgesini imzaladılar. Obreskov bundan sonra, yavaş yavaş, Kırım'ın bağımsızlığı meselesini ortaya atmaya başladı. Barışın olması veya olmaması bu meseleye bağlı idi. Nitekim bu mesele büyük çekişmelere yol açtı. Sonunda kısmen bir çözüme varıldı. Mutabık kalman noktalar şunlardı:

1- Kırım'daki bütün camilerde imamlar Cuma hutbelerinde, eskiden olduğu gibi, padişahın adını zikredeceklerdir; **2-** Kırım Hanı'nı Kırımlılar serbestçe seçecek, padişah da seçilen hana, hanlık beratlarını göndereceklerdir; **3-** Şer'i işleri yürüten Kırım ulemâsı, İstanbul kadısından (meşihat makamından) izin alacaklardır.

Türk murahhasların kabul etmedikleri tek nokta, Kerç ve Yenikale'nin Ruslara terkedilmesi idi. Obreskov bu yerlerin Ruslara, Reisefendi ise Kırımlılara verilmesi üzerinde ısrar ediyorlardı. Görüşmelerin yeniden anlaşmazlıkla sonuçlanmaması için, murahhaslar hükümdarlarından son emirleri almak üzere, müzakerelere kırk gün ara verildi.

Bu mühletin sonunda, yirmiyedinci oturumda, Obreskov, Türk murahhaslara, hükümetinin şartlarını bildiren yedi maddelik bir ültimatoma verdi (4-15 Şubat 1773). İmparatoriçe, Türklerin bu şartları kabul etmeleri halinde, hakkı olan savaş tazminatını istemekten vazgeçeceğini bildiriyordu. Ültimatomda yer alan maddeler özet olarak şöyle idi:

1- Rusya, Kırımlıların bağımsızlığını garanti eden devlet olarak kabul edilecek; Kerç ve Yenikale Ruslara bırakılacak;

2 - Rus savaş ve ticaret gemileri Karadeniz'de ve Adalar denizinde

⁴⁷⁷ Hiç fidye almadan bütün esirlerin serbest bırakılması ile ilgili protokol maddesi şöyle idi: «Bundan böyle yalnız Rus esirler değil, Polonyalılar, Mol-davlar, Ulahlar, Gürcüler, Osmanlı eyaletlerinde bulunan her mezhepten esirler, Bâb-ı Âli nezdindeki Rus elçisinin ilk isteğinde serbest bırakılacaklardır!».

Rusya, işte bu cümledeki kelime oyununa dayanarak, Polonyalıları, Mol-davları, Utanları, çeşitli Hristiyan mezheplerinden olanları himaye etme hakkına sahip olmuş, Bâfe-i Âli de bunu kesin olarak kabul etmiştir. Bir ülke de diplomasiinin zayıf olduğu zaman uğranılacak zararlı duruma bu olay bir örnek sayılabilir; gelecekte, iki devlet arasında, diğer devletleri müzakerelerden habersiz ve uzak tutarak yapılacak bir anlaşmanın, pek çok ülkeyi çok önemli derecede ilgilendirebileceğini düşünmek gerekir. Böyle bir anlaşma yalnız Türk imparatorlusunun geleceğini değil, genel olarak bütün dünyanın geleceğini etkiliyor. Thugut'un Mayıs 1773 tarihli raporundan.

(Ege'de) serbestçe dolaşabilecekler;

3- Kırım'ın bütün diğer kaleleri Kırımlılara verilecek;

4- Halen Rusların elinde esir bulunan Boğdan voyvodası Gregor Gika (Gregoire Ghika) ülkesine dönecek ve prensliğini babadan oğula geçer şekilde sürdürecektir, fakat İstanbul'a her üç yılda bir vergi verecek, bu verginin miktarı, Ragusa prensliğinde olduğu gibi, bir yıllık gelirine eşit olacaktır.

5- Rusya İstanbul'da devamlı olarak bir temsilci (elçi) bulundurabilecektir.

6- Kuburun tamamen ve her şeyi ile Ruslara terkedilecek, Özi kalesi ise yıkılacaktır.

7- Osmanlı devleti Rus hükümdarlarını Rusya padişahı olarak kabul edecek, ona, Osmanlı İmparatorluğu'nun tebası olan Yunanlıları (Ortodoksları) himaye hakkını tanıyacaktır.

Reisefendi bu ağır şartlara itiraz etti. Bâb-ı Ali'nin bu maddelerin bir tekini bile kabul etmeyeceğini, bunları kabul etmektense kanının son damlasını akıtıncaya kadar savaşaacağını söyledi. Ama, Obreskov'un da teklifine uyarak, görüşmeleri bu şekilde sona erdirmeden, şartları bir defa da Bâb-ı Ali'ye bildirerek talimat beklemeyi kabul etti. Bu maksatla, yardımcısı Ataullah Bey'i Şumnu'daki kış karargâhında bulunan sadrazama gönderdi.

Sadrazam divanı topladı. Divana bütün birliklerin paşaları da davet edildi. Rusların yeni şartlarını bildiren notaları okundu. Bu nota hakkında divanın ortak görüşü şu oldu:

«Ruslann asıl gayesi Kerç ve Yenikale limanlarını ele geçirmektir. Diğer hususların hepsi mugalatadır, safsatadır. Rus gemilerinin Osmanlı denizlerinde serbestçe dolaşmaları hususunda anlaşmaya varılabilir; Kırım'ı bugünkü karışık durumunda bırakmaktansa bağımsızlığını kabul etmek daha iyidir ve zamanla bazı kayıplar tekrar elde edilebilir. Notadaki şartların kabul edilmemesi halinde Ruslara istediği elli bin kese tazminatı teinin etmek de mümkündür. Daha on yıl ihtili ihtimali olan bir savaştan sonra, daha avantajlı bir banş elde etmek de zor olacaktır.»

Ataullah Bey divanın bu fikrini İstanbul'a ulaştırmakla görevlendirildi.

Divan-ı Hümayun'un bazı üyeleri ve özellikle Osman Efendi, öne sürülen bu şartlara şiddetle itiraz ettiler ve uzun müzakerelerden sonra, şartların ve notanın reddine karar verdiler.

Ataullah Bey bu cevabı alarak Bükreş'e hareket etti. Fakat karargâhta,

sadrazamın yanından ayrılmadan önce, sadrazam kendisine gizli olarak, işi hemen bitirmemesini, görüşmeleri mümkün olduğu kadar uzatmasını tenbih etti.

Reis-ül Küttap Afodürrezzak Efendi, Rusları bazı şartlardan vazgeçirmek için elinden geleni yaptı. Fakat, üç saat süren bir çekişmeden sonra Obreskov, Bâb-ı Âli bu şartların tamamını kabul etmezse müzakerelere devam etmeyeceğini, zaten bu durumda çekilme emri aldığını açıkladı.

Ertesi gün, A'bdürrezzak Efendi, Obreskov'u bir defa daha ziyaret etmeye karar verdi. Yanına Beylikçi tAtaullah Bey'i vft Vâsıf Efendi'yi alarak Obreskov'un ikametgâhına gitti. Burada anlaşılmadıkları konularda eski görüşlerini tekrarlayarak birkaç saat kaldılar, ama hiçbir anlaşma olmadı. Fakat, bir yeni* lik olarak Obreskov, Bâb-ı Ali son şartları kabul ederse, Türklerin Taman kıyısında bir kale ya da müstahkem mevki yapmalarına Rusya'nın karşı çıkmayacağını bildirdi. Aksi halde müzakerelerin tamamen sona ereceğini, Bükreş'te sonuç almadan daha uzun kalamayacağım, emrini yerine getirmediği için hükümdarını üzmüş olacağını söyledi.

Reis-ül Küttap Abdürrezzak Efendi'ye padişah da gizli bir mektup göndermişti. Bunda, eğer Ruslar Kerç ve Yenikale'yi istemekten vazgeçerlerse, onlara yetmiş milyon kuruş tazminat teklif etmesine izin veriyordu⁴⁷⁸.

Sahib Giray, Aii Bey Ve Şeyh Tahib	
Yeni Sefer İçin Silahlanma.....	
Ruşçuk Ve Karasu Savaşları.....	
Ruslar Sîlistre Ve Varna'dan Çekiliyor.....	
Kaynarca Savaşı.....	
Üçüncü Mustafa'nın Ölümü.....	

⁴⁷⁸ Vâsıf, 15.000 kese yani 80 milyon kuruş olduğunu söylüyor, Obreskov'un mektubunda ise 70 milyon olarak belirtiliyor: «Ayın 21'nde ikametgâhına gittim. Abdürrezzak Efendi bana, o günden, önce Bâb-ı Âli'den kesin kararlar ilgili hiçbir talimat ve malûmat almadığım söyledi. Ama o gün postacının kendisine bir ültimat getirdiğini, bunda «unların bulunduğunu açMadı: «İSgal edilen bütün Osmanlı topraklarının geri verilmesi, Kırım'a bağım-sızuk verilmesinden, Kerç ve Yenikale'yi ve Karadeniz'de Rus donanması* nm serbestçe dolaşmasını istemekten vazgeçmesi halinde, Rusya'ya yetmiş bin köse akçe para verilebilir». Ben ise cevabımda, bütün dünyanın hazineleri verilse Rus sarayının su dört esastan feragat etmeyeceğini bildirdim: 1 — Kırım'a, teklifimde bildirdiğim şekilde bağınısuzuk verilmesinden; 2 — Yeniftale ve Kerç'in ve bunlara bağlı köy ve kasabaların alınmasından; 3 — Rus filolarının, her çeşit gemilerinin, bütün denizlerde hiçbir tahdide uğramadan serbestçe dolaşmasından; 4 — Karadeniz iskelelerinde öbür devlet lerle serbestçe ticaret yapmaktan.

Ayrıca, ateşkes süresi sona erdiği, Bükreş şehri ise silah ve mühimmat deposu halinde bulunduğu için, burada hiçbir surette daha fada kalınamayacağını söyledim. Bundan dolayı birbirimizden ayrılmaya, o Tuna'nın Öbür yakasına geçmeye, ben Boğdan'da herhangi bir şehire gitmeye karar verdik. Ama müzakereleri kesmeyecek, elçilik ulaklarının getirip götüreceği mektuplarla, taraflardan birinin kesin ve son sözünü bildirmesine kadar devam edecektik...» (Obreskov'un ortaelçiye mektubu. Bükreş, 11 Mart İTO).

I. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı	
Birinci Abdülhamidin Güçsüzlüğü	
Kabinede Değişiklik.....	
Kont Pulavski.....	
Pazarcık Ve Kozluca'da Bozgun.....	
Kaynarca Barışı.....	
Kaynarca Barışı İle İlgili Düşünceler	

Obreskov bu teklifi dinledikten sonra şöyle dedi:

' Sizi temin ederim ki, iflas halinde sandığınız devletimiz, son notadaki dört şartı kabul etmeniz halinde, aynı miktar parayı size derhal ve hiçbir zorluk çıkarmadan verebilecek durum-diadırU

Bu dört madde, Kırım'ın bağımsızlığı, Kerç ve Yenikale'nin terkedilmesi, Kılburun'daki tahkimatın kaldırılması ve kalelerin yıkılması, ticaret serbestliğı ile ilgili maddelerdi.

Reisefendi, Beylikçi ve Vâsıf Efendi bu cevap karşısında  aşırdılar,   mitleri iyice kırıldı.

Hararetli geçen tartışmalardan birinde Türk murahhas, Ob-reskov'a, Pruth barışından, bu barışta Türk paşasının I. Petro'-yu kurtaran c mertliğınden söz ederek şöyle demişti:

«H k mdarınız Petro, en korkunç bir duruma d ş r ld ğı, ağı  kabuklarından başka yiyeceğı kalmadığı zaman, Bâb-ı  li onu öldürmek ya da esir almak yoluna gitmemişti. Sadece, Azak kalesini almakla yetinmişti. Siz Azak'ı geri verme vaadini de unuttunuz ve ancak yeniden ciddi bir harp tehdidi ile karşı karşıya kalınca bu anlaşma hükmünü yerine getirdiniz. O taahh d n z  yerine getirmeyisiniz sizi kötü niyetli olarak su lamamıza hak kazandırmışti.»

Obreskov buna şu karşılığı verdi:

«Generaliniz Baltacı Mehmed Paşa, bu davranışı ile akıllı ve tedbirli olduğunu göstermiş bulunuyor. O, savaşmaktan başka hiçbir çaresi kalmayan bir orduyu buna mecbur etse idi, kasanmış olduğı zaferi elden kaçıracağını anlamış bulunuyordu ⁴⁷⁹.»

Abd rrezza c Efendi Bükreş'ten ayrılmadan önce, Obreskov'la onun ikametg hında son bir görüşme daha yaptı ⁴⁸⁰. Fakat bu da öncekiler gibi sonuç almamadan geçti.  k  murahhas birbirine veda etmeden, kabul edilmiş maddelerin onaylanmış nüshalarını teati etmek üzere, Yergöğü adasında veya başka bir yerde buluşmak için anlaştılar ⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ Vâsıf, II, s. 245'te, buna benzer birçok konuşma olduğunu, ama bunların tarafları kızdırmaktan başka bir şeye yaramadığını söylüyor.

⁴⁸⁰ Vâsıf bunu 'nihayet-fil nihayet' şeklinde ifade ediyor.

⁴⁸¹ Obreskov, Thugut'a Bükreş'ten yazdığı 31 Mart 1773 tarihli mektubunda şöyle diyor: «  Abd rrezza c Efendi ile müzakereleri kesmemek hususunda yaptığım anlaşma sadrazam tarafından memnuniyetle karşılanmış ve istenildiğı şekilde onaylanmıştır. Böylece yazışmalar devam edecek ve bu yazışmada söylenenler, yüzyüze

Reisefendi, sadrazamın karargâhına gitmek için, bütün maiyeti ile, ilkbaharın ilk gününde Bükreş'ten ayrıldı (22 Mart 1772 - 28 Zilhicce 1186).

Ateşkes süresi bitmişti. Şimdi yeniden savaşa hazırlanmak 'gerekliyordu. Bu arada Bâb-ı Âli uzun bir beyanname ile barış konferansının başarısızlıkla sona ermesinin sebeplerini Avrupalı elçilere izah etti ⁴⁸².

Reisefendi'nin dönüşünden önce toplanan divan-ı hümayunlarda, Kerç ve Yenikale'nin verilip verilmemesi konusu uzun uzun tartışıldı. Barışı kurtarmak için padişah ve vezirler şartlara razı idiler, ama ulemânın inatlarını yenemediler. Ulemâ bu iki mevkiin feda edilmesi pahasına barış istemiyor, bunların Osmanlı devletinin elinde kalmasını, Kırım'ın bağımsızlığı meselesinden çok daha önemli görüyordu. Daha sonra devlet va-kanüvisi bu olayları anlatırken, Reisefendi Abdürrezzak'ın kardeşi olan bir molların ağzından, o sırada ulemânın ne kadar güçlü, mutlak hâkim görünen ve tek başına yönetmeyi seven padişahın da gerçekte ne kadar güçsüz olduğuna dikkati çekiyor.

İki kazaskerden biri, muhtemelen Mehmed Molla, padişaha körü körüne bağlı idi ve daha sonra şeyhülislâm olmuştu. İşte bu kazasker, bir gün Reisefendi ile karşılaşınca ona şöyle dedi: «Kardeşin ne yapıyor? Padişahın ağzından bizzat duydum, eğer Abdürrezzak bütün şartları kabul edip barışı sağlarsa devlete büyük bir hizmet etmiş olacağını, ama halk bu sonucu beğen-meyip homurdanmaya başlarsa, onu bütün ailesi ile birlikte adalara süreceğini söyledi.»¹

Bu konuşmayı duyan Abdürrezzak Efendi, ondan beklenenin tersi bir tepki gösterdi. Adalara sürülmek korkusu karşısında paniğe kapıldı, cezalandırmayı hiçe sayıp barış sorumluluğunu üzerine alamadı. ⁴⁸³

Sahib Giray, Ali Bey Ve Şeyh Tahîb

söylenmiş, kongrede konuşulmuş gibi kabul edilecektir. Buna göre, sayın elçi, bu meseleyi mutlu bir sonuca ulaştırmak üzere, bütün imkânlarınızı kullanmanız ve gayret göstermeniz için vakit geçmiş değildir».

Obreskov, iyi niyetli araçlar olarak gayretlerini devam ettirmek isteyen Thugut ve Zegelin ile sık sık yazışmak suretiyle haberleşmiş, fakat bunun bir yararı olmamıştır. Thugut ve Obreskov arasındaki yazışmaların belgeleri Thugut'un raporlarına eklidir

⁴⁸² Bâb-ı Âli'nin 16 Nisan 1775 (23 Muharrem 1187) tarihli bir beyannamesi Thu-gut'un 20 Nisan tarihli raporuna eklidir. Bu beyanname, Rusya'nın ultimatomu ile birlikte, İstanbul'da akrecÜte Avrupalı bütün elçilere dağıtılmıştır. Rus murahhası Obreskov'un tercüman Fini vasıtasıyla Osmanlı murahhası Reis-ül Küttap Abdürrezzak Efendi'ye verdiği (orijinali İtalyanca olan ve Türkçe tercümesi bulunan) metinde, Kırım'ın bağımsızlığı üzerinde duruluyor, bu esasın kabul edilmesi halinde, bağımsızlığın sınırsız ve şart-sız olarak tespiti isteniyor ve bu «sine qua non» şartı olarak ileri sürülüyordu. Thugut'un Nisan ayında yazdığı rapor. Avusturya İmparatorluk Arşivi.

⁴⁸³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/500-508

Silah seslerinin kesildiği, Bâb-ı Âli'nin Fokşan ve Bükreş'te barışı kurtarmaya çalıştığı dönemde, o mağlubiyetler arasında, padişah, Kırım'dan ve Mısır'dan bazı iyi haberler de almıştı. Ama bunlar, diğer cephelerdeki yenilgileri telâfi edecek kadar önemli değildi. Mısır'da Rusların kıskırttığı Atı Bey isyan bayrağını çekmişti. Öte yandan Kırımlılar Han olarak Sahib Gi-ray'ı seçmiş, o da kalgayhğa Rusların Petersfoourg'a götürdüğü kardeşi Şahin Giray'ı, nureddinliğe İse Bahadır Giray'ı ⁴⁸⁴ getirmişti. Han'ın tahta çıkışından az sonra, Kırım ricalinden yüzelli kişi, padişaha bir mektup yazarak, Ruslara boyun eğdikleri, teslim oldukları için özür diliyor, kendilerini terketme-mesi için ricada bulunuyor, yalvarıyorlardı. Sonraki yıl, bir Rus generali çarın bir buyruğu ile Kırım'a gelip, Han'a, İsveç üzerine yürüyecek on bin kişilik bir ordu çıkarmasını emredince, hoşnutsuzlukları daha da artmıştı. Mirzalar Rus generaline, ancak kendi topraklarını savunmak için silâha sarkabileceklerini söyleyerek dileğini yerine getirmeyince, Saint-Petersbourg hükümeti, zaman ve ortamın uygun olmadığını da düşünerek, daha fazla ısrar etmedi.

Bu savaşın başlamasıyla Rusya, Osmanlı devletine kuzeyden, güneyden, doğudan, batıdan, her taraftan sakhrıya geçmişti. Orduları Tuna'da, Kırım'da, Kuban'da, Gürcistan'da, Mo-ra'da savaşıyordu. Donanması Karadeniz'de, Akdeniz'de dolaşıyor, Peloponez, Suriye, Mısır kıyılarını tehdit ediyordu.

Yukarıda adı geçen Ali Bey, Mısır'ın güçlü bir şeyh-ül beledi idi. Kardeşi Ebu Zeheb ⁴⁸⁵ Şam'da ona karşı bir ayaklanma tertip etmişti. Ali Bey ise, sadece kendi otoritesine dayanarak Mekke şerifini azletmişti. Önce sahte bir fermanla Yen-bu'yu ele geçirmiş, Cidde'ye kendi adma bir muhassû tayin etmiş, Suriye ve Mısır'da âyetler katarak ve Kur'an üslûbunu taklide çalışarak beyannameler dağıtmaya başlamıştı ⁴⁸⁶. Bu beyannamelerle Bâb-ı Âli'nin Kahire ve Şam'daki valilerini suçluyor, halkı esaret boyunduruğunu atmaya, eskiden olduğu gibi Memlûklerin idaresinde bağımsız olmaya davet ediyor, kıskırtıyordu. Akkâ'da Bâb-ı Ali'nin emirlerini hiçe sayan Şeyh Tahir, Ali Bey'in kendisi ile birleşmesi teklifini kabul etti. Böylece, Suriye ve Mısır,

⁴⁸⁴ Mobsinzâde Mehmed Pasa'nın Osman Efendi ve Bucak Tatarlarından Hı-dırağa vasıtası ile padişaha sunduğu bir raporun tercümesinden. Hıdmğa Kırım'dan özi'ye, oradan da 2 Şevval 1183'te (7 Ocak 1772'de) başkent İstanbul'a geçmişti (Thufiut'un 3 Şubat 1772 tarihli raporu).

⁴⁸⁵ 'Zeheb' Arapça'da 'altın' demektir; 'zeheb' ise 'adım*' veya 'yürüyüş' anlamına gelir. Şu Arapça vecize, aradaki farkı çok iyi anlatır:

Uttur »bebek ve sehabe ve mezhebek. Yani: Altınını, adımını ve mezhebini belli etme (sakla).

⁴⁸⁶ Vâsîf, n. s. 217'de. bu bildirilerden birini aynen naklediyor W. bu daha Mora Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye'de dağıttığı kıskırtma bildirOe-rine örnek olmuştur.

Osmanlı idaresine karşı birleşmiş oluyorlardı.

İsyanı bastırma ve âsileri tenkil enirini alan Şam valisi mağlup oldu. Bu durumda Ali Bey Mısır'ın bağımsızlığını sağladığını zannetti. Bundan sonra Bedevilerin şeyhi Hammam'ın kuvvetlerini de kırınca Arabistan'ın fethine girişti. Daha sonra da Suriye'nin hâlâ padişahın emrinde ve ona bağlı olan bölümüne saldırdı. Bu ülke, kaderini her zaman Mısır'ın yanında yer almaya bağlamıştı. Şimdi ise devlet olarak güçlenmek istiyordu.

Bir Rus savaş gemisi Dimyat ⁴⁸⁷ açıklarında birkaç sivil gemiyi ele geçirmişti. Bu olaydan sonra Şeyh-ül beled Ali Bey, Rusya'nın Akdeniz donanmasına kumanda eden Kont Aleksî Orlov ile temasa geçti. İki arasında yapılan anlaşmaya göre, Rusya, Osmanlı devletine karşı girişeceği savaşta ona asker, silah ve mühimmat vermeyi taahhüt ediyordu.

Şeyh-ül beled, kısa zamanda Gazze, Remle, Nablus, Kudüs, Yafa ve Sayda'yı ele geçirdi. Sam da kapılarını açmakta gecikmedi. Ama bundan sonra yenilgiler başladı. Tam Osmanlı sınırlarına doğru harekete geçmeye hazırlanırken, kayınbiraderi Ebu Zeheto de ona karşı harekete geçti. Bu rakibine yenilen Ali Bey Kahire'ye çekildi ve bu şehrin kalesine kapandı. Daha sonra da, hazinesini ve haremîni toplayarak, Suriye'de sadık dostu ve müttefiki Şeyh Tâhir'in ⁴⁸⁸ yanına gitti.

Şeyh Tâhir, Cezzar Ahmet Paşa'nın selefi idi. Cezzar Paşa, günümüzde, hem tiranlığı hem de Akkâ'da Fransız ordusuna karşı kahramanca savunmasıyla meşhur olan paşadır.

Ali Bey ve Şeyh Tâhir, Şam valisi Osman Paşa'nın ve onun müttefikleri olan Dürzîlerin şiddetli baskısı ve kuşatması altında bulunan Sayda'ya yardım için kuvvetlerini harekete geçirdiler. Bu sırada Akkâ koyunda bir Rus filosu görüldü. Bunlar, isyan eden Şeyh Tâhir'e yardım için gelmiş gemilerdi. Tâhir, al-tıyüz kese para karşılığında, Rusların kendisiyle birlikte Sayda'ya saldırmaları vaadini aldı. Şeyh Tahir'in ordusu, Saffet ve Mütavelli'nin altı bin süvarisi ile Ali Bey'in sekiz yüz Memlûk piyadesinden oluşuyordu. Türkler ve Dürzîler de on bin süvariden oluşan bir orduya sahiptiler. Ayrıca yirmi bin köylüyü de silah altına almışlardı.

Tahir'in ordusu ile yaklaştığını öğrenen Osman Paşa, Sayda kuşatmasını kaldırarak bu şehrin yakınında ve deniz kıyısında onları savaşa mecbur etti. Bir Rus firkateyni de savaşın başladığını haber vermiş oluyordu. Dürzîler

⁴⁸⁷ Volney, Voyage adlı eser. I, s- 8, bölüm: -Ali Beğ Tarihi».

⁴⁸⁸ Tâhir (temiz) kelimesini Mısırlılar 'dâhir' şeklinde telâffuz ederler ki bu da 'parlak, muhteşem' demektir.

dağılıp kaçtılar ve savaşı Şeyh Tâhir ile Ali Bey kazanmış oldu. Rus filosu da Beyrut'u bombalayarak üç yüz kadar evin yıkılıp yakılmasına sebep oldu. Ebuzেহেব'in vaadine, askerlerinin gelip başlarına geçmesini istemelerine aldanan Ali Bey, Rusların yardım kuvvetini beklemeden beşyüz &Temlûk askeri ve Osman Bey'in kumandasındaki binbeşyüz Safed süvarisi ile yürüyüşe geçti (Nisan 1773 - Muharrem 1187).

Bu sırada Şeyh Tâhir Yafa ve Nablus'a yürüdü. Kendisin* den ayrılan bu şehirlerin halkını cezalandırmak istiyordu. Yafa direndi ve kapılarını ancak ertesi yıl Şubat ayında açtı. Öte yandan Ali Bey Salahiye önlerinde durup karargâh kurdu. Burada dört yüz kişilik bir Rus bölüğü onun kuvvetlerine katıldı.

Ebuzেহেব'in öncü kuvvetleriyle yapılan ilk çarpışmayı Ali Bey kaybetti. Yeniçeriler önce tarafsız kalmış, sonra da Ebuzেহেb'in safına geçerek Ali Bey'e hücum etmişlerdi. Ali Bey kaderine razı olarak savaşa devam etti, mağlup oldu ve yaralandı. Yaraları yüzünden karargâhta kalmaya mecbur olmuş, Gaz-ze'ye çekilmeyi reddetmiş, düşmanlarının çadırına kadar gelmelerini cesaretle beklemişti. Burada iki kurşun yarası daha almasına rağmen, diz çöküp kendisini savunmaya çalıştı. Nihayet yakalandı. Ebuzেহেb, Murat Bey'e efendisinin genç ve güzel karısını vereceğini vaat etmişti ⁴⁸⁹. Ali Bey'i işte bu Mu-rad Bey esir aldı ve Ebuzেহেb'in çadırına götürdü. Oradan da Kahire'ye götürülen Ali Bey, üç gün sonra öldü. Ölümü bir rivayete göre yaraları yüzünden, başka bir rivayete göre de zehirlenmesi yüzünden olmuştu.

Esirler arasında dört Rus subayı da vardı. Rusların diğer subay ve askerlerinin hepsi çarpışmada ölmüşlerdi. Ebuzেহেb, Ali Bey'in kesik başı ile birlikte esir Rus subaylarını vali Halil Paşa'ya, o da Memlûk Beyi'nin sadakatinin delili olarak İstanbul'a yolladı. İstanbul'da şeyhülislâm bir fetva ile Ali Bey'in idamını meşrulaştırdı. Bu hüküm ulemâ arasında bîr hayli itiraz gördü, fakat ordu kadısı Mehmed Molla tarafından hararetle tasvip edildi. Bütün bu gibi durumlarda olduğu gibi, bu durumda da padişah iradesinin devletin en büyük hükmü sayılacağını söyledi.

Şeyh Tâhir'e gelince, o daha bir süre Bâb-ı Âli'nin emirlerini dinlemedi. Cesur ve müteşebbis bir âsi idi, fakat halefi Cez-zar (kasap) Paşa gibi bir

⁴⁸⁹ Sir Sidney Smith, 1801'de, bu kitabın yazarını, o zaman cMemlûklerin Anası» diye anılan bu kadına bazı armağanlar götürmesi için vazifetendirmiş-ti. Bu kitabın yazarı Yukarı Mısır'a gitmeye ve Murat Beğ'i de görmeye ha-arlandığı sırada, Murat Beğ vebadan Ölmüş-tü,

tiran olmadı.⁴⁹⁰

Yeni Sefer İçin Silahlanma

Bükreş'te barış görüşmeleri yalnız padişahın ve vezirlerin arzusu hilâfına değil, Sadrazam'ın ve Abdürrezzak Efendi'nin de arzulan hilâfına sonuçsuz bırakılmıştı. Müzakerelerin kesilmesi ve başarısızlığa uğraması, yukarıda da söylediğimiz gibi, ne pahasına olursa olsun Yenikale ve Kerç Kalelerini ter-ketmemek isteyen ulemânın inadı yüzünden olmuştur. Padişah, halkın enerjisini tahrik etmek için valilere ve birliklere hitaben bir beyanname yayınladı. Bu beyanname ile bansın sağlanması için gayretlerini arttırmalarını istedi, çünkü buna her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyuluyordu. Bâb-ı Âli vezirleri, bütün imkânlarını kullanarak daha çok asker çıkardılar ve bunları silahlandırıdılar. Böylece sadrazam tüfekli bin kişiden oluşan bir birlik, defterdar ikiyüz kişilik bir kuvvet, Reisefendi, Çavuş-başı, Sipahi ağalan ve silahdarlar da elişer kişilik silahlı yeni kuvvetler çıkardılar. Bunların bütün masraflarını kendileri karşıladılar. Cebeci, topçu ve toparabacı ağalarına gelince, bunların da her biri, bütün harcamaları kendi ceplerinden yaparak orduya yüzer kişilik asker ilâve ettiler.

Bu arada Akdeniz donanmasının kumandanlığı Moldovan-cı'nın yerine Derya Kaptanı olan Çanakkale seraskeri Hasan Paşa'ya verildi. Moldovancı ise ihtiyarlığı sebebiyle emekliye sevkedürek Rodos'a gönderildi. Karadeniz filosunun kumandanlığına Kelleci Osman Paşa getirildi. Karadeniz filosu, her biri elli-altmış top ve dörtyüz levend taşıyan dört büyük, her biri otuz-kırk top ve ikiyüz levend taşıyan orta büyüklükte dört yelkenli, şebek denilen beş hızlı gemi ve çeşitli büyüklükte diğer kırk gemiden oluşuyordu⁴⁹¹. Bu donanmanın amacı Kırım'ı geri almaktı. Fakat Kelleci Osman Kırım'ı almak için hiçbir harekette bulunmadı. Çünkü padişahla divan üyeleri arasında Kırım'ın yeni seraskeri Devlet Giray'a verilecek emirler konusunda anlaşma olamıyordu, öte yandan Osman Efendi eski projesi olan Kuban seferinde ısrar ediyordu.

Bâb-ı Âli Kırım ve Kuban'da duruma hakim olamadan yaz gelip geçti. Canikli Ali Paşa ile Devlet Giray da, bütün yazı hiçbir şey yapmadan Trabzon'da padişahın emirlerini bekleyerek geçirdiler. Bâb-ı Âli, Baht Giray

⁴⁹⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/508-512

⁴⁹¹ ttmgut'un 1 Nisan 1773 tarihli raporu.

ve Maksud Giray'dan da memnun değildi. Baht Giray'a güven sarsılmıştı. Maksud Giray ise bir senedir savunmakla görevli olduğu Rusçuk ve Niğbolu civarında halka göz açtırmıyordu. Üstelik, Baht Giray kumandanlıkta kendisine tercih edildi diye küsmüş, son anda sadrazamın karargâhını gizlice terk ederek çiftliklerinden birine çekilmişti (26 Nisan 1773) ⁴⁹². Bu tavrına kızan padişah da onu Ta-tarpazarcığı'na sürmüştü.

Fokşan barış müzakereleri kesilir kesilmez, Rusların niyetinin Silistre, Hırsova arasından ve Balya Boğazı yakınlarından ve daha aşağıda Tulça civarından Tuna'yı geçmek olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine sadrazam, Silistre seraskeri Osman Paşa'ya, Pazarcık seraskeri Abdi Paşa'ya ve Babadağ'ı savunmakla görevli beylerbeyi Çerkeş Paşa'ya, düşmanın hareketini dikkatle takip etmelerini emretmişti. Fakat ne yazık ki askerlerin çoğu firar etmiş bulunduğundan, kıyı şehirlerindeki bütün halk Ruslar görünür görünmez Pazarcık'a kaçmıştı. Düşman Karasu'ya kadar geldi ve Kara Kerman ⁴⁹³'de tahkimat ve kaleleri yıktıktan sonra tsmail şehrine çekildi. Babadağ ve Pazarcık arasında kalan kırk fersahlık (yaklaşık 200 km.) bir alanda yanan evlerden, çığneden ve yakılan ekinlerden başka bir şey görünmüyordu.

Baht Giray, Babadağ ile Pazarcık'a eşit mesafede bulunan Karasu kış karargâhında idi. Karargâha doğru kaçanları durdurup topladı. Köylere dağılmış Rus birliklerine baskınlar düzenledi, Rusların esir olarak arabalara doldurduğu kadın ve çocuklardan bir kısmını kurtardı. ⁴⁹⁴

Rusçuk Ve Karasu Savaşları

Sadrazam Muhsinzâde, ordunun komuta kademesinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra Şumnu'daki kış karargâhından ayrılıp sınıra doğru yürüyüşe geçti.

Vefat eden ordu kadısının yerine Galata kadısı Müftüzâde Ahmet Efendi tayin edildi. Yeniçeriağası'nın yardımcı paşası, yani ikinci ağa azledildi. Ağa Paşa buna sebep olarak ikinci ağanın ağzının fena koktuğunu söyledi ama asıl sebep bu değildi. Yardımcısının çok zengin ve çok itibarlı oluşunu kıskanıyordu. Onun yerine Yeğen Mehmed Ağa tayin edildi.

Bu harekâta ilk zaferi Osmanlılar kazandı ve bu Bâb-ı Âli için bir ümit

⁴⁹² 'nugut'un Haziran 1773 tarihli raporu ve Vâsıf Tarihi'nin 365. sayfasında.

⁴⁹³ ButurHn, Journal de Saint-Petersbourg, XVI, s. 142.

⁴⁹⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/512-514

oldu. Savaş, Rusçuk surları civarında cereyan etmişti. Ruslar daha önceki başarılarından gurura kapılarak bu şehri de kolayca işgal edebileceklerini sanmışlardı. Fakat Dağıstanlı Ali Paşa Rusçuk'un imdadına yetişmiş, Rusları yenmişti. Üç top ele geçirildi ve bin kadar Rus askeri esir alındı. Esirler arasında, Varşova'nın son elçisi ve Prens Pepnin'in küçük kardeşi de bulunuyordu. Bu esirin yarısı tedavi edildikten sonra İstanbul'a gönderildi ve orada Yedikule'ye hapsedildi⁴⁹⁵.

Bu zafere çok sevinen sadrazam, Rusçuk seraskerine samur bir kürk ile bir şeref kılıcı armağan etti, beylerbeyi ve öbür subaylara da değerli elbiseler ve sarıklarına takmak üzere nişanlar gönderdi, öte yandan, Karasu seraskeri Abdi Paşa'yı bu 'görevden alarak Misivri'ye gelmiş bulunan Sivas garnizonuna gönderdi. Abdi Paşa'nın yerine de Rumeli valisi ve Varna seraskeri Numan Paşa'yı tayin etti. Numan Paşa zayıf bir insan olarak biliniyordu, gerçekten de öyleydi. Varna savunması da beylerbeyi Seyyid Ahmed Paşa'ya verildi. Numan Paşa yeni göreve çağrıldığı zaman Varna'da yirmi bin kişilik bir orduya kumanda etmekteydi. Bu şehir Karasu'ya sadece yirmibeş fersah uzaklıktadır.⁴⁹⁶

Ruslar Silistre Ve Varna'dan Çekiliyor

Karasu yakınlarında karargâh kuran Baht Giray, ordusunu tehdit eden tehlikeyi sadrazama bildirmişti. Fakat, düşmanın tasarılarını boşa çıkarmak için gerekli tedbirlerin alınmasına fırsat kalmadan, Karasu'da, General Vaysman kumandasında* ki Rus birlikleri, Baht Giray'ın, Abdullah Paşa'nın ve Çerkeş Hasan Paşa'nın⁴⁹⁷ kumandasındaki birliklere ani bir hücum yaptı ve Türkleri Pazarcık'a kadar çekilmeye mecbur etti. Ayrıca onaltı top ele geçirdi (7 Haziran 1773). Düşman generali bundan sonra feld-mareşal Romanzov'un Silistre'ye yaptığı hücumu desteklemek için bu şehre doğru hareket etti. Romanzov Tuna'yı Silistre'nin altı fersah yakınındaki Balya'dan⁴⁹⁸ geçmişti. Rus birliklerinin sağ kanadına general Stupişen, sol kanadına

⁴⁹⁵ Thugut'un Haziran ayında yazdığı raporda esir sayısı bin beş yüz olarak, Les Essais de Gëographie adlı eserde ise üç bin olarak gösteriliyor. Bu seferlerden birinde Repnin'in prenslerinden biri esir alınmış ve diğer üç bin Rus esiri ile birlikte İstanbul sokaklarında yürütölmüşlerdi. Vâsıf ise, H. s. 253'te, bin iki yüz diyeceğı yerde, yanlış olarak ıla yüz diyor. Buturlin yaralıların tedavisi ile ilgili hiçbir şey söylemiyor, ama Vâsıf, prensin, Reis-efendi'ye ait çadırda, sadrazamın emriyle ihtimam ve tedavi gördüğünü söylüyor.

⁴⁹⁶ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/514-515

⁴⁹⁷ Bu harekâta gönüllü olarak katılan Avusturyalı bir subayın hatıra defterinden: «1773 Yılında Türkiye'de Ruslar».

⁴⁹⁸ Geçilen yer Balya Bogazi'dir- Buturlin «Gurobala* diyor ki burası Silistre'nin Werset uzaSmdadır.

ise general Potemkin kumanda ediyorlardı.

Osman Paşa'nın karargâhından sevkedilen Türk kuvvetleri Stupişen'in öncü kuvvetlerine geçit vermemek için şiddetle karşı koydular. Fakat düşman taktığı karşısında gayretleri boşa gitti ve Osman Paşa Silistre'den çekilmek zorunda kaldı.

Bu sırada Karasu seraskeri Numan Paşa ile Osman Paşa'nın öncü kuvvetlerinin kumandanı İbrahim Paşa'ya birer hattı hümayun gönderen padişah şu kısa ve özlü emri verdi: «Eğer hayatım lâzım ise, dağınık süvarilerini toplayıp Silistre'nin imdadına koşmalısın⁴⁹⁹.»

Bizanslıların ve Haçlıların «Dristra» dedikleri Silistre, derin hendeklerle çevrili yüksek bir müstahkem mevkidir. Bağlan, bahçeleri ve koruları çok güzeldir. Romanzov uzun zamandan beri buraya göz dikmiş bulunuyordu.

Rus ordusu Türk siperlerine doğru ağır ağır ilerledi. Kale çevresindeki hendekleri doldurmak için topladıkları çalı çırpıyı beşyüz arabaya doldurmuş, peşlerinden sürüklüyorlardı. Yetmiş büyük top ve çok sayıda havan topu ile şehre aralıksız ateş etmeye başladılar ve hiç sönmeyen yangınlara yol açtılar. Osmanlılar bu şiddetli ateş karşısında siperlerinde altı saat kalabildiler ve sonra şehrin varoşlarına doğru çekilmeye başladılar. Ruslar da varoşlara kadar geldiler. Burada çarpışma çok şiddetli bir şekilde tekrar başladı. Sonunda Ruslar sekiz bin ölü vererek çekilmek zorunda kaldılar. Bin kadar da yaralıları vardı.

Rusların bu saldırıda yenilerek geri çekilmeleri, serasker Osman Paşa ile Silistre muhafızı Seyyid Hasan Paşa'nın kahramanlıkları sayesinde olmuştur. Türklerin buradaki galibiyeti, bütün bu harekât boyunca kazanılmış en parlak zaferlerden biridir, Vakanüvis Vasıf Efendi⁵⁰⁰ bunu bütün ayrıntıları ile anlatır. Silistre müdafaası, savaşın içinde bulunan Mahmud Efendi'nin bu konuda bir eser vermesine sebep olmuştur⁵⁰¹.

Romanzov'u yenmesi Osman Paşa'ya 'gazilik unvanından başka, bir samur kürk (ki bu üstün başarı simgesidir), bir şeref kılıcı kazandırmıştır. Ayrıca, kendisine bin kuruş (beşyüz altın) ödül verilmiştir. Sadrazam, kahramanlık gösteren askerlere dağıtılmak üzere «çelenk» denilen dörtbin gümüş nişan ve üçbin tüy nişan göndermiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Vasıf'a göre Karasu'da savaş meydanında filen Rusların sayısı sekiz bindir. Buturlin ise sadece üç yüz kişi diyor- Vâsıf'a göre Türkler Onflri, Buturlin'e göre ise ondört top kaybetmişlerdir.

⁵⁰⁰ Bu konuda Vâsıf şöyle diyor: «Eğer müslüman askeri kapalı bir yerde değilse, pek gereği gibi savaşmıyordu.

⁵⁰¹ Bu eserin Xm. cildinde 'Kaynaklar' (No. 18) tablosuna bakınız.

⁵⁰² Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/515-516

Kaynarca Savaşı

Romanzov Silistre'den geri çekilirken, Karasu seraskeri Nu-man Paşa Kaynarca*ya geçmişti ve niyeti Romanzov'un Tuna'-nın öbür yakasına geçmesini önlemektir. Ordusunu üçe bölen Romanzov, Numan Paşa'nın birliklerini dağıtmak ve Babadağ yolunu açmak görevini general Vaysman'a verdi. Vaysman şiddetli bir saldırıya geçti. Fakat Türkler düşman ordusunun düzenini bozup ikiye ayırdılar. Bunun üzerine geriden gelen Rus takviye kuvvetleri boşluğu kapadılar. Çok şiddetli geçen bu çarpışmadan Ruslar galip çıktı. Yirmibeş Türk topunu ele geçirdiler. Fakat bu galibiyet onlara çok pahalıya mal oldu. General Vaysman bir gülle isabetiyle ölüm derecesinde yaralandı.

Yine o sıralarda Ruslar, Rusçuk yakınında da yenilgiye uğradılar. Türklere bu galibiyeti kazandıran, yukarıda adından söz ettiğimiz Dağıstanlı Ali Paşa oldu.

Sadrazam, iki ajanı vasıtasıyla, Dağıstanlı Ali Paşa'nın birliğinde subaylar arasında birlik olmadığını, bu bölünmenin askerlere de sirayet etmek eğilimi gösterdiğini öğrenmişti. Onun için Dağıstanlı Paşa'yı buradan alıp, Rusçuk'un sadece üç fersah (onbeş km.) yakınındaki Mardin Birliği'ne nakletti (21 Temmuz 1773). Onun yerine tayin edilen Yenişehirli İsmail Paşa'ya da derhal görev mahalline gitmesi emredildi.

Kaynarca'da Numan Paşa'nın bozguna uğramasından sonra, Dağıstanlı Ali Paşa, Karasu dolaylarını savunmak için Ha-cıköy'e geçmişti. Yeniçeri Ağası da ağalık görevinden alınmış, Çanakkale'nin savunması il© görevlendirilmişti. Burada bulunan Gazi Hasan Paşa ise sadrazamın karargâhına çağrıldı.

Vidin valisi Ahmet Paşa da serasker unvanını aldığına göre, şimdi Osmanlı ordusuna yedi serasker (başkumandan) kumanda ediyordu. Bunların ikisi Karadeniz ve Akdeniz Kaptan Paşaları, diğer beşi ise Tuna boyunda Silistre, Pazarcık, Karasu, Rusçuk ve Vidin'de bulunan seraskerler idi.

Bütün orduya «serdar-ı ekrem* sıfatıyla kumanda eden sadrazam, Vidin seraskerine Kalafat'tan Kalla'ya gitmesini, bu bölgede üslenen birlikleri toplayıp Rusçuk seraskerine şevket-meşini emretti. Rusçuk seraskeri Yergöğü'nü geri almaya çalışıyordu. Sadrazam, Tuna boylarında o güne kadar görülmemiş bu serasker sayısı ile de yetinmeyip, onlara yardımcı olarak, saray görevlileri sıfatıyla yüksek rütbeli subaylar da tayin

etti. Rusçuk seraskerinin yanma bu şekilde verilen yüksek rütbeli subay, Rusçuk  y n  Seyyid Hasan Paşa idi. Da ıstanlı AH Paşa ile subayları arasındaki fikir ayrılıklarını sadrazama haber veren o idi. Buna karşılık kendisinin de serasker olacağını      ediyordu. Fakat sadrazam ona    tu lu pa a unvanı ile Rusçuk kumandanlığını vermekle yetindi, Karasu seraskeri Numan Pa- a'nın yardımcılığına ise, Kaynarca bozgunundan sonra,  a-vu toa ı El-hac  spir A a verildi,  spir A a Ntiman Paşa'ya    bin gönüllü getirdi.

Numan Paşa Hırsova'yı geri almak için bir süre sonra Ruslara saldırdı ama mağlup oldu. Bu defa sadrazam onun yerine Hacık y'de bulunan Da ıstanlı Ali Paşa'yı getirdi. Ali Paşa ve Silistre seraskeri Osman Paşa yeniden terfi ettiler. Birincisi Bosna Valisi, ikincisi ise Rumeli Valisi unvanlarını da aldılar. Silistre kumandanı Hasan Paşa da  zi valisi oldu (13 Ekim 1773 - 26 Receb 1187). Bu değişiklikler olurken karargâha bin altı yüz elli kese akçe gönderilmiş bulunuyordu. Bu para, kış karargâhına geçmek üzere olan birliklerin ihtiyaçları için harcanacaktı.

Bu sırada Romanzov, karargâha çekilmeden önce, harekâtı, Tuna'nın sa  yakasında Türklere ağır bir darbe indirerek bitirmeye karar verdi. Bu maksatla Prens Dolgoruki'ye Hırsova yakınlarından Tuna'yı geçmesini, general Un'gern'e ise Babada 'dan Karasu'ya ilerlemesini emretti, tki generalin birlikleri Kara-Murat köyü yakınlarında birle tiler ve Karasu yakınındaki Türk siperlerine hücum ettiler. Bu  arpı mada Türkler mağlup oldular ve her şeyi düşmana bırakarak çekildiler.

Anadolu Valisi Ömer Paşa ile  avu ba ı  spir A a esir d  t ler. Da ıstanlı Ali Paşa kalan birlikleriyle Pazarcık'a geldi. Pazarcık halkının bir kısmı  umnu'ya, bir kısmı da Balkan da larına ka mı lardı. Bir Rus tümeni Türk birliklerini takip ederek Pazarcık'a kadar geldi. Burada zayıf bir direnme ile kar ıla tı ve  ehri zaptetti. Fakat sadece onbeş top ve iki havan ele geçirdiler ki bunlar da i e yaramaz hale gelmişlerdi. Ka amadan şehirde kalan ihtiyaçları ve kadınları hiç acımadan katlettiler.

Ölümden kurtulanları da çamurlar içinde ve işkence ederek sürüklediler. Barbarlı ın, vah etin en  iddetlisini gösterdiler.

Ungern ve Dolgoruki'nin tümenleri tekrar bir araya geldikten sonra, biri sol yöne giderek Varna'yı ku attı, ikincisi ise  umnu'ya giden sa  yolu tuttu.

O ana kadar  umnu'daki karargâhında hareketsiz duran sadrazam, düşmanın kendi üzerine geldiğini öğrenince savaş meclisini topladı. Mecliste, muktedir bir kumandanın Karasu ve Pazarcık bozgununda dağılan

birlikleri toplaması, seraskerin ihmalini telâfi edecek tedbirlerin alınması fikirleri ortaya atıldı. Yorulmak bilmeyen Abdürrezzak Efendi ise, Rusların üzerine yürüyerek ilerlemelerini durdurmayı teklif etti. Bu fikir hazır bulunanlar tarafından oybirliğiyle kabul edildi. Bunun üzerine Abdürrezzak Efendi yanma Vâsıf Efendi'yi, Filibe Müftüsü Nasuh Efendi'yi ve hemen hemen hepsi kendi adamları olan dört yüz kişiyi alarak karargâhtan ayrıldı.

Abdürrezzak Efendi öncü Rus kuvvetleri tarafından işgal edilen Kozluca yoluna gelince, civara dağılmış bazı kuvvetleri topladı ve hiç gecikmeden hücumla geçti. Düşmanı mağlup ederek Pazarcık'a doğru ilerlemeye devam etti. Ruslar küçük bir birliğin değil de büyük bir ordunun hücumla geçtiğini sanarak paniğe kapıldılar, malzeme ve silahların büyük bir kısmını bırakarak kaçmaya başladılar. Vâsıf Efendi şehire girdikleri zaman, et dolu kazanların hâlâ kaynadığını, etlerin yan pişmiş durumda olduğunu görmüştü.

Pazarcık'ı alan Abdürrezzak Efendi, general Urgan'ın kumandasındaki altı bin piyade ve üç bin süvariden oluşan diğer birliğin Varna'yı kuşatmaya başladığını öğrenmişti. Gerçekten de Ruslar, Varna'nın iki-üç kilometre yakınındaki Kadıköy'e gelmiş, şehre üç taraftan saldırıyorlardı (21 Ekim 1773 - 4 Şaban 1187). Fakat hiçbir başarı sağlayamadılar. Çünkü Karadeniz filosunun kaptanı Vezir Kelleci Osman Paşa o sırada Varna açıklarında idi. Kethüdasının emrine verdiği altı yüz kalyoncu ve bin beş yüz levendi karaya çıkarmış, Varna'nın imdadına göndermişti. Kendisi de gemileriyle limana kadar sokulmuş, Hristiyan mahallesinin yalanında, Rus filosunun muhtemel baskınına karşı tedbir almıştı.

Rus kuvvetlerinin sol kanadına kumanda eden general Rei-ser (Rayzer) ile sağ kanadına kumanda eden Prens Anhalt-Bernburg, deniz tarafından hücumla geçtiler. Fakat gemilere saldırmak için ne tutuşturuculan vardı ne de iskeleleri. Ağır bir yenilgiye uğrayarak çekilmekten başka çare bulamadılar. Türkler altı top, yüz kadar mühimmat arabası ele geçirdiler. Ruslar üç yüz ölü vermişti. Yaralı sayısı da çoktu. Ama Rus askerleri yine de Hristiyan mahallesine girebilmişti. Burada da tutunamayıp, dört toplarını daha bırakarak, «Voyvoda tabyası» denilen bir tabyanın koruması altında, yakın bir köye kaçmışlardı. Mevzilenildiği yerden sürülüp çıkarılan Dolgoruki, savaş meydanında bin beş yüz ölü bırakarak Karasu ve Babadağ yolunu tuttu⁵⁰³. General Ungern'e gelince, o, deniz kıyısını takip ederek, Balçık,

⁵⁰³ Bu sayı Vâsıf'a göredir (II, s. 277). Buturlin sekiz yüz kişi olduğunu söylüyor. Vâsıf'a göre Ruslar Varna önlerine 4 Şaban (21 Ekim)'da, Buturlin'e göre ise 29 Ekim'de geldiler.

Kavarna ve Mangalya'dan geçip İsmail şehrine çekildi. ⁵⁰⁴

Üçüncü Mustafa'nın Ölümü

Dağıstanlı Ali Paşa'nın Karasu'da mağlup olması İstanbul'daki vezirler arasında büyük bir üzüntü yarattı. Padişah uzun zamandan beri tehlikeli bir hastalığa yakalanmıştı. Ona gerçeği, yani mağlubiyeti söylemeye kimse cesaret edemiyordu. Nihayet, Şeyhülislâm Mehmed Molla, padişaha gerçeği söylemek görevini üstlendi. Emir-ül ümerâ olan bu yüksek şahsiyet, şeyhülislâmlığı iki buçuk aydan beri ve vezirlerle tam bir uyum içinde yapmaktaydı. Selefî Mirzazâde ise hep savaştan yana idi ve Sultan artık barış taraftan olduğu için gözden düşmüş bulunuyordu. Aslında kamuoyu şeyhülislâmlık için Öürrişâde'yi istemekteydi ⁵⁰⁵. Daha önce iki defa şeyhülislâmlık yapan bu liyakatli insan sert tabiatlı idi, taviz vermezdi. Bu karakterinden dolayı vezirler onu istemediler. Bu vasıfta bir insaii divan-ı hümâyunda pek istenmiyordu. Yalan bir geçmişte ulemânın tasvip etmediği bir fetva, yani Memlûk beyi Ali Bey'in idamını meşrulaştıran bir fetva vermiş olmasına rağmen, Mehmed Molla tercih edilmişti.

Yumuşak tabiatlı ve nüfuzlu şeyhülislâm, padişaha ordunun Karasu'da mağlup olduğunu söyleyince, çektiği acılar yüzünden zaten hırçınlaşan Sultan hiddetle bağırđı: «Seraskerlerimin beceriksizliklerinden bıktım artık, kalkıp Edirne'ye gideceğimi*

Aynı gece sadaret kaymakamını ve Reisefendi'yi davet ederek onlara Edine'ye 'gitme kararını açıkladı. Fakat bunlar Suî-■tan'ın ordunun bulunduğu yere gitmesinin önce divanda tartışılmasını istedikleri için, ertesi gün divan toplandı.

Bu defa ulemâ da vezirlerle aynı düşüncede idiler. Mevcut şartlar altında padişahın karargâha gitmesinin karışıklıklara sebep olacağını, hele sağlık durumu dikkate alınırsa bunun hiç de iyi olmayacağını bildirdiler. Sonuç olarak, padişahın hareketi sağlık durumunun tamamen düzelmesine kadar ertelendi.

Bu sırada, Fokşan'a ikinci murahhas olarak gönderilen, son derece basit bir insan olan, fakat dürüstlüğünden dolayı padişahın çok sevdiği Şeyh Yasincizâde vefat etti ve padişah buna çok üzüldü. Bazı bâtil inançlara ve

⁵⁰⁴ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/517-520

⁵⁰⁵ Thugut 3 Eylül tarihli raporunda şöyle diyor: Dürrişfde kabul edilmedi, çünkü meziyetleri arasında sert tabiatlı, disiplinli oluşu da vardı ti bu da vezirlerin pek hoşuna gitmedi.

yıldız falına kapılan padişah, Ya-sincizade'nin ölümünü kendi ölümünün yaklaştığına bir işaret saydı. Eskiden, ikinci Selim ve Üçüncü Murat da öleceklerini anlamışlardı. II. Selim kendi yaptırdığı bir hamamın yanmasını, III. Murat ise saraydaki köşklere birinin camları kırılınca duyduğu şangırtılı gürültüyü ölümüne işaret saymışlardı ve öyle de olmuştu.

Üçüncü Mustafa, hastalığı açığa vurulduktan sonra ancak bir ay yaşayabildi. Zaten uzun zamandan beri nezle ve gripten muzdaripti ve doktorlar bu hastalığı tam olarak tedavi edememişlerdi. Ama asıl hastalığı bazılarının göre vücudunun su toplaması, diğer bazılarının göre de kalbinde polip bulunması idi ve <bu durum son zamanlarda daha şiddetli olarak ortaya çıkmıştı.

Üçüncü Mustafa, altı hafta içinde, acılarla kıvranarak can verdi. Günlerden Cuma ve vakit Öğle namazıydı. Tam öğle ezanı okunurken ölmüştü (24 Aralık 1773 - 9 Şevval 1187).

Sultan Üçüncü Ahmet'in oğlu olan Sultan Üçüncü Mustafa'nın padişahlığı yaklaşık onyediyıl sürdü. Bu sürenin uzunluğu, onun zalim ve korkunç bir hükümdar olmadığını gösterir. Fakat talihsizdi. Büyüye, mağribli kâhinlere, Mısırlı astrolüjistlere yani yıldız falcılarına çok inanırdı ve bu da onu, ilminin ve politikasının yanılmazlığına inanmak gibi gülünç durumlara düşürüyordu. Astroloji merakı o kadar fazla idi ki, elçi olarak gönderdiği Resmi Ahmet Efendi vasıtasıyla Prusya kiralı Fre-derik II'den bir de astrolog (müneccim) istemişti. Aynı uzmanı Fas sultanına yazdığı bir özel mektupla da istemiş ve şöyle demişti: «...Bu müneccim, halka gece ve gündüzün en uygun, en uğurlu saatlerini gösterecektir. Tabii bu, Kutsal Kitabımızın cevaz verdiği ölçüde olacaktır, çünkü bütün sırları, bütün ilimleri bilen ancak Allah'tır.»

En uygun zamanı seçmek için başvurduğu çare belki gülünçtü ama, her işi için en uygun zamanı araştırma hiç de gülünç sayılmamalıdır. Yöneticiler için söylenen en iyi vecizelerden biri, hiç şüphesiz, bir Yunan filozofunun söylediği şu vecizedir: «Zamanı tanımayı öğren» (Ya da, «uygun zamanı iyi seç»).

Üçüncü Mustafa'nın kehanete, yıldız fauna merakı vardı ama, o, müsbet ilimleri de ihmal etmiş değildir. Her yıl Ramazan geceleri fıkıh âlimlerini toplar, âyetler ve hadisler üzerinde tartışma açardı. Onun el sanatı olarak öğrendiği şey de zevkli bir insan olduğunu göstermektedir. Hz. Muhammed, incil'de adları geçen en büyük hükümdarlar olan Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın birer meslekleri olduğunu söyler, onlar gibi herkesin bir şey

öğrenmesi gerektiğini buyururdu. Hz. Davud zırh yapar, Hz. Süleyman ise sepet örerd. Hz. Peygamber'ü buyruğunu yerine getirmek için, Osmanlı şehzadeleri de küçük yaştan itibaren bir sanat öğrenirlerdi. Üçüncü Mustafa ciltçiliği seçmişti. Bu bakımdan, terlik yapmayı öğrenen Üçüncü Osman'dan çok daha farklı yapıda bir insandı.

Üçüncü Mustafa birçok âbide yaptırmıştır ki bunlar onun hem dindarlığının, hem de mimarî zevkinin delilleridir: Üsküdar'da annesinin hatırasına yaptırdığı bir caminin yaşatılması (vakfiyesi) için muazzam gelirler bağlamıştı. Lâleli Camii yakınında bir medrese, fakirler için bir aşhane (imarethane) ve bir de türbe yaptırmıştır. Sultan ikinci Mehmed tarafından yapılan ve depremde ağır hasar gören camii (Fatih Camii'ni) o tamir ettirdi. Yenikapı dışında, genişliği 7200 metre, uzunluğu 14.000 metre olan yeni bir mahalleyi yaptıran da odur. Maalesef, onun bu yapıcılığı, bu eserleri, imparatorluğunun çöküşü ile kayboluyor, unutuluyordu. Bu çöküş, yeteneği ve gerekli enerjisi olmadığı halde devleti kendi başına yönetmek hırsı ve ulemâya rağmen Rusya'ya savaş ilân etmesi sebep olmuştur.

Üçüncü Mustafa ile ilgili çözümlenmemiş bir mesele-de, tahta talip olan kardeşini zehirletip zehirletmemiş* olmasıdır. Çağdaş elçilerin raporları ve sadrazam Bahir Mustafa Paşa'nın biyografisini anlatan eser, kardeşinin ölümünden onu sorumlu tutuyor. Tarih onu "bu konuda suçlamıyor, çünkü delil yok; fakat, devletin ve milletin başına gelenlerin onun yüzünden olduğunu söylüyor. Bu bakımdan o, kendisinden önce tahta oturan iki Mustafa ve onun üçüncü halefi olan Dördüncü Mustafa⁵⁰⁶ ile birlikte, bahtsızlar ve mutsuzlar arasında sayılmaktadır. Dördüncü Mustafa, tahta, Sultan Ma'hud'un⁵⁰⁷ emriyle boğularak öldürülen amcasının kanlı cesedi üzerinden geçerek oturmuştu. Dördüncü Mustafa, tahta çıkmış ya da tahtta gözü olan ve hepsi felâkete uğrayan oni'ki Mustafa'nın sonuncusu idi.⁵⁰⁸

I. Abdülhamid'in Tahta Çıkışı

Üçüncü Mustafa'nın yerine tahta, Üçüncü Ahmet'in oğlu Birinci Abdülhamid geçti. Babası öldüğü zaman henüz beş yaşında olan

⁵⁰⁶ Andreossy, Constantinople et Bosphore (İstanbul ve Boğaziçi) s. 5'te şöyle diyor: «IV. Mustafa, dehâsı da karakteri de olmayan bir padişah idi. Da* mimarların dinlemezdi» -

⁵⁰⁷ Yine Andreossy, s. 13'te: «Mevcut şartlar Sultan Mahmud'u bu mukadder emri imzalamak zorunda bıraktı ve emir o gece yerine getirildi*».

⁵⁰⁸ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/520-523

Abdülhamid, o zamandan beri, yani tam kırküş yıl, sarayda kapalı kalmıştı. Ne bir iş-idare tecrübesi vardı, ne de dünyayı tanımıştı. Sadece Osmanlı Devleti'nin tarihini okumuştı , devlet dizginini çok zayıf ellere bırakmıştı. Tahta çıkıp ileri gelen zevatın tebriklerini kabul ettikten sonra, bir hattı şerifle, sadrazamın, kalamıyye ve askeriyyeden olan divan ve saray üyelerinin görevlerinde kalacaklarını bildirdi. Sonra da, yeni hakkedilen sadaret mührünü başmabeynci vasıtasıyla karargaha gönderdi⁵⁰⁹.

Tahta çıkışının altıncı günü geleneğe uyarak Eyüp Sultan türbesini ziyaret etti ve kılıç kuşandı. Yeni padişaha refakat edenler arasında herkes hiyerarşideki sırasını almıştı: En başta orduyu temsil eden paşalar, onların ardında ulemâ geliyordu. Sonra çuhadarlar, nişancılar ve sarayın çeşitli hizmet erbabı vardı. Kortejde kılavuz çavuş ile subaşı ve asesbaşı, sipahi çavuşları v© silahdarlar, divan üyeleri, tımar üyeleri yani gedikli çavuşlar, müteferrikalar, yeniçeri ağaları, tezkirecüeri, sancak-ı şerif muhafız bölüğünden altı süvari, topçular, cebeciler, nakliyeciler, iki cebeci ve nakliyecî paşası, tersane emini ve maiyeti, yeniçeri, sipahi ve silahdarlarm subayları yer alıyordu. Bunlardan sonra da müderrisler, şeyhler, oniki hümâyun camimin imamları, mollalar, divan üyeleri olan hoca-yı cihan, darphane emini, defter emini, arpa emini, üç defterdar, nişancıbaşı, İstanbul kadısı, nafcib'ül şerif, iki kazasker, kaptan-ı derya ve yardımcı paşası, çavuşlar emini, mektupçu, sadaret kâtipleri, tez-kireci, reis-ül küttap, sadaret kethüdası, çavuşbaşı, sadaret kaymakamı ve şeyhülislâm yer alıyordu. Bunların da ardında büyük ve küçük imrahorlar, seyislerin yedeğinde götürülen takımları zengin işlemeli ve eyerlerine asılmış kalkan ve kılıçlar bulunan padişaha ait oniki at, solaklar, peykler, bostancıbaşı vardı.

Sultanın iki yanında ve ardında rikâbdarlar, silahdarlar, tülbenddar, ibrikdar, kara harem ağası ve yazıcıları, otuz kese akçe yüklenmiş sekiz katırın önünde başdefterdar vardı. Bu paralar, toplanan kalabalığa s açılacak ti. Sultanın bindiği saltanat arabasma altı at koşulmuştu. Dört katırın taşıdığı bir tahtirevan ve muzika-yı hümâyun korteji tamamlıyordu.

Bu törende ilk defa askerlere cülus bahşışı dağıtılmadı. Buna sebep olarak da savaş yüzünden kasaların boşalmış olduğu ileri sürüldü ki, yakmda ölen bazı çok zengin devlet ricalinin mirası padişaha intikal etmiş olmasına

⁵⁰⁹ Thugut'un 6 Ocak 1774 tarihli raporundan.

rağmen bu doğru idi ⁵¹⁰. Mısır'dan Ebuzeheb, Ali Bey'in mirası olarak dört bin kese göndermişti. Eski kazasker Moldovancı Paşa da bin beş yüz kese miras bırakmıştı. Ömer Paşa'nın ve Karasu'da Ruslara esir düşen avuşbaşmın keselerinde sultanın mührü bile henüz açılmamıştı. Oysa bu paralar onlara hazine­den, askere erzak temini için gönderilmişti. Akkâ şeyhi Tâhir Efendi de, Ak-k  ve Sayda eyâletlerinin valiliği babadan oğula geçecek şekilde kendisine verilmesi şartıyla, senede yedi bin kese ödemeyi taahhüt ediyordu. Öte yandan Karadeniz seraskeri Kelleci Ömer Paşa da vefat etmiş ve muazzam serveti padişaha kalmıştı.

O günlerde kamuoyunu en çok ilgilendiren mesele, damad paşalardan, yani sadaret kaymakamı Melek Mehmed Paşa ile Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'dan hangisinin padişaha daha çok nüfuz edebilecekleri idi. Sadrazamın eşi olan Azime Sultan ile kaymakamın eşi olan Zeynep Sultan padişahın kız kardeşleri idiler ve uzun zamandan beri birbirlerini kıskanıyor ve kin duyuyorlardı.

Reis- l küttap  smail Efendi bu makamda kalabilmek için büyük fedak rlık yapmış, iki kardeşi barıştırmak için muazzam bir servet ödemişti. Zeynep Sultan küçük kardeş olduğu için ablasına büyük paralar ödemek zorunda kalmıştı. Padişah büyük kardeşi daha çok sevdiği için onun nüfuzu daha da artmıştı.

Sultan I. Abdülhamid'in yaptığı en önemli değişiklik, şeyhülislâm şerifzade Molla Mehmed Efendi'yi azletmek ve onun yerine Dürrizâde Efendi'yi getirmek oldu. Böylece D rrfc de bu yüksek mevkie üçüncü defa gelmiş bulunuyordu. Fakat çok yağlı olduğu için kısa bir süre sonra bu görevden ayrılmak zorunda kaldı ve onun yerine Sadrazam tvaz Mehmed Paşa'nın oğlu Yahya Efendi ⁵¹¹ tayin edildi.

Kaymakam Melek Mehmed Paşa ⁵¹² sadrazamın tesiriyle Bâb-   li'den

⁵¹⁰ Thugut'un 4 Nisan tarihli raporundan.

⁵¹¹ Hammer'ia 'Yahya Efen*' dediğ  şeyhülislâmın 'iva^asartde İbrahim Etendi* olması ger fc (.N.).

⁵¹² Burada, aynı adı taşıyan ikinci büyük sadrazam olan Melek Mehmed Paşa (*)'nin hayat  ve yönetimi hakkında kısa bir bilgi vermek istiyoruz. Melek Mehmed Paşa da, IV. Murad'ın 14 yaşındaki kızı ile evlenen  teki Mehmed Paşa gibi, bir sultanla evlenmişti.

Yine burada, Kont Racsiniski'nin Voyage pit-toresque de Constantinople (Güzel İstan­bul Seyahati) adlı kitabındaki bazı yanlışları düzelteceğiz.

Melek Mehmed'in babası, Bosna'da doğmuş olan Kaptan-ı Derya. Fındıklı Süleyman Paşa'dır. Mehmed Paşa «melek» lâkabını geç yasta iken almıştı. Bir melek kadar güzel, yakışıklı olduğu için vermişlerdi bu lakab . 14 yaşından itibaren, kaptan-ı derya olan babasının himayesinde, hicri 1148 (m. 1735) yılında gemi kaptanı sıfatını almış ve eğitim görmüştür. Daha sonra tersane kethüdası, 1165 (m. 1751) yılında ise beylerbeyi unvanını da alarak Kaptan Paşa oldu. Bundan bir yıl sonra   tuğlu vezir derecesine terfi ederek, III. Osman'ın tahta çıkışına kadar bu görevde kaldı. Bu padişah zamanında görevden alındı ve 1169 (m. 1755) yılına kadar  s-tank y'de sürgün hayat  yaşadı.

uzaklaştırıldı ve donanma paşası oldu. Padişah onun yerine Yeniçeriâğası Süleyman Paşa'yı tayin etti ki, bu paşaya aşırı sertliğinden dolayı kuyucu lâkabı verilmişti. Fakat Süleyman Paşa bu yeni görevinde ancak birkaç hafta kalabildi ve azledilerek yerine sadrazamın karargâhından gelmiş olan Abdullah Paşa tayin edildi. Nişancıbaşı İbrahim Efendi ile Çavuş'başı Abdülkerim Efendi de azledildiler. Abdülke-rim Efendi, feld-mareşal Romanzov ile ateşkes imzalanmasında görev almış ve daha sonra Saint-Petersbourg'a elçi olarak gönderilmişti, ikisi de reis-ül küttap İsmail Efendi'nin adamı idiler. Reis-ül küttaplığa getirilen Lâleli Mehmed Efendi de az sonra bu görevden alındı ve üzenği ağasının yanında içişlerine bakmak üzere kethüdahğa getirildi. Eski sadrazam Kafoakulak'ın oğlu Süleyman Bey ise ikinci defterdar rütbesine terfi ettirilerek, yeni padişahın tahta çıkışını

Bu tarihte, vezirlik rütbesi tekrar verilerek Selanik valiliğine tayin edildi. III. Mustafa zaTnamm-da ise nişancılığa tayin edildi ve sadrazamdan dul kalan Zeynep Sultan'la evlendi. 1172 (m. 1755) 'de önce Yanya valiliğine tayin edildi, sonra İstanbul'a davet edilerek ikinci defa nişancılığa getirildi ve kubbealtı veziri (divan üyesi) oldu. 1177 (m. 1765) 'de Vidin valiliğine, ertesi yıl Belgrad valiliğine tayin edildikten sonra İstanbul'a döndü ve padişahın saraylarından birinde ikamet etti. Bu, Ragıp Paşa zamanında verilmeyen bir imtiyazdı. Ragıp Paşa, (*) Melek Mehraed Pasa. bir âlim olan Kazasker Abdülkadir Bey'in babasıdır. Bu kitabın yazar. Haznmer, Abdülkadir Bey'in arkadaşı idi. Kont RacsüMkf-nin notlarındaki bazı yanlışları onun sayesinde düzeltilmiş, Cavit Bey Tedirre-si'nden aldığı Melek Mehmed Paga'nın biyografisine ait bilgileri de yine onun yardımı ile padişahın diğer damatlarını kısıkanıyor ve İstanbul'dan uzak tutuyordu.

Daha sonra Anadolu valiliğine tayin edilen Melek Mehmed Paşa, Sadrazam Mustafa Bahir Paşa-nm ölümünden sonra, geçici olarak sadaret kaymakamlığı (sadrözama vekalet) yaptı. Yeni sadrazam gelinceye kadar bu görevde 'bir ay kaldı. Bundan sonra önce Aydın valisi, 1179 (m. 1765) 'da ise Bu-meli valisi oldu. Ertesi yıl ikinci defa Kaptan Paşalığa getirildi ama aynı yıl azledildi. Kısa bir süre sonra tekrar nişancı oldu ve bu görevde alta yıl kaldı. Rusya savaşı sırasında, sadrazam seferde olduğu süre içinde sadaret kaymakamlığı yaptı. I. Ab-dülhamid tahta çıkınca bu görevden alındı ve üçüncü defa Derya Kaptanı oldu.

Kaynarca barışından ve eşi Zeynep Sultan'ın ölümünden sonra, murahhas heyetinin başı olarak Hotin'e gönderildi. Buradan dönmeye tekrar Belgrad muhafızı oldu ve orada Yamakların isyanını bastırdı. Bu başarısından dolayı mükafat olarak kendisine Mora muhassıllığı da verildi. Kısa bir süre muhassıllığı Gazi Hasan Paşa'ya devreden Melek Mehmed Paşa, bu defa Eğriboz muhafızı oldu ve Arnavut isyanını bastırmak için Tep şehrine yürüdü. 1195 tm. 1701) yılında Kahire valisi tayin edildi. Bir yıl sonra tekrar Belgrad'a geçti. İki yıl sonra, aynı görevle Kandiye (Girit)'ye gitti. Burada 1198 (1783) yılına kadar kaldıktan sonra muhasıl olarak Mora'ya geçti. Ertesi yıl Bender muhafızı, sonra Vidin muhafızı oldu ve burada Paşaoğlu Ömer'i görevden uzaklaştırdı. Paşaoğlu Ömer'in oğlu, III. Selim zamanında Osmanlı tarihinde en çok kan dökülmesine sebep olan meşhur asilerden biri oldu.

Sadrözam Yusuf Paşa, bir yangından sonra bütün malını kaybeden Melek Mehmed Paşa'yı, Rumeli'de evlâd-ı fatihadan vergi toplamak olan mu-hasıllık görevinden aldı ve onu Sakız adasına sürdü.

III. Selim, vezir rütbesiyle onu tekrar Kandiye muhafızlığına tayin etti. 1206 (m. 1791) yılında, Melek Mehmed Paşa'ya şahsi düşmanlık besleyen Sadrazam Yusuf Paşa da azledildi ve Melek Paşa sadrazam oldu. Fakat padişah, beklenmedik bir sırada, 29 Rebiülevvel 1209 (24 Ekim 1794) Pazar günü sadaret mührünü geri aldı. Sadrazamlığı iki yıl, sekiz ay ve yedi gün sürmüştü.

III Selim, Melek Paşa'nın, Aşşe Sultan'dan satın aldığı Ortaköy'deki sarayında (yalısında) oturmasına müsaade etti. Burada, ölüm tarihine kadar, yedi yıl oturdu. 16 Şevval 1216 (m. 19 Şubat 1802) tarihinde, geceleyin vefat etti. Mezarı, karısı tarafından inşa ettirilen Soğukçeşme Camii'nin avlu-sundadır.

Sadrözamlar tezkirecisi Cavid, onun âdil, yumuşak huylu, herkesin saygısını kazanmış büyük bir şahsiyet olduğunu söylüyor. Avrupalı elçiler de aynı görüşte birleşiyorlar.

Eşi Zeynep Sultan 1774'de ölmüştü ve Melek Mehmed Paşa tekrar evlenmişti. Bu ikinci evlilikten üç erkek çocuğu dünyaya geldi ki, bunlardan biri olan Abdülkadir Bey 1776'da doğdu ve halen kazaskerdir. Abdülkadir Bey dünyaya geldiği zaman babası 55 yaşında idi, Kont Racsinski'nin yazdığı gibi 95 yaşında değildi.

bildirmek üzere Viyana'ya özel elçi olarak gönderildi ⁵¹³,

Geleneğe göre, hükümdarların tahta her çıkışında sarayın hekimbaşısı da değişirdi. Bu adete uyularak Hekimbaşı Mehmed Arif Efendi, Edirne Kadısı sıfatıyla büyük mollalar derecesine yükseltildi ve yerine başka bir Mehmed Efendi tayin edildi ⁵¹⁴. Bu sırada Birinci Münecim Halil Efendi vefat etti. Onun yerine İkinci Münecim Abdullah Efendi, Abdullah Efendi'nin yerine ise yıldız ilmindeki bilgisi Belhli Ebu Maşer'den az olmayan Musazâde Efendi tayin edildiler. Son bir değişiklik de tercümanlar arasında oldu. Bâb-ı Âli tercümanı Scarlat Karaca Alelko'nun yerine, akıllılığı ve dürüstlüğü ile tanınan îpsi-lanti getirildi. ⁵¹⁵

Birinci Abdülhamidin Güçsüzlüğü

Birinci Abdülhamid, tahta çıkışından on gün sonra, Göksu çayırında top atış manevralarında hazır bulundu. Burada, Baron dö Tott'un talebelerinden olan ve «süratçi» olarak adlandırılan topçu talebeleri çok süratli ateş etme hüneri gösterdikleri için, silahdar, onların kumandanlarına duka altını dolu küçük bir kese armağan etti. Bundan birkaç hafta sonra Galata sarayını ziyaret eden sultan, burada tam altı saat binicilik gösterilerini ve cirit oyunlarını seyretti.

Padişah, bir emirle divan-ı hümayunun haftada iki defa toplanmasını istedi. Üçüncü Mustafa devrinin sonlarında bu âdet hemen hemen unutulduğu için böyle bir hareket gerekliydi. Abdülhamid'in idare ile ilgili fikirleri, daha doğrusu bu konuda hiçbir fikri olmayışı, onun faydalı bir denetim yapmasına imkân vermiyordu. Prusya elçisinin barışla ilgili bir danışma yazısına verdiği cevap buna güzel bir örnektir ⁵¹⁶. Parlak ümitlere kolayca kapılan bir mizaçta olan elçi Zegelin, Türklere Busya ile barış yaptırabileceğini sanıyor, sadece Kılburun'-daki tahkimatın kaldırılması şartıyla barışın gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu tasarı sadrazam ve diğer vezirler tarafından da benimsendi ve onlar tarafından fikri alınmak üzere padişaha sunuldu. Fakat, padişah tasarıyı şöyle bir notla geri çevirince pek şaşırdılar: «Sanırım böyle bir teklife cevap bile verilmez, hem zaten bu konuda ne cevap verilebilir ki?»

⁵¹³ Vâstf, n, s. 285. Yetki belgeleri Viyana Arşivi'ndedir.

⁵¹⁴ Hekimbaşı sarayın önde gelen ricalinden biridir. Tıp ve eczacılıkla uğrayanlar da onun denetimi altındadırlar.

⁵¹⁵ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/523-526

⁵¹⁶ Thugut'un raporundan,

Kaymakam ve Reisefendi ile mutabık kalarak ve dine aykırı olmayacak şekilde bu teşebbüse bir cevap vermesi gerekirken, padişah tam bir suskunluk içine girmişti. Bunun üzerine tasarı sadrazama gönderilmiş, o da bunu feld-mareşal Romanzov'a bir yazı ile bildirmişti. Romanzov da verdiği cevapta böyle bir tasarıdan haberi olmadığını söyledi⁵¹⁷.

Kabinede Değişiklik

Bir süre sonra, Thugut ve Zegelin'le gizli gece görüşmelerinin yapıldığı sırada tanıdığımız Rikâbdar ismail Arif Efendi bu görevinden ayrıldı ve başdefterdar oldu. Onun yerini ise Recai Mehmed Efendi aldı. Defterdarlıktan alınan Osman Efendi Trabr zon valiliğine verilmişti⁵¹⁸. Daha sonra ve bir hayli mücadele ile İstanköy muhafızlığını alabilmişti.

Darüssaade Ağası (Kızlarağası), Bâb-ı Âli'nin işlerine karışmak istediği için iyice gözden düşmüştü. Nüfuzlu darüssaade-ağası Bekir Efendi'nin idamından beri hiçbir darüssaade ağası devlet işlerine karışmaya cesaret edememişti. Onu, müslüman-lar için yeryüzü cenneti ama azledilen hadımların başı için bir cehennem sayılan Mısır'a sürdüler⁵¹⁹. Recai Mehmed Efendi ise reisefendiliğe: getirilişinden bir ay sonra ve üçüncü defa azledildi. Bu azle sebep, hafıza zayıflığı ve unutkanlık idi. O kadar unutkan olmuştu ki, bir konuşmanın sonuna geldiği zaman, başta söylediklerini unutuyordu. Bu da onun dışışleri gibi Önemli bir mevkide baş olmasını imkânsız kılmaya yeter bir sebepti. Bu mevkiden alınıp çavuşbaşıliğa getirildi. İsmail Raif Efendi de tekrar reisefendiliğe yani reis-ül küttaplığa tayin edildi, tsteği üzerine padişah ona yardımcı olarak nişancıyı da verdi. Ondan evvel o makamın işleri onunla kaymakam arasında paylaşıyordu.

Eski kaymakam Melek Mehmed'in eşi Zeynep Sultan Ölünce, padişah olan kardeşine on bin kese para miras kaldı. Bu paranın bir kısmı imrahor Hacı Mustafa Paşa vasıtasıyla sadrazamın karargâhına, öbür kısmı da Vidin seraskeri İzzet Ahmet Paşa ile Rusçuk seraskeri Cezayirli Hasan Paşa'ya gönderildi. Cezayirli Hasan Paşa, evinin geçimine gereği kadar yardım ede-

⁵¹⁷ Vâsıf, n, s- 202'de: «-Bu kazyeden katiyyen haberi olmadığını...» ifade ediyor-Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/526-527

⁵¹⁸ Thugut'un 6 Mart tarihli tapon.'

⁵¹⁹ Mısır-ı Dareyn, yani 'fisi âlemin Mısır-ı* veya 'Tabiatla benzeri olmayan bir yeryüzü cenneti'. 1800 yılında İngilizlerin yardımı ile Mısır'a dönen sadrazam

. Yusuf Ziya'nın mühründe şu cümle yer alıyordu: «Allahım! İki ok menzili yaklaşınca, Yusuf, iki Mısır'ın azizi olacaktır». Burada, Hz. Munammed'in Yüce Allah katına iki ok menzili yaklaşmış olması da imâ ediliyor. Ayrıca 'Ari*', 'değerli, şerefli' anlamlarına gelir, tik Mısır firavununun ismi de Tottfarl yani 'Aziz' idi

meyecek kadar fakirdi. Onun için, Üçüncü Mustafa'nın ölümünden az evvel, Çanakkale'den Rusçuk'taki birliklerin seraskerliğine çağrıldığı zaman kendisine yetmiş beş bin kuruş verilmişti ⁵²⁰, Bu iki seraskerden başka, karargâhtaki Reisefendi (İstanbul'daki Reisefendi dışışlerini ona vekâleten yürütüyordu. Kaymakam da İstanbul'da sadrazamın vekili gibiydi). Abdürrezzak Efendi Babadağ yakınlarında bir birliğe kumanda etmekteydi. Sadrazam ise Şumnu'daki karargâhından ayrılmamıştı.

İşte bu sırada bir Rus generali karargâha gelerek, Roman-zov'dan getirdiği mektuplarla Sultan Abdülhamid'iri tahta çıkışını tebrik etti ve Romanzov adına yeni baş teklifleri sundu. Romanzov, Avusturya ve Prusya elçilerine de birer mektup yazarak barış anlaşmasını imzalamaya yetkili olduğunu, sadrazama, Bükreş müzakerelerinin kesilmesinden önce mutabık kalınan maddeler esas alınarak yeni bir barış teklifi yaptığını bildirdi ⁵²¹.

Thugut ve Zegelin, barışa yardımcı olmak için Romanzov ve Obreskov'a yazmaktan geri kalmamışlardı. Hiç olmazsa şekli olarak tercümanlarını sadrazamın karargâhına göndermek istediler. Fakat sadrazam, yakında Tuna'yı aşip Rusları püskürtmek üzere harekete geçeceği gerekçesiyle bu isteklerine olumlu cevap vermedi ⁵²².

Kont Pulavski

Aynı günlerde Polonya Konfederasyonunun temsilcisi Ko-sakovski iki subayla birlikte sadrazamın karargâhına gelmişti. Bunlar sadrazama, yakında Kont Pulavski'nin geleceğini bildirdiler. Sadrazam da onları İstanbul'a gönderdi. Fakat bunlar İstanbul'da huzura kabul edilmediler. O güne kadar konfederasyonu himaye eden Fransız elçisi bile onlarla görüşmek istemedi.

⁵²⁰ Vfıuf (s. 189) ve Cezayirli Hasan Paşa Tarihi.

⁵²¹ Feld-mareşal Kont Romanzov'un, 29 Nisan 1773'te orta-elçiye yazdığı mektup: «...Bu konuda sadrazamla yazışıyorum. Ona, son Bükreş, görüşmelerinde murahhasların mutabık kaldıkları maddeleri esas olarak kabul etmeyi ve âdil bir şekilde yeniden ele almayı, barışı gerçekleştirmek için karşılıklı olarak mümkün olan bütün kolaylıkları göstermeyi teklif ettim*».

Thugut'un bu mektuba verdiği 7 Haziran 1773 tarihli cevapta ise şunları okuyoruz: «...Barışla ilgili şartlara gelince, ekselanslarına bütün söyleyebileceklerim şudur: Sadrazam, gerek devletin menfaatleri ve gerekse şahsi arzusu olarak samimiyetle barışı istiyor; buna güvenmenizi ısrarla ifade etmek istiyorum- Korkulması gereken şey, hukuk adamlarının inatları ve ileri gelen bazı saray mensuplarının entrikalarıdır. Sayın Zegelin üe birlikte işleri düzeltmek, engelleri kaldırmak için mümkün olan her şeyi yapmaya elbette gayret edeceğim. Ekselansları daha özel bir ilgi gösterir ve işaret verirlerse, müzakerelerin devamında kullanılacak daha emin usul ve çarelerin seçimi için katkıda bulunabiliriz.

⁵²² 16 Rebiülevvel 1188 tarihli bu mektubun tercümesi Thugut'un 3 Haziran 1774 tarihli raporundan.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/527-529

Raguza'dan çağrılan Prens Radzivil (Racul) de İstanbul yolundaydı. Pulavski'nin Bâb-ı Âli tarafından Cumhuriyet'in (Polonya Konfederasyonu'nun) elçisi olarak kabul edilmesinden dolayı çok memnundu. İkisi de savaştan önce Bâb-ı Âli'nin konfederasyon mareşali Çerni'yi aynı sıfatla kabul etmiş olmasını düşünerek, şimdi de aynı şekilde kabul edileceklerini umuyorlardı. Fakat yanüdüar. Pulavski, Osmanlı ordusu Şumnu'daki karargâhına terkedince Edirne'ye kaçtı, oradan da Rodos'a sürgün edildi. Eskiden, Macar ayaklanmasının öncüsü ve ayaklananların lideri Rakoczi ve taraftarları da son ümitlerini orada yitirmişlerdi. Fakat durumu iyi öğrenen Pulavski faydasız başvurularla ve boş projelerle vakit geçirmektense Amerika'ya gitmeye karar verdi. Orada onu başka mücadeleler bekliyordu.

Prusya ve Avusturya elçilerinin Bâb-ı Âli'yi Polonya temsilcilerinin hayalî vaadlerine karşı uyardıklarına da gerek kalmamıştı. Çünkü, Bâb-ı Âli artık savaşı bitirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Padişah, sadrazam, vezirler ve ordu ne pahasına olursa olsun barış istiyorlardı. Bu düşüncede olmayan yalnız ulema idi. Onlar, Kerç ve Yenikale'nin feda edilmesiyle yapılacak bir barışı İslâm prensiplerine aykırı ve devletin geleceğini tehdit edici görmekteydiler. Onların itirazı ve inadı yüzünden, beşinci defa sefere geçilmesi emri verildi.

14 Nisandan itibaren, sadrazam, Şumnu karargâhına tuğlarını dikmeye başlamıştı. Bu vesile ile mevlûtlar okunuyor, Buhara geleneğine uygun ilâhiler söyleniyordu.⁵²³

Pazarcık Ve Kozluca'da Bozgun

Karargahta yapılan büyük bir toplantıdan sonra, Reis-ül küttap Abdürrezzak Efendi'nin, birliğini alıp ileri hareket etmesi ve Rusları Hırsova'dan çıkarması kararlaştırıldı. Naili Ahmet Ağa da, kaçanlar olursa durdurmak, yollarını tutmak için Edirne'ye gönderildi. Ispanakçı Mehmed Paşa Asya'dan yedi bin kişilik bir kuvvet getirdi. Bu olaylar olurken, Fokşan görüşmelerine katılmış görevlilerden biri olan Osman Paşa İstanköy'den adalara çağrıldı. Osman Paşa Bodrum'a çıkarma yapmak isteyen bir Rus filosunu, üç yüz ölü verdirerek püskürtmüştü. Amiral Orlov, Kerme (Gökova) körfezinin girişinde olan bu şehri ikinci defa ele geçirmek

⁵²³ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/529-530

istemişti. Bu ikinci teşebbüsünde kaybı birinci teşetobüsündeki kadar büyük olmadı. İlk çıkarma teşefobüsünde binlerce ölü, yedi top, on bin kilo barut ve çok miktarda eşya⁵²⁴ bırakarak çekilmek zorunda kalmıştı.

Rusların Asya kıyılarında İkinci çıkarma harekâtının da başarısızlıkla sonuçlanması İstanbul'da sevinç yaratmıştı. Ama bu sevinç az sonra azalmaya, yerini üzüntülere bırakmaya başladı. Çünkü Osmanlı ordusu Tuna boylarında darbe üstüne darbe yiyordu.

Muhsinzade Mehmed Paşa Hırsova'yı kurtarmayı düşünürken, Ruslar. Pazarcık taraf nidan yeni bir saldırıya geçmişlerdi. Abdürrezzak Efendi'nin öncü kuvvetleri Pazarcık'ın yardımına koştular ama, general Kamenski'nin kuvvetlerine mağlup oldular. Kamenski ertesi gün Uşenli'de birliklerini General Suva-rov'un birlikleriyle birleştirdi ve yirmibeş bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı ordusunun Kaynarca'daki üslerine hücum etti. Türkler buradan her istikamete dağıldılar ve yirmidokuz top düşmanın eline geçti. Bunların arasında büyük bir kale topu da vardı ki Ruslar bunu bir yıl önce Silistre kalesini dövmek için getirmişler, ama Türklere bırakıp kaçmak zorunda kalmışlardı. Rus askerleri daha çabuk kaçabilmek için bu topa koşulu atları çözmüş ve onlara binmişlerdi. Vâsıf bu olayı gözleriyle gördüğünü, kendisiyle beraber bin kişinin de buna şahit olduğunu söylüyor. Fakat o sırada Türklerin şaşkınlığı o derece artmış, kendilerine güvenleri o derece sarsılmıştı ki, bu topun savaşta ele geçirildiğine inanmadılar, paşalarının onu Ruslardan satın almış olabileceğini düşündüler.

Kozluca savaşında esir düşenler arasında mabeynci Turhan Ağa da vardı. Baht Girayla birlikte Reisefendi, Kozluca hattının ilerisine giderek askerin cesaretini arttırmak istemiş, kitle halinde çekilen yeniçerilerin karşısına geçip onlarla konuşmuştu:

— Arkadaşlar, mukaddes cihaddan niçin kaçıyorsunuz?

— Yaralıları taşıyoruz.»

— Bir yaralıyı taşımak için iki kişi yetmez mi? Her yaralı için elli İrişinin gelmesine ne lüzum var? Fazlalıklar geriye, savaş meydanına dönsün, ben de sizin önünüzde yürüyeceğim!»

«— Boş konuşuyorsun,» dedi yeniçerilerden biri, «talih tersine dönerse önce sen kaçıp kurtulursun, çünkü sen atlısın, biz yaya.»

«— Allah göstermesin, sizi asla terketmem!» diye bağırdı Reis efendi, «İsterseniz atımdan iner, sizin gibi yaya yürürüm.»

⁵²⁴ Vâsıf, II, s. 288'de, .be\$ bin» İrişi olduğu söyleniyor-

Reisefendi sözlerini henüz bitirmişti ki, bir tüfek sesi konuşmayı kesti. Nutukla vakit kaybetmemek için uzaktan ona nişan almışlardı. Bu, korkunç bir kargaşaya, çatışmaya yol açtı. Abdür-rezzak Efendi'nin maiyetinden bazıları öldürüldü, kendisi de ancak, kendi askerlerinden kaçarak kurtuldu.

Abdullah Paşa'nın çarpışmada yaralanan askerlerinden bir kısmı Balkanları aşıp Karinafoad'a kaçtılar. Düşman süvarisi tarafından takip edilen diğer bir kısmı da Şumnu yolunu tuttular ve karargâha bozgunu bildirdiler. Aynı anda serasker Dağıstanlı Ali Paşa'dan gelen bir yazı, düşmanın Kozluca'dan Şum-nu'ya hareket ettiğini, hattâ Yenipazar'a gelmiş bulunduğunu bildiriyordu (25 Haziran 1774.-. 15 Rebiülahir 1188).

. Sadece sekiz bin kişilik bir kuvveti bulunan sadrazam, saldırıya uğradığı takdirde en şiddetli bir şekilde karşı koymak için tedbir almaya başladı: Bütün birliğin Şumnu yalanında hazırlanmış siperlere sokulması, kumandanlığının da karargâha gelmiş bulunan Dağıstanlı Ali Paşa'ya verilmesi kararlaştırıldı. Süvari birliği ise düşmanı hırpalayarak ateş hattına çekecekti.

Kozluca çarpışmasında ilk kaçanlar Abdürrezzak Efendi'nin süvarileri idi. Askerinin ve Şumnu halkının cesaretini arttırmak için gayret ediyordu. Evvelce alınmış olan bir karara göre, şehri savunmak için erkekler siperlerdeki askerlere katılacak, aileleri de şehir içinde ve onların koruması altında kalacaklardı. Firar edenler için en ağır cezanın verileceği ilân edilmişti.

Sadaret kethüdasının kâtibi Nüzhet Efendi şehirden ayrılmak ve karısını da götürmek istemiş, bunun için karısına erkek elbisesi giydirmişti. Fakat, erkek elbisesi giydirilen kadın şehir kapısında nöbetçilerin dikkatini çekti ve durduruldu. Bir odaya götürüp şüpheli kişinin cinsiyetini öğrendiler. Bu duruma hiddetlenen askerler kılıçlarına sarılıp hem kadını, hem kocasını orada öldürdüler.

Nüzhet Efendi Öldürücü darbeleri yemeden önce, kadının Reisefendi'nin bir kölesi, kendisinin de onun adamı olduğunu bağırarak söylemişti ama, bu sözler nöbetçileri yatıştıracağı yerde daha da hiddetlendirdi, Abdürrezzak Efendi için de düşmanlık duymalarına sebep oldu. Toplanıp, onu da öldürmek için çadırına gittiler. Subaylardan biri durumu öğrenip Reis-efendi'ye haber vermişti. Bunun üzerine Abdürrezzak Efendi sancak-ı şerifin bulunduğu çadıra saklandı. Ayaklanan grup Reisefendi'nin çadırını işgal ve yağma ettikten sonra saklandığı yeri de

öğrendiler ve onu bulmak için bu kutsal yere koşup gittiler ⁵²⁵.

Sadrazam, sancak-ı şerif çadırına, Arnavutlardan oluşan bin silahlı yerleştirmişti bile. Çadıra yaklaşan kalabalık onların ateş etmeye hazır beklediklerini görünce dağılıp gitti. Abdürrezzak Efendi'ye gelince, süvari paşalarının himayesinde Şum-nu'dan ayrılmak zorunda kaldı ve İstanbul'a döndü.

İstanbul'da bu olay öğrenildiği zaman, Reisefendi'ye Şehir-koy'de durması için emir gönderildi. Ama bu emir gelmeden o şehre girmiş, gizlice yazlık evine geçmişti. Sultan onu bulduğu yerde idam ettirmek istiyordu, fakat bazı dostlarının araya girmesiyle Kütahya'da hapis cezasıyla yetindi, kardeşi Aşir Efen-di'yi ise Bursa'ya sürdü ⁵²⁶.

Abdürrezzak Efendi İstanbul yolunda iken general Kamenski Yenipazar'dan ayrılmış, Şumnu'ya top menziline kadar sokulmuştu. Sadrazamın siperlerin gerisinde beklediğini görünce, onu kuşatma altında tutmaya ve İstanbul yolunu kapatmaya karar vşerdi ⁵²⁷. Bu maksatla üç gün içinde sol kanat kuvvet* lörini yayararak, Yenipazar tarafından Şumnu'ya hâkim bütün tepeleri işgal etti.

General SeJborovski'nin kumandasındaki birlikler, Balkanlarda Çalıkavak geçidini savunmakla «görevli eski Sekbanbaşı Yusuf Pasa'yi mağlup etti. Bu geçit İstanbul yoluna çıkıyordu (3-14 Temmuz).

Kamenski, Şumnu önlerine gelişinin yedinci günü ordusunu üçe ayırdı. Bunların üsleri Yenipazar-Şumnu yolundaki Bulanık köyü ile, Şumnu'dan Varadin'e giden yolun üzerinde bulunan Kazanlar köyü arasındaki alanları doldurmuş oluyordu. öte yandan General Miloradoviç, iki alayını, Şumnu'yu geçtikten sonra Kamçı ırmağına dökülen küçük çayın karşısına geçirdi. Böylece, Türklerle Avusturyalılar arasında imzalanan ilk barış anlaşmasının ve Türklerin İkinci Viyana kuşatmasının yıldönümü olan 14 Temmuz 1774 gününden itibaren, sadrazam, Ruslar tarafından tamamen kuşatılmış bulunuyordu.

Rus ordusu Kamçı ırmağı kıyısına kadar ilk defa gelmişti. Eski adı Pamisos olan bu ırmak, ondördüncü yüzyılda Bizans'ın sınırını oluşturuyordu. Bu ırmak güzel Hemus vadisini sulayarak, Varna'nın güneyinde Karadeniz'e dökülür.

Kozluca savaşıdan birkaç gün sonra, feld-mareşal Roman-zov ile

⁵²⁵ Thugut'un 30 Haziran 1774 tarihli raporundan.

⁵²⁶ Buturlin, Saiüt-Petersbourg Jurnalı, XVI, s. 156.

⁵²⁷ Buturlin Vâsif için 'Serasker' diyor, oysa o 'muhafız*' rütbesinde idi.

Obreskov⁵²⁸, Prusya elçisi Zegelin'e bir mektup yazarak, sadrazamdan aldıkları yazıya göre, barış görüşmelerini başlatmak için ön teklif sunmaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Buna göre, Kırım Türkleri ile ilgili olarak, Ruslar müslü-man diniyle uyuşmayan hiçbir şart ileri sürmeyeceklerdi; fakat, feshedildiği halde hükümdarlarının geri vermeye hazır olduğu bunca yere karşılık, Kuburun, Özi, Kerç ve Yenikale'yi istiyorlardı. Mektuplarının sonunda, sadrazamın bu tekliflerini reddetmesine üzüldüklerini de söylüyorlardı.

Fakat, Ruslar Şumnu önlerine gelince ve sadrazamın ordusu burasını kitle halinde fcerketmeye başlayınca, tehlike büyümüştü. Muhsinzâde, karargâhta «süvari mukabelesi» olarak konuk gibi bulunan bir Rusça tercümanını acele yanma çağırttı ve feld-mareşalin gönderdiği son mektubu tercüme ettirdi. O günlerde mektupçular, yazıcılar gibi, Bâb-ı Âli tercümanı da yok olmuştu. Bazıları Karinabad'a kaçmış, bazıları da Edirne tarafına gitmişlerdi. Ama artık, birçoklarının yaptığı gibi, feldmareşalin mektubunu hafife almamak, onu bir hezeyandan ibaret görmemek gerekiyordu⁵²⁹.

Bu mektubun tercümesini okur okumaz, maiyetindeki subaylardan birini feld-mareşalin karargahına gönderdi ve bir ateşkes talep etti. Bir yandan da vazifelerini terkedip giden memurların yerini doldurmaya çalıştı. Sadaret kethüdasının birinci yardımcısı Nahifi Efendi'yi beylikci, yani reis-ül kütta vekili tayin etti, birinci yardımcılığına da Berrî Efendi'yi getirdi. Halimi Efendi'nin damaca Şehrî Efendi, sadaret kethüdasının mektupçusu oldu.

Romanzov, sadrazama verdiği cevapta ateşkes talebini reddediyor, kendisine tam yetkili murahhaslar gönderilmesini istiyordu. Bunun üzerine Muhsinzâde, Abdürrezzak Efendi'nin yerine reisefendiliğe Münib Efendi'yi çağırdı ve ona, murahhas olarak feld-mareşale gitmesini teklif etti. Fakat Münib Efendi bu görevi tek başına yapmak istemeyince, kethüda Resmi Ahmed Efendi'yi nişancı rütbesiyle birinci murahhas, Münib Efendi'yi de ikinci murahhas olarak seçti.⁵³⁰

Kaynarca Barışı

⁵²⁸ 9 Haziran tarihli bu Sn mektup, Thugut'un raporuna eklidi

⁵²⁹ Vâsif. Ü, s. 304'de: «..Mareşalin mukaddema tevarüd eden mektubu, ban hezeyan ve terehatten İbaretdür deyfi nazar ve tercümesine İtibar otanmadığından...».

⁵³⁰ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/530-535

Sadrazam büyük divanı toplayarak mevcut şartlar karşısında düşündüğü tedbirleri açıkladı. Divanda bulunan

herkes, ateşkes sağlanmamış olsa bile murahhas göndermeyi gerekli ve faydalı buldu. Çünkü, şartlar ne kadar ağır olursa olsun, devletin şimdi en muhtaç olduğu şey barışın sağlanması idi. Fikrini söylemesi istenen Müftüzade Ahmet Efendi, «Barış eskiden Efbdürrezzak Efendi'ye teklif edilen şartlarla imzalanırsa meşru olacaktır» dedi.

İki murahhas, Şumnu'dan feld-mareşaiin karargâh kurduğu Kaynarca'ya hareket ettiler. Yeniçeri melrtupçu'başısı Laleli Mustafa Efendi ise, ordunun bütün vezirleri ve paşaları tarafından imzalanan bir yazıyı padişaha sunmak için İstanbul'a doğru yola çıktı. Bu yazıda son olaylar ve ordunun acınacak durumu olduğu gibi anlatılıyor, padişahın divanda alınan kararı onaylaması isteniyordu.

16 Temmuz günü, iki Türk murahhası Rus temsilci Prens Pepnin ile ilk toplantıyı yaptılar. Görüşmeler uzun sürmedi. Bükreş konferansında tespit edilen esaslar üzerinde yedi saat süren bir tartışmanın ertesi günü anlaşmaya varıldı ve barış sağlandı. Fakat Ruslar imzalı nüshayı dört gün geciktirerek ancak 21 Temmuz'da gönderdiler. Çünkü 21 Temmuz Pruth anlaşmasının imzalandığı gündü. Büyük Petro'nun (Deli Petro'nun) bugün Türklerin durumuna düşerek imzalamak zorunda kaldığı ve utanç verici buldukları anlaşmayı, şimdi aynı güne, Rus zaferini simgeleyen bir barışa rastlatmak suretiyle unutturmak istiyorlardı. Feld-mareşal Romanzov'un anlaşma yeri olarak Kay-narca'yı seçmesi de tesadüf değildi. General Vaysman Kaynar-ca'da vurulmuştu ve Romanzov, zaferinin sonucu olan anlaşmayı, silah arkadaşlarının kanlarını döktükleri yerde yapıyordu.

Kaynarca barışı yirmisekiz madde idi. Ayrıca iki gizli madde vardı ki bu maddelere göre Osmanlı Devleti üç yıl içinde Rusya'ya dört milyon ruble ödemeyi, Rusya ise hiç gecikmeden Adalar Denizi'ndeki (Ege'deki) adaları tahliye taahhüt ediyorlardı⁵³¹

⁵³¹ Kaynarca Barışı'na eklenen özel hükümler (bkz: Martens, «Anlaşmalar», C. II, s. 287):

Madde I: Bu ayrı madde ile, Bâb-ı Âli, savaş tazminatı olarak Rusya'ya onbeş bin kese, yani ye-dibuçuk milyon kuruş ödemeyi taahhüt eder, ki bunun Rus parası ile tutarı dört milyon rubledir. Bu para üç yıl içinde, üç taksitte ve şu şekilde ödenecektir: Birinci taksit 1 Ocak 1775'te, ikinci taksit 1 Ocak 1776'da, üçüncü taksit ise 1 Ocak 1777'de. Her taksit beş bin kese olacak ve Rus elçisine verilecektir. Rusya bu paranın ödenmesi için herhangi bir teminat isterse, Osmanlı Devleti istenen tefaiına-tı verecektir. Bâb-ı Âli, bu maddenin hükümlerine, iki devlet arasında imzalanan anlaşmadecyer almış-casma, kelimesi kelimesine uymayı taahhüt eder.

Buna dayanarak bu belgeyi imzalıyor ve mühürümüzü basıyoruz.

Kaynarca, 11 Temmuz (Rus takvimine göre 21 Temmuz) 1774.

Madde II: Bugün imzalanan barış anlaşmasının XVII. maddesinde Rus donanmasının Ege adalarını üç ay içinde tahliye etmesi kararlaştırılmışsa da, iki devlet bununla ilgili olarak şu hususlarda mutabık kalmışlardır: XXIV.

Türk murahhası Resmi Ahmet Efendi «Hülâsat'ül itibar» adlı eserinde, bu iki madde ile ilgili olarak sadrazamın murahhaslar» önce yirmi bin ruble için izin verdiğini, sonra kırk bin rubleye çıktığını söylüyor. Diğer yirmisekiz madde, evvelce Fbk-şan ve Bükreş müzakereleri sırasında tartışılan ve kabul edilen maddelerdi. Bu maddelere göre Kırım, Basarabya ve Ku-ban'daki Tatar Türklerine siyasî bağımsızlık veriliyor, dinî ba-'kımdan ise Osmanlı sultanlarına bağlı kalıyorlardı. Rus ordusu tarafından zaptedilen bütün eyâlet, şehir, köy ve kaleler Kı-nm Hanı'na terkedilecek, fakat Kerç ve Yenikale limanları Rus-larda kalacaktı.

Ruslar Boğüan, Eflâk, Basarabya, Gürcistan, Mingreli ve Adalar'da işg»l ettikleri yerleri Türklere iade edecek, fakat Küçük ve Büyük Kabartay, Azak ve Kuburun Rusların olacaktı. Esirler karşılıklı olarak ve hiç fidye alınmadan serbest bırakılacak, Akdeniz'de Rus gemilerine giriş ve ticaret serbestliği tanınacak, yolcuların ve özellikle Kudüs'e gidecek hristiyan hacıların güvenliği sağlanacaktı. Bu, elçiler, konsoloslar ve tercümanlar için iyi bir anlaşma olacaktı. Bundan böyle Bâb-ı Âli Boğdan ve Eflâk'teM tebaaya daha âdil davranacak, Rus hükümdarının 'imparator' unvanını kabul edecekti.

Bu anlaşmaya göre, imparatoriçenin İstanbul'da (Pera'da) bir kilise yaptırmasına, Osmanlı sınırları içindeki hristiyan tebaayı himaye etmesine, kiliseleri korumasına izin verilecekti. Ve nihayet, bu barış anlaşmasından önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanmış bulunan barış anlaşmalarından yalnız 1700'de yapılan Azak anlaşması yürürlükte kalacaktı. Bütün diğer anlaşmalar, özellikle de Belgrad anlaşması iptal edilip yok sayılacak, gelecekte iki imparatorluk arasındaki ilişkilerde Kaynarca barışı esas alınacaktı.

Bu savaşın başlamasının asıl sebebi olan Polonya'dan hiç söz edilmiyordu. Yine bu savaşta Türkler, o tarihe kadar hiç görmedikleri bir mağlubiyete uğramış bulunuyorlardı ⁵³²

maddeye göre bir erteleme söz konusu olmadığı için, her iki devlet yine bu XXIV. maddenin gereği Rus donanmasının adalardan bir an önce ayrılmasını kabul ettiklerinden, söz konusu donanmanın ayrılmasını çabuklaştırmak üzere, Bâb-ı Âli bu donanmanın ihtiyacını elinden geldiği kadar karşılamayı vaadede. Bu maddenin hükmüne de, anlaşmada yer alması için zorunludur.

Kaynarca, 10 Temmuz 1774.

⁵³² «Bu anlaşmada Polonya'dan hiç söz edilmemesi Rusya için en büyük başarı olmuştur. Savaşın başlamasına sebep bu devlet idi ve şimdi onun adı bile anılmıyordu. Üstelik, Polonya'nın adı geçen daha önceki anlaşmaların hepsi iptal edilmişti.» Ferrand, U, s. 249.

Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/535-537

Kaynarca Barışı İle İlgili Düşünceler

Şimdi, Osmanlı imparatorlumu'nun Kaynarca Barışı ile sona erecek olan altıncı devrinin sonlarına gelmiş bulunuyoruz. Sanırız aşağıdaki düşünceleri belirtmemizin yeri ve zamanı gelmiştir.

Karlofça Barışı Türk istilâlarının sona erişini, her zaman fâtilh olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da gücünün kınısını belirler. Bununla beraber, bu son dönemde bu devletin bazı bakımlardan yine de büyüdüğünü gördük. Fakat bu basanlar geçici idi. Asya'da İran'ın paylaşılması sonucu topraklarını büyötmüştü. Avrupa'da ise Avusturya ve Rusya'ya kabul ettirdiği avantajlı iki barış imzalamıştı ki bunlar Pruth ve Belgrad anlaşmalarıdır.

Bu devirde altı padişah hüküm sürdü. Bunların birincisi ile sonuncusunun, yani ikinci Mustafa ile Üçüncü Mustafa'nın devirleri, devletin en bahtsız, en felâketli devirleri olmuştur, ikinci Mustafa devrinde yeniçeriler ayaklanmış ve onu tahttan indirmişlerdi. Üçüncü Mustafa devrinde ise daha büyük bir felaketle karşılaşmış, yani Rusya ile yapılan savaş, en ağır şartların kabul edildiği Kaynarca anlaşması ile sonuçlanmıştı.

Bu devirde Üçüncü Osman ve Birinci Abdülhamid sadece ismen var olmuşlar, hiçbir büyük veya faydalı işde tesirleri olmamıştır. Buna karşılık Üçüncü Ahmet ve Birinci Mahmut birçok bakımdan övgüye değer işler yapmışlardı. Faydalı bazı müesseseler kurmuş, milletin kalkınması ve medeniyet yolunda ilerlemesi için gayret göstermişlerdir. Bu devrin karanlık tablosunda, devleti Üçüncü Ahmet adına yöneten sadrazam İbrahim Paşa ile her taraftan çökecek duruma gelen imparatorluğu ayakta tutan son büyük sütun olan Koca Râgıp Paşa, iyilikleri unutulmayacak iki dâhi olarak görünürler.

Bu iki sadrazam, Bâb-ı Âli'ye büyük vezirler yetiştirmeye de gayret etmişlerdir. Meselâ, siyasi kariyerine Viyana elçisi olarak başlayan Reis-ül küttap Mustafa Efendi, Stokholm ve Saint-Petersbourg elçiliği sırasında kendini gösteren sadrazam Mehmed Said Paşa bunlar arasındadır. Bunların devlete kazandırdığı Rakoczi ve Bonneval gibi yabancılar da başarılı işler görmüşler, her yerde yardımcı ve müttetikler arayıp bulmuşlardır.

Bâb-ı Ali'ye, Villeneuve, Porter, Obreskov, Penkler ve Thu-gut gibi kabiliyetli ve tecrübeli elçilerin tesirleri de olmuştur⁵³³ Devletin eski Fransa

⁵³³ Burada, olayların şahidi ve becerikli bir diplomat olan Baron de Thugut'un kendi devrinde geçen olaylar üzerinde doğru ve sıhhatli görüşlerini belirten raporlarından bazı bölümler sunuyoruz:

3 Eylül 1774 tarihli rapordan*

«Şüphe göttürmeyecek bir şekilde acıklı bir safhaya giren olaylar karşısında, ekselanslarının hak sahibi ülkelerle ticaret, Tuna üzerinde ve Karadeniz'de seyrüseferle ilgili müşahedelerinden, bilgelik taşıyan uyanlarından yararlanmak için henüz harekete geçemedim.

Katolik dini yararına olacak sonuçlar almak üzere de bir teşebbüste bulunmadım. Teşebbüste bulunursam hiçbir sonuç elde edemeyeceğimi de anlamış bulunuyorum. Çünkü, zamanından önce teşebbüse geçmemek gerektiğine inanıyorum. Bu meseleler ne kadar önemli ise, ekselansları, şimdi teşebbüse geçmemenin de o kadar faydalı olacağını elbette bileceklerdir. Çünkü, zamansız yapıldığı için hiçbir sonuç vermeyecek olan bu teşebbüsler, zamanında teşebbüs edildiği zaman alınacak olumlu sonuçları da engellemiş olacaktır.

Majestelerinin başarıları için bu tedbirlerin gerektiğine inanıyorum.

Bundan başka, anlaşmanın özel bir maddesiyle, hristiyan mezhepleri himaye hakkı Rusya'ya verilmiş; öte yandan, iddiaya göre, Rusya, hristiyan devletler arasında Karadeniz'de yalnız kendisinin serbestçe ticaret yapmasını istemektedir. Bu konuda da zamansız bir teşebbüste asla bulunmamayı faydalı görüyorum. Bu kararların kötü yanları iyice anlaşılınca, teşebbüse geçtiğim zaman mücadele daha kolay olacaktır. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılacak ve hak sahibi diğer devletlerin aleyhine olacak bir özel deniz ticaret anlaşmasını engellemek, Katolik mezhebinin Doğru'da yok edilmesine veya baskı altında tutulmasına yol açabilir. Üstün zekâ ve idrak sahibi ekselansları elbet bu hususu da düşüneceklerdir.

Her iki konuda ekselanslarının son emirlerini beklerken, bana söylediğiniz tedbirlerden, yani Osmanlı Devleti'ni müstakbel saldırılardan korumak maksadıyla Tuna ağzında bir kale inşa etmek vs. gibi projelerden, şimdilik Bâb-ı Âli'ye hiç söz etmemeyi uygun görüyorum. Bu projeler, bu imparatorluğun kısa bir süre önce maruz kaldığı tehlikeli durumlardan evvel gerçekleştirilseydi, şüphesiz çok yararlı olurdu. Fakat, ekselansları artık barış şartlarını bildiklerine göre, şimdi, Avusturya ve Osmanlı İmparatorluklarının daha önce yaptıkları tedarüfi ve tecavüzü (savunma ve saldırma amaçlı) itti* faklarının Kaynarca Barışı ile tamamen değişmiş durumda olduğunu, Bâb-ı Âli'yi kurtarmak halâ mümkün ise, bunun için başka tedbirler düşünmek gerektiğini de bilirler.

Son anlaşma şartlarına göre, Rusya bir taraftan Kırım yarımadasını doğusunda bir bölümü, Yenikale'yi ve özellikle de çok değerli olan Kerç limanını, Dinyeper (Özi) ağzının iki kıyısını ele geçirmiş bulunuyor. Bundan başka, Rusya, yalnız Don nehri ağzındaki Azak kalesini değil, güzel Tagon-rok limanını savunmak için de bölgeyi tahkim etmeyi düşünüyor. Ayrıca, bu bölgede sanayi odunu yetiştiren gür orman, demir, kenevir ve gemi yapmak için gerekli her şey bol olduğu için, yakında Kerç limanında, oniki-onbeş büyük gemiden ve diğer gemilerden oluşacak büyük bir filo kurması zor olmayacaktır. Yeni ele geçirdiği diğer, yerlerde de birçok küçük gemi yapabilecektir.

Rusya'nın yeni aldığı bu topraklarda, otuz-kırk bin kişiden oluşacak bir orduyu daima hazır bulunduracağı kesindir. Bunlar, gerek bugüne kadar Ukrayna sınırlarını korumak için topladığı milislerden, gerekse başka yerlerden kolayca temin edilecektir. Bundan da şu sonucu çıkarabiliriz: Gelecekte Rusya hep hâkim durumda bulunacaktır. Sa-int-Petersbourg hükümeti istediği ve uygun gördüğü zaman, olağanüstü bir silahlanmaya lüzum kalmaksızın, Karadeniz kıyılarına inebileceği; yeni sınırın Kerç'ten hareket ederek, rüzgârın da yardımı ile, yirmi bin kişilik bir orduyu, otuzaltı ilâ kırk-sekiz saat içinde, İstanbul surlarının önlerine kadar getirebilecektir. O zaman, ortodoks mezhebinin liderleriyle daha önce anlaşılan gibi birlikte hareket edecekleri de şüphesizdir. O zaman padişaha, Rusya'nın harekete geçtiğini haber alır almaz, sarayını terkedit Asya içlerine kaçmak ve Doğu İmparatorluğu'nun tahtım daha güçlü birine bırakmaktan başka bir şey kalmayacaktır.

Başkent istilâ edilince, hristiyan mezhebinden olanlar teröre iştirak edecek, kolayca ve kaçınılmaz şekilde Rusya'ya tabi olacaklar; bütün adalar, Anadolu'nun kıyılan, tâ Adriatik kıyılarına kadar bu devletin eline geçecektir. Dünyanın her bölgesinden daha verimli olan bu çok zengin topraklar, oralara sahip olan Rusya'yı öyle kalkındıracak ve yükseltecektir ki, bu devlet, tarihin anlattığı eski çağların efsanevi zenginliklerini, ihtişamını geride bırakacak, daha üstün olacaktır.

Gelecekte, bu büyük ihtilâl, bir hafta gibi kısa bir zamanda, sessizce ve büyük hazırlıklara ihtiyaç duyulmadan Karadeniz tarafından başlatılabilir ve kısa zamanda sonuçlandırılabilir.

Bundan böyle, Rusya'nın harekât sahası olarak Dinyester (Turla) ve Tuna kıyılarını seçmesi düşünülemez. Çünkü sınırlarından bu kadar uzakta yapacağı bir savaş zor ve pahalı olacağı gibi, lehine de sonuçlanmayabilir. Fakat yeni sınırından, her zaman ve iki gün gibi kısa bir zamanda harekete geçerek ve Karadeniz'e inerek, başkentin surlarına hücum edebilir.

Rusya'nın gelecekte savaş alanı olarak Tuna ve Dinyester kıyılarını tercih etmemesi için başka sebepler de var. Bugüne kadar Rusya'nın gerçek çıkarı, Tuna boylarında fethettiği yerleri elinde tutmasını pek gerektirmiyordu. Bundan sonra böyle bir endişesi olmayacaktır. Çünkü yeni anlaşma, ona, Karadeniz kıyılarında çok daha önemli fetihler için imkân vermiş bulunuyor.

Rusya, bu devleti 'bir hamlede tamamen işgal edip orada, kalmayı düşünmez. Gelecekte, Osmanlı Devleti'nin devrilmesiyle eyâletlerinin, sınır komşusu Avusturya İmparatorluğu ile paylaşırlı hale gelmesini bekleyecektir. Rus hükümeti, Avusturya'nın pay alarak sınırını genişletmesine pek ses çıkarmayacaktır; çünkü, Avusturya'nın

elçisi Mehmed Çelebi ve Macar dönmesi İbrahim (Müteferrika) tarafından matbaanın kurulması, âsi bir Macar'ın oğlu olan Baron do Tott tarafından getirilen savunma tabyalarındaki yenilikler, İsveç'le

ittifak anlaşması, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İran'ın paylaşılması anlaşmasına Fransa'nın müdahalesi, Fransız elçisinin Polonya yararına olarak Osmanlı ve Rusya'nın aralarını açma gayretleri. Sultan Mustafa'nın diğer devletlerden önce Avusturya'ya Polonya'yı paylaşma teklifi, Avusturya ile yardım anlaşması, bu altıncı devrin Önemli olaylarıdır.

Bütün bu olaylar Avrupa diplomasisinin, onsekizinci yüzyılın başından beri kaoslar arasında sesini duyuran ama sendeleyerek yürüyen Osmanlı Devleti'nin kaderi üzerindeki etkisinin gittikçe arttığını göstermektedir. Bazı

Bosna'yı, Sırbistan'ı alması bazı bakımlardan çok önemlidir ama, onun elde etmek istediği diğer Osmanlı toprakları yanında bunun pek önemi olmayacaktır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz eyâletlerde yalnız müslümanlar ve katolik olmayan, diğer Hristiyan mezhebinden olanlar yaşamaktadır. Müslümanlar Avusturyalılara katlanacaktır, fakat Rusya imparatorluğunun çok yakın olduğunu gören ortodokslar o tarafa göç edeceklerdir. Göç etmezlerse, itaatsizlikleri Avusturya için sürekli sıkıntı verecektir. Bu yüzden, Avusturya'nın bu toprakları işgali, imparatorumuzun kuvvetini arttıracığı yerde zayıflamasına sebep olacaktır.

Bütün bu sebepler dikkate alınırsa, ekselanslarının Tuna ağzında bir kale inşasını gereksiz bulacaklarını sanıyorum. Çünkü, Rusya lehine olan bu anlaşmanın hükümleri, bu savaşın Rusya'nın Tu-na'da yaptığı son savaş olduğunu şüphe kalmayacak şekilde göstermektedir, öte yandan, Karadeniz Boğazı'nda yapılacak tahkimat, maalesef Osmanlı Devleti'ne en ufak bir güven vermeyecektir. Fransız albayı Baron dö Tott'un yaptırdığı tahkimatın geçmişte belki bir faydası olurdu. Başkenti topa tutarak kargaşa yaratacak kadar, çok asker taşımayan küçük bir filoyu belki durdurabilirdi. Fakat bugün bu tabyaların hiçbir önemi yoktur. Çünkü Rusya, yeni ele geçirdiği yerlerden çok sayıda askeri kolaylıkla nakledebilir, İstanbul Boğazı'nın kapatılması da başkenti pek kurtaramaz. Çünkü Ruslar, Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasındaki topraklarına birçok noktadan çıkabilirler.

Şin Çok daha nazik ve tehlikeli yanı şu ki, artık Bâb-ı Âli'nin bekası, gelecekte, diğer devletlerin hiçbirine bağlı olmayacaktır. Çünkü Rusların yeni aldıkları yerlerde biraz daha güçlendikten sonra, ki bu da hiç uzun sürmez, İstanbul'u almak için hücumla geçmeleri gün meselesi haline gelebilir. Rusya ansızın saldırıya geçerek, saldırı haberi daha öbür devletlerin sınırına bile ulaşmadan, İstanbul'u ele geçirebilir.

Bu kısa raporla, imzalanmış bulunan müessif anlaşmanın bugün ve gelecek için arzettiği sayısız kötülüklerin hepsini anlatamamış isem de, ekselanslarının talimatlarına cevap vermek için, bu imparatorluğun durumunu kısaca bildirmeyi görev saydım.

Bu acıklı durum karşısında ne yapılabileceğine, durumu telâfi için hangi çarelere başvurulabileceğine, ekselansları yüksek dirayetleriyle karar vereceklerdir.

Bâb-ı Âli, anlaşmanın gerçek hükümlerini hiç kimseye açıklamamakta, gizlemekte devam ediyor. Bu tuhaf tutumunu mazur göstermek için de, bazen, murahhasları Resmi Ahmed Efendi ve Münib İbrahim Efendi'nin dönmelerini beklediğini, bunların açıklama yapacaklarını söylüyor, bazen de hiç inandırıcı olmayan başka şeyler söylüyor.

Bâb-ı Âli'nin bu tutumu, bu kadar aşağılayıcı bir anlaşma imzaladığı için duyulan utançtan mı, yoksa gerçek şartların duyulması halinde herkesce zararlılığı anlaşılacağından, tepkileri bir süre daha geciktirmek için yapılan gizli bir anlaşmadan mı ileri geldiği bilinmiyor. Bu ısrarlı suskunluğun, Sancak-ı Şerifin uzun zamandan beri İstanbul'a dönmemiş olmasından halkın galeyana gelmesiyle, vezirlerin kendi akıbetlerinden korkmalarından ileri geldiği de düşünülebilir.

Bu anlaşma hakkında her şeyi bilmiyorsak da, bildiğimiz kadarından şu sonucu çıkarabiliriz: Bu anlaşmanın hükümleri Rus diplomatlarının becerikliliğini, ortaya koyuyor. Bu anlaşmanın ustaca yazılmış maddeleri, Osmanlı Devleti'ni bugünden itibaren bir çeşit Rus eyâleti haline getirebilecektir. Saint-Petersbourg sarayı bu eyâletinden istediği parayı, askeri v.s.'yi alabilecektir. Gelecekte Rusya, Bâb-ı Âli'ye, kanunlarını dikte ettirecek ve padişaha bunları kabul ettirmek için imkânlarla sahip olacaktır. Belki birkaç yıl daha bu işleri padişah adına yürütecek, zamanı gelince de idareyi kesin olarak ele alacaktır.

reform tohumları bu devirde ekilmiş, bazı yeni müesseseler, meselâ nizam-ı cedit adıyla tanınan müessese, daha sonra bu gelişmenin bir sonucu olarak kurulmuştur.

Fakat, maalesef, bu denemeler devleti güçlendirmiyordu, çünkü hep yarım kalıyor ve çöküşü hızlandırıyordu. Devleti bu duruma düşüren dış etkilerin en büyüğü, Kaynarca barışı anlaşması ile üstünlük sağlayan Rusya olmuştur⁵³⁴.

Ulemânın her çeşit idari çarkı harekete geçirerek olanca gücüyle Rusya ile bu şartlarla barışa karşı çıkması büsbütün sebepsiz bir inat değildi. Gerçekte bu barış, dışarıdaki bütün kötülüklerin birikiminin bütün ağırlığı ile Türkiye üzerine düşmesini başlatan bir barış olmuştur. İçeride yönetimin zayıf ve hatalı oluşu da, çöküşü hızlandıran diğer sebeplerdir.

Osmanlı Devleti aleyhine böylesine kötü şartlarla imzalanan bu barışın sonuçlarından en çok sorumlu tutulan sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'dır⁵³⁵. Bu sadrazamın askerlik konusunda çok kabiliyetsiz olduğu birçok

⁵³⁴ Bu anlaşmanın imzalanmasından ondört ay önce, Thugut onun nasıl sonuçlanacağını açıkça görmüştü. Şöyle diyordu: «Gelecekte büyük durum değişikliklerine belki tesadüfler tesir edecektir, ama korkulur ki bugünkü müessif olay Bâb-ı Âli lehine sonuçlanmayacaktır. Bu durum tase bir süre daha devam edecek, sonra, Osmanlı İmparatorluğu gerek savaşta, gerek barışta Ruslara boyun eğmek zorunda kalacaktır.» (Thugut'an 3 Mayıs İTO tarihli raporundan).

⁵³⁵ Baron Thugut'un 18 Temmuz 1774 tarihli raporundan:

Burada korkunç bir kargaşa hüküm sürüyor. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın mantıksız, beceriksiz yönetimiyle imparatorluğu sürüklediği savaşın başladığı günden beri görülen bu kargaşa, hiçbir zaman bu dereceye ulaşmamıştı. Hükûmetin ka-biliyetsizliği ve zayıflığı, felâketleri telâfi edecek tedbirleri almaktan âciz oluşu, müzakereleri yürütme işinin Rus silahlarının tehdidi altında bulunan ve bunun tesiri altında kalan ödle sadrazama verilmiş olması ve bütün diğer sebepler şunu gösteriyor: Ruslar, bilinen ustahklarıyla bu defa her zamankinden daha aşırı şartları ileri süreceklerdir ve bunda şüphe yoktur. Türkleri Kerç ve Yenikale'yi bırakmaya, para olarak harp tazminatı ödemeye, Kus donanmasının serbest dolaşmasını kabule zorlayacak, genel olarak barış şartlarını dikte ettireceklerdir.

Bana göre, kabulünde güçlükle çıkarılacak tek husus, Kırım'a bağımsızlık verilmesi meselesidir. Bu konuda ısrarla direnen ulemâyı buna razı etmek pek kolay olmayacaktır. Fakat artık meselenin lâfla halledilme safhası geçtiği için, Huşlar bu meseleyi de ortaya atacak, Bâb-ı Âli'yi fazla korkutmayacak cümleler kullanarak şu veya bu şekilde ve emellerine uy^olarak halletmekte güçlük çekmeyeceklerdir. Öte yandan, Rusların, dindashları olan Yunanlıların hâmisî olarak kabul edilmesi talebine Reis efendi anlamsız bazı beyanatlarla karşılık vermeye çalışıyorsa da, bana göre Rus murahhasları bu konuda da istedikleri tavizi koparacaklardır.

Bu gidişten, katolik olmayan mezheplerin (or-toiokslann), Doğ'u'da, katoliklere karşı üstünlük sağlayacakları sonucunu çıkarırken, büyük bir üzüntü duyuyorum. Ekselanslarının geçen yılın 6 Ağustos ve 9 Kasım tarihlerinde yazmak lûtfunda bulundukları bu konudaki emirleri de unutmuyorum. Gayretlerimde hemen hemen hiçbir basan sağlanmayacağına inanmasam, çoktan teşebbüse geçmiş olurum.

Olaylar bugün Öyle bir hal almış bulunuyor ki, bu anda bizim müdahalemizin Bâb-ı Âli ile daha sonraki olayların, yönlendireceği ilişkiler üzerinde hiçbir tesiri olamaz. Bu sıkıntılı durumdan nasıl kurtulacağımı bilemiyorum. Bu konuda erken yapılacak bir teşebbüsten hiçbir başarı ümit etmiyorum. Rusların kendi yararlarına kurnazca bir yorum getirmesini önlemek için dayanaksız teşebbüslerimi nereye kadar götürebileceğimi bilemiyorum.

Thugut'un 3 Ağustos 1774 tarihli raporundan: Bazı durumlar ortaya çıktıkça, şaşkınlığım arttıkça, sadrazamın hangi cüretle sırf korkaklığı ve şahsî görüşleri yüzünden devletin selâmetini hiçe saydığını, feda ettiğini anlayamıyorum. Canikli Ali Paşa, yazdığı mektuplardan birinde, Kırım'a yardım için harekete geçmesi gerekirken, hiçbir şey yapmadan beklemesine, gecikmesine ve bu suretle Rus generallerine daha rahat edecek fırsatı vermesine mazeret olarak, sadrazamdan yazılı emir gelmediğini ileri sürüyor.

defa görülmüştür. Her ne pahasına olursa olsun barış imzalamak istemesi, bunun için birinci murahhas olarak güvenilir olmaktan çıkmış bir diplomat olan dönme Resmi Ahmet Efendi'yi göndermesi, herkesin bildiği zayıf taraflarıydı⁵³⁶.

Bansın imzalanmasından hemen sonra Muhsinzâde Mehmed Paşa azledildi. Zaten uzun zamandan beri hasta idi ve son zamanlarda hastalığı epeyce ağırlaşmıştı. Azledildikten sonra ancak onbeş gün yaşadı. İstanbul'a dönerken, Karinabad kasabasına gelince birdenbire fenalaşmış ve ölmüştü. Bu durumda her zaman olduğu gibi zehirlendiği de rivayet edildi. Bunu düşündürecek sebepler yok değildi. Eğer millet ona, utanç verici Kaynarca barışının hesabını soracak olursa, Muhsinzâde de buna rıza gösteren, izin veren İstanbul'daki vezirleri itham edebilirdi^{537 538}.

Bu anlaşmanın, Türklerin önem ve anlam verdikleri «yedi» sayısı ile ilgili yanları da vardır ve şüphesiz bu bir tesadüftür. Anlaşma yedi saat süren müzakereden sonra imzalanmış, yedinin dört katı olan yirmisekiz maddede tamamlanmıştır. Fakat öte yandan, bu anlaşmanın Vaysman'ın vurulduğu şehirde ve Pruth anlaşmasının yıldönümünde imzalanması asla tesadüf değildir. Rus generalleri ve murahhasları bu tarihi, o olayların intikamı olsun diye tespit etmişler ve müzakere yerini de aynı düşünce ile seçmişlerdi.

Bu savaş başlarken de kötü olaylar meydana gelmişti. San-cak-ı şerifle geçit resmi yapılırken dost bir devletin elçisi halkın kötü muamelesine,

Muhsinzade'nin herkesçe bilinen ve asla mazur görülmecek bu tutumu, utanç verecek bir anlaşmayı kabul etme noktasında bulunması, kellesinin uçurulmasına sebep olacaktır. Bunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Onun en korkunç cezaya çarptırılması, kötü idaresiyle devletin geleceği için hazırladığı kötülükleri yok etmeyeceği doğrudur ama, tasavvur edilemeyecek kadar pasif ve zayıf olan bir hükümdarın da yapabileceği bir şey olmadığı bir gerçektir.

Son felâketler ve bunun sonucu olarak halkın duyduğu büyük üzüntü, onu eğlence ve sefahatten ancak birkaç gün alıkoydu. Bu durumda kalınca da, o büyük gururu bir anda korkaklığa, bayağılığa dönüşüverdi. Öyle ki, ulemâya bizzat başvurup, barışın gerekli olduğuna dair bir fetva çıkarılmasını istedi. Ulemânın barışa nihayet razı olduğu haberi saraya ulaştırılınca, hükümdarlık gurur ve şerefini bir yana bırakarak, bir kutlama şenliği yapılmasını emretti! Halk bunu büyük bir rezalet sayarak tepki gösterirken, o, müzik sesleri arasında bu fetvayı tasdik etti. Bu fetva ki, yakında Bâb-ı Âli'nin siyasi varlığına son verecek niteliktedir.

⁵³⁶ Dönme Ahmed Resmî Efendi'nin böyle bir insan olduğunu Diez bûmüyordu. Onun, yazdığı tarih kitabında. Mora Rumlarının ayfıktanTTHüffiiHfan hiç söz etmeyişini, Rum dönmesi olmasına değil de, bu olayda bulunmayışına bağlıyordu.

⁵³⁷ Huhsinzâde Mehmed Paşa, 28 Cemazielevvel 1188 (4 Ağustos 1774)'de vefat

⁵³⁸ Elçi Thugut'un 17 Ağustos 1774 tarihli raporundan:

Tefessüh etmişliğin bu inanılmaz delillerine, esaslarından sapmış ve bozulmuş kötü idareyi de ilâve edersek, diyebiliriz ki, bu Doğu imparatorluğunun yıkılışını, Rus silahlarından çok bu kötü idare, bu bozulmuşluk hazırlamıştır. Bu bakımdan, Osmanlıların siyaset sahnesinden çekilmeye hazır hale gelmeleri, aynı akıbete uğrayan başka devletlere göre, en az acınacak bir durumdur. Maalesef bu imparatorlukta şimdi cereyan eden olayların, gele* çekte bütün devletlerin politikaları üzerinde çok büyük etkisi olacak, sonu gelmeyen kargaşalıklar, sıkıntılara yol açacaktır

saldırısına maruz kalmışla. Çıkarılan bir fetva ile Boğdanlıların, Eflâklilerin ve Polonyalıların malları ve canları alınabileceği söylenmişti. Şimdi imzalanan barışa göre, Boğdanlıları, Eflâklileri, Osmanlı tebaası olan bütün Hristiyanları ve kiliseleri Osmanlı devletinin en büyük düşmanı olan bir devlet, yani Rusya himaye edecekti.

Kaynarca barışı, Türkiye'nin kaderine tesir etmesi bakımından, Karlofça barışı ile Edirne barışı arasında yer alır. Karlofça barışı ile Kaynarca barışı arasında imzalanan diğer bütün anlaşmalar, tıpkı Kaynarca barışı ile Edirne barışı arasında imzalanan Zıstov ve Bükreş anlaşmaları gibi önemsiz kalır.

Kaynarca barışının Karlofça barışından farkı şudur: Rusya, Karlofça barışını, Avusturya, Polonya ve Venedik'le birlikte, İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculuğu ile imzalamıştı. Kaynarca barışı için ise, aynı devlet, Ayrupahlının bütün arabuluculuk tekliflerini reddetmiş, Osmanlı Devleti ile başfoaşa kalarak şartlarını kabul ettirmişti.

Rusya, bu sistemden zamanımıza kadar hiç vazgeçmedi. Çarkoselo sarayında ftomanzov Saduniski ve Orlov Ççşmenski için lakaplar verilmiş, anıtlar ve büstler dikilmişti ama, imparatoriçe Katerina ve Rus devlet adamları da, bütün arabuluculuk tekliflerini reddederek barışı yalnız kendi şartlarıyla kabul ettirdikleri için «Kaynarca- lâkabını hak etmiş oluyorlardı.

Karlofça barışı, esasında fâtihi bir millet olan Türklerin istilâlarına son veren, onları kendi tabii sınırlarında tutan bir barışı. Kaynarca barışı ise, Kırım'a bağımsızlık vererek, Özi, Kuburun, Yenikale ve Kerç kalelerini Ruslara bırakmakla, Osmanlı Devleti'ni de bu düşmanın insafına bırakmış oluyordu. Bu barış, tekrar ediyoruz, Türkiye'yi yıpratıcı sayısız felaketlerin sebebi olmuştur, imparatorluğun hiç değilse Avrupa'da çöküşünü başlatmıştır.

Yatağını değiştirip kendisine yeni bir yol açan nehir, karşısına çıkan engelleri yıkar, toprağı aşındırır. Bu durumda asıl sebebi istilâcı dalgalarda değil, onları uzun süreden beri yeni bir yol bulmaya mecbur eden tıkanmalarda ve başka kuvvetlerde aramak gerekir.

Kaynarca barışı daha sonra imzalanacak Edirne barışı ile onun getireceği sonuçların asıl sebebi olmuştur. Edirne barışı ve sonuçlarının bütün tohumları Kaynarca barışında ekilmiştir.⁵³⁹

⁵³⁹ Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, Üçdal Hikmet Neşriyat: 8/537-541